

Zpráva o poznatcích z cesty po severovýchodním Slovensku

V srpnu t.r. navštívil jsem severovýchodní Slovensko, abych shlédl jak pokročila výstavba válkou zničených obcí v okresech Medzilaborce, Stropkov a Svidník, jimiž prošel 1. čs. armádní sbor po překročení Dukelského průsmyku a které utrpěly válkou nejvíce. Jmenované okresy navštěvuji pravidelně každým druhým rokem, neboť se cítím zavázán vůči tamějšímu lidu, který nám obětavě a za cenu velkých obětí na životech i statcích pomáhal v boji proti německým fašistickým okupantům. Některé své poznatky z této cesty shrnuji do těchto bodů:

1. Je pravda, že obnova a výstavba mnoha obcí ve výše uvedených okresech pokročila v uplynulých dvou létech značně vpřed. To platí především o obcích, které leží při dobrých komunikacích. Naproti tomu v odlehlých a zapadlých obcích a osadách bylo dosud vykonáno velmi málo nebo téměř nic, neboť stavební podniky odmítaly zde převzít zakázky, odvolávajíce se na velmi špatný stav komunikací vedoucích k těmto obcím.

Odstrašujícím příkladem v tomto směru je obec Závada v okrese Medzilaborce. Obyvatelé této partyzánské obce jsou prakticky odříznutí od světa, žijí na nejnižší životní úrovni, v polozbořených, cikánských chatrčích podobných přibytčích, tedy způsob opravdu nedůstojným člověka.

2. Lidé v těchto zapadlých obcích jsou pracovně naprosto nevyužití a nemají v daných podmínkách žádné uspokojujivé vyhlídky do budoucna. Půda je sotva užitá a k jiným zdrojům výdělku nemají přístup, neboť okresy Medzilaborce, Stropkov a Svidník jsou prakticky bez průmyslu. Nový průmysl jak jsem zjistil, tu nemá být budován a dokonce ojedinělé dřevařské podniky mají být přemístěny jinam.

Vzhledem k okolnostem, které jsem výše uvedl, bych doporučoval, aby táto otázka byla důkladně prozkoumána a řešena v prospěch těchto okresů v souvislosti se zamyšlenou výstavbou železnice do Stropkova a Svidníku. Pak soudím, že bude nutno podniknout kroky, aby byla vbrzkém čase začata výstavba vhodných průmyslových podniků v okrese Medzilaborce, Svidník a Stropkov.

3. Ve všech jmenovaných okresech je mnoho invalidů z druhé světové války, zejména pak mnoho zraněných a minami zmrzačených dětí. Tyto chodí podnes v protézách, jimž již odrostly, čímž pochopitelně zdravotně velice trpí.

Praha, 30. září 1950

ARM. GEN. LUDVÍK SVOBODA
Náměstek Předsedy vlády

ISBN 978-80-89396-14-6

9 788089 396146

VOJNOVÉ ŠKODY A REKONŠTRUKCIA SLOVENSKA 1944 – 1948

(HOSPODÁRSTVO, INFRAŠTRUKTÚRA, ZDRAVOTNÍCTVO)

VOJNOVÉ ŠKODY A REKONŠTRUKCIA SLOVENSKA 1944 – 1948

LUDOVÍT HALLON – MIROSLAV SABOL – ANNA FALISOVÁ

LUDOVÍT HALLON – MIROSLAV SABOL – ANNA FALISOVÁ

ĽUDOVÍT HALLON – MIROSLAV SABOL – ANNA FALISOVÁ

VOJNOVÉ ŠKODY A REKONŠTRUKCIA SLOVENSKA 1944 – 1948

(HOSPODÁRSTVO, INFRAŠTRUKTÚRA, ZDRAVOTNÍCTVO)

**Historický ústav SAV
Bratislava 2011**

© PhDr. Ľudovít Hallon, CSc., Mgr. Miroslav Sabol, Ph.D., PhDr. Anna Falisová, CSc.

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Foto© Národní archiv ČR Praha, Vojenský historický archiv Bratislava

Recenzenti

Prof. Ing. Václav Průcha, CSc.

RNDr. Miroslav T. Morovics, CSc.

Návrh obálky

Jozef Hupka

Grafická úprava

Jozef Hupka

Jazyková redakcia

PhDr. Ľubor Hallon, CSc.

Vydal:

Historický ústav SAV v Prodama, spol.s.r.o.

Publikácia vychádza v rámci VEGA grantu č. 2/0097/10

„Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku v rokoch 1918 - 1989“ riešeného v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied a v rámci projektu APVV č. 0352-07 „Slovensko-nemecké vzťahy 1938 - 1945 v dokumentoch“.

Ilustrácie na obálke knihy:

Vojenský historický archiv Bratislava

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií - elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných - bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autorov.

Bratislava 2011

ISBN 978-80-89396-14-6

ĽUDOVÍT HALLON – MIROSLAV SABOL – ANNA FALISOVÁ

VOJNOVÉ ŠKODY A REKONŠTRUKCIA SLOVENSKA 1944 – 1948

(HOSPODÁRSTVO, INFRAŠTRUKTÚRA, ZDRAVOTNÍCTVO)

**Historický ústav SAV
Bratislava 2011**

Obsah

Úvod	7
HOSPODÁRSKY VÝVOJ SLOVENSKA 1939 – 1948	9
VOJNOVÉ ŠKODY V PRIEMYSLE, INFRAŠTRUKTÚRE A FINANČNEJ SFÉRE SLOVENSKA 1944 – 1945	20
Škody po náletoch od júna 1944	22
Vojnové škody počas SNP	26
Financovanie nemeckej armády na Slovensku po vypuknutí SNP a jeho dôsledky	34
Hospodárska situácia, náhrada škôd a obnovovanie výroby po SNP	53
Vojnové škody spôsobené prechodom frontu 1944 – 1945	61
Vojnové škody v dopravnej infraštruktúre, na domovom majetku a výsledná hodnota vojnových škôd	78
POVOJNOVÁ REKONŠTRUKCIA HOSPODÁRSTVA	83
Poľnohospodárstvo	84
Priemysel	90
Premiestňovanie priemyslu z Čiech na Slovensko	113
Rekonštrukcia infraštruktúry	116
Finančné kompenzácie za vojnové škody	124
Baraková akcia a výstavba nových domov	127
Odstraňovanie mín	129
Reparačné a reštitučné náhrady	132
Marshallov plán	138
Zahraničná pomoc	139
Východná cesta	142
Západná cesta	144
Hmotná pomoc	145
Finančná pomoc	148
Charitatívne akcie UNRRA	151

Neplánované položky	155
Problém distribúcie	158
Pomoc Sovietskeho zväzu	163
VPLYV VOJNY NA ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATELSTVA A AKTIVITY NA JEHO ZMIERNENIE (1944 – 1948)	165
ŠÍRENIE INFEKCIÍ A REALIZÁCIA PROTIEPIDEMICKÝCH OPATRENÍ	167
Zdravotná situácia na východnom Slovensku	167
Zdravotné problémy v okresoch hornej Oravy	176
Zdravotná a hygienická situácia v Bratislave a na západnom Slovensku	180
CELKOVÝ STAV ZDRAVOTNÝCH POMEROV	185
PENICILÍNOVÁ AKCIA	195
VPLYV VOJNY NA DETSKÚ POPULÁCIU A OZDRAVNÉ OPATRENIA	201
Domáce ozdravné pobyty	201
Zahraničné pobyty	204
Deti neznámeho pôvodu a otázka alimentov	207
ZAHRANIČNÁ POMOC V ZDRAVOTNÍCTVE	211
UNRRA dodávky v zdravotno-sociálnej sfére	211
Dar od zahraničných organizácií Červeného kríža	218
VOJNOVÍ POŠKODENCI	222
Zaopatrenie vojnových invalidov	223
Protetická starostlivosť – ODIP	231
Starostlivosť o repatriantov	235
SUMMARY	239
PRAMENE A LITERATÚRA	241
SYNTÉZY, MONOGRAFIE, ZBORNÍKY, ŠTÚDIE	244
FOTOPRÍLOHA	248
MENNÝ REGISTER	275

Ďakujeme za pomoc pri zostavovaní fotografického materiálu pracovníčkam
Vojenského historického archívu v Bratislave Mgr. Andrei Gajdáčovej
a Mgr. Milene Balcovej. Rovnako ďakujeme za pomoc pri zhromažďovaní
potrebných dokumentov všetkým pracovníkom v badateľni Národného archívu
Českej republiky v Prahe.

ÚVOD

V slovenskej historiografii je kvalitne spracovaný vývoj bojových operácií druhej svetovej vojny na území Slovenska. Niektoré práce informujú aj o vplyve bojových operácií na jednotlivé regióny. Hlbšie výskumy dôsledkov vojnových udalostí v hospodárstve krajiny s následným zhodnotením, spracovaním a kvantitatívnym vyjadrením vojnových strát sa však doteraz nachádzali na okraji záujmu historikov. V slovenskej a českej historiografii je už do určitej miery rozpracovaná problematika povojnovej rekonštrukcie. Z celoslovenského hľadiska sa jej venoval napríklad Michal Barnovský, Slavomír Michálek, Miroslav Londák, Emil Vrablic a z regionálneho pohľadu najmä východoslovenskí a niektorí ďalší historici, napríklad Štefan Šutaj, Imrich Michnovič, Michal Urban, Ján Bobák. Českí historici čiastočne zhodnotili rekonštrukciu v priestore celého povojnového Československa. Z autorov možno spomenúť Václava Průchu, Eduarda Kubů a Drahomíra Jančíka, Jaroslava Kučeru, Karla Sommera.¹

Naša spoločná monografia zobrazuje vývoj vojnových udalostí na Slovensku v zornom uhle hospodárskych a čiastočne aj sociálnych dejín. Je zameraná osobitne na hodnotenie vojnových škôd a rekonštrukciu v hospodárstve, infraštruktúre a zdravotníctve. Hneď na začiatku treba zdôrazniť, že vojna zasiahla do všetkých oblastí života spoločnosti, preto aj vojnové škody predstavujú zložitý, široko spektrálny fenomén, kde hospodárske straty, škody v infraštruktúre a zdravotné pomery sú len jedným z viacerých aspektov širšej problematiky. Ambíciou autorov do budúcnosti je spracovať problém vojnových škôd v širšej perspektíve formou ďalšej, podstatne väčšej monografie. Predkladaná monografia je odrazovým mostíkom k nasledujúcemu výskumu a väčšej práci. Otázka vojnových škôd má aj svoj časový chronologický

1 Pozri napríklad: BARNOVSKÝ, Michal. Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 183; BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993; MICHÁLEK, Slavomír. *Nádeje a vytriezvenia (Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945- 1951)*. Bratislava: VEDA, 1995; MICHÁLEK, Slavomír. Zákon o pôžičke a prenajme, UNRRA a Československo. In *Slovensko a svet v 20. storočí, Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.*, Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2006; LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska*. Bratislava: Veda, 1999; VRABLIC, Emil. Obnova priemyselnej výroby na Slovensku r. 1945. In *Historický časopis*, 1969, roč.17, č. 2; BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan. Obnova vojnu zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica*, XII, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981; MICHNOVIČ, Imrich. *Povojnová rekonštrukcia východného Slovenska*. In *Zborník učiteľov Ústavu ML UPJŠ*, 3, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976; URBAN, Michal. Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v rokoch 1945-1946. In *Nové obzory*, 28, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986; PRŮCHA, Václav a kol. : *Hospodárske a sociálne dejiny Československá 1918-1992*, 2. díl období 1945 – 1992, Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009; JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard. *Hospodárska obnova Československa po druhej svetovej válce (Cesta průmyslového státu od tržní k plánované ekonomice)* In ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.). *1938: Československo a kríze demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisk*. Praha: Historický ústav, 2010; SOMMER, Karel. *UNRRA a Československo*. Opava: Slezský ústav AV ČR, 1993; KUČERA, Jaroslav. „Žralok nebude nikdy tak silný“. Československá zahraniční politika vůči Německu 1945 – 1958. Praha: Argo, 2005.

rozmer. Vojnové straty začali na Slovensku vznikať už počas mobilizácie v ČSR na jeseň 1938 a končili odchodom Červenej armády po oslobodení roku 1945. Po celý uvedený časový úsek boli vojnové škody monitorované osobitnými inštitúciami. Táto monografia je zameraná na obdobie najťažších vojnových strát od júna 1944 do mája 1945 a na rekonštrukciu do roka 1948. Autori ju rozdelili na tri hlavné časti. Prvá zachytáva príčinné súvislosti a výsledky vojnových škôd v priemysle, infraštruktúre a vo finančnej sfére počas bojových operácií 1944 – 1945. Osobitný dôraz kladie na škody spôsobené financovaním a zásobovaním nemeckej armády po auguste 1944 a na deštručnú činnosť nemeckých jednotiek pri ústupe zo Slovenska. Druhá časť hodnotí hospodársko-politické pozadie a vývoj rekonštrukcie slovenského priemyslu, poľnohospodárstva a infraštruktúry v období 1945 – 1948. Zaoberá sa aj problematikou vojnových reparácií a úlohou medzinárodnej organizácie UNRRA pri obnove Slovenska. Tretia časť má vyslovene priekopnícky charakter. Analyzuje doteraz nespracované zdravotné pomery v rôznych skupinách obyvateľstva v povojnovom období. Rozoberá otázku vojnových obetí a formy prekonávania dopadov vojny na zdravie širokých vrstiev obyvateľstva. Monografia odráža doterajší stav bádania. Autori postupne zhromažďujú materiál k rozšírenému vydaniu publikácie, ktoré by malo v podstatne väčšom rozsahu zhodnotiť najmä vplyv vojny na terciárnu sféru a sociálny vývoj spoločnosti, hlbšie analyzovať vojnové škody a rekonštrukciu infraštruktúry a rozšíriť obraz škôd a ich odstraňovania v jednotlivých regiónoch Slovenska, osobitne v južných oblastiach, dočasne pripojených k Maďarsku.

HOSPODÁRSKY VÝVOJ SLOVENSKA 1939 – 1948

Pod nátlakom nacistického Nemecka sa v marci 1939 rozpadlo územne oklieštené Československo a vznikol samostatný štátny útvar Slovenský štát, ktorý od júla 1939 niesol názov Slovenská republika.² Základy hospodárskeho vývoja nového štátu boli položené v období konjunktúry druhej polovice 30. rokov, keď nastalo oživenie industrializácie Slovenska. Rozbehla sa výstavba infraštruktúry, najmä železníc, cestnej siete a elektrifikácie. V atmosfére vojenského ohrozenia ČSR napredovalo budovanie zbrojárskych, ale aj chemických, kožiarskych a iných veľkopodnikov, ktoré spustili výrobu práve na prelome 30. a 40. rokov. Negatívny rozmer formovania ekonomiky Slovenského štátu 1939 – 1945 predstavovali dôsledky viedenskej arbitráže z novembra 1938, najmä v poľnohospodárstve po strate najúrodnejších južných regiónov.

Ďalší zásadný determinant hospodárskeho vývoja samostatnej Slovenskej republiky vyplynul z historickej skutočnosti, že jej vznik bol v prvom rade výsledkom politických zámerov nacistického Nemecka. Ekonomický priestor nového štátu sa totiž vzápätí po svojom vzniku začlenil, aj keď nepriamo, do veľkopriestorovej ekonomiky nacistického Nemecka. Základný kameň celkového vývoja slovensko-nemeckých hospodárskych vzťahov položili dohody obsiahnuté v tajnom protokole ochrannej zmluvy, uzavretej medzi predstaviteľmi Nemecka a samostatného Slovenska 23. 3. 1939. Platobná dohoda stanovila princípy zúčtovania slovensko-nemeckej obchodnej výmeny na podklade clearingu. Tento systém v nasledujúcich rokoch predstavoval kľúčový nástroj postupného vykorisťovania ekonomiky Slovenska. Oficiálny výmenný kurz nemeckej marky (RM) a novej meny slovenského štátu slovenskej koruny (Ks) pevne stanovili v pomere 1 RM : 11,62 Ks. Slovenskej hospodárskej reprezentácii pevný kurz spočiatku vyhovoval, lebo znamenal podporu slovenského vývozu do Nemecka. Poklesom hodnoty nemeckej marky sa však uvedený kurz stale viac vzdaloval od reálnych hodnotových vzťahov a začal vážne poškodzovať slovenskú ekonomiku. Ďalšie dohody určovali Slovensku úlohu spoľahlivého stabilného zdroja nerastných surovín a poľnohospodárskych výrobkov pre vojnové hospodárstvo Nemecka. Súčasťou dohôd bola priama kontrola slovenského hospodárstva Nemeckom prostredníctvom zástupcov v centrálnych hospodárskych orgánoch. Systém priamej kontroly Nemecko neskôr rozšírilo o tzv. beráterov (poradcov), dosadzovaných do jednotlivých hospodárskych odvetví. V marci 1939 nemecké jednotky obsadili tzv. ochranné pásmo v pohraničí s Protektorátom Čechy a Morava, kde sa nachádzali nové zbrojovky a ďalšie významné podniky. Slovenská vláda dodatočne súhlasila s dozorom nemeckej brannej moci nad považskými zbrojovkami. Počet strategic-

² Pre obdobie do vydania ústavy v júli 1939 používame v monografii názov Slovenský štát a pre ďalšie obdobie do apríla 1945 Slovenská republika alebo slovenský štát.

kých podnikov pod nemeckou kontrolou sa na podklade zmluvy z januára 1940 rozšíril až na 25 subjektov. Na základe uvedených zmlúv a opatrení sa hospodárstvo Slovenska definitívne zapojilo do veľkopriestorovej ekonomiky Nemecka.³

Po schválení ochranej zmluvy z marca 1939 začal na Slovensko rôznymi kanálmi prenikať nemecký kapitál. Kľúčové pozície v podnikovej sfére prevzali čelné banky a koncerny nacistického Nemecka, predovšetkým Deutsche Bank, Dresdner Bank, A. G. Reichswerke Herrman Göring, I. G. Farbenindustrie a ďalšie. Práva na ťažbu ropy prevzala napríklad spoločnosť Deutsche Erdöl. Všemocný koncern H. Göringa ovládol nové zbrojovky na Považí a štátny železiarsky komplex v Pobrezovej i v ďalších častiach Pohronia. Koncern I. G. Farbenindustrie kapitálovo prenikol do najväčších chemických podnikov Dynamit-Nobel a Apollo v Bratislave. Postupne rozšíril vplyv na celý chemický priemysel. Podiel nemeckého kapitálu v podnikovej sfére Slovenska vzrástol v krátkom období rokov 1938 – 1942 zo 4 % na 51,6 %.⁴

Hospodárstvo Slovenska pod patronátom nacistického Nemecka zaznamenalo spočiatku značný rozvoj, najmä v kvantitatívnych ukazovateľoch. Pre slovenský priemysel, obchod a poľnohospodárstvo sa totiž otvoril obrovský priestor ekonomiky Nemecka, ktorý zároveň s vojenskými úspechmi nemeckej armády ďalej rástol. Od jesene 1939 postupne expandovala vojnová hospodárska konjunktúra. Vládne kruhy nového slovenského štátu plne využili možnosti vytvorené vojnovou konjunktúrou a ekonomický rozvoj podporili viacerými opatreniami. Riadenie ekonomiky prevzali tri hospodárske ministerstvá, konkrétne ministerstvo financií, ministerstvo hospodárstva a ministerstvo dopravy a verejných prác. V apríli 1939 sa uskutočnila menová odľuka a vznikla Slovenská národná banka. Do jej čela vo funkcii guvernéra postavili medzivojnového národohospodára Imricha Karvaša. Vláda urobila pragmatický krok a prizvala k spolupráci aj ďalších národohospodárov predošlého obdobia Petra Zátka, Jozefa Fundárka a iných. Do vysokých hospodárskych funkcií vstúpili aj nové osobnosti blízke vládnemu režimu – Gejza Medrický (minister hospodárstva), Mikuláš Pružinský (minister financií), Július Stano (minister dopravy a verejných prác), Anton Mederly, Štefan Polyák, Rudolf Kubiš, Teodor Turček. Už od jesene 1938 pôsobila samostatná Poštová sporiteľňa a na jeseň nasledujúceho roka vznikla prvá peňažná burza v Bratislave. Zlúčením bratislavských pobočiek českých krajinských peňažných ústavov Zemskej banky a Hypotečnej banky sa vytvoril verejnoprávny ústav pre dlhodobé úvery s nízkym úročením Slovenská hypotečná a komunálna banka. Najvyšším orgánom riadenia ekonomiky bol komitét hospodárskych ministrov. Vládne orgány prijali opatrenia podľa vzoru industrializačnej politiky bývalého

3 FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 325-328; HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava: Alfa 1978, s. 159-161.

4 LIPTÁK, Eubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 47-53, 59-81, 91-110, 131-132, 144-147; MIČKO, Peter. *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2006, s. 37-43.

Uhorska. Išlo predovšetkým o zákony č. 299 a 307 z roka 1940 o podpore priemyslu a daňových úľavách. Zákony poskytovali zľavy na železnici, colné zľavy a dokonca štátne dotácie na krytie úmoru a úrokov pri investičných pôžičkách. Vláda prijala aj ďalšie motivačné opatrenia.⁵

Priaznivé hospodárske činitele sa odrazili najmä v priemysle a infraštruktúre zvýšením objemových ukazovateľov. Priemyselná výroba celého Slovenska, vrátane južných odtrhnutých území, sa podľa približných údajov zvýšila v rokoch 1937 – 1943 o 63 % a počet činných osôb vzrástol asi o 51 %. Pribudli niektoré nové kapacity, napríklad podnik syntetických vlákien Vistra v Bratislave, odevné závody firmy Nehera v Trenčíne, obuvnícky závod firmy Baťa v Baťovanoch (Partizánske), drevársky veľkozávod v Turanoch, farmaceutický závod v Hlohovci. Priemysel však bol orientovaný predovšetkým na zbrojársku výrobu.⁶ Vývoj infraštruktúry nadviazal na rozmach z konca 30. rokov. Dokončili unikátnu horskú železnicu Diviaky – Banská Bystrica na strednom Slovensku s 22 tunelmi. Pribudlo 280 km ciest s pevným povrchom. Budovali sa prvé veľké hydroelektrárne na Váhu pri Ilave, Dubnici nad Váhom a začala výstavba Oravskej priehrady. V roku 1942 vznikol celoštátny elektrárenský podnik Slovenské elektrárne, vytvorený z piatich regionálnych elektárenských podnikov s väčšinovým podielom štátu. Výroba elektrickej energie za obdobie 1938-1943 vzrástla o 73 %.⁷

Poľnohospodárstvo malo dostatočný odbyt, ale strata najúrodnejších oblastí s najvyšpejšími hospodárstvami spôsobila dlhodobú stagnáciu rastlinnej a živočíšnej výroby v porovnaní s predvojnovým stavom. Podstatne sa rozšírili štátnomonopolitické zásahy do poľnohospodárstva, ktoré mali za cieľ zabezpečiť zásobovanie domáceho trhu a zároveň plniť záväzky voči Nemecku. Prelom v optimalizácii veľkostnej štruktúry hospodárstiev mala napomôcť nová fáza pozemkovej reformy na podklade zákona z februára 1940. Z plánovanej výmery 1 619 tis. ha pôdy poskytli vládne orgány na predaj záujemcom len 45,4 tis. ha, pričom podstatnú časť predanej pôdy tvorilo židovské pozemkové vlastníctvo. Pozemková reforma sa zmenila na arizáciu poštátnenej židovskej pôdy. Jej rozdelením štát uspokojil približne 22,5 tis. roľníkov. Nástrojom na modernizáciu a intenzifikáciu poľnohospodárstva bol spoločný nemecko-slovenský rozvojový program, viaceré legislatívne zásahy na prekonie zastaraných agrotechnických metód a štátna finančná výpomoc roľníkom v hodnote 100 mil. Ks z roka 1942, účelovo zameraná na nákup techniky, produktívnych plemien

5 FALTUS – PRŮCHA, ref. 3, s. 367-369; HORVÁTH – VALACH, ref. 3, s. 159-160; Pozri tiež: HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav. Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940 – 1943. In SOKOLOVIČ, Peter. (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 399-433.

6 Stav jednotlivých odvetví slovenského priemyslu. In *Slovenský priemysel*, rok 1943, s. 8-49; FALTUS – PRŮCHA, ref. 3, s. 363-370.

7 Železničné stavby. In *Slovenský priemysel*, rok 1943, s. 86-87; Cesty. In *Slovenský priemysel*, rok 1943, s. 91- 92; Cestné práce za Slovenskej republiky. In *Skúsenosti pri stavaní ciest na Slovensku*. Bratislava 1943, s. 31; VÁVRA, Ján. *Päť rokov sústavnej elektrizácie Slovenska 1939 – 1943*. Bratislava, 1944.

zvierat, kvalitných osív, priemyselných hnojív a na zavádzanie progresívnych výrobných postupov. Stagnáciu, respektíve pokles, výkonnosti poľnohospodárskej výroby sa však nepodarilo prekonať. Hektárové výnosy sa znižovali a stavy hospodárskych zvierat stagnovali s výnimkou ošipáných. V rokoch 1939 – 1941 hodnota poľnohospodárskej produkcie v stálych cenách klesla o viac ako 20 %.⁸

Priaznivý hospodársky vývoj trval približne do konca roka 1943. Priniesol niektoré pozitívne výsledky v sociálnej oblasti. Podstatne sa zvýšila zamestnanosť a čiastočne aj príjmy obyvateľstva. V porovnaní s okolitými krajinami, priamo okupovanými Nemeckom, vládla priaznivejšia zásobovacia situácia. Negatívne vplyvy svetového vojnového konfliktu a deformovanej svetovej ekonomiky však začali postupne doliehať aj na hospodárstvo Slovenska. Vládne kruhy museli pristúpiť k budovaniu riadeného vojnového hospodárstva podľa vzoru nacistického Nemecka. Štátna regulácia sa uplatnila vo sfére cenotvorby, zamestnaneckej a mzdovej politiky, obchodu, poľnohospodárstva aj priemyslu. Vznikol Cenový úrad, Ústredný úrad práce a v poľnohospodárstve k staršej Obilnej spoločnosti pribudli nové štátnomonopolistické centrály Slopol, dve ústredne pre kontrolu rastlinnej a živočíšnej výroby a ďalšie. Inštitucionálny vývoj centrálného usmerňovania hospodárstva vyvrcholil v roku 1942 založením Najvyššieho úradu pre zásobovanie. Ruka štátu zasiahla aj do každodenného života obyvateľstva. Aby sa vládny režim vyhol nepopulárnemu lístkovému systému, zavádzal od roka 1940 tzv. odberné knižky na vybrané druhy nedostatkových tovarov. Nastala inflácia a začali rásť ceny, najmä dovážaných tovarov.⁹

Čiastočný alebo minimálny úspech dosiahli viaceré hospodárske programy plánované vládnymi kruhmi po vzniku Slovenskej republiky. Išlo najmä o plán ovládnutia podnikovej sféry národne slovenským kapitálom. Kľúčové podniky si rozdelili nemecké banky a koncerny. Vládny režim preto hlavnú pozornosť zameral na stredný a drobný majetok židovskej komunity v smutne známom procese arizácie. Tento bol výsledkom niekoľkých vývojových etáp v rokoch 1938 až 1942. Vznikla celá sústava arizačných legislatívnych opatrení. Na ich podklade bol postupne arizovaný kapitálový, podnikový, domový, poľnohospodársky a napokon aj osobný majetok Židov v celkovej hodnote 4,4 mld. Ks podľa súpisu zo septembra 1940. Hlavným arizátorom bol štát, ktorý vyvlastnil židovský majetok a následne ho odpredával drobným arizátorom. Zámery vládnych hospodárskych kruhov, že arizácia sa stane zdrojom financovania ekonomických programov, však stroskotali. Náklady na protižidovské opatrenia, ako právne procesy, ale najmä deportácie a poplatky Nemecku za vyvezené židovské osoby si totiž vyžiadali 950 mil. Ks. Bezohľadné a diletantské

8 K poľnohospodárstvu pozri: BAUCH, Vlastislav. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958; CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava: Veda, 1995.

9 Verejná správa, vojnové hospodárstvo a právny poriadok. In *Slovenský priemysel*, rok 1941, s. 42-45; Regulované hospodárstvo a zásobovacia politika. In *Slovenský priemysel*, rok 1942, s. 97-100; Pozri tiež: BRIŠKA, Rudolf. *Vojnové hospodárstvo*. Bratislava 1942; FALTUS – PRŮCHA, ref. 3, s. 350-355.

nakladanie s arizovaným majetkom v konečnom dôsledku prenieslo hospodárstvu ďalekosiahle škody.¹⁰

Ekonomiku Slovenska však najväznejšie poškodila hospodárska spolupráca s nacistickým Nemeckom, respektívne s Veľkonemeckou ríšou, kam patrili aj obsadené územia. Obchodná výmena formou clearing-u cez komplikovaný systém clearingových účtov a podúčtov sa stala koridorom vykorisťovania hospodárstva slovenského štátu. Nereálny výmenný kurz nemeckej a slovenskej meny, stanovený pre clearingové obchody, skresľoval skutočné proporcie vzájomnej obchodnej výmeny a umožňoval lacný výkup Slovenska nadhodnotenou nemeckou markou. Dôsledkom bol nárast clearingovej špičky v ríšsko-slovenskom zahraničnom obchode v prospech Slovenska. Nemecko uhrádzalo previs slovenského exportu a rôznych platieb formou dobropisov, ktoré sa hromadili v depozitoch Slovenskej národnej banky a boli úplne bezcenné. Hodnota zamrznutých pohľadávok Slovenska voči Nemecku na clearingových účtoch dosiahla 7,077 mld. Ks. Slovenský štát musel zároveň hradiť mnohé ďalšie položky.¹¹

Hospodárske podružie Slovenska voči Nemecku, ekonomické dopady arizácie, účasť Slovenska vo vojne a ďalšie faktory hospodársko-politického vývoja viedli k šíreniu nespokojnosti v jednotlivých vrstvách spoločnosti. Významné bunky politickej rezistencie vznikali aj na pôde hospodárskych inštitúcií a korporácií, kde pôsobili viacerí medzivojnoví národohospodári a predstavitelia politického života predvojnovajnej ČSR. Národohospodári najlepšie poznali zákulisie nemecko-slovenských ekonomických vzťahov. Pracovníci hospodárskych inštitúcií nadväzovali kontakty so skupinami, ktoré sa podieľali na príprave ozbrojeného vystúpenia proti súdobému režimu. Hlavnou úlohou odbojových buniek v hospodárskych organizáciách sa stalo materiálne a finančné zabezpečenie plánovaného povstania. Išlo najmä o presuny materiálov, surovín, potravín a finančných prostriedkov na predpokladané povstalecké územie. Kľúčovú úlohu pritom zohral Najvyšší úrad pre zásobovanie a Slovenská národná banka. Obe inštitúcie viedol Imrich Karvaš. Spoluprácu s odbojom nadviazali aj ďalší národohospodári P. Zaťko, R. Fraštacký, J. Ursíny, D. M. Krno, J. Klinovský a iní. Podiel na prípravách mali aj súkromné podniky a komerčné banky, medzi nimi najmä Slovenská banka, Stredoslovenská banka, ale aj časť pracovníkov režimom ovládanej Sedliackej banky a Tatra banky. Imrich Karvaš zabezpečil, aby sa v banskobystrickej pobočke Slovenskej národnej banky sústredilo 3,541 mld. Ks, čo predstavovalo dve tretiny voľných peňažných prostriedkov. Zariadil aj presun drahých kovov s hmotnosťou 953 kg na stredné Slovensko, odkiaľ boli počas povstania prevezené do Moskvy. Ďalšiu časť rezerv drahých kovov nechal zablokovat' vo švajčiarskych bankách, čím rezervy zachránil pred ulúpením nemeckou armádou. Po vyhlásení Slovenského národného povstania 29. 8. 1944 prevzali hospodárske riade-

10 HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 148-161.

11 HORVÁTH - VALACH, ref. 3, s. 161-163.

nie na jeho území tri poverenictva, medzi nimi aj Povereníctvo financií, vedené riaditeľom Stredoslovenskej banky Viliamom Paulínyom. Novú hospodársku legislatívu schvaľovala Slovenská národná rada. Na povstaleckom území pôsobila aj samostatná Slovenská národná banka, vytvorená z pobočky národnej banky v Banskej Bystrici a samostatná Poštová sporiteľňa. Zásobovanie povstaleckej armády a obyvateľstva zabezpečovali všetky významnejšie podniky oslobodeného územia. Na krytí finančných potrieb sa podieľali tunajšie pobočky komerčných bánk. Potlačenie povstania na konci októbra 1944 znamenalo obnovenie kompetencií centrálnych hospodárskych ministerstiev a inštitúcií. Štruktúra hospodárskych orgánov na povstaleckom území sa však stala predobrazom hospodárskeho riadenia po obnovení ČSR. Mnohí predstavitelia hospodárskeho života boli za účasť na prípravách a organizovaní povstania prenasledovaní. Povereníka financií Viliama Paulínyho popravili a Petra Zatlka odsúdili v neprítomnosti na smrť. Imrich Karvaš bol dlhodobo väznený nacistickou tajnou políciou Gestapo. Na post guvernéra Slovenskej národnej banky dosadili generálneho riaditeľa Tatra banky Rudolfa Kubiša.¹²

Približne od jari 1944 začala ekonomika Slovenskej republiky postupne podliehať nepriaznivým hospodárskym vplyvom. Rástla inflácia a vnútorné zadĺženie krajiny. Vládne hospodárske kruhy prijali viacero opatrení na likvidáciu clearingovej špičky v obchode s Nemeckom a na zníženie výdajov. Do leta 1944 mala Slovenská národná banka a ďalšie hospodárske inštitúcie nebezpečné smerovanie ekonomiky aspoň čiastočne pod kontrolou. Rozšírenie vojnového konfliktu priamo na územie Slovenska a obsadenie krajiny nemeckou armádou však dali impulz k spusteniu dovtedy tlmenej inflačnej špirály. Na prelome rokov 1944 – 1945 kulminovala exploatacia hospodárstva Nemeckom. Skryté formy vazalského vzťahu sa zmenili na otvorené drancovanie všetkých dostupných zdrojov ekonomiky. Financovanie pobytu okupačných vojsk musela prevziať slovenská vláda. Za celú existenciu Slovenskej republiky 1939 - 1945 stúplo množstvo peňazí v obehu 9,5 násobne. Vnútorné zadĺženie krajiny vzrástlo od marca 1939 do marca 1945 takmer astronomicky 451 násobne. Kritický vývoj štátnych financií a dôsledky bojových operácií v rokoch 1944 – 1945 znehodnotili prínos vojnovnej konjunktúry a hospodárskeho rozvoja súdobej Slovenskej republiky.¹³

V prvých mesiacoch po obnovení Československej republiky roku 1945 sa črtali optimistické vyhladky budovania demokratickej spoločnosti a modernej trhovej ekonomiky. Na Slovensku prevzali vládne a zákonodarné funkcie vlastná vláda a parlament Zbor povereníkov a Slovenská národná rada (ďalej SNR). Na regionálnej a miestnej úrovni sa ujali moci národné výbory. Úlohu ministerstiev plnili povereníctva so značnou mierou samostatnosti voči novej ústrednej vláde v Prahe. V hospodárskej oblasti

12 HORVÁTH – VALACH, ref. 3, s. 198-208; K hospodárskym súvislostiam SNP pozri: CAMPBELL, Samuel: *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2003.

13 HORVÁTH – VALACH, ref. 3, s. 161-165.

vzniklo Povereníctvo pre financie na čele s Tomášom Tvarožkom, Povereníctvo pre priemysel, živnosti a zásobovanie, vedené Petrom Zatkom a Jánom Púllon, Povereníctvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy s povereníkmi Jánom Ursíny a M. Falňanom, ako aj Povereníctvo verejných prác s hlavným predstaviteľom Jozefom Jurajom Stykom. Predstavitelia SNR uznali právomoci dočasnej ústrednej vlády, ktorú vymenoval prezident Edvard Beneš ešte pred oslobodením celého územia ČSR na začiatku apríla 1945. Základom štátoprávneho, politického a hospodárskeho vývoja ČSR sa mal stať Košický vládny program z apríla 1945, podpísaný zástupcami českých a slovenských demokratických strán a komunistickej strany. Po stránke hospodársko-politickej Československo nastúpilo novú cestu na rozhraní medzi kapitalizmom a socializmom. V skutočnosti nastal tvrdý zápas demokratického tábora a komunistickej strany o charakter hospodárstva. Jeho výsledkom v medziobdobí 1945 - 1948 bol zmiešaný model ekonomiky. Tento obsahoval prvky voľného trhu aj centrálného plánovania a vytváral koexistenciu štátneho a súkromného vlastníctva.¹⁴

Hospodárske pomery Slovenska roku 1945 dávali malú nádej na rýchly ekonomický rozmach. Nárast vnútorného dlhu a zamrznuté pohľadávky voči Nemecku znamenali pre povojnové Slovensko deficit okolo 14,4 mld. Ks. Materiálne škody v dôsledku bojových operácií dosiahli obrovské hodnoty. Poškodených bolo približne 36 % z celkovej dĺžky železníc. Nemecká armáda odviekla 3 600 vagónov strojov a zariadení. Vojna postihla najmä rafinérie, banské podniky, elektrárne, železiarne a strojárne. Hlavný motor ekonomiky – zbrojárska výroba – klesla na minimum. Poľnohospodárstvo bolo ochromené stratou ťažných zvierat, najmä koní. Podľa súdobých odhadov vojnové škody vzrástli na 114,5 mld. povojnových čsl. korún (Kčs).¹⁵

Slovenská ekonomika si aj po obnovení ČSR zachovala určitú mieru nezávislosti. Slovensko malo vlastné hospodárske povereníctva a do októbra 1945 tvorilo samostatnú menovú jednotku s vlastnou národnou bankou. Zabezpečenie základných funkcií ekonomiky obnoveného štátu však vyžadovalo zavedenie spoločnej meny. V povojnovej ČSR boli totiž menové pomery skutočne pestré a neprehľadné. Okrem slovenskej a protektorátnej koruny tu obiehali maďarské pengő, znehodnotené ríšske marky, čiastočne aj poľské zloté, ako aj marky západných spojencov a ruské ruble. S Červenou armádou sa do ČSR dostali československé korunové poukážky exilovej vlády, vytlačené počas vojny v zahraničí. Centrálné vládne orgány presadili menu peňazí pri vzájomnom pomere českej a slovenskej koruny 1 : 1. V uvedenom pomere sa zároveň platidlá oboch častí štátu v novembri 1945 vymenili za novú československú menu. Jej hodnotu stanovili približne na jednu tretinu hodnoty predvojnovej československej koruny. Referenčnou menou sa stal americký dolár pri pevnom kurze 1 \$: 50 Kčs. Slovenskí národohospodári vzhľadom na reálnu silu slovenskej koruny na trhu považovali vládou stanovený kurz za poškodenie ekonomiky Sloven-

14 PRŮCHA, ref. 1, s. 62-71.

15 LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska 1945 - 1960*. Bratislava: Veda, 1999, s. 15.

ska. So slovenskou menou zanikla aj samostatná Slovenská národná banka. Nahradil ju Oblastný ústav Národnej banky československej v Bratislave. V kulminačnom bode polemík o koncepcii menovej reformy v júli 1945 podľahol smrteľnému one-mocneniu povereník pre financie T. Tvarožek. Na jeho miesto nastúpil Matej Josko.¹⁶

Menová reforma na jeseň 1945 plnila aj úlohu významného protiinflačného opatrenia. Výsledkom vojnovnej inflačnej špirály, ktorá súvisela predovšetkým s vykorisťovaním ekonomiky českých krajín a Slovenska nacistickým Nemeckom, bol nárast množstva peňazí v obehu medzi decembrom 1938 a 31. októbrom 1945 zo 14,3 mld. Kč na 123,5 mld. Kčs. Objem vkladov vzrástol za uvedené obdobie zo 61,6 mld. Kč na 208 mld. Kčs. Podľa dekrétu prezidenta republiky č. 95/1945 museli byť všetky vklady, ako aj pohľadávky, poisťky a cenné papiere sústredené a zablokované v peňažných ústavoch, podobne ako židovské hodnoty v podmienkach Slovenskej republiky. V dňoch meny peňazí od 29. 10. do 4. 11. 1945 dostali občania k dispozícii najviac 500 Kčs novej meny na jedného rodinného príslušníka. Množstvo peňazí v obehu s tým znížilo na 19 mld. Kčs. V peňažných ústavoch na viazaných vkladoch ostali zablokované hotovostné prostriedky v celkovej sume 256 mld. Kčs, z čoho na Slovensko pripadalo 9,3 %, čiže 23,8 mld. Kčs. Inflačný previs z vojnového obdobia, pochádzajúci najmä z clearingových obchodov s Nemeckom, prestal po uvedených opatreniach priamo ohrozovať vývoj meny a ekonomiky obnoveného Československa. Vklady ostali zablokované v peňažných ústavoch až do menovej reformy v roku 1953.¹⁷

Hospodársky vývoj od polovice roka 1945 bol charakteristický postupnou premenou trhovej ekonomiky na centrálné riadené hospodárstvo pod silnejúcim tlakom komunistickej strany. Prvú kapitolu uvedeného procesu predstavovalo znárodnenie, čiže poštátnenie, na podklade prezidentských dekrétov a formovanie orgánov centrálného riadenia ekonomiky.

Úvodom k znárodneniu bolo dosadzovanie národných alebo vnútených správ do podnikov Nemcov, Maďarov a osôb skompromitovaných spoluprácou s režimom vojnovej Slovenskej republiky. Pod národnú správu prešlo v podmienkach Slovenska okolo 4 tis. podnikových subjektov od veľkopriemyslu až po individuálne živnosti. V lete 1945 vyvrcholil zápas o koncepciu a rozsah znárodnenia. Komunistická strana dosiahla podpísanie štyroch prezidentských dekrétov o znárodnení v októbri 1945. Do rúk štátu prešlo celé baníctvo, hutníctvo, energetika, komerčné bankovníctvo, poisťovne a časť spracovateľských podnikov s veľkosťou do 400 až 500 a v prípade potravinárskych podnikov len do 150 zamestnancov. Štátny sektor ekonomiky Slovenska sa týmto rozšíril na podniky zamestnávajúce 57,7 % činných osôb v priemysle a 16,7 % osôb v národnom hospodárstve.¹⁸

Odklon od hlavných princípov trhovej ekonomiky sa vzhľadom na politickú situáciu

16 HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava: Alfa, 1984, s. 63–78.

17 HORVÁTH – VALACH, ref. 16, s. 80.

18 Prezidentské dekréty, č. 100 z 24. októbra 1945; č. 101 z 24. októbra 1945; č. 102 z 20. októbra 1945, č. 103.

po celoštátnom volebnom víťazstve komunistickej strany v máji 1946 ukázal ako fatálny a nezvratný. Na určitú dobu vznikol v ekonomike stav „dvojvládia“, odzrkadľujúci pomer síl na politickej scéne. Znárodnený sektor hospodárstva bol rozčlenený podľa odvetví do veľkých organizačných jednotiek, centrálné riadených ústrednými riaditeľstvami. Na Slovensku predmetnú funkciu plnili oblastné správy alebo riaditeľstvá s určitým autonómnym postavením. Celkom sa na Slovensku vytvorilo deväť rezortných oblastných riaditeľstiev, spravujúcich 29 národných podnikov. Do konca 40. rokov si národné podniky zachovali niektoré atribúty subjektov voľného trhu a značný priestor pre samostatnú iniciatívu.¹⁹

Do konca roka 1948 sa vývoj priemyslu niesol v znamení dvojročného plánu. Tento predstavoval kľúčový bod programu novej vlády, menovanej na základe volebných výsledkov z mája 1946. Dvojročný plán sa stal úplne novým fenoménom v hospodárskom živote krajiny a zároveň akousi predlohou dlhodobého hospodárskeho plánovania v podmienkach totalitného systému po roku 1948. Niesol však aj viacero typických znakov prechodného obdobia a vzťahoval sa iba na znárodnený sektor. Prvoradý cieľ dvojročnice v celoštátnom meradle spočíval v urýchlennom dokončení povojnovej rekonštrukcie hospodárstva. Priemyselná výroba mala dosiahnuť a mierne prekročiť úroveň z roka 1937. Dôležité poslanie plnil dvojročný plán v doprave. Predpokladom ďalšieho rozvoja hospodárstva bolo obnovenie železničnej siete v predvojnovom rozsahu, na čom sa intenzívne pracovalo už od jari 1945. Urýchlila sa ja rekonštrukcia cestnej siete a poškodených dunajských prístavov. Úlohou poľnohospodárstva bolo obnoviť objem produkcie z roka 1937 so zameraním na živočíšnu výrobu. Na Slovensku dvojročnica plnila aj druhý cieľ ďalekosiahlejšieho významu. Súčasťou jej realizácie bolo naštartovanie industrializácie Slovenska na podklade oficiálne proklamovaného programu prednostného budovania priemyslu vo východnej časti ČSR. Uprednostnenie bolo v pláne vyjadrené väčším podielom Slovenska na štátnych investíciách.²⁰

Preferencia Slovenska v dvojročnom pláne mala byť recipročným opatrením za nevýhodný kurz slovenskej koruny v rámci povojnovej menovej reformy. Podobnú úlohu mala plniť aj akcia premiestňovania priemyslu z českého pohraničia na Slovensko. Objektom sledovanej akcie boli podniky v českom pohraničí skonfiškované Nemcom. Dvojročný plán vyčlenil pre Slovensko 31,6 % všetkých celoštátnych investícií a 26,8 % objemu investícií smerujúcich do priemyslu, čo približne zodpovedalo podielu Slovenska na počte obyvateľov. V hodnotovom vyjadrení išlo o sumy 22,14 mld. Kčs a 6,8 mld. Kčs v povojnovej mene. Zamestnanosť na Slovensku počas dvojročnice vzrástla o 45 tis. činných osôb, z čoho 24 tis. pripadalo na premiestnené podniky. Medzi najvýznamnejšie výsledky dvojročnice patrili závody Bučina Zvolen, odevné závody v Prešove, Východoslovenské strojárne v Košiciach, závod na vý-

19 LONDÁK, ref. 15, s. 19-22, 68-72.

20 PRŮCHA, ref. 1, s. 150-160; CAMBEL, Samuel (ed.). *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava: Veda, 1988, s. 86-87, 132-135.

robu chladničiek v Zlatých Moravciach, Elektro-Praga Dolný Kubín a hydrocentrály v Dubnici nad Váhom a v Dobšinej. Objem priemyselnej výroby sa zvýšil v rokoch 1946 – 1948 o 61 %, pričom najväčší rast zaznamenalo strojárstvo, priemysel stavebných hmôt, ako aj textilný a kožiarsky priemysel. Podiel elektrifikovaných obcí vzrástol do konca roka 1948 na 51 %.²¹

Na pozadí plnenia dvojročného plánu nastal v ČSR zásadný obrat politického a hospodárskeho vývoja nastolením totalitného režimu komunistickej strany vo februári 1948. Záverečná fáza dvojročnice teda už prebiehala za kvalitatívne nových podmienok. Historicky prelomovú úlohu v ďalšej geopolitickej a ekonomickej orientácii ČSR zohral spor o prijatie známeho Marshallovoho plánu hospodárskej pomoci USA. Vládni predstavitelia ČSR bez rozdielu politickej príslušnosti tento plán v lete 1947 prijali. Vzápätí si však zástupcov vlády predvolal osobne J. V. Stalin a počas pobytu v Moskve si vynútil, aby plán odmietli. Ako náhrada za odmietnutú pomoc USA bola v Moskve súčasne podpísaná dohoda o obchodnej spolupráci medzi ČSR a Sovietskym zväzom na dobu piatich rokov. Dohoda znamenala odklon od ekonomickej spolupráce s USA a západnou Európou.²²

Po februári 1948 komunistická strana dokončila plán znárodnenia. Podľa svojich zámerov z predchádzajúcich rokov pristúpila k znárodneniu všetkých podnikov nad 50 zamestnancov. Do konca roka 1948 klesol podiel súkromno-kapitalistických podnikov na počte činných osôb v priemysle Slovenska na 3,2 %. Spolu so sférou obchodu, živností a poľnohospodárstva dosahoval podiel súkromno-kapitalistického sektora 10,2 %. Znárodnený sektor však napriek tomu participoval na počte činných osôb len podielom 25,3 %, lebo hlavnú masu v povolani činných osôb ďalej tvorili individuálne hospodáriaci roľníci a živnostníci. Práve na tieto skupiny výrobcov sa zamerala pozornosť komunistickej strany v nasledujúcich rokoch s cieľom pripútať ich k svojmu hospodársko-politickému systému. Znárodnené komerčné banky sa po februári 1948 zlúčili do jedinej celoslovenskej banky pre prevádzkový úver. Viaceré typy ľudovo-peňažných ústavov zanikli vytvorením jednotného typu ľudového peňažníctva. Komunistická strana sformulovala predstavy o ďalšom budovaní hospodárstva na nových základoch v programe známom ako generálna línia výstavby socializmu. Tento predstavila na svojom IX. zjazde v máji 1949. Predpokladom uskutočnenia programu bolo totálne ovládnutie ekonomiky stranícko-byrokratickým aparátom komunistov, preto najbližší cieľ spočíval v dokončení tzv. socializácie priemyslu, živností a v kolektivizácii poľnohospodárskej výroby. Slovensko malo podľa „generálnej línie“ rozvinúť a dokončiť proces industrializácie, ktorá už dostala prívlastok socialistická. Hlavným nástrojom rozvoja hospodárstva na Slovensku, ako aj v celoštátnom meradle, sa stali dlhodobé päťročné plány. Prvý z nich vytýčili na

21 *Prvý rok dvojročnice na Slovensku*. Bratislava 1948; BARNOVSKÝ, Michal. Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 183; Pozri tiež: TURČAN, Pavol. *Socialistická industrializácia Slovenska*. Bratislava: Osveta, 1960. 22 PRŮCHA, ref. 1, s. 169-176.

roky 1949 – 1953. V roku 1950 vznikla Štátna banka československá, ktorá prevzala funkcie emisnej, úverovej aj zúčtovacej banky. Týmto zanikla samostatná národná banka, česká a slovenská centralizovaná banka pre prevádzkový úver aj Poštová spo-riteľňa.²³

Veľmi tvrdý politický zápas sa odohrával v oblasti poľnohospodárstva, ktoré v ekonomike prevažne agrárneho Slovenska zaujímalo až do konca 40. rokov kľúčové postavenie. Hlavnú úlohu v politickom boji na vidieku zohrala koncepcia a charakter pozemkovej reformy. Táto postupovala v niekoľkých etapách. V polovici roka 1946 predložili komunisti požiadavku parceláciu všetkých hospodárstiev nad 250 ha a majetku poľnohospodárskej pôdy nad 150 ha. V júli 1947 boli požiadavky prijaté formou šiestich zákonov. Ešte radikálnejší bol tzv. Hradecký program z apríla 1947. Počítal s rozdelením pôdy všetkých poľnohospodárskych závodov s výmerou viac ako 50 ha. Bol schválený krátko po februári 1948. Noví vlastníci však na pridelennej pôde hospodárili iba načas. V roku 1949 začal dlhodobý proces združstevňovania.²⁴

23 LONDÁK, ref. 15, s. 51-68; HORVÁTH – VALACH, ref. 16, s. 174-177.

24 PRŮCHA, ref. 1, s. 177-185.

VOJNOVÉ ŠKODY V PRIEMYSLE, INFRAŠTRUKTÚRE A FINANČNEJ SFÉRE SLOVENSKA 1944 – 1945

Obdobie od júna 1944 do oslobodenia sa v dejinách hospodárstva na Slovensku, špeciálne vo sfére priemyslu a infraštruktúry, charakterizuje ako vyslovene deštruktívne. Letecké nálety na hospodárske ciele v lete 1944, bojové operácie počas SNP, ale najmä prechod frontovej línie medzi nemeckou a sovietskou armádou, ktorý v národných geografických podmienkach Slovenska trval od začiatku októbra do konca apríla 1945, zanechal hlboké stopy vo všetkých oblastiach hospodárstva. Ustupujúce jednotky nemeckej armády navyše „s nemeckou precíznosťou“ zámerne poškodzovali hospodársku základňu a infraštruktúru, odvážali technické zariadenia závodov alebo ich znehodnocovali. Demontáže technických zariadení sa týkali desiatok podnikov. Nemecká armáda odviekla 3 600 vagónov strojov a zariadení. Osobitný charakter mali straty spôsobené financovaním pobytu nemeckej armády na Slovensku po vypuknutí povstania. V priemysle vojna postihla najmä rafinérie, takmer zničené náletmi spojencov, ako aj viaceré banské, železiarske, strojárne, drevárske, potravinárske a iné podniky. Deštruktívne jednotky venovali osobitnú pozornosť ničeniu dopravnej infraštruktúry, najmä železníc.

Hlbšie štúdium vojnových škôd potvrdzuje uvedenú skutočnosť, že ide o zložitý a vnútorne bohatý štruktúrovaný fenomén, ktorý postihol všetky oblasti života spoločnosti. V hospodárstve mal svoje špecifiká. Aby sme mohli postihnúť celý obraz a zároveň rozmanitosť vojnových strát vo sfére priemyslu a infraštruktúry, je nutná ich klasifikácia z rôznych hľadísk. Analyzovať treba príčinné súvislosti, vnútornú štruktúru a chronológiu ich vzniku. Vychádzame pritom zo súvekových klasifikácií, vytváraných inštitúciami a orgánmi pre mapovanie a vyhodnocovanie vojnových škôd. Príčinné súvislosti vzniku vojnou spôsobených strát v oblasti priemyslu a infraštruktúry sa delili nasledovne.

Príčiny vojnových škôd v priemysle a infraštruktúre

(Podľa analýzy Povereníctva priemyslu a obchodu z roka 1945)

- a/ letecké nálety
- b/ dobrovoľná evakuácia zariadení a materiálov do Nemecka
- c/ nútená evakuácia alebo rekvirácia surovín, polotovarov, hotových výrobkov, strojného zariadenia, dopravných prostriedkov
- d/ dopady pozemných bojových operácií
- e/ drancovanie počas bojových operácií alebo tesne pred nimi
- f/ zámerne ničenie zariadení, surovín a infraštruktúry ustupujúcimi bojovými jednotkami
- g/ prepady, rekvirácie, odcudzenie kriminálnymi živlami alebo aj miestnym obyvateľstvom

h/ demontáž, rekvirácie, evakuácie zariadení a zásob v rámci uplatňovania trofej-
ných nárokov

Prameň: Záverečná správa Povereníctva priemyslu a obchodu za rok 1945. Bratislava
1945, s. 4 -5.

Klasifikácia vnútornej štruktúry vojnových škôd vychádzala z charakteru ich ob-
jektu, teda súvisela s druhom poškodeného majetku. Túto klasifikáciu postupne
sformovali a pevne stanovili súveké inštitúcie, predovšetkým Ústredné združenie
slovenského priemyslu, pri vyhodnocovaní škôd. Klasifikácia nadobudla formu pev-
ne štrukturovaných dotazníkov. V priemyselných podnikoch sa rozoznávali nasle-
dujúce škody.

Hlavné druhy vojnových škôd v priemysle

(Podľa štruktúry dotazníkov Ústredného združenia slovenského priemyslu z roka
1945)

1. Vecné škody na budovách
2. Vecné škody na strojoch a zariadeniach
3. Škody na zásobách surovín
4. Škody na hotovom tovare a polotovaroch
5. Škody spôsobené znížením hodnoty budov a zariadení
6. Iné škody:
 - a/ škody spôsobené odstavením výroby v dôsledku zničenia budov a strojov
 - b/ škody spôsobené zastavením výroby v dôsledku bojových operácií alebo adminis-
tratívnych zásahov
 - b1/ škody spôsobené nákladmi na transport evakuovaných zariadení a zásob a ná-
kladmi na ich spätnú evakuáciu do závodov a opätovnú inštaláciu
 - c/ škody na patentoch, výrobných tajomstvách a inom duchovnom vlastníctve
 - d/ škody v dôsledky straty obchodných kníh, dokladov a plánov
 - e/ škody spôsobené odcudzením peňažných prostriedkov, cenných papierov a iných
hodnôt
 - f/ škody spôsobené vynútenými darmi, núteným odoberaním časopisov a inými vy-
nútenými úkonmi

Prameň: Slovenský národný archív, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu,
k. 155. Dotazníky vojnových škôd priemyselných podnikov, zasielané na Združenie
priemyslu roku 1945.

Vojnové škody podľa kľúčových období ich vzniku môžeme rozdeliť na škody:

1. Škody spôsobené v období prvých náletov spojencov od júna do septembra 1944
2. Škody spôsobené bojovými operáciami a náletmi počas SNP a pri jeho potláčaní
v septembri až októbri 1944

3. Škody, ktoré vznikli po potlačení povstania bojovými operáciami partizánskych jednotiek a pobytom nemeckých jednotiek na Slovensku v zázemí frontovej línie v období novembra 1944 až apríla 1945

4. Škody spôsobené pohybom frontovej línie od októbra 1944 až do konca apríla 1945

Škody po náletoch od júna 1944

Najznámejšou a doteraz najhlbšie spracovanou kapitolou dejín vojnových škôd spôsobených udalosťami druhej svetovej vojny na území Slovenska je obdobie spojeneckých náletov od polovice júna 1944 do vypuknutia SNP. Vládna moc a hospodárske orgány slovenského štátu až do jari 1944 riešili vojnové škody len v súvislosti s pohybom armád cez územie Slovenska, využívané ako bezpečné zázemie alebo ako nástupište pre útok proti iným štátom. Dlhé roky žilo obyvateľstvo Slovenska v presvedčení, že vojnové operácie sú len vzdialenou ozvenou, ktorá sa týka ich štátu iba sprostredkovane, účasťou vo vojne na území iných krajín. Hneď prvé útoky spojeneckého letectva však nenechali nikoho na pochybách, že aj Slovensko sa stalo epicentrom bojových operácií najničivejšej vojny v dejinách ľudstva.

Dňa 16. júna 1944 podniklo spojenecké letectvo ničivý útok na Bratislavu, konkrétne na rafinériu ropy Apollo a strategicky dôležitý dunajský prístav. Okolnosti a dôsledky útoku sú známe, preto ich len zopakujeme. Nálet vykonalo 33 stíhačiek a 158 bombardérov, ktoré zhodili na závod Apollo, prístav a okolie 278 ton bômb. Pri útoku zahynulo 133 osôb, z toho 78 zamestnancov rafinérie. V tomto závode boli ťažko poškodené technické zariadenia kľúčového významu ako atmosféricko-vákuová destilácia, kotlová destilácia, rozpúšťadlová parfínka, termálny krak, kotolňa a iné časti prevádzok. Škodu vyčíslili na 319 mil. Ks. Nálet zničil 60 % výrobnú kapacitu a 90 % zásob rafinérie.²⁵

V dunajskom prístave útok poškodil alebo úplne zničil viacero zariadení. Vodná doprava v podmienkach slovenského štátu bola obmedzená len na krátky úsek Dunaja. Jeho význam pre hospodárstvo vtedajšieho Slovenska a tiež medzivojnového a povojnového Československa však bol skutočne ďalekosiahly. Slovenská časť Dunaja totiž spájala ekonomiku Slovenska a ČSR s celým Balkánom a cez morské prístavy s Blízkym východom a s celosvetovou námornou dopravou. O význame Dunajplavby svedčila výstavba a objem prekladu v riečnych prístavoch v Bratislave a Komárne. V období Slovenskej republiky 1939 – 1945 však bolo možné využívať len prístav v Bratislave, čím jeho strategická úloha a hospodárske využitie ešte vzrástli. Práve preto sa bratislavský prístav stal jedným z hlavných cieľov leteckých útokov spojencov.

V júni 1944 vlastnila slovenská Dunajplavba 2 osobné parníky, 17 remorkérov, 6 nákladných motorových lodí, 4 nákladné parníky, 3 motorové tanky, 23 vlečných

²⁵ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Tatra banka (ďalej TB) – knihy úradné, inv. č. 92, k. 22. Správa generálneho riaditeľa TB R. Kubiša o dôsledkoch náletu na Bratislavu na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 27. 6. 1944; HALLON, Ľudovít – FALISOVÁ, Anna – MOROVICS, Miroslav. *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEPRESS, 2006, s. 196.

tankov a 126 vlečných člnov s celkovou tonážou 103 922 t. V čase náletu bolo zo 181 plavidiel v dunajskom prístave len 21. Išlo však o nové plavidlá alebo lode s najvyšším výtlakom. Pre osobnú dopravu mala Dunajplavba na konci 30. rokov vo vlastníctve len dva zastarané parníky. Osobná doprava bola nerentabilná a na nízkej úrovni komfortu cestujúcich, najmä v porovnaní s luxusnými parníkmi z Viedne a ďalších dunajských miest. Uvedená situácia sa po vzniku slovenského štátu stala terčom kritiky. Zástupcovia Nemecka označili Slovensko za najzaostalejšiu krajinu v osobnej doprave na celom toku Dunaja. Ministerstvo dopravy a verejných prác preto objednalo koncom roka 1939 moderný parník z Hamburgu. Nazvali ho Pribina a začal premávať na trase Bratislava - Viedeň pre solventnú klientelu. Bola to najluxusnejšia loď vo vlastníctve Dunajplavby. V čase náletov sa však nachádzala v prístave a spojenecké letectvo ju úplne zničilo. Medzi zasiahnuté plavidlá patrili aj moderný motorový kolesový remorkér Andrej Hlinka, ktorý mal za sebou iba tri cesty do Nemecka. Začiatkom júna 1944 premiestnili do prístavu aj remorkér Ďumbier s najväčšou nosnosťou v lodnom parku Dunajplavby. Mal podstatne zvýšiť dovoz tovaru z čiernomorských prístavov. Nestihol však ani vyplávať a stal sa obeťou náletu. Z 21 lodí v bratislavskom prístave bol po útoku spojeneckého letectva schopný plavby len jeden parník. Lietadlá úplne zničili 18 plavidiel a dve ťažko poškodili. Finančné straty iba na lodiach dosiahli okolo 30 mil. Ks. Dunajplavba zároveň prišla takmer o všetky lodné žeriavy, pontónové mosty, budovy skladov, časť dielenských a administratívnych budov. Parník Orol, ktorý sa ako jediný vyhol náletu, podalhol leteckým útokom na začiatku roka 1945.²⁶

Menej známa je skutočnosť, že okrem škôd na zariadeniach rafinérie a prístavu vznikli značné straty aj na zásobách, ktoré boli uložené v skladoch prístavu a patrili viacerým podnikom z rôznych častí Slovenska. V skladoch sa nachádzali suroviny, polotovary a hotové výrobky, určené buď na vývoz zo Slovenska alebo ako dovážané suroviny a subdodávky pre slovenské podniky. Zásoby patrili najmä veľkým obchodným a štátno-monopolným korporáciám, ako Dovožná a vývozná spoločnosť (DOVUS), Transdanubia, Slovpol, Slovenská obilná spoločnosť atď. Následkom veľkých škôd vznikol plán evakuácie surovín, polotovarov, hotových výrobkov aj niektorých zariadení do zázemia na stredné Slovensko. Organizátori hospodárskych príprav povstania využili tento plán na budovanie skladov a sústreďovanie strategických zásob na predpokladanom povstaleckom území. Bratislava po nálete zažila prvé veľké vyradenie elektrických zariadení. Na dotknutom území bolo ťažko poškodené 22 kV vedenie vysokého napätia, ktoré zásobovalo Petržalku a niekoľko dôležitých veľko-

26 SNA, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu (ďalej ÚZSP), k. 156. Hlásenia o vojnových škodách spoločnosti Slovenská dunajplavba, úč. .s zo dňa 29. 9. 1945; SNA, f. Ministerstva vnútra SR (ďalej MV), k. 137. Dunajská plavba; Vojenský historický archív (ďalej VHA), f. Veliteľstvo 4. oblasti (ďalej VO 4), k. 57, Štatistika potopených plavidiel na Dunaji 1945.

odberateľov. Nálet vážne zasiahol aj budovy Mestskej elektrárne na Čulenovej ulici.²⁷

Ešte v deň leteckého útoku sa v Bratislave konalo rokovanie zástupcov bánk a ministerstva financií o spôsobe krytia strát zapríčinených bombardovaním. Členovia konzorcia pre financovanie podniku Apollo sa stretli 23. júna. Rozhodli o spoločnom postupe pri uplatňovaní nárokov na úhradu škôd podľa zákona č. 160/1943 Sl. z.. Podľa tvrdenia predstaviteľov konzorcia mali vládne orgány do 16. augusta 1944 riešiť dôsledky náletu odškodnením financujúcich bánk alebo poskytnutím štátnych záruk. Na krytie strát mala slúžiť aj finančná kompenzácia v Nemecku upísaného kapitálu spoločnosti Apollo v hodnote 24 mil. Ks. V novembri 1944 prijalo valné zhromaždenie akcionárov podniku Apollo rozhodnutie o výstavbe nového petrochemického závodu v lokalite medzi Bratislavou a Ivánkou pri Dunaji. Vedenie podniku získalo na výstavbu novej rafinérie finančné prostriedky vo výške 76 mil. Ks ako náhradu za vojnové škody spôsobené náletmi z júna 1944. Sľubný začiatok výstavby prerušili vojnové udalosti a nedostatok surovín. Medzičasom podniklo spojenecké letectvo 20. septembra 1944 ďalší útok na rafinériu Apollo a bratislavský prístav. Cieľom náletu sa stali aj ďalšie priemyselné podniky mesta a bomby zasiahli tiež viaceré nevýrobné objekty. Spojenecké nálety na Bratislavu pokračovali 6. decembra 1944 a 7. februára 1945. Zamerali sa na jednotlivé časti priemyselnej zóny a opäť na dunajský prístav. Uvedené bojové operácie už súviseli s prechodom frontu.²⁸

Z prvého obdobia spojeneckých náletov v júni až septembri 1944 treba ešte zhodnotiť následky dvoch vážnych útokov, a to na zbrojovku v Dubnici nad Váhom 7. júla 1944 a najmä na štátnu rafinériu v Dubovej 20. augusta 1944. V Dubnici nad Váhom vznikli materiálne straty na budovách a technickom zariadení najväčšieho zbrojárskeho podniku Slovenska, ovládaného nemeckým vojenským velením. Nálet zničil stolársku dielňu a kantínu. Čiastočné škody spôsobil v jednej z výrobných hál a narušené boli siete prívodu elektrickej energie a vody. O život prišlo 16 zamestnancov a približne 40 bolo zranených. Jadro technickej základne veľkého strojárneho komplexu však ostalo zachované a vzhľadom na rozsah závodu nastali iba menšie materiálne a finančné straty. Napriek zásahom bômb s hmotnosťou 0,5 t ostali nepoškodené podzemné dielne zbrojovky, chránené betónovými platňami. Ďalšiu prevádzkyschopnosť celého podniku ohrozovali najmä psychologické účinky leteckého útoku na zamestnancov, z ktorých väčšina nemala do leta 1944 bezprostrednú skúsenosť s bojovými operáciami. Absencia zamestnancov s pestrým národnostným zložením vzrástla po nálete až na 20 %. Vedenie podniku muselo použiť mimoriad-

27 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 92, k. 22. Správa generálneho riaditeľa TB R. Kubiša o dôsledkoch náletu na Bratislavu na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 27. 6. 1944; Podnikový archív Východoslovenských elektrární (ďalej PA VSE), f. Východoslovenské elektrárne. Obežník č. 107 z 21. 6. 1944.

28 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 92, k. 22. Správa generálneho riaditeľa TB R. Kubiša o dôsledkoch náletu na Bratislavu na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 27. 6. 1944; HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 25, s. 197-199.

ne donucovacie prostriedky, aby zabezpečilo pravidelnú dochádzku robotníctva do práce, napríklad formou pokút alebo aj hrozbou väzenia.²⁹

V Dubovej zaútočilo spojenecké letectvo na objekty štátnej rafinérie minerálnych olejov. Letectvo kobercovým náletom zničilo podstatnú časť technických zariadení rafinérie, ktorá mala podľa plánov slúžiť ako surovinová základňa Slovenského národného povstania. Nálet uskutočnilo približne 50 lietadiel v dvoch vlnách. Prvé bomby dopadli na rafinériu o 10:50 dopoludnia a celkovo lietadlá vrhli na závod asi 150 bômb. Konkrétne bolo zničené destilačné zariadenie pipe-still, naftová destilácia, rafinéria petroleja, mechanická dielňa, uskladňovacie nádrže, elektrická rozvodňa, sklad materiálov a pohonných hmôt s obsahom 5000 m³ ropných produktov, čistička odpadovej vody, koľaje, administratívne budovy. V areáli závodu sa v čase náletu nachádzalo 448 železničných vagónov so surovinami. Tieto pri požiari úplne zhoreli. Požiar uhasili až po piatich dňoch. V dôsledku náletu zahynulo 7 ľudí a 32 sa ťažko zranilo. Obete na životoch boli relatívne nízke, najmä preto, že nálet sa uskutočnil v nedeľu a v závode pracovalo iba niekoľko zamestnancov. Konečná výška finančných strát podľa hodnotení z leta 1945 dosiahla 73 mil. povojnových československých korún (Kčs).³⁰

Od decembra 1944 do apríla 1945 zasiahlo viacero ďalších strategických a najmä taktických leteckých útokov rôzne časti Slovenska, ktoré priamo alebo sprostredkované súviseli s prechodom frontu. Ich následky ešte len čakajú na spracovanie a dôsledné zhodnotenie. Spomenúť možno napríklad útok spojeneckého letectva na Považskú Bystricu a tunajší zbrojársky závod 22. decembra 1944. Nálet zasiahol civilnú časť mesta, kde poškodil niekoľko významných verejných budov a 50 ďalších obytných domov. Zbrojársky závod bol zasiahnutý len okrajovo. Sovietske letectvo zaútočilo 14. decembra 1944 na Nitru, Zvolen a Brezno. Zasiahlo mestské centrá bez konkrétnejšieho vojenského alebo hospodárskeho zámeru. Neskôr 26. marca 1945 podnikli sovietske lietadlá nálet na oblasť Ponitria. V Nitre bombardovali hospodárske aj nevýrobné objekty. Pri nálete bomby zasiali aj ďalšie sídla, napríklad Zlaté Moravce, Ludanice, Topoľčany, Prievidzu, Handlovú, Nemecké Pravno (Slovenské Pravno). Podstatne vážnejšie dôsledky mali nálety, ktoré boli súčasťou oslobodzovacích bojov, najmä na východnom Slovensku a v južných regiónoch, dočasne pripojených k Maďarsku. Na juhu Slovenska bola veľmi vážne poškodená hospodárska základ-

29 BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Dubnica nad Váhom*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1993, s. 84-85.

30 VHA, f. Orientačný katalóg zbierky vojenských fotografií, značka X. Bombardovanie Slovenska v rokoch 1944-1945; Záverečná správa Povereníctva priemyslu a obchodu (ďalej PPO) za rok 1945. Bratislava 1945, s. 22-23; HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 25, s. 197.

ňa a infraštruktúra viacerých miest, napríklad Lučenca, Komárna, Nových Zámkov, Štúrova (Parkan) a na východe Slovenska Prešova a početných menších miest.³¹

Vojnové škody počas SNP

Vojnové škody v priemysle počas Slovenského národného povstania boli dôsledkom bojových operácií medzi povstaleckou armádou a nemeckými jednotkami, najmä však súviseli s rekviráciami, odstavením výroby a s mobilizáciou zamestnancov. Bojové operácie poškodili iba niektoré podniky, napríklad pivovar, nábytkársky podnik Tatra a textilný závod Slovenka v Martine, Slovenskú papieriň v Ružomberku alebo Továreň na modrotlač firmy Beniač v Banskej Bystrici. Rekvirácie sa však týkali desiatok podnikov na celom povstaleckom území. Povstalecká armáda, partizánske jednotky a následne aj nemecké jednotky násilím alebo na podklade oficiálnej legislatívy odvážali z jednotlivých závodov rôzne suroviny, drevo, polotovary, hotové výrobky, zariadenia, nástroje, vybavenia závodných kuchýň a osobitne pohonné látky a dopravné prostriedky. Zabavením zásob a rôzneho majetku podnikov boli veľkou mierou postihnuté napríklad banské podniky (Krompašské závody, Antimónové banské závody, koncern Ruda) a jednotlivé závody iných odvetví, ako drevársky podnik v Turanoch, Slovenka v Martine. Poškodením zásob v skladoch na strednom Slovensku utrpeli straty aj viaceré podniky západného Slovenska.³² Časť rekvirácií však súvisela s vopred dohodnutým využitím zásob, sústredených na strednom Slovensku, pre potreby povstania, napríklad zásoby konfekcie zo skladov firmy Nehera asi v hodnote 8 mil. Ks alebo obuv firmy Baťa v hodnote okolo 30 mil. Ks. Zníženie alebo odstavenie výroby postihlo priemysel celého stredoslovenského regiónu vrátane podnikov, ktorým sa vyhli bojové operácie aj rekvirácie zásob, napríklad kožiarske závody v Liptovskom Mikuláši. Zníženie alebo úplné zastavenie výroby nastalo buď pod priamym vplyvom bojových operácií, prerušením dodávok surovín a polotovarov v súvislosti s ťažkosťami v doprave, nedostatkom surovín a polotovarov v dôsledku ich rekvirácie, nahromadením hotových výrobkov, ktoré nemohli byť pre situáciu v doprave distribuované odberateľom, prípadne mobilizáciou väčšiny zamestnancov a riadiaceho personálu. Vo viacerých podnikoch sa uvedené príčinné súvislosti zastavenia výroby kombinovali. Osobitnú kapitolu predstavovali finančné straty v dôsledku vynúteného financovania okupačných nemeckých jednotiek. Tieto následne vyvolali inflačnú špirálu, ktorá podlomila štátne financie a do značnej miery anulovala prínos predchádzajúcej vojnovnej hospodárskej konjunktúry. Nákla-

31 JANAS, Karol. *Považské strojárne. Od Muničky po ZVL*. Žilina: Knižné centrum, vydavateľstvo Žilina pre Centrum voľného času v Považskej Bystrici, 2009, s. 56; HETÉNYI, Martin. Bombardovanie mesta Nitra a okolia. In *Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 - 1945)*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká, knižnica, 2006, s. 202-214; HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 25, s. 197-199.

32 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správy o škodách klientov TB počas SNP na zasaďnutí správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia o vojnových škodách priemyselných podnikov na ÚZSP z novembra a decembra 1944.

dy na financovanie nemeckých jednotiek ďaleko presiahli hodnotu fyzických škôd v národnom hospodárstve, spôsobených bojovými operáciami a rekviráciami počas SNP. Mesačne dosahovali 500 mil. až 700 mil. Ks.³³

Mapovanie škôd jednotlivých podnikov z obdobia SNP je veľmi náročné, lebo hektický vývoj udalostí znemožňoval systematické zaznamenávanie dopadov bojových operácií, rekvirácií a výpadkov výroby. Najspoľahlivejším prameňom k danej problematike sú správy o škodách zasielané podnikmi od konca októbra 1944, teda po zatlačení povstania do hôr, na Ústredné združenie slovenského priemyslu. Hlavným cieľom týchto správ bolo hodnotové vyjadrenie strát rôzneho druhu pre potreby odškodnenia zo štátnych zdrojov. Hodnoverný prameň predstavujú aj záznamy z inšpekčných ciest zástupcov Združenia priemyslu po jednotlivých sídlach a regiónoch povstaleckého územia, realizované vzápätí po obsadení daného regiónu nemeckými jednotkami. Záznamy sledovali prevádzkyschopnosť podnikov, stav výrobných zásob a sociálne podmienky zamestnancov, čo boli hlavné predpoklady urýchleného obnovenia výroby. Výsledky inšpekčných ciest okamžite požadovali predstavitelia nemeckého vojenského velenia, bezpečnostnej služby a nemeckých hospodárskych orgánov. Správy z ciest zasielali na vládne miesta a centrálné orgány v Berlíne. Urýchlené obnovenie prevádzky závodov bolo aj v ich záujme, lebo umožnilo bezprostredne exploatovať hospodársku základňu Slovenska. Správy z inšpekčných ciest preto nachádzame spravidla v nemeckých archívoch. Údaje o vojnových škodách sledovali a zaznamenávali aj peňažné ústavy, ktoré vlastnili alebo financovali poškodené podniky. Všetky uvedené pramene obsahujú najmä finančné vyjadrenie škôd, prípadne informácie o rekvirovaných surovinách, pohonných hmotách, dopravných prostriedkoch a tiež o poškodených alebo demontovaných strojoch. Už menej sa v nich dozvedáme o udalostiach, ktoré ku škodám viedli. Viac by mohli o nich vypovedať podnikové archívy. Tieto sú však v ostatných rokoch stále menej prístupné alebo úplne stratené.

Uvedené pramene umožňujú vytvoriť si celkový pohľad na rozsah vojnových škôd v kľúčových priemyselných odvetviach, najmä pokiaľ ide o hodnotové vyjadrenia celkových strát. V oblasti ťažkého priemyslu, teda v odvetviach baníctva, hutníctva a strojárstva nastali škody predovšetkým rekviráciou alebo ničením surovín, polotovarov a pohonných látok. Technická základňa bola poškodená odoberaním nákladných, prípadne aj osobných áut, čiastočným poškodením budov a niektorých zariadení. Potom nasledovali dlhodobejšie výpadky výroby. Najväčšie škody uvedeného charakteru v hodnote 9,1 mil. Ks hlásil koncern banských podnikov Ruda, ktorý tvoril súčasť zoskupenia Hermann Göring Werke, s niekoľkými závodmi na trasách postupu nemeckých jednotiek. Napríklad len hodnota rekvirovaných dopravných

33 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správy o škodách klientov TB počas SNP na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie na ÚZSP o vojnových škodách firmy Nehera Trenčín počas SNP zo 7. 12. 1944, Hlásenia na ÚZSP o škodách v kožiarskom a obuvníckom priemysle z novembra a decembra 1944.

prostriedkov dosiahla 2,2 mil. Ks. V podobnej situácii sa na jeseň 1944 nachádzali aj banské a spracovateľské prevádzky koncernu Antimónové banské a hutnícke závody, úč. s. a Krompašské závody na meď s hodnotou škôd 7,2 mil. a 5,3 mil. Ks. Škody v hodnote okolo 1 mil. Ks zaznamenali východoslovenské závody koncernu Coburg a Rimamuránskej spoločnosti, ako aj prevádzky novej strojárkej firmy Orava, ktoré stáli v ceste postupu frontovej línie.³⁴ Železiarne v Podbrezovej, pracujúce na plný výkon pre potreby povstania, vyčíslili svoje straty až na konci vojny. V danom období pochádzali hlavne z nekrytých nákladov na veľký objem výroby. Najväčšie strojárské komplexy na Považí, ako aj strojárské podniky západného Slovenska, ostali v sledovanej fáze vývoja bojových operácií takmer nedotknuté, čo súviselo s rýchlym postupom nemeckých divízií a s neúspechom pôvodného plánu povstania. Čiastočné škody vyššie uvedeného charakteru v hodnote okolo 0,6 mil. Ks hlásila iba zbrojovka v Považskej Bystrici a bratislavský podnik Siemens, ktorému zhabali vozidlá v hodnote 0,3 mil. Ks. Osobitný prípad predstavovala strojárň textilnej firmy Mautner v Ružomberku, orientovaná od konca 30. rokov na vojnovú výrobu. Tu sa už počas povstania hlavnou príčinou vojnových škôd stala demontáž a odvoz technických zariadení do Nemecka, čo bolo typické až pre obdobie od novembra 1944, respektíve až pre posledné fázy vojny. Podľa inšpekčnej správy už v septembri 1944 demontovali väčšinu zariadení, takže z viacerých prevádzok ostali iba tri a počet zamestnancov klesol približne z 1 500 na 300. Podľa hlásení na Združenie priemyslu z konca roka 1944 dosiahli celkové škody v ťažkom priemysle počas SNP 25,5 mil. Ks. Do tejto sumy však nebola započítaná hodnota demontovaných strojov v ružomberských strojárňach, škody podbrezovských železiární a niektorých ďalších podnikov.³⁵

Medzi najviac postihnuté odvetvia patrilo na jeseň 1944 textilný a obuvnícky priemysel. Priamemu vplyvu bojových operácií boli vystavené textilné závody Mautner v Ružomberku, pletiarsky závod podniku Slovenka v Martine a továreň na modrotlač firmy Beniač v Banskej Bystrici. Boje v dňoch 6. až 7. septembra 1944 vážne poškodili prevádzky textilných závodov v Ružomberku a zničili podstatnú časť zásob tohto podniku. Zároveň nastali rekvirácie zásob závodnej kuchyne, pohonných látok, motorových vozidiel, traktorov a inej techniky, najskôr povstaleckou armádou a následne jednotkami nemeckej armády. Diaľkové delostrelecké útoky pokračovali aj po vytlačení povstaleckej armády z mesta. Vedenie závodu preto muselo často prerušovať výrobu. Využitie kapacít kleslo na 50 %. Hodnota škôd už v polovici septembra 1944 dosiahla 1,5 mil. Ks. Boje o mesto Martin poškodili budovy a strojové zariadenia textilného podniku Slovenka. Nemecké jednotky po dobytí mesta vydrancovali v dňoch

34 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia o vojnových škodách banských a hutníckych podnikov počas SNP na ÚZSP z novembra a decembra 1944.

35 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenie o vojnových škodách Podbrezovských železiární na ÚZSP z 11. 9. 1945; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia o vojnových škodách strojárskych podnikov počas SNP na ÚZSP z novembra a decembra 1944; Bundesarchiv (ďalej BArch) Berlín, f. R 70 Slowakei /118, s. 63. Správa nemeckej Sicherheitsdienst (ďalej SD) zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 - 14. 9. 1944.

22. až 28. septembra 1944 sklady hotového tovaru, napríklad ponožky, pančuchy, vesty a zrekvírovali tiež kancelárske zariadenia, časť strojov a 3 autá. Už predtým sa na rekviráciu údajne zúčastnili povstalecké jednotky. Neskôr nemecké velenie zhabalo aj riadne objednané dodávky hotového tovaru pre štát. Ďalšie straty závodu spôsobil nedostatok pracovných síl po mobilizácii do povstaleckej armády. Veľkou stratou ľudského potenciálu bola poprava riaditeľa a najvyšších úradníkov podniku nemeckým poľným súdom za účasť v povstaní. Škody sa vyšplhali na 3,3 mil. Ks. Straty v priemysle spôsobené náletmi boli počas SNP zriedkavejšie. Ako tragický príklad možno uviesť zničenie textilného podniku firmy K. Beniač v Banskej Bystrici. Jeho škody v hodnote 1,3 mil. Ks naznačujú, že podstatná časť technickej základne tohto menšieho závodu musela byť po nálete deštruovaná. Ku škodám sa ešte pridali rekvirácie dvoch firemných nákladných áut značky Mercedes.³⁶

Úplne iný charakter mali dôsledky vojensko-politických udalostí na jeseň 1944 v prvých veľkých odevných a obuvníckych podnikoch na Slovensku českých firiem Nehera, Baťa a Roľný. Údaje Združenia priemyslu a hospodárske správy financujúceho peňažného ústavu Tatra banky hovoria o rabovaní skladov firiem Nehera a Baťa. Počas bojov prišli odevné závody Nehera o sklad vo Vesteniciach, kde miestne obyvateľstvo údajne rozkradlo textilie, konfekciu aj technický materiál. Zničené boli aj zásoby viacerých predajní. Konečná škoda vzrástla na 8,3 mil. Ks. Zo skladov obuvníckych závodov Baťa Šimonovany (Partizánske) sa v období povstania stratili desaťtisíce párov obuvi, suroviny, polotovary, dopravné prostriedky a technický materiál v hodnote až okolo 30 mil. Ks. Po skončení vojny však organizátori povstania objasnili údajné rozkrádacie akcie. Tieto predstavovali súčasť hospodárskych príprav SNP a v skutočnosti išlo o rekvirácie koordinované s vedením predmetných podnikov. Skutočné rekvirácie v hodnote 0,3 mil. Ks zaznamenali odevné závody Roľný v Púchove. Okrem iného im zhabali osobné firemné auto značky BMW. Bez vážnejších následkov sa vyvíjali pomery v rozvinutom kožiarskom priemysle Liptovského Mikuláša, napriek tomu, že mestom prešla línia frontu. Škody zhabaním majetku (suroviny, pohonné látky, autá) v sumárnej hodnote 2,3 mil. Ks hlásilo niekoľko menších firiem a z významnejších len kožiarsky podnik J. Lacko a synovia. Celkové straty sledovaných odvetví textilného, kožiarskeho a obuvníckeho priemyslu z obdobia SNP boli odhadované na 45,4 mil. Ks.³⁷

Vzhľadom na štruktúru hospodárstva povstaleckého územia je logické, že následkom bojov, rekvirácií a ďalších negatívnych vplyvov bola na jeseň 1944 vystavená

36 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /118, s. 63. Správa nemeckej SD zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 - 14. 9. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia o vojnových škodách firmy Slovenka Martin z 5. 2. 1945 a K. Beniač Banská Bystrica z 27. 11. 1944 na ÚZSP.

37 SNA, f. TB - knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správy o škodách klientov TB počas SNP na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie o vojnových škodách firmy Nehera Trenčín počas SNP zo 7. 12. 1944 na ÚZSP, Hlásenie o vojnových škodách firmy Roľný Púchov z 28. 11. 1944 na ÚZSP, Hlásenia o vojnových škodách v kožiarskom a obuvníckom priemysle počas SNP z novembra a decembra 1944 na ÚZSP.

podstatná časť závodov drevárskeho a celulózo-papierenského priemyslu. V ťažkom postavení sa nachádzali podniky uvedených odvetví na území Martina a Ružomberka, kde v septembri 1944 prebiehali bojové operácie. Tatra banka vykazovala vysoké straty svojho koncernového podniku Tatra nábytok v Martine. Tento zaznamenal prvé vojnové škody už počas náletov na Bratislavu v júni 1944, keď boli zničené jeho sklady v dunajskom prístave s hodnotou zásob 1,5 mil. Ks. Boje v septembri 1944 a kompletná mobilizácia zamestnancov s následným výpadkom výroby zvýšili celkové straty podniku na 8,5 mil. Ks. V Martinskej celulózke jednotky oboch bojujúcich strán zrekvírovali suroviny a dopravné prostriedky. Výroba klesla na 30 % a následne až na 10 % kapacity. Škody vyčíslili na 1,5 mil. Ks. Počas bojov o Ružomberok zasiahla delostrelecká paľba viacnásobne budovy a sklady podniku Slovenská papiereň. Ďalšia celulózka a papiereň Solo Ružomberok utrpela straty zhabaním zásob a nákladných áut zo strany povstalcov a potom aj nemeckých jednotiek. Škody oboch podnikov predstavovali minimálne 2 mil. Ks.³⁸ Z ďalších ružomerských závodov sledovaných odvetví boli ostreľovaním, rekviráciami a prerušením výroby poškodené Ružomerská továreň na zápalky, Továreň na drevovinu a dva závody podniku Ružomerská píla, úč. s. Škody predstavovali 1,3 mil. Ks. Podstatne väčšie straty vykazoval nový a zároveň najväčší drevársky podnik Slovenska, vybudovaný počas vojny nemeckým kapitálom, Spojená drevárska a priemyselná úč. s. Turany. Okrem veľkého závodu na výrobu drevených barakov v Turanoch podnik vlastnil sieť lesných správ s piliarskymi a inými prevádzkami v rôznych častiach stredného a východného Slovenska. Centrálny závod bol ťažko postihnutý rekviráciami, ale najväčšie straty nastali práve na jednotlivých lesných správach, kde vojenské jednotky a obyvateľstvo zhabali suroviny, zariadenia a majetok najrôznejšieho druhu. Koncom roka 1944 boli škody vyčíslené na 22,3 mil. Ks. Medzi ďalšie drevárske podniky, na ktorých zanechali stopy udalosti jesene 1944, patrili Malužinská továreň na obrazové rámy alebo Sitno Slovenská továreň na drevené výrobky. Ich straty predstavovali 0,7 mil. Ks.³⁹

Rekviráciami zásob dislokovaných vo viacerých skladoch na povstaleckom území boli postihnuté aj podniky celulózo-papierenského a príbuzného chemického priemyslu, ktoré sa nachádzali v zázemí frontových línií povstania. Napríklad závod papierových obalov Tekla Skalica prišiel o veľké zásoby v skladoch na území Brezna

38 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /118, s. 63-64, 67-68. Správa nemeckej SD zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 - 14. 9. 1944; SNA, f. TB - knihy úradné, inv. č. 92, š. 22. Správa generálneho riaditeľa TB R. Kubiša o dôsledkoch náletu na Bratislavu na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 27. 6. 1944; SNA, f. TB - knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správa o situácii podniku Tatra nábytok Martin počas SNP na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 6. 9. 1944

39 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /118, s. 65. Správa nemeckej SD zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 - 14. 9. 1944; SNA, f. ÚZSP, š. 155. Hlásenie o vojnových škodách podniku Spojená drevárska a priemyselná úč. s. Turany na ÚZSP z 27. 12. 1944, Hlásenia o vojnových škodách drevárskych podnikov na ÚZSP z novembra a decembra 1944.

a Banskej Bystrice v hodnote 1,9 mil. Ks. Podobne boli postihnuté aj bratislavské chemické podniky Menzel, Neolin, Účastinná spoločnosť pre výrobu rastlinných olejov, Chemický priemysel alebo továreň na celulózu v Žiline. Tieto mali celkové škody 3,2 mil. Ks. Na povstaleckom území sa z chemických podnikov nachádzali nové závody v Handlovej a Novákoch, ovládané koncernom Spolok pre chemickú a hutnícku výrobu, do ktorého patrila aj chemická továreň v Žiline a papiereň Solo v Ružomberku. Tri uvedené chemické podniky v Handlovej, Novákoch a Žiline zaznamenali škody do výšky 1,9 mil. Ks. Odvetvia drevárstva, celulózo-papierenského a chemického priemyslu vykazovali podľa hlásení Združenia priemyslu škody z povstaleckého obdobia asi 43,3 mil. Ks.⁴⁰

Vojnové škody z jesene 1944 utrpelo v menšom rozsahu aj stavebníctvo, respektíve priemysel stavebných hmôt. Opäť išlo najmä o podniky, cez ktoré prechádzali frontové línie povstania. Straty v hodnote 0,9 mil. Ks nastali v poprednom závode slovenského tehliarstva v Schlutzovských parotehelnách Sučany. Postup frontu zasiahol Ružomberskú parostrojnú tehelňu. Delostrelecká paľba poškodila objekty, partizáni zhabali autá, nemeckí vojaci zásoby závodnej kuchyne a továreň musela na dlhšie prerušiť výrobu, z čoho vyplývali škody 0,7 mil. Ks. O zásoby a iný majetok na povstaleckom území v hodnote 3,6 mil. Ks prišli Prvé slovenské sadrové závody v Spišskej Novej Vsi, Slovenské továrne na portlandský cement Lietavská Lúčka - Ladce a Hornosrnianska cementáreň. Negatívne dopady sledovaného obdobia na priemysel stavebných hmôt prestavovali v hodnotovom vyjadrení 5,2 mil. Ks.⁴¹ Vážnejšie dôsledky vykazoval potravinársky priemysel, ktorý mal na povstaleckom území viac podnikov. Najviac postihnutý bol Turčiansky pivovar v Martine, vystavený priamemu vplyvu bojových operácií, ako aj rekviráciám zo strany povstaleckých a nemeckých jednotiek. Tieto zhabali všetky autá aj so súčiastkami a veľké zásoby piva. Budovu poškodilo bombardovanie. Ďalšie straty spôsobilo obmedzenie výroby na 15 % až 30 % kapacity. Podľa údajov vlastníka pivovaru Tatra banky dosiahli straty 10 mil. Ks. Škody v celkovej hodnote 1,4 mil. Ks zaznamenali ďalšie dva pivovary vo Vyhniciach a Poprade. V ťažkej situácii bol tiež potravinársky priemysel na území Prievidze. Išlo najmä o konzervárne Carpathia, a potom o Prvú prievidzkú továreň na liehoviny. Tieto podniky mali spoločné straty 2,3 mil. Ks. Na povstaleckom území boli poškodené aj potravinárske závody Parný mlyn Krupina a Oravský priemysel. Mimo frontových línií utrpel škody závod firmy Franck v Sereďi. V menovaných

40 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie o vojnových škodách papierenských a chemických podnikov na ÚZSP z novembra a decembra 1944.

41 BArch Berlín, f. R 70 Slowakei /118, s. 65, 68. Správa nemeckej SD zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 - 14. 9. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie o vojnových škodách podnikov stavebných hmôt z novembra a decembra 1944.

podnikoch nastali škody 0,8 mil. Ks. Celková ujma potravinárstva počas povstania predstavovala podľa dostupných prameňov 14,5 mil. Ks.⁴²

Vzhľadom na rozvoj cestovného ruchu v prvej polovici 20. storočia boli na strednom Slovensku, teda na povstaleckom území, sústredné viaceré hotelové podniky. Tieto počas povstania slúžili ako vítaný zdroj zásob potravín, prípadne ako sídlo velenia vojenských jednotiek alebo ako poľné nemocnice. Preto len ťažko mohli byť uchránené pred dôsledkami vojenských operácií, súdobých politických udalostí a najmä rekvirácií. Škody vznikli predovšetkým na zariadení hotelov a zásobách potravín. Paradoxom bolo, že bohaté zásoby potravín z najväčšieho hotela na Slovensku Carlton-Savoy v Bratislave premiestnili v obave pred náletmi z leta 1944 do Banskej Bystrice. V rámci príprav povstania mohlo ísť o zámernú akciu. Počas SNP boli potraviny použité na zásobovanie povstaleckého územia a riadne zaplatené. Veľké škody zaznamenalo spoločenské, hotelové a kultúrne centrum Národný dom v Banskej Bystrici a zvlášť nový hotel Šport na Donovaloch, ktorý sa stal sídlom veliteľstva ustupujúcich povstaleckých jednotiek a bol vydrancovaný. Tragicky skončil prepád nových hotelov Veľká a Malá Fatra v Rajeckých Tepliciach oddielom partizánov v októbri 1944. Potom, čo riaditeľ menovaných hotelových podnikov a hotela Metropol v Žiline F. Sandrik odmietol vydať partizánom potraviny a liehové nápoje, bol zavraždený. Do konca decembra 1944 vzrástli škody uvedených hotelových podnikov na 0,960 mil. Ks.⁴³

K vývoju infraštruktúry na pozadí vojensko-politických udalostí jesene 1944 máme zatiaľ ucelené údaje len v prípade elektrárnenstva, ktoré aj s jeho rozvodnou sieťou chápeme ako jedno z priemyselných odvetví. Celoštátny podnik Slovenské elektrárne, predstavujúci od svojho vzniku v roku 1942 jeden z prvých celoštátnych podnikov sledovaného druhu na svete, vyčíslil ku koncu roka 1944 značné straty vo výrobných centrálnach, skladoch aj v rozvodnej sieti. V súvislosti s pádom vlády po vypuknutí SNP stál od 6. septembra 1944 na čele podniku bývalý minister dopravy a verejných prác Július Stano, ktorý musel odovzdať ministerské kreslo Ľudovítovi Lednárovi. Štruktúra škôd mala vo viacerých smeroch podobný charakter ako v iných odvetviach. Veľký podiel na stratách elektrárnenstva mali rekvirácie dopravných prostriedkov a materiálu zo skladov na povstaleckom území, ako aj v ďalších regiónoch Slovenska, konkrétne v Trnave, Nitre, Žiline, Banskej Bystrici a v Prešove.

42 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správa o situácii podniku Turčiansky pivovar Martin počas SNP na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 6. 9. 1944 a na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 3. 10. 1944.; BArch Berlín, f. R 70 Slowakei /118, s. 68. Správa nemeckej SD zo 14. 10. 1944 o stave podnikov v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a Martine 9 – 14. 9. 1944; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie o vojnových škodách potravinárskych podnikov z novembra a decembra 1944.

43 SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správa o vojnových škodách hotelových podnikov TB počas SNP na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 20. 12. 1944 a zo zasadnutia správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944; SNA, f. TB – knihy úradné, inv. č. 117, k. 38. Správa o vojnových škodách hotelových podnikov TB počas SNP na zasadnutí obchodnej správy TB 10. 1. 1945.

Vzhľadom na strategický význam elektrárenskva táto oblasť hospodárstva zaznamenala už počas SNP niektoré škody typické pre nasledujúce obdobie prechodu frontu. Išlo najmä o zámernú deštrukciu výrobných zariadení s cieľom znemožniť nepriateľovi využitie hospodárskej základne. Zatiaľ, čo od januára 1945 bola deštrukčná činnosť v prvom rade výsledkom aktivít ustupujúcich nemeckých jednotiek, na jeseň 1944 deštrukcie súviseli najmä so záškodníckou činnosťou partizánov. Po potlačení povstania partizánske jednotky podnikli viacero útokov na elektrické zariadenia podnikov v rukách nemeckého kapitálu. Dňa 15. septembra 1944 atentátom úplne zničili výrobnú elektrického prúdu spišských baní v Koterbachoch (Rudňany). Bane ovládal nemecko-slovenský koncern Ruda, predstavujúci súčasť nadnárodného kolosu Herrmann Göring Werke. Riaditeľ koncernu Ruda kontaktoval zástupcov nemeckej brannej moci na Slovensku s požiadavkou okamžitého obnovenia dodávok elektrickej energie, najmä pre čerpadlá, lebo hrozilo zatopenie baní. Keďže čerpadlá mali vysoký výkon, mohli byť napájané len z iného výkonného zdroja prostredníctvom vedenia s vysokým napätím 22 kV. Najbližšia linka tohto vedenia však bola až v banskom centre Slovinky vo vzdialenosti 17 km od Koterbachov. Vedenie baní požadovalo od podniku Slovenské elektrárne výstavbu prípojky. Slovenské elektrárne však požiadavku odmietli kvôli údajnému nedostatku materiálov. Riaditeľ koncernu Ruda nechal materiál priviezť až z Drážďan od firmy Hoffmann a Slovenské elektrárne museli stavbu realizovať. Išlo o jedinú väčšiu elektrárenskú stavbu v období od povstania po oslobodenie Slovenska.⁴⁴ V centre povstania v Banskej Bystrici bola situácia paradoxne najlepšia. Tunajšia Mestská elektráreň ostala nepoškodená. Vôbec neprerušila dodávky elektrického prúdu, len ich asi o tretinu znížila. Finančné straty podniku Slovenské elektrárne dosiahli do konca roka 1944 hodnotu 14,5 mil. Ks, z čoho na zničené a demontované prevádzkové zariadenia pripadlo 6 mil. Ks, na dopravné prostriedky 1,3 mil. Ks a na škody v skladoch 7,5 mil. Ks.⁴⁴ Osobitnú kapitolu predstavovali škody na výzbroji povstaleckej armády počas bojových operácií na povstaleckom území od konca augusta do konca októbra 1944. Ručné zbrane, delostrelectvo a ďalšie ťažké zbrane, ako aj vojenské motorové vozidlá, obrnené vozidlá a letectvo povstalcov pôvodne pochádzali najmä zo zbrojného arzenálu slovenskej armády a z vojenskej pomoci od Sovietskeho zväzu. Na podklade nemeckých prameňov možno uviesť, že jednotky nemeckej brannej moci, postupujúce do centra povstania Banskej Bystrice postupne zničili alebo ukoristili 291 lietadiel, 2 obrnené vlaky, 104 tankov, 309 diel, vyše 800 nákladných lietadiel, 94 lokomotív, 2 000 pohotovostných vozidiel a bližšie neurčené veľké množstvo pechotných zbraní a munície. V hláseniach nemeckej brannej moci venovali mimoriadnu pozornosť výsledkom bojových akcií proti letectvu. Z uvedeného počtu lietadiel údajne zničili iba časť výcvikových strojov a starších lietadiel československej výroby, zatiaľ

44 PA VSE, f. VSE. Správa o stavbách diaľkových vedení, požadovaných nemeckou brannou mocou pre zabezpečenie dodávky prúdu banským podnikom; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenie o vojnových škodách podniku Slovenské elektrárne.

čo väčšinu modernejších ukoristili v dobrom technickom stave a následne použili v boji. Hlavnú časť nepoškodených moderných strojov zaistili už v prvých dňoch povstania v rámci presunu cez západné a severozápadné Slovensko na letiskách v Bratislave, Nitre, Piešťanoch, Trenčíne a v Žiline, kde sa nachádzalo celom 192 lietadiel. Čiastočne poškodené a staršie lietadlá zaistili oddiely nemeckej armády postupujúce z dnešného územia Poľska na letiskách v Prešove, Spišskej Novej Vsi, Poprade a v Mokradi. Tu zabrali aj viacero náhradných motorov a veľké množstvo materiálu na opravu lietadiel. Najviac strojov zničili pri útokoch na letisko Tri Duby pri Zvolene, kde zasiahli celkom 24 lietadiel. Sledovaná nemecká štatistika však nezahrnula obrovské množstvo ručných, pechotných a ťažkých zbraní, ukoristených nemeckou armádou pri odzbrojovaní dvoch východoslovenských divízií na začiatku povstania. Táto výzbroj tvorila kľúčovú časť koristi vojenského charakteru, zaistenej nemeckými jednotkami na Slovensku počas povstania. Najväčšou stratou pre Slovensko v bojoch o povstalecké územie však boli straty na životoch, dosahujúce len v radoch povstaleckej armády okolo 5 tisíc osôb. Ďalších asi 15 tisíc osôb nemecké jednotky zajali.⁴⁵ Veľká časť zajatcov skončila v koncentračných táborech. K tomu pristupovali tisíce obetí z radov civilného obyvateľstva, ktoré zahynuli v dôsledku bojových operácií, ale najmä pri represáliách proti Židom a osobám, či celým obciam, podozrivým zo spolupráce s povstaleckým režimom a z pomoci partizánom a Židom. Ďalšie civilné obeť patrili k príslušníkom nemeckej menšiny a k predstaviteľom vládneho režimu, ktorí boli vystavení represáliám partizánskych oddielov.

Financovanie nemeckej armády na Slovensku po vypuknutí SNP a jeho dôsledky

Obsadenie Slovenska jednotkami nemeckej armády po vypuknutí Slovenského národného povstania znamenalo podstatný obrat vo filozofii slovensko-nemeckých hospodárskych vzťahov. Kým do augusta 1944 nemecké vládne miesta do určitej miery zohľadňovali potrebu hospodárskej stability Slovenska a určitú úlohu ešte stále zohrával aj propagandistický význam nemeckej hospodárskej pomoci malého národu, po 28. auguste prešli zástupcovia vládnych hospodárskych kruhov Ríše k otvorenej exploatácii slovenskej ekonomiky. Financovanie pobytu okupačných vojsk musela prevziať slovenská vláda na podklade medzištátnej zmluvy z 9. októbra 1945, známej ako Militärvertrag. Skryté formy vazalského vzťahu sa zmenili na bezprostredné drancovanie všetkých dostupných zdrojov ekonomiky. Slovenská vládna moc a jej hospodárske orgány museli podľa uvedenej zmluvy, ktorá mala spätnú platnosť od 1. septembra 1944, poskytnúť nemeckým jednotkám všetko materiálne zabezpečenie, ako aj zľavy a výhody udeľované vlastnej armáde. Slovenský štát nebol schopný financovať pobyt nemeckých jednotiek z vlastných prostriedkov.

45 Bundesarchiv – Militär Archiv (ďalej MA – BA) Freiburg, f. RL 2-IV/75a. Správa Hlavného veliteľstva leteckých síl nemeckej armády zo začiatku novembra 1944 o potlačení SNP v auguste až októbri 1944.

Bol prinútený situáciu riešiť formou inflácie. Výsledkom bola inflačná špirála, nárast vnútorného zadĺženia a postupné znehodnocovanie meny. Uvedené faktory je tiež treba chápať ako určitú formu vojnových škôd.

Financovanie pobytu a tranzitu jednotiek nemeckej armády zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky 1939 – 1945 v skutočnosti nebolo ničím novým. Vláda slovenského štátu hradila formou preddavkov a medzifinancovania v rámci clearingového zúčtovania pobyt nemeckých jednotiek dlhodobo umiestnených v tzv. ochrannom pásme západného Slovenska, ktoré v marci 1939 obsadila nemecká armáda. Na podklade slovensko-nemeckej Zmluvy o ochrannom pásme z 12. októbra 1939 mohla nemecká branná moc v sledovanej časti Slovenska požadovať od miestnych orgánov rôzne úkony alebo služby v rámci platných zákonov. Na základe toho si nemecké velenie nárokovalo využívať verejné objekty, pozemky, mestá na ubytovanie, ako aj a infraštruktúru vrátane železníc v celom ochrannom pásme, ktoré siahalo od Bratislavy až po Čadcu. Nemecká branná moc mala právo využívať aj súkromné objekty a pozemky bez toho, že by sa museli predtým vyvlastňovať a odškodné majiteľom stačilo dohodnúť dodatočne, prípadne sa majiteľ odškodnil podľa platnej legislatívy. V ochrannom pásme mohlo nemecké velenie zamestnávať nemecké firmy a vlastných úradníkov, personál a robotníkov, pre ktorých zriaďovala osobitnú exekutívu.⁴⁶ Na začiatku roka 1940 Zmluvu o ochrannom pásme doplnil a rozšíril tzv. Wehrwirtschaftsvertrag, čiže Zmluva o brannom hospodárstve z 30. januára 1940. Táto poskytovala nemeckým vládnym orgánom právomoc zadávať vybraným závodom slovenského branného hospodárstva objednávky pre potreby nemeckej vojnovéj výroby podľa osobitných hospodárskych zmlúv. Kontrolu nad plnením objednávok v jednotlivých závodoch prevzal dôstojník pre branné hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier) pri nemeckej vojenskej misii v Bratislave. Tento v najvyššej inštancii podliehal Štábu pre branné hospodárstvo pri Hlavnom velení nemeckej brannej moci. V dôsledku kompetenčných sporov v najvyšších hospodársko-politických a vojenských kruhoch Nemecka prešla úradovňa dôstojníka pre branné hospodárstvo v decembri 1941 pod kontrolu vojenského ataše pri nemeckom vyslanectve v Bratislave. Dôstojníkovi pre branné hospodárstvo boli podriadení pridelení, ktorí mohli vstupovať do vybraných závodov, kontrolovať ich výrobu, hospodársku agendu a participovať na riadení. V záujme zabezpečenia chodu vojnovéj výroby pred sabotážami a inými zásahmi dostali právo vstupu do závodov branného hospodárstva aj zástupcovia nemeckých spravodajských služieb, pričom mohli zasahovať do bezpečnostných opatrení. Slovenské vládne miesta boli povinné prispievať k bezpečnostným opatreniam v sledovaných podnikoch a potierať protizákonnú činnosť v spolupráci so zástupcami nemeckej brannej moci. Medzi vybrané podniky zaradili 25 kľúčových priemy-

46 SNA, f. Alexandrijský archív (ďalej AA), mikrofilm II. C-906, fólia 77-85, odpis. Zmluva o ochrannom pásme medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou z 12. 8. 1939.; Slovenský text Zmluvy o ochrannom pásme publikoval tiež HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, 2, 1967, dokument 61.

selných závodov Slovenska, ktorých výroba určitým spôsobom súvisela s vojnovými potrebami. Dodatočnou dohodou k Zmluve o brannom hospodárstve z novembra 1943 počet podnikov branného hospodárstva rozšírili na 26 subjektov.⁴⁷ Obsadením ochranného pásma prevzala nemecká branná moc už v marci 1939 kontrolu nad zbrojovkami v Dubnici nad Váhom a v Považskej Bystrici, ktoré následne zaradili aj do sféry branného hospodárstva.

Finančné úhrady za pobyt nemeckých jednotiek v ochrannom pásme západného Slovenska Nemecká ríša postupne refundovala prostredníctvom slovensko-nemeckého clearingového zúčtovania, konkrétne cez osobitný účet Interimskonto. Na pôde rokovaní slovensko-nemeckých vládnych výborov, ktoré prebiehali takmer sústavne od jari 1939 až do jesene 1944, dohodli aj podiel Slovenskej národnej banky na lukratívnom vývoze zbraní z považských zbrojoviek ovládaných nemeckou brannou mocou do tretích krajín. Napriek tomu boli škody slovenského hospodárstva z priamej kontroly veľkej časti západného Slovenska a kľúčového priemyslu nemeckou brannou mocou počas celej existencie slovenského štátu len ťažko vyčísliteľné. V nových hospodársko-politických a vojensko-politických podmienkach na jeseň 1944 dostali právomoci nemeckého velenia, vyplývajúce zo zmlúv o ochrannom pásme a brannom hospodárstve, úplne nový rozmer. Právomoci sa podstatne rozšírili za rámec oboch zmlúv a limity garantujúce určité hranice právomocí nemeckého velenia v praxi prestali platiť.

Spektrum platieb slovenského štátu v prospech nemeckej armády sa postupne rozširovalo. V rámci príprav na ťaženie proti Sovietskemu zväzu uzvrela slovenské ministerstvo národnej obrany a hlavné velenie nemeckej armády (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) dohodu z 30. apríla až 1. mája 1941 o financovaní nemeckých jednotiek prechádzajúcich cez Slovensko na východ. Na dané účely mala slovenská vláda poskytnúť pôžičku 20 mil. Ks. Reálne z nej vyplatila údajne 14 mil. Ks. Z korešpondencie predstaviteľov OKW vyplýva, že dohovory o mechanizme splácania tejto pôžičky vôbec neexistovali. Až na základe dohody velenia slovenskej a nemeckej armády z 9. júla 1943 dostalo Slovensko prísľub, že pôžička bude odpísaná z dlhu voči Nemeckej ríši za náklady spojené s pôsobením slovenských jednotiek na východ-

47 Politisches Archiv des Auswertigen Amtes Berlin (ďalej PA AA), f. Handakte Waldner (ďalej HW) R 105 331. Dodatočná dohoda k Zmluve o brannom hospodárstve z 12. 11. 1943. Podľa uvedenej dohody medzi podniky branného hospodárstva patrili: Sandrik, úč.s. Dolné Hámre; Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Dubnica nad Váhom; C. A. Scholtz Matejovce; Techna, úč.s. Nové Mesto nad Váhom; Tauš, úč.s. Myjava; Železiarne Podbrezová, úč.s.; Oceľový dom, úč.s. Pohorelá; Zbrojovka, úč.s. Považská Bystrica; Dynamit – Nobel, úč.s. Bratislava; C. P. Goerz Bratislava; Továreň na káble Bratislava; Železiarne a oceľiarne Prakovce, úč.s.; Vojenský podnik č. 4 Žilina; Kovotechna Stará Turá; Banská a hutnícka spoločnosť Trnava; Slovenská strojárň, úč.s. (oddelenie pre výzbroj) Vyhne; Krompašské závody na meď, úč.s.; Harmanecká továreň na papier, úč.s.; Antimónové banícke a hutnícke závody, úč.s. (vrátane baní v Spišskej Novej Vsi) Banská Bystrica; Mráz, továreň na lietadlá Nitra; Spojený drevársky priemysel, úč.s. Turany; Apollo, rafinéria minerálnych olejov, úč.s. Bratislava; Ružomerské železiarne, úč.s.; Horný, továreň na rádiové prístroje Bratislava; Siemens, úč.s. pre výrobu elektrických zariadení Bratislava; Letecká továreň Trenčianske Biskupice.

nom fronte.⁴⁸ Tieto náklady dosiahli podľa nemeckých prameňov vysokú hodnotu takmer 133 mil. Ks po prepočte na slovenskú menu. Vzájomné platby na slovenskú a nemeckú armádu zo strany slovenského štátu a Nemeckej ríše boli v prvých dňoch SNP zhrnuté a prehodnotené zástupcami vládnych hospodárskych kruhov Ríše, ako podklady pre koncipovanie pravidiel financovania pobytu nemeckých jednotiek na Slovensku. Podľa týchto analýz predstavovali mesačné náklady na nemecké odiely v ochrannom pásme západného Slovenska 20 mil. Ks, na personálne a vecné potreby príslušníkov nemeckého letectva a tylových úradovní nemeckých bojových útvarov 16 mil. Ks, na výstavbu zariadení pre nemecké letectvo 20 mil. Ks a na samotné okupačné jednotky nemeckej armády, prenikajúce na povstalecké územie vo vtedajšej sile 10 tis. vojakov, 20 mil. Ks. Spolu náklady mali predstavovať 76 mil. Ks mesačne. V skutočnosti dosiahli niekoľkonásobne vyššie hodnoty. Prvé odhady finančných nákladov totiž vychádzali z predstavy, že potlačenie povstania si vyžiada maximálne dva týždne. Na Slovensku mal potom ostať iba kontingent 3 000 nemeckých vojakov, napomáhajúcich politickú a hospodársku stabilitu. Zatiaľ čo platby za pobyt nemeckých útvarov v ochrannom pásme a náklady na letectvo plánovala nemecká branná moc pokryť z vlastných prostriedkov, respektíve refundovať Slovensku cez Interimskonto (dočasný účet), náklady na prebiehajúcu vojenskú akciu proti povstaniu sa mali pripísať na účet slovenskej vlády ako dlh voči Nemeckej ríši. Ohľadne systému financovania a zásobovania nemeckej armády postupovala nemecká branná moc a vládne kruhy Ríše podľa zásad platných v okupovanom Maďarsku. Podľa tzv. maďarského vzoru plánovalo ríšske ministerstvo hospodárstva už na začiatku septembra 1944 zriadiť na Slovensku úrad zmocnenca, ktorý by kontroloval a usmerňoval chod celého branného hospodárstva.⁴⁹

Slovenská vláda uzavrela prvú dohodu o zásobovaní nemeckých jednotiek na svojom území už pred vypuknutím SNP v súvislosti s plánmi na obranu proti bližiacemu sa východnému frontu. Zmluva o zásobovaní nemeckej armády z 9. októbra 1944 predmetnú dohodu len rozšírila a postavila slovenskú vládu do pozície pasívneho subjektu plnenia hospodárskych požiadaviek nemeckej brannej moci. V polovici augusta 1944 hlavné veliteľstvo nemeckej armády rozčlenilo Slovensko z vojensko-zásobovacieho hľadiska na tri oblasti, podriadené rôznym zložkám nemeckého velenia. Východné Slovensko až po západnú hranicu okresov Gelnica, Spišská Nová Ves a Poprad vyhlásili za vojnové územie a podriadili generálnemu štábu pozemného vojska. Zároveň obmedzili právomoci nemeckého generála pri slovenskom ministerstve národnej obrany⁵⁰, ktorý bol dovedy hlavným zástupcom nemeckej brannej

48 BArch Berlin, f. R 2/30928. Záznam ríšskeho ministerstva financií z 3. 5. 1944 o vývoji platieb slovenskej vlády nemeckej brannej moci.

49 BArch Berlin, f. R 2/30928. Záznam ríšskeho ministerstva financií z rokovania Zahraničnom úrade v Berlíne 6. 9. 1944 o financovaní nemeckej armády na Slovensku.

50 Uvedenú funkciu vykonával generál F. Schlieper a po ňom generál Alfred von Hubicki. Oba ja zastávali funkciu aj post vedúceho Nemeckej vojenskej misie.

moci na Slovensku. Jeho veleniu podriadili zostávajúce časti Slovenska s výnimkou ochranného pásma s osobitnou formou velenia.⁵¹

O niekoľko dní neskôr 19. augusta 1944 zástupcovia slovenského MNO a nemeckej brannej moci podpísali dohodu o úlohách jednotlivých oblastí Slovenska, rozdelených podľa nemeckého velenia, pri zásobovaní nemeckej armády a nemeckého zbrojárskeho priemyslu. Táto dohoda o zabezpečení hospodárskych potrieb nemeckej brannej moci vymedzovala osobitné ekonomické postavenie vojnovému územiu východného Slovenska. Malo sa stať hlavným zdrojom surovín a hotových tovarov pre výzbroj nemeckej armády, najmä dodávkami dreva na výrobu dýh pre letecký priemysel, dreveného uhlia pre plynové generátory, dodávkami ocele, mangánu, azbestu pre výrobu ponoriek. Spolu s ďalšími oblasťami Slovenska malo zásobovať nemeckú armádu naturáliami, najmä potravinami a financovať plánovaný pobyt a transport nemeckých jednotiek na území Slovenska. Nemeckí národohospodári v čele s predsedom nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutiusom v danej fáze vývoja slovensko-nemeckých ekonomických vzťahov kládli veľký dôraz na zachovanie hospodárskej, finančnej a menovej stability Slovenska, aby aj v budúcnosti mohlo plniť svoje hospodárske úlohy pri vedení vojny. Nemecké vojenské velenie malo obmedziť hospodársku spotrebu, ako aj vecné a osobné finančné výdavky svojich príslušníkov na území Slovenska, na najnižšiu možnú mieru. Finančné nároky nemeckých vojakov v podobe slúžneho sa mali plniť len do tej miery, aby nenastal hromadný výkup tovarov.⁵²

Približne v polovici septembra 1944 predstavitelia nemeckého hospodárstva a armádneho velenia dotvorili ideovú koncepciu financovania nemeckých okupančných jednotiek na Slovensku po vypuknutí SNP. Dospeli k názoru, že nemecká armáda bojuje v záujme slovenského štátu, preto náklady na bojové operácie a pobyt nemeckých vojsk musí prevziať slovenská vláda. V tomto zmysle sa vyjadrili zástupcovia ríšskych hospodárskych ministerstiev, ríšskej banky, úradu pre štvorročný plán a hlavného velenia nemeckej brannej moci na rokovaní 9. septembra 1944 v Berlíne na Zahraničnom úrade. Predseda nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutius mal tlmočiť uvedené stanovisko členom slovenského vládneho výboru na najbližšom spoločnom zasadnutí v Bratislave kocom septembra 1944. Podpredseda nemeckého vládneho výboru, tajný radca Zahraničného úradu Karl Hudeczek, po rokovaní odcestoval na Slovensko, aby zmapoval aktuálnu vojensko-hospodársku situáciu. Účastníci berlínskeho rokovania rozhodli aj o dočasnom zablokovaní 5 mil. RM (58 mil. Ks) v zlate, ktoré už Nemecká ríša prisľúbila Slovensku v rámci odbúrania clearingovej špičky vo vzájomnom platobnom styku. Táto položka mala plniť

51 BArch Berlin, f. NS 19/3809. Ďalekopis Veliteľského štábu nemeckej armády zo 14. 8. 1944 o rozdelení veliteľských právomocí zložiek nemeckej brannej moci na Slovensku

52 BArch Berlin, f. R 901/111 279. Prípís K. G. Schultze-Schlutiusa z 19. 8. 1944 na Hlavné veliteľstvo nemeckej brannej moci o obsahu dohovoru o zabezpečení hospodárskych potrieb nemeckej brannej moci na Slovensku.

úlohu záruky za dochvilné a adekvátne platby slovenských vládnych miest v prospech nemeckých okupačných jednotiek.⁵³

Radca Zahraničného úradu K. Hudeczek informoval 11. septembra 1944 spolu s nemeckým vyslancom v Bratislave H. E. Ludinom o výsledkoch monitorovania vojensko-hospodárskej situácie na Slovensku. Po tomto prieskume finančné náklady na pobyt nemeckej armády už odhadovali vyššie než začiatkom septembra. Predpokladali, že by mali dosiahnuť okolo 80 mil. Ks mesačne. Na základe prieskumov nemeckých národohospodárov hlavné velenie nemeckej brannej moci vypracovalo v niekoľkých bodoch podklady budúcej zmluvy o zásobovaní nemeckej armády, ktoré boli predložené slovenskému ministerstvu financií. Nemecké velenie tu priamočiarne požadovalo, aby všetky výdavky spojené s bojovými operáciami a pobytom nemeckých jednotiek na Slovensku znášala vláda Slovenskej republiky. Vládne miesta a slovenské ministerstvo národnej obrany mali nemeckej brannej moci poskytnúť finančné prostriedky štátneho rozpočtu a hospodárske zdroje pôvodne určené pre slovenskú armádu. Nemecké jednotky mohli tieto financie, suroviny a tovary využívať bez obmedzenia a podľa vlastného uváženia. Hospodárski predstavitelia Nemecka navrhovali znížiť slúžne príslušníkom nemeckej armády na Slovensku o 50 % v záujme udržania rovnováhy na domácom trhu. Velenie nemeckých jednotiek dislokovaných na území Slovenska sa však obávalo nepokojov medzi vojakmi, ktorí v bojoch proti povstalcom museli na niektorých miestach zväzdať tvrdé boje a prišlo s alternatívnym návrhom vyplácať slúžne v plnej výške, ale postupne v malých čiastkach, aby nedochádzalo k jednorazovým nákupným horúčkam.⁵⁴

Obsah zmluvy o zásobovaní nemeckej armády sformovali a upresnili na zasadnutí nemeckého a slovenského vládneho výboru. Išlo o posledné, v poradí deviate, spoločné zasadnutie vládnych výborov, ktoré sa konalo od 24. septembra do 26. októbra 1944. Predseda nemeckého výboru K. G. Schultze-Schlutius predložil základné podmienky zmluvy. Slovenská delegácia, ktorej predsedom bol významný predstaviteľ hospodárskej diplomacie a minister bez kresla Dr. Štefan Polyák, musela v daných vojensko-polických a hospodárskych pomeroch všetky hlavné podmienky pasívne prijať. Slovenský vládny výbor mohol už len čiastočne korigovať znenie jednotlivých bodov zmluvy. Jej podpísanie znamenalo kulmináčny bod sledovaného rokovania výborov. Obsah niektorých častí zmluvy bol dotvorený sériou listov medzi predsedami výborov Š. Polyákom a K. G. Schultze-Schlutiusom. Dovtedajší systém dohôd o kontingentoch slovensko-nemeckého obchodu, o zásadách výmeny tovarov, o vzájomnom platobnom styku a plnení rozvojových programov slovenského hospodár-

53 BArch Berlin, f. R 2/30 928. Záznam ríšskeho ministerstva financií z porady na Zahraničnom úrade v Berlíne 9. 9. 1944 o pláne financovania nemeckej armády na Slovensku.

54 BArch Berlin, f. R 901/111 280. Telegram nemeckého vyslanca H. L. Ludina a národohospodára K. Hudeczka z Bratislavy na Zahraničný úrad v Berlíne z 11. 9. 1944 o financovaní nemeckej armády na Slovensku; BArch Berlin, f. R 901/111 280. Telegram Zahraničného úradu v Berlíne zo 14. 10. 1944 nemeckému vyslanectvu v Bratislave o rokovaniach nemeckých hospodárskych a vojenských predstaviteľov ohľadne financovania nemeckej armády na Slovensku.

stva s pomocou Nemecka, ktorý postupne vytvorili na predošlých zasadnutiach medzivládnych výborov od jari 1939, musel byť podriadený novej zásobovacej situácii a obsahu predmetnej zmluvy.⁵⁵

Slovensko-nemeckú zmluvu o zásobovaní nemeckej brannej moci na území Slovenska definitívne uzavreli 9. 10. 1944 v Bratislave. Za Slovenskú republiku ju podpísal prezident J. Tiso a predseda slovenského vládneho výboru Š. Polyák a za Nemeckú ríšu vyslanec v Bratislave H. E. Ludin spolu s predsedom nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutiusom. Obsah zmluvného aktu rozdelili do štrnástich článkov. Prvé dva jednoznačne potvrdzovali povinnosť slovenskej vlády zabezpečiť všetky finančné potreby a tzv. nepeňažné dávky, čiže materiálne potreby nemeckých jednotiek nasadených do bojov proti povstaleckej armáde. Peňažné prostriedky malo poskytnúť slovenské ministerstvo financií vždy k prvému dňu mesiaca na základe požiadaviek, predložených úradnými miestami nemeckej brannej moci do 25. dňa predchádzajúceho mesiaca. Ďalšie články sa týkali najmä materiálnych potrieb nemeckej armády, ktoré zahŕňali zásobovanie tovarmi pre mužstvo a kone, vykonávanie stavieb, zabezpečovanie ubytovacích kapacít a služieb, pozemkov a pôdy pre stavbu opevnení a vojenských objektov, poskytovanie nehnuteľností, dopravných a spravodajských zariadení.⁵⁶

Podmienky zásobovania nemeckých jednotiek materiálnymi potrebami hlbšie rozoberali články 4 až 8 sledovanej zmluvy. Dodávky potravín a rôznych druhov tovarov mali slovenské vládne miesta zabezpečiť v takom rozsahu a sortimentne ako pre vlastnú armádu. Išlo o mimoriadne široký sortiment dodávok od potravín pre mužstvo a krmiva pre kone cez oblečenie, tkaniny, vybavenie ubytovní, rôzne materiály, predmety každodennej a dlhodobej osobnej spotreby, ďalej aj dopravné prostriedky, kone, sanitárne vozidlá, sanitárne a veterinárne zariadenia až po výzbroj a muníciu. V závislosti od aktuálneho vývoja pomerov mohli príslušníci nemeckej brannej moci požadovať aj mimoriadne dodávky ďalších druhov materiálov a tovarov. Zásobovanie nemeckých jednotiek tovarmi mal organizovať a kontrolovať centrálny orgán distribúcie, čiže Najvyšší úrad pre zásobovanie a úradovne nemeckej brannej moci na Slovensku. Zmluva deklarovala zásadu, že spotreba nemeckej armády nesmela ohroziť zásobovanie slovenského civilného obyvateľstva. Uskutočnenie tejto zásady v konkrétnych podmienkach jednotlivých regiónov, najmä pokiaľ ich priamo ohrozovali bojové operácie, však bolo iluzórne.⁵⁷

Pre účely vojenských stavieb nemeckej armády sa ministerstvo národnej obrany zaviazalo dodať na vlastné náklady potrebný stavebný materiál. Dodávky boli limitované iba surovinovým potenciálom krajiny, pričom však nesmeli ohroziť objem

55 PA AA, f. HW R 105 331. Protokol z deviateho zasad. vládnych výborov, september-október 1944; PA AA, f. HW R 105 331. Korešpondencia medzi K. G. Schultze-Schlutiusom a Š. Polyákom z 9. 10. 1944.

56 SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí (ďalej MZV), k. 235. Slovensko-nemecká zmluva o zásobovaní nemeckej brannej moci z 9. 10. 1944.

57 SNA, f. MZV, k. 235. Zmluva o zásobovaní nemeckej armády...

a plynulosť slovenského exportu do Nemeckej ríše podľa platných dohôd a kontingentov vzájomného obchodu. Pracovné sily na stavby mala poskytnúť slovenská vláda. Mzdy vyplácalo nemecké velenie podľa platných taríf, ale zo štátneho rozpočtu slovenského štátu. Osoby povolané do pracovnej služby museli pracovať na nemeckých vojenských stavbách bez nároku na mzdu. Ministerstvo národnej obrany dalo nemeckej armáde k dispozícii všetky vojenské stanovištia, kasárne, výcvikové cvičiská, tábory, služobné budovy, opravárenské dielne, výrobné zariadenia, muničné závody, ubytovacie priestory, vojenské nemocnice a veterinárne centrá aj s ich príslušenstvom. Zároveň hradilo všetky náklady spojené s prevádzkou uvedených zariadení počas pobytu nemeckých jednotiek. Nemecká branná moc bola oprávnená využívať pozemky a pôdu v štátnom aj súkromnom vlastníctve podľa úváženia, najmä na stavbu zákopov, opevnení a letísk. Rovnako mohla využívať vojenské a poštové telefonické a telegrafické spojenia vrátane prevádzkového zariadenia, verejné dopravné prostriedky a zariadenia, ako železnice, cesty, vodné cesty, letiská, prístavy a prekládkové stanice. Prevádzkové náklady a škody na verejnom a súkromnom majetku súvisiace s využitím pozemkov, telekomunikácií a dopravných prostriedkov nemeckou armádou finančne pokrývala slovenská vláda. Bola tiež povinná zabezpečiť po technickej a personálnej stránke prevádzku všetkých uvedených zariadení a vytvoriť nemeckým jednotkám náležité podmienky pre exploataciu pozemkov a realizáciu vojenských stavieb.⁵⁸

Okrem materiálnych a finančných hodnôt dostala nemecká branná moc k dispozícii výhody, zľavy a iné benefity poskytované slovenskej armáde na podklade zákonov, nariadení a iných legislatívnych aktov slovenského štátu. V prípade, že slovenská vláda nebola z rôznych príčin momentálne schopná uskutočniť svoje záväzky, vplývajúce zo sledovanej zmluvy, najmä počas bojových operácií a pri zlyhaní dopravných a telekomunikačných spojení, mala nemecká branná moc oprávnenie realizovať svoje potreby bez koordinácie s vládnymi miestami Slovenska na podklade potvrdení, vystavených poškodeným subjektom. Priamo v bojových operáciách a v iných výnimočných situáciách mohli príslušníci nemeckých jednotiek pristúpiť aj k otvorenej rekvirácii hodnôt. Jedinou podmienkou bolo vydanie potvrdeniek. Tieto spätne uhrádzala slovenská vláda, podobne ako potvrdenia o samostatnom uspokojení potrieb nemeckej armády. Rekvirácie mali zástupcovia nemeckej armády hlásiť Najvyššiemu úradu pre zásobovanie a samostatnú realizáciu materiálnych a finančných nárokov mali podľa možností vopred dohodnúť so slovenskou vládou. Na požiadanie nemeckého velenia museli vládne kruhy Slovenska vykonať aj hlbšie zásahy do hospodárskeho života, napríklad vymenovať dočasných správcov priemyselných, dopravných, či poľnohospodárskych podnikov podľa predstáv nemeckej brannej moci.⁵⁹

58 SNA, f. MZV, k. 235. Zmluva o zásobovaní nemeckej armády...

59 SNA, f. MZV, k. 235. Zmluva o zásobovaní nemeckej armády...

Keďže stále pretrvával záujem nemeckých vládnych miest zachovať hospodársku stabilitu Slovenska, predstavitelia nemeckej brannej moci v zmluve potvrdili, že materiálne a finančné požiadavky obmedzia na nevyhnutné potreby vedenia bojových operácií a pobytu vojenských jednotiek na slovenskom území. O prípadnom refundovaní obrovských výdavkov slovenského štátu na zásobovanie nemeckých jednotiek sa okrajovo a veľmi hmlisto zmieňoval jediný trinásť článok zmluvy. Tento vyjadroval teoretickú možnosť vyrovnania záväzkov po skončení vojny. Zmluva končila dôležitými ustanoveniami, a to, že jej platnosť sa vzťahovala na celé územie Slovenskej republiky a že všetky ostatné dohody a zmluvy odporujúce jej obsahu sa rušili. Zmluva mala spätnú platnosť od 1. septembra 1944, čo znamenalo, že záväzky slovenských vládnych miest ohľadne krytia finančných a materiálnych nákladov nemeckej armády sa vzťahovali aj na dovtedy vynaložené výdavky nemeckých jednotiek od ich vstupu na územie Slovenska.⁶⁰

Predsedia vládnych výborov K. G. Schultze-Schlutius a Š. Polyák už v deň podpisania zmluvy rozpracovali niektoré jej otázky v rámci vzájomnej korešpondencie. Predstavitelia slovenskej vlády potrebovali najmä bližšie údaje o štruktúre a objeme dodávok pre nemeckú armádu, aby mohli určiť do akej miery zaťažia slovenskú ekonomiku. K. G. Schultze-Schlutius v liste slovenskému partnerovi potvrdil záujem nemeckých vládnych miest na udržaní rovnováhy slovenského trhu a na plynulom zásobovaní vojenského aj civilného sektora. Konkrétne údaje o spotrebe nemeckých jednotiek ešte nemal k dispozícii, ale pokúsil sa ich odhadnúť na obdobie jedného mesiaca. Oznámil, že na účely riadenia distribúcie surovín a potravín jednotkám nemeckej brannej moci bol vyvorený osobitný orgán Slovensko-nemecká komisia pre otázky zásobovania nemeckej armády, zložená zo zástupcov vládnych a hospodárskych inštitúcií korporácií Slovenska a Nemeckej ríše. Odhad štruktúry a objemu dodávok nemeckým jednotkám prináša nasledujúca tabuľka. Z nej vyplýva, že mesačne plánovali dodať potraviny a krmoviny v objeme takmer 7,4 tis. t. Za celé obdobie zásobovania nemeckej armády na Slovensku od septembra 1944 do marca 1945 mala podľa toho spotreba dosiahnuť okolo 52 tis. t, čo predstavovalo asi 5 200 vagónov potravín a krmovín, financovaných slovenskou vládou. K tomu pristupovali ďalšie suroviny, energetické zdroje, stavebné materiály, rôzne polotovary a hotové výrobky na iné účely.⁶¹

60 SNA, f. MZV, k. 235. Zmluva o zásobovaní nemeckej armády...

61 SNA, f. MZV, k. 235. List predsedu nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutiusa predsedovi slovenského vládneho výboru Š. Polyákovi z 9. 10. 1944.

Dodávky potravín a krmovín pre jednotky nemeckej brannej moci na Slovensku počas jedného mesiaca

druh tovaru	hmotnosť v tonách	druh tovaru	hmotnosť v tonách
čerstvý chlieb	1 260,0	čerstvé mäso	159,6
čerstvé klobásy	57,6	tavený syr	15,0
tvrdý syr	12,0	zelenina	576,0
zemiaky	1 152,0	cestoviny	24,0
hrach	9,0	fazuľa	9,0
jačmenné krúpy	16,5	hríbový prášok	12,0
ovsenné vločky	6,0	krúpy	36,0
margarín	30,0	masť	6,0
umelý med	36,0	marmeláda	36,0
čajoviny	3,6	cukor	63,0
cukrovinky	7,2	tuk na varenie	3,6
soľ	27,0	koreniny	0,7
ovos	825,0	seno	990,0
slama	1 980,0	Celkom	7 352,8

Prameň: Slovenský národný archív, f. Ministerstvo zahraničných vecí, k. 235. List predsedu nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutiusa predsedovi slovenského vládneho výboru Š. Polyákovi z 9. 10. 1944.

Zostavenie pravidiel zásobovania nemeckej armády a jednotlivých regiónov Slovenska, ako aj plnenie týchto pravidiel, dostal za úlohu spomínaný orgán Slovensko-nemecká komisia pre otázky zásobovania nemeckej armády. Prvýkrát sa zišiel na pôde Najvyššieho úradu pre zásobovanie 18. októbra 1944. Predsedom nemeckej časti komisie bol obchodný atašé nemeckého vyslanectva Dr. Helmut Schulmann a slovenskú časť viedol sekčný šéf NÚZ Dr. František Galan. Ríšu ďalej zastupovali dôstojníci z hlavného veliteľstva brannej moci a nemeckí poradcovia, čiže beráteri, konkrétne poradca pre lesné hospodárstvo lesný atašé a hlavný lesný majster Dr. Franz Wechselberger, poradca pre poľnohospodárstvo Dr. Hans Hamscha a zástupca poradcu pre Hlinkovu gardu Dr. Hans Glaz. Slovensko reprezentoval aj ministerský komisár a prednosta odboru pre živočíšne hospodárstvo NÚZ Dr. Karol Országh, prednosta Štátneho štatistického úradu Slovenskej republiky Dr. Pavol Horváth a dvaja zástupcovia armády. Komisia vypracovala program zásobovania do konca decembra 1944. Slovensko rozdelila na dve zásobovacie územia, na západné a východné, podľa momentálnej vojenskej a dopravnej situácie, ako aj podľa rozdelenia kompetencií nemeckého vojenského velenia v západnej a východnej časti Slovenska. Program vychádzal z hospodárskych pomerov v regiónoch. Tieto však najmä na zá-

pade neboli celkom jasné a vývoj bojových operácií mohol podmienky zásobovania rýchlo meniť. Preto chápali program iba ako rámcový a flexibilný. Zdrojom zásobovania, najmä v prípade potravín, bol voľný nákup podľa miestnych podmienok za voľné ceny, dovoz alebo vopred stanovené kontingenty. Pre západné Slovensko ich však mohli určiť len v niektorých prípadoch.⁶²

Náklady na financovanie pobytu a zásobovanie nemeckých jednotiek boli pôvodne odhadované na obdobie október až december 1944 približne na 800 mil. Ks, z čoho 150 mil. Ks predstavovalo financovanie obranných stavieb proti sovietskej armáde. Zo správy nemeckého vyslanca H. E. Ludina vyplývalo, že slovenská delegácia na medzivládnych rokovaníach v septembri až októbri 1944 vyvinula značné úsilie, aby časť nákladov na pobyt nemeckých jednotiek prevzali finančné inštitúcie Ríše. Požadovala, aby slovenský podiel na financovaní dosiahol maximálne hodnotu podielu Slovenska na vojne proti Sovietskemu zväzu, čo v období nasadenia slovenských divízií predstavovalo asi 100 mil. Ks mesačne. Návrh neprešiel a vyslanec H. Ludin zamietol aj požiadavku zaznamenávať výdavky Slovenska na pobyt nemeckých jednotiek s cieľom ich následného preplatenia. Podľa článku XIII zmluvy z 9. októbra 1944 dostala slovenská vláda iba vágny prísľub preplatenia nákladov po skončení vojny, a to iba v prípade finančných výdavkov na stravovanie. Ostatné dodávky mala slovenská vláda poskytovať bezplatne. Slovensko hradilo 50 % nákladov nemeckých jednotiek v hotovosti a 50 % vo forme naturálií. Náklady vyplývajúce zo Zmluvy o zásobovaní nemeckej brannej moci reálne dosahovali 500 mil. až 700 mil. mesačne. Okrem toho bolo slovenské ministerstvo financií povinné neustále dopĺňať hodnotu približne 350 mil. Ks na účte Nemeckej ríšskej banky na účely úverovania nemeckého exportu na Slovensko. Túto hodnotu neskôr požadovali zvýšiť až na 700 mil. Ks. Na požiadavke trvali aj napriek nebezpečenstvu, že preplatený tovar v skutočnosti nebude dodaný, alebo že ho zaplatia slovenskí dovozcovia a zároveň bude hrađený z fondu slovenského ministerstva financií v Nemeckej ríšskej banke. Názným príkladom zásadného obratu vo vzťahu nemeckých hospodárskych predstaviteľov k slovenskému štátu bola nekompromisná požiadavka zrušiť akékoľvek lehoty pre medzifinancovanie slovenského exportu do Nemecka pôžičkami SNB slovenským vývozcom a platby realizovať okamžite. Vyslanec H. E. Ludin v správe na Zahraničný úrad z 9. októbra 1944 označil zrušenie lehôt na medzifinancovanie, ktoré ešte na jar 1944 boli stanovené takmer na 16 týždňov, ako neúmernú záťaž pre slovenskú ekonomiku na hrane únosnosti, ktorá mala podľa odhadov SNB predstavovať jednorazové výdavky asi 1 mld. Ks. Napriek tomu zrušenie lehôt jednoznačne podporil.⁶³

Po zatlačení povstaleckých oddielov do hôr museli vládne miesta slovenského štá-

62 PA AA, f. HW R 105 331. Protokol z deviateho zasad. vládnych výborov, september-október 1944; PA AA, f. HW R 105 331. Korešpondencia medzi K. G. Schultze-Schlutiusom a Š. Polyákom z 9. 10. 1944; PA AA, f. HW R 105 331. Záznam zo zasad. Slovensko-nemeckej zásobovacej komisie 18. 10. 1944.

63 PA AA, f. R 105 328. Telegram vyslanca H. Ludina na Zahraničný úrad z 9. 10. 1944; BArch Berlin, f. R 2/30 928. Záznam Ríšskeho ministerstva financií o deviatom zasad. vládnych výborov zo 14. 10. 1944; PA AA, f. HW R 105 331. Korešpondencia Š. Polyáka s Ríšskym ministerstvom hospodárstva z 12. a 14. 10. 1944.

tu riešiť v rámci zásobovania nemeckej armády závažný problém. Ukázalo sa, že nemecké jednotky na povstaleckom území si podmienky zásobovania upravovali podľa vlastných predstáv. Všetky potraviny, dobytok, zásoby, dopravné prostriedky, pohonné látky a rôzne materiály, ktoré nachádzali po ustupujúcej povstaleckej armáde na verejných miestach, ako aj v opustených domoch a bytoch, považovali za vojnovú korisť a odmietali ich vydať úradom slovenského štátu. Bratislavská vláda proti tomu ostro vystúpila, lebo uvedené konanie nemeckých jednotiek zásadne odporovalo obsahu Zmluvy o zásobovaní nemeckej brannej moci. Táto síce pripúšťala rekvirácie, ale iba za určitých podmienok a vôbec nič neuvádzala o pojme vojnej koristi. Slovenská vláda vyjadrila odmietavý postoj voči uplatňovaniu vojnovej koristi vo verbálnej nóte nemeckému vyslanectvu zo 7. novembra 1944. Postup nemeckých jednotiek označila za porušenie medzinárodného práva, podľa ktorého pojem vojnovej koristi vznikal v podmienkach vojny medzi znepriatelenými krajinami alebo v bojových operáciách proti nepriateľovi. Nemecká ríša mala na podklade ochrannej zmluvy z marca 1939 povinnosť poskytnúť svojmu vojensky slabšiemu partnerovi ochranu proti vonkajšiemu a vnútornému útočníkovi a vstup nemeckých jednotiek na Slovensko bolo možné označiť len ako policajnú akciu proti záškodníkom ohrozujúcim integritu slovenského štátu, čo na začiatku ťaženia proti povstaniu uznávalo aj nemecké velenie. V ponímaní slovenskej vlády z uvedeného vyplývalo, že štátny majetok spriatelenej Slovenskej republiky a súkromný majetok jej občanov, zrekvírovaný povstaleckou armádou a následne ovládnutý nemeckou brannou mocou nemohol byť označený za vojnovú korisť.⁶⁴

Slovenské vládne miesta vo verbálnej nóte konštatovali, že „...Nemecké jednotky, ktoré očisťujú územie obsadené predtým partizánmi, považujú za vojnovú korisť predmety, o ktorých možno spoľahlivo zistiť, že sú slovenským vlastníctvom a hodlajú ich zo Slovenska odviešť. Ide o predmety, ktoré zrekvírovali partizáni, ako napr. motorové vozidlá, dobytok, múka, obilie atď., alebo ktoré odmontovali, či vzali z verejných budov, ako napr. telefóny, telegrafné súčiastky, písacie stroje atď., ďalej predmety rôzneho druhu, pochádzajúce zo súkromných bytov, majiteľov ktorých partizáni prinútili opustiť soje byty alebo z nich utiekli zo strachu pred partizánmi....“⁶⁵ Nóta uvádzala príklady jednotlivých druhov verejného a súkromného majetku, zabraného ako vojnová korisť. Na železničnej trati Banská Bystrica – Ulmanka nemeckí vojaci zaistili niekoľko vlakových súprav s celkovým počtom okolo 800 vagónov, naložených potravinami, najmä obilím a múkou a tiež telefónnymi a telegrafnými súčiastkami a iným materiálom. Zaistené vagóny prísne strážili a nedovolili zástupcom vládnych slovenských úradov ich prevzatie a odsun. Na cestom ťahu z Banskej Bystrice cez Staré Hory na Donovaly sa nachádzalo veľké množstvo nákladných aj

64 PA AA Berlin, f. HW R 27 813. Telegram nemeckého vyslanca v Bratislave H. Ludina na Zahraničný úrad v Berlíne z 10. 11. 1944 s obsahom verbálnej nóty slovenskej vlády nemeckému vyslanectvu zo 7. 11. 1944.

65 PA AA Berlin, f. HW R 27 813. Telegram vyslanca H. Ludina z 10. 11. 1944 s obsahom verbálnej nóty zo 7. 11. 1944.

osobných automobilov, pôvodne zrekvírovaných od verejných inštitúcií, závodov aj súkromných osôb, ktoré tu zanechali ustupujúce povstalecké jednotky. Všetky vozidlá na uvedenej komunikácii boli vyhlásené za nemeckú vojnovú korisť. Podobne naložilo nemecké velenie aj s dobytkom a koňmi, zrekvírovanými od roľníkov, veľkostatkárov a z chovných staníc partizánmi alebo s veľkým množstvom pohonných látok, zanechaných povstalcami pred ústupom do hôr.⁶⁶

Slovenskí vládni činitelia si boli vedomí, že diplomatické protesty nezastavia nemeckú armádu pred zaberaním majetku od povstaleckých jednotiek. Preto zároveň s verbálnou nótou vyvíjali ďalšie účinnejšie aktivity. Predseda vlády Dr. Štefan Tiso inicioval osobné rozhovory s hlavným predstaviteľom nemeckej brannej moci na Slovensku generálom Waffen-SS Hermannom Höflem, ako aj so zástupcami nemeckého vyslanectva v Bratislave a s nemeckými hospodárskymi odborníkmi o probléme vojnovéj koristi. Efekt rozhovorov však bol len čiastočný. Slovenská vláda sa dočkala oficiálnej odpovede na verbálnu nótu zo 7. novembra 1944 s veľkým oneskorením až o mesiac neskôr prípisom generála H. Höfleho z 11. decembra 1944. Generál uznával, že majetok Slovenskej republiky a jej lojálnych občanov nemohol byť označený za vojnovú korisť. Povstaleckú armádu a partizánske jednotky však považoval za nepriateľa Nemeckej ríše, proti ktorému viedla nemecká armáda regulérne vojnové ťaženie, spojené s ťažkými a krvavými bojmi, preto majetok zhabaný povstalcami jednoznačne klasifikoval ako vojnú korisť. V záujme dobrých vzťahov so slovenskou vládou však nemecká branná moc všetky potraviny, zásoby, materiály a čiastočne aj dopravné prostriedky a pohonné látky prevyšujúce potreby nemeckých jednotiek odovzdávala slovenským vládnym úradom alebo poskytovala civilnému obyvateľstvu na povstaleckom území.⁶⁷

H. Höfle konkrétne uviedol poskytnutie potravín pre Zvolen a Banskú Bystricu, vrátenie koní zo žrebčína v Horných Motešiciach, navrátenie väčších obnosov zhabaných peňazí, železničných materiálov, liekov a zariadení nemocníc. Zo zaistených vlakov odovzdali slovenským úradom obsah 385 vozňov. Nemecké velenie vyzbrojilo ukoristenými alebo vlastnými zbraňami odiely Hlinkovej gardy, miestnej Domobrany a Deutsche Partei. Postup nemeckej brannej moci voči slovenskému štátu schvaľovalo aj velenie nemeckej bezpečnostnej polície (Sicherheitspolizei – Sipo) a bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD) na Slovensku, ktoré z taktických dôvodov odporúčalo korektné vzťahy so slovenským vládnym režimom. Podalo návrh, aby sa vytvárali oddiely slovenského civilného obyvateľstva pod nemeckým velením, ktoré by na celom povstaleckom území vyhľadávali zásoby a majetok zanechaný

66 PA AA Berlin, f. HW R 27 813. Telegram vyslanca H. Ludina z 10. 11. 1944 s obsahom verbálnej nóty zo 7. 11. 1944.

67 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/60, s. 320-325. Záznam Sicherheitsdienst (SD) z rozhovoru so zástupcom nemeckého vyslanectva v Bratislave z 11. 11. 1944 o situácii na Slovensku a o jednaniach s predstaviteľmi slovenských vládných kruhov; BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/20, s. 115-117, 120-121. Prípis generála H. Höfleho z 11. 12. 1944 na nemecké vyslanectvo v Bratislave; BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/20, s. 115-117, 120-121. Správa veliteľa Sipo a SD na Slovensku z 23. 1. 1945 ohľadne verbálnej nóty slovenskej vlády zo 7. 11. 1944.

povstaleckou armádou. Väčšinu zásob a iného majetku zabraného povstaleckým jednotkám však nemecká armáda spotrebovala alebo odviezla na územie Ríše. Slovenská vláda musel nahradiť aj škody na majetku nemeckej menšiny, spôsobené počas povstania.⁶⁸

Predstavitelia nemeckého hospodárstva vo verbálnej rovine rešpektovali smernicu vládnych miest Ríše, že so slovenskou reprezentáciou treba ďalej rokovať ako so zástupcom suverénneho štátu a niektorí nemeckí národohospodári, najmä predseda nemeckého vládneho výboru K. G. Schultze – Schlutius, naďalej upozorňovali, že Slovensko bude môcť plniť svoje úlohy v rámci ekonomického veľkopriestoru Ríše, len keď si zachová určitú ekonomickú rovnováhu, osobitne vo sfére štátnych financií. Realita vojnového hospodárstva sa však uberala iným smerom. V danej súvislosti malo istý symbolický význam zasadnutie nemeckého vládneho výboru v Berlíne 15. decembra 1944, ktoré možno označiť za akúsi bodku v celom vývoji medzištátnych vládnych rokovaní od vzniku slovenského štátu. Členovia nemeckého výboru tu skoncipovali nielen program, ale už aj výsledky slovensko-nemeckých rokovaní, plánovaných na 18. decembra 1944, ktoré sa mali skončiť vojenskou dohodou o ďalšom postupe financovania a zásobovania nemeckej armády na Slovensku. Nemecký vládny výbor sa zaoberal aj väčšinou základných otázok, riešených na medzivládnych zasadnutiach v predchádzajúcom období a už vopred dohodol kontingenty a zvýšenie dodávok surovín a polotovarov zo Slovenska do Ríše, napríklad antimónu, azbestu, cementu, umelého hodvábu. Odsúhlasil aj predĺženie dohôd o financovaní slovenského zbrojného priemyslu. Z daného programu však mohli v nasledujúcom období uskutočniť len torzo. Pre slovenské štátne financie bola mimoriadne zaťažujúca ultimatívna požiadavka zvýšiť hodnotu fondu slovenského ministerstva financií v Nemeckej ríšskej banke pre úverovanie nemeckého exportu približne na 700 mil. Ks.⁶⁹

V novembri až decembri 1944 sa zväčšil proces postupného ovládnutia alebo aspoň kontroly slovenského hospodárstva Nemeckom prostredníctvom osobitných inštitúcií, komisií a orgánov. Jednu z kľúčových pozícií v danom smere nadobudla Deutsche Industriekommission Slowakei (DIKO – Nemecká hospodárska komisia pre Slovensko). Táto na základe dodatočnej zmluvy k slovensko-nemeckej Zmluve o brannom hospodárstve, uzavretej 12. novembra 1943, prevzala podstatnú časť kompetencií úradovne Dôstojníka pre branné hospodárstvo a tým aj kontrolu nad komplexom najvýznamnejších podnikov dôležitých na účely obrany. DIKO v rámci veľkopriestorovej ekonomiky podliehalo Zbrojnému úradu Ríšskeho ministerstva pre zbrojenie a vojnovú výrobu a na území Slovenska Nemeckému generálovi pri

68 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/20, s. 115-117, 120-121. Prípís generála H. Höfleho z 11. 12. 1944 na nemecké vyslanectvo v Bratislave; BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/20, s. 115-117, 120-121. Správa veliteľa Sipo a SD na Slovensku z 23. 1. 1945 ohľadne verbálnej nóty slovenskej vlády zo 7. 11. 1944.

69 PA AA, f. HW R 105 331. Korešpondencia K. G. Schultze-Schlutiusa a Š. Polyáka z 26. 10. 1944; BArch Berlin, f. R 901/111 310. Zápisnica zo zasad. nemeckého vládneho výboru v Berlíne 14. 12. 1944.

Ministerstve národnej obrany Slovenskej republiky. Keďže činnosť Nemeckého generála úzko súvisela s aktivitami nemeckého vyslanectva, DIKO v praxi pôsobila ako orgán vyslanectva. Funkcia Dôstojníka pre branné hospodárstvo ostala zachovaná, ale jeho kompetencie sa podstatne obmedzili a od jesene 1943 plnil hospodárske úlohy najvyššieho velenia nemeckej brannej moci, čo bolo jeho pôvodným poslaním. Riadenie vojensky dôležitých podnikov sa malo rozdeliť medzi DIKO a Dôstojníka. V skutočnosti bolo rozdelenie kompetencií nejasné, čo vyvolávalo kritiku predstaviteľov nemeckého hospodárstva aj vojenského velenia.⁷⁰

Na podklade verbálnej nóty nemeckého vyslanectva z 20. novembra 1944 sa právomoci DIKO v slovenskom hospodárstve podstatne rozširovali. Mala prevziať úlohu poradného orgánu slovenskej vlády s cieľom tlmočiť hospodárske požiadavky a zábery vládných kruhov Ríše, predovšetkým vo sfére branného hospodárstva. Ďalšou úlohou DIKO bolo postupne rozširovať sústavu podnikov dôležitých pre vojnové hospodárstvo a v úzkej spolupráci s Najvyšším úradom pre zásobovanie (NÚZ) dosadzovať do týchto podnikov nových poradcov (beráterov). Spoluprácou DIKO s NÚZ sa malo doceliť bezprostredné propojenie hlavných centier zbrojárskej a inej vojrovej výroby na Slovensku a v Ríši na podnikovej úrovni v záujme urýchlenej realizácie plánov branného hospodárstva. DIKO sa pri plnení svojich úloh mohlo obracať na slovenské finančné inštitúcie s požiadavkami na poskytnutie finančných preddavkov, potvrdených rokovami medzivládnych výborov.⁷¹

V decembri 1944 pristúpilo nemecké vyslanectvo v Bratislave k ďalšiemu kroku a prostredníctvom osobitného Zmocnenca de facto prevzalo kontrolu nad celým slovenským hospodárstvom. Nemecké vládne miesta plánovali zriadenia postu Zmocnenca pre hospodárstvo už od vstupu nemeckých jednotiek na Slovensko. Podobnú funkciu zriadili aj v okupovanom Maďarsku. Keďže okupačný režim na Slovensku vychádzal zo skúseností s obsadením Maďarska v marci 1944, predstavitelia viacerých mocenských centier Nemeckej ríše navrhli dosadiť zmocnenca so širokými hospodárskymi právomocami aj do Bratislavy. Od prvých návrhov sa však prehlbovali kompetenčné spory medzi nemeckým vyslanectvom a velením nemeckej brannej moci o tom, komu bude Zmocnenec podriadený. Hlavný veliteľ nemeckej armády na Slovensku H. Höfle argumentoval tým, že úlohy Zmocnenca budú v konečnom dôsledku najmä vojenské, preto by mal byť podriadený armádnemu veleniu. Vo vládných kruhoch však prevládala názor, aby sa Zmocnenec stal predĺženou rukou nemeckého vyslanca v hospodárskej sfére.⁷²

Do týchto sporov v najvyššej inštancii vstupovali ríšsky minister zahraničia Joachim

70 BArch Berlin, f. R 901/111326. Správa nemeckého vyslanca v Bratislave H. E. Ludina na Zahraničný úrad o úlohe Nemeckej hospodárskej komisie pre Slovensko (DIKO) z 19. 4. 1944.

71 PA AA, f. HW R 105 331. Verbálna nóta nemeckého vyslanectva v Bratislave H. E. Ludina na slovenské ministerstvo zahraničia z 20. 11. 1944.

72 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/60, s. 526. Záznam veliteľa Sicherheitsdienst na Slovensku J. Witsku o rozhovore medzi veliteľom nemeckej brannej moci na Slovensku H. Höflem a nemeckým vyslancom v Bratislave H. E. Ludinom zo 7. 11. 1944.

von Ribbentrop a ríšsky vodca SS Henrich Himmler. Ich záujem vychádzal predovšetkým zo skutočnosti, že Slovensko napriek zásadnej zmene hospodársko-politickej situácie po obsadení nemeckou armádou ostávalo jedným z mála výdatnejších zdrojov surovín a najmä potravín v hospodárskom priestore Nemeckej ríše, ktorý sa postupom spojeneckých vojsk nezadržateľne zužoval. V kritickej zásobovacej situácii bolo pochopiteľné, že mocenské centrá Ríše súperili o priamy vplyv na hospodársku exploatáciu Slovenska. Minister J. von Ribbentrop jednoznačne potvrdil mimoriadny význam slovenského hospodárstva a potrebu jeho priamej kontroly Nemeckom v liste vedúcim ríšskej kancelárie H. H. Lammersovi, keď uviedol, že: *„...vzhľadom na politický a vojenský vývoj pomerov v juhovýchodnej Európe podstatne vzrástol význam slovenského hospodárstva pre naše (nemecké - poznámka L. H.) vojnové hospodárstvo. Stratou iných krajín sa stalo nevyhnutným využiť pre nás (Nemecko poznámka L. H.) hospodársky potenciál Slovenska na dodávky tovarov dôležitých pre vojnové potreby, ako aj na zásobovanie nemeckého zbrojárstva, ešte intenzívnejšie ako doteraz.... Aby sa mohol intenzívny vplyv na exploatáciu slovenského hospodárskeho potenciálu prehĺbiť...som toho názoru..., aby sa celý tento komplex úloh centrálne podriadil Zmocnencovi pre hospodárstvo pri nemeckom vyslancovi...“*⁷³ H. Himmler počas osobnej návštevy na Slovensku zaregistroval značné zdroje potravín. Dôraz dával najmä na využitie zásob ovocia a zeleniny, ktoré videl v stánkoch na bratislavských uliciach, zatiaľ čo v Nemecku chýbali. Dodávky potravín zo Slovenska do Ríše od vypuknutia SNP viazli. H. Himmler preto slovenskej vláde, ako aj slovenskému národu, vytýkal, že v zásobovaní ovocím a zeleninou sebecky uprednostňujú vlastné potreby, alebo dokonca kupujú potraviny pre ruských zajatcov, prechádzajúcich v transportoch Slovenskom, namiesto toho, aby zeleninu a ovocie poskytli nemeckému národu, ktorý krvácal aj v záujme slovenského štátu.⁷⁴

Už koncom októbra 1944 pozvali nemeckého vyslanca H. E. Ludina do Berlína na porady o zriadení postu zmocnenca pre hospodárstvo. Generál H. Höfle o tom vzápätí informoval H. Himmlera. Požadoval, aby vybrali schopného človeka, ktorý bude plniť predovšetkým závery nemeckej brannej moci. Okrem hospodárskych ministerstiev a ministerstva zahraničia mal byť splnomocnený v prvom rade ríšskym vodcom SS a Hlavným velením nemeckej brannej moci. Na Slovensku mal namiesto nemeckého vyslanca podliehať H. Höflemu ako hlavnému veliteľovi tunajších jednotiek nemeckej armády. H. Himmler obratom zaslal generálovi Höflemu list, v ktorom ubezpečuje, že otázka hospodárskeho zmocnenca pre Slovensko ho mimoriadne zaujíma a v danej veci sa už spojil s ministrom zahraničia. V nasledujúcich dňoch Zahraničný úrad informoval o požiadavke H. Himmlera, aby hospodársky zmocnenec bol podriadený nielen nemeckému vyslancovi, ale aj úradu ríšskeho vodcu SS.

73 BArch Berlin, f. R 43 II/1491b. List ríšskeho ministra zahraničia J. von Ribbentropa vedúcemu ríšskeho kancelárstva H. H. Lammersovi zo 14. 12. 1944 o potrebe zintenzívniť hospodárské využitie Slovenska a podriaďiť ho nemeckému zmocnencovi pre hospodárstvo.

74 BArch Berlin, f. NS 19/1495. List na Zahraničný úrad tajnému radcovi a Standartenführerovi SS Wagnerovi z 21. 12. 1944 o postoji H. Himmlera k úlohe Slovenska v zásobovaní Nemecka.

Zároveň konštatoval, že po potlačení SNP bolo Slovensko plne ovládnuté Nemeckom a okrem hospodárskych úloh nadobudlo aj veľký vojenský význam. Preto potrebovalo silnú nemeckú vojenskú správu v čele so zmocnencom, podriadeným jemu a vojenským zložkám.⁷⁵

Minister zahraničia sa však už dohodol s ríšskym ministrom hospodárstva Walterom Funkom, ako aj s ríšskym ministrom zbrojenia a vojnového hospodárstva Joachimom F. Speerom a s ďalšími hospodárskymi ministrami o ustanovení zmocnenca zameraného predovšetkým na vojnové hospodárstvo, ale podliehajúceho nemeckému vyslancovi. Ministerstvo hospodárstva malo už v polovici novembra pripravený text nariadenia o vymenovaní zmocnenca podľa nariadenia o zriadení tejto funkcie v Maďarsku. Pôvodne bol na sledovaný post navrhnutý jeden z riaditeľov ministerstva hospodárstva Günter Bergemann, ktorý poznal problematiku slovenského hospodárstva, lebo viedol nemecký vládny výbor na rokovaníach slovensko-nemeckých vládnych výborov. Napokon však pristúpili na kompromis s vojenskými zložkami a do funkcie delegovali šéfa vojenskej správy Dr. Theobalda Kaysera. Niekoľko dní pred jeho menovaním opäť vystúpil s iniciatívou H. Himmler a požadoval aspoň personálnu úniu zmocnenca ako zástupcu nemeckého vyslanectva aj veliteľa nemeckej brannej moci. Zahraničný úrad sa však postavil proti s argumentom, že personálna únia by sa stala zdrojom častých kompetenčných nedorozumení.⁷⁶

Zmocnenec pre hospodárstvo pri nemeckom vyslanectve bol menovaný nariadením ríšskeho ministra zahraničia J. von Ribbentropa z 27. decembra 1944. Stal sa predĺženou rukou nemeckého vyslanca v kľúčových otázkach usmerňovania slovenskej ekonomiky a ďalšieho vývoja slovensko-nemeckých hospodárskych vzťahov. Mal prevziať kontrolu nad tovarovým a platobným stykom Slovenska s celým územím Ríše, dohliadať na plynulé zásobovanie nemeckých jednotiek na Slovensku a plniť úlohu poradcu slovenskej vlády v oblasti vojnového hospodárstva. Zmocnenec bol zástupcom nemeckého vyslanca, v jeho mene rokoval so slovenskou vládou a priamo plnil pokyny vládnych hospodárskych miest Ríše v slovenskej ekonomike.⁷⁷

Nástup zmocnenca pre hospodárstvo s uvedenými ďalekosiahlymi právomocami do úradu vytvoril všetky predpoklady pre plné ovládnutie kľúčového priemyslu a podstatnej časti celého slovenského hospodárstva Nemeckou ríšou. Niet pochyb o tom,

75 BArch Berlin, f. NS 19/1847. Ďalekopis generála H. Höfleho ríšskemu vodcovi SS H. Himmlerovi z 31. 10. 1944; BArch Berlin, f. NS 19/1495. Ďalekopis H. Himmlera H. Höflemu 2. 11. 1944; BArch Berlin, f. NS 19/1495. Záznam telefónneho rozhovoru s tajným radcom Zahraničného úradu Wagnerom zo začiatku novembra 1944.

76 BArch Berlin, f. NS 19/1495. Ďalekopis tajného radcu Wagnera štandartenführerovi Brandtovi na osobný štáb ríšskeho vodcu SS z 15. 11. 1944; BArch Berlin, f. NS 19/1495. Ďalekopis H. Höfleho H. Himmlerovi zo 16. 11. 1944; BArch Berlin, f. R 2/11601. Odpis listu Dr. K. G. Schultze – Schlutiusa z ríšskeho ministerstva hospodárstva na ríšske ministerstvo financií z 21. 11. 1944; BArch Berlin, f. R 2/11601. Záznam Zahraničného úradu z 23. 12. 1944 o príprave menovania zmocnenca pre hospodárstvo a o postoji ríšskeho vodcu SS k jeho kompetenciám.

77 SNA, f. Ministerstvo hospodárstva, k. 19, Prez-P-dôv. 626/1/40. Nariadenie ministra zahraničia J. von Ribbentropa z 27. 12. 1944 o menovaní zmocnenca pre hospodárstvo pri nemeckom vyslancovi.

že vládne miesta Nemecka využili právomoci svojho zástupcu na Slovensku v najvyššej možnej miere. Zmocnenec však mal na uskutočnenie svojich úloh už len malý časový priestor v rozsahu niekoľkých týždňov. S postupom Červenej armády cez východné a stredné Slovensko sa zároveň zužoval akčný rádius jeho priameho vplyvu na slovenskú ekonomiku. Uvedené skutočnosti potvrdzovala aj správa Sicherheitsdienst o hospodárskych pomeroch na Slovensku z polovice januára 1945. Predstavitelia SD vysoko oceňovali schopnosti a aktivity nového zmocnenca T. Kaysera. Dávali ich do protikladu s výsledkami činnosti nemeckého vyslanca H. E. Ludina, ktorého ostro kritizovali, najmä pre neschopnosť zabrániť prípravám povstania. Na druhej strane však konštatovali, že zmocnenec mal sťažené podmienky pre napĺňanie cieľov svojho úradu z vyššie uvedených príčina a tiež preto, lebo nemohol nadviazať účinné spojenie s ďalšími nemeckými inštitúciami na Slovensku, kde zástupcovia Ríše podliehali úplnej pasivite. Zbytočne poberali vysoké platy od slovenskej vlády, ktorá všetky nemecké inštitúcie na svojom území vrátane úradu zmocnenca pre hospodárstvo financovala. Podľa SD nečinnosť nemeckých predstaviteľov s vysokými platmi diskreditovala Ríšu v očiach slovenskej verejnosti. Správa SD celkovo konštatovala, že v daných hospodársko-politických a vojnových podmienkach ani taká schopná osobnosť ako bol zmocnenec T. Kayser nemohla robiť zázraky.⁷⁸

Všetky sledované nemecké a nemecko-slovenské hospodárske inštitúcie, korporácie a úrady, ako Nemecká priemyselná komisia pre Slovensko (DIKO), Slovensko-nemecká zásobovacia komisia, úrad nemeckého Dôstojníka pre branné hospodárstvo a úrad Zmocnenca pre hospodárstvo pri nemeckom vyslancovi plnili spoločný cieľ – zásobovať nemeckú armádu na Slovensku. Výsledné údaje o celkových nákladoch na dodávky potravín, surovín, materiálov a hotových výrobkov pre nemecké jednotky sa podľa jednotlivých prameňov rôznia. V historiografii prevládal názor, že náklady mesačne dosiahli v priemere okolo 500 mil. Ks. Podľa niektorých novších prameňov však mohli byť náklady v mesiacoch november 1944 až marec 1945 ešte vyššie, približne do 700 mil. Ks mesačne.

Starším predpokladom zodpovedajú správy nemeckého vyslanca H. E. Ludina, ktorý v polovici decembra 1944 odhadoval, že slovenský štát vydal na financovanie nemeckej brannej moci v septembri až decembri 1944 asi 2 000 mil. Ks, čiže okolo 500 mil. Ks mesačne. Vychádzal zo skutočnosti, že generál H. Höfle požadoval na krytie potrieb svojich jednotiek v decembri 1944 sumu 500 mil. Ks. Vyslanec upozorňoval, že takéto vysoké náklady odporujú obsahu Zmluvy o zásobovaní nemeckej armády, kde boli dohodnuté podstatne nižšie sumy. Podľa jeho názoru Slovensko už nemohlo ďalej znášať výdavky v uvedenom rozsahu a hrozil mu hospodársky kolaps, najmä vo sfére štátnych financií. Konkrétne uviedol, že „...Mesačná spotreba brannej moci vo výške 500 mil. Ks musí v krátkom čase nevyhnutne viesť k finančnému zruinovaniu a zníženiu produkcie vojnového hospodárstva, keďže sa nedarí realizovať účinné

78 BArch Berlin, f. NS 6/696. Správa SD o hospodárskych pomeroch na Slovensku pre šéfa SiPo a SD v Berlíne Dr. E. Kaltenbrunera z 12. 1. 1945.

opatrenia na odčerpanie nových, vo veľkom vydávaných bankoviek. Považujem za naliehavé a nevyhnutné, aby sa výdaje brannej moci v súlade s dohodou ustálili na znesiteľnej miere...“⁷⁹ Suma, odhadovaná nemeckým vyslancom na september až december 1944, bola na pomery vtedajšej Slovenskej republiky skutočne astronomicky vysoká, lebo predstavovala asi 55 % jej celého štátneho rozpočtu na rok 1944. Ďalšie nemecké pramene však hovorili aj o vyšších výdavkoch. Napríklad v hlásení Zahraničného úradu na ríšske ministerstvo hospodárstva o vývoji clearingových platieb z prvej dekády novembra 1944 sa uvádzalo, že slovenský štát vynaložil na nemeckú brannú moc v októbri 1944 takmer 532 mil. Ks a v novembri mal uvoľniť na daný účel minimálne 600 mil. Ks.⁸⁰

Keďže Slovenská republika nebola schopná pokryť výdavky na zásobovanie nemeckých jednotiek zo zdrojov štátnych financií, musela pristúpiť k zvyšovaniu množstva peňazí v obehu, teda k inflácii. Štát financoval nemeckú armádu prostredníctvom pokladničných poukážok a štátnych zmeniek, ktoré preplácala Slovenská národná banka (SNB), čím de facto emitovala nové peniaze do obehu. Predstavitelia nemeckých vládnych miest si veľmi dobre uvedomovali, že Slovensko bude schopné uhrádzať potreby nemeckej brannej moci len za cenu inflácie. Preto už koncom októbra 1944 ponúkli SNB kapacity tlačiarne bankoviek vo Viedni, kde spustili tlač slovenských stokorunových bankoviek. Počas šiestich týždňov plánovali dodať bankovky, predstavujúce hodnotu 1000 mil. Ks.⁸¹ Ďalšie platidlá boli emitované na povstaleckom území, kde Slovenská národná rada, začala tlačiť bankovky v tlačiarňi Matice slovenskej v Martine. Za daných okolností nastala v jesenných mesiacoch 1944 prudká inflácia, ktorá na prelome rokov 1944 – 1945 prešla do inflačnej špirály. Napriek tomu, že tlačiarne bankoviek pracovali na plné obrátky, nestačili kryť potrebu nových peňazí. Z viacerých miest sa ozývali sťažnosti na nedostatok platidiel. Hroziaci nedostatok obeživa predpovedal už na začiatku decembra 1944 predseda vlády Štefan Tiso v rozhovore s veliteľom nemeckých ozbrojených síl na Slovensku H. Höflem, keď uviedol, že: „...V decembri požadovalo ministerstvo financií od národnej banky viac ako 1,5 miliardy Ks. Dopyt však narastá zo dňa na deň. Onedlho bude nedostatok bankoviek, pretože tlačiarne nedokážu pokryť zvýšený dopyt...“⁸² Hyperinflácia v rokoch 1944 – 1945 podlomila štátne financie a spôsobila slovenskému hospodárstvu ďalekosiahle škody, porovnateľné s materiálnymi škodami v dôsledku bojových operácií v celom sledovanom období.

79 BArch Berlin, f. R 901/111280. Telegram H. E. Ludina Zahraničnému úradu z 12. 12. 1944 o vplyve financovania nemeckej brannej moci na slovenské hospodárstvo.

80 BArch Berlin, f. R 2/416. Správa Obchodno-politického oddelenia Zahraničného úradu na ríšske ministerstvo hospodárstva z 11. 11. 1944 o vývoji clearingových platieb zo strany Slovenska za september až november 1944.

81 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/123, s. 19. Záznam nemeckého vyslanectva v Bratislave z 19. 10. 1944 o príprave na tlač slovenských bankoviek vo Viedni.

82 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/167, s. 43-47. Záznam rozhovoru premiéra Š. Tisa s generálom H. Höflem zo 7. 12. 1944, vyhotovený šéfom SD na Slovensku J. Witiskom.

Hospodárska situácia, náhrada škôd a obnovovanie výroby po SNP

Po dobytí Banskej Bystrice a zatlačení povstania do hôr vyvíjali predstavitelia nemeckých hospodárskych kruhov a nemeckej brannej moci nátlak na urýchlené obnovenie výroby na bývalom povstaleckom území. Požadovali vytvorenie osobitnej komisie alebo aspoň menovanie poverenca zo strany slovenskej vlády na tento účel. Minister hospodárstva Gejza Medrický a ďalší zástupcovia priemyslu ubezpečovali, že situáciu zvládnu aj dovtedy vytvorené inštitúcie, predovšetkým priemyselná sekcia Najvyššieho úradu pre zásobovanie. Veľký význam pri obnovovaní priemyselnej výroby pripisovali nemecké aj slovenské vládne miesta Ústrednému združeniu slovenského priemyslu. Tajomník Združenia a popredný slovenský národohospodár Dr. Ing. Peter Zaľko sa však pridal k povstaniu a bol v neprítomnosti odsúdený na trest smrti. Viacerí ďalší predstavitelia Združenia boli zástupcami Nemecka a najmä exponentmi Sicherheitsdienst (SD) považovaní za nespoľahlivé osoby. Slovenská vláda preto horúčkovo hľadala spoľahlivého človeka na miesto tajomníka Združenia. Našli ho v osobe Dr. Jozefa Kubalu, brata nechvalne známeho veliteľa Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy Dr. Ottomara Kubalu. Z iniciatívy ministra hospodárstva G. Medrického bol J. Kubala 22. septembra 1944 menovaný za nového tajomníka. V nasledujúcich týždňoch J. Kubala pravidelne konzultoval hospodárske otázky s predstaviteľmi SD v ich úradovni na Palisádoch v Bratislave. Odtiaľto sa SD pokúšalo ovplyvňovať proces obnovenia výroby. Tieto zámery inicioval pohľavár SS, šéf vražedného komanda Einsatzgruppe H a od jesene 1944 veliteľ bezpečnostnej služby Sicherheitsdienst na Slovensku Dr. Josef Witiska. Išlo o súčasť kompetenčných sporov s ďalšími civilnými a vojenskými inštitúciami Nemeckej ríše na Slovensku o rozhodujúci vplyv na hospodársky a politický vývoj po SNP. Vedenie SD presadzovalo J. Kubalu do pozície kľúčovej postavy hospodárstva ako „administra“, aby si cez jeho osobu zabezpečili priamy dosah na ekonomiku.⁸³ K hospodárskym inštitúciami a štátnym úradom Slovenska mali totiž nedôverčivý vzťah a neverili, že majú skutočný záujem na obnovení produkcie hospodárstva v prospech Nemecka. Argumentovali viacerými príkladmi, konkrétne jedným z Handlovej, kde úradníci dosadení vládou nedokázali počas dlhšieho obdobia po skončení bojov sprevádzkovať miestnu poštu. Až zásahom vedenia handlovského bankového a chemického podniku v rukách nemeckého kapitálu sa podarilo činnosť pošty obnoviť. SD videlo svoju úlohu v hospodárstve nasledovne: „...SD je poverené všemocne sa starať o to, aby politickými udalosťami poslednej doby čiastočne narušený chod hospodárskeho života slovenského a najmä priemyselnej prevádzky sa dostal v najkratšej dobe bezpodmienečne do normálnych koľají. SD má v tomto smere vlastné možnosti previesť túto úlohu, nechce však tieto vlastné možnosti použiť. SD zastáva stanovisko,

83 BArch Berlin, f. R/70 Slowakei/118, s. 70-72. Správa Sicherheitsdienst na Ríšsky hlavný bezpečnostný úrad (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) z 25. 9. 1944; BArch Berlin, f. R/70 Slowakei/118, s. 48-50. Dôverná správa o stretnutí Dr. J. Kubalu so zástupcami SD 20. 10. 1944; BArch Berlin, f. R/70 Slowakei/118, s. 53. Dôverná správa o stretnutí Dr. J. Kubalu so zástupcami SD 24. 10. 1944; BArch Berlin, f. R/70 Slowakei/118, s. 41-42. Dôverná správa o stretnutí Dr. J. Kubalu so zástupcami SD 25. 10. 1944.

že v prvom rade Slováci sami musia sa starať o to, aby priemyselná prevádzka sa dostala na Slovensku zasa do normálnych koľají..“⁸⁴ Tým Slovákom, ktorý by presvedčil ostatných spoluobčanov o potrebe zapojiť sa do obnovy hospodárstva mal byť práve SD-manmi ovládaný J. Kubala.

Jednotlivé podniky postupne zahlasovali vojnové straty z SNP na Ústredné združenie slovenského priemyslu a mohli si nárokovať náhradu škody podľa staršieho zákona č. 132/42 Sl. z. o náhrade škôd spôsobených príslušníkmi nemeckej brannej moci, ktorý bol novelizovaný zákonom č. 100/44 Sl. z. zo dňa 21. novembra 1944. Škody mohli byť pokryté aj na podklade zákona č. 160/1943 Sl. z. o náhrade škôd spôsobených nepriateľskými bojovými činmi. Do konca roka 1944 vyčíslili a nahlásili škody prakticky všetky postihnuté výrobné subjekty. Náhradou strát sa zaoberal nový špeciálny orgán Ústredná odškodňovacia komisia.⁸⁵

Vojnové škody v priemysle z obdobia SNP dosiahli v decembri 1944 podľa hlásení na Združenie priemyslu okolo 150 mil. Ks. Keďže niektoré závažné straty neboli zhlásené ani finančne vyjadrené, možno reálne škody odhadovať približne do výšky 200 mil. Ks. Na súdobé hospodárske pomery to bola skutočne vysoká hodnota, predstavujúca veľkú časť štátneho rozpočtu. V porovnaní s nákladmi na zásobovanie nemeckej armády, či s vojnovými škodami po prechode frontu a tiež vo vzťahu k hospodárskemu potenciálu štátu, nešlo o hodnotu, ktorá by mohla narušiť ekonomickú stabilitu krajiny. Do celkovej bilancie vojnových škôd počas SNP však treba ešte započítať straty v infraštruktúre, ku ktorým zatiaľ nemáme podklady, ako aj straty peňažných inštitúcií a viaceré ďalšie položky. Na porovnanie môžeme uviesť, že straty pobočky Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici, ktorá plnila úlohu národnej banky na povstaleckom území, dosiahli hodnotu 486 mil. Ks. Toľko predstavovali náklady na administratívny a hospodársky chod „povstaleckej republiky“ a na bojové operácie z pohľadu správy povstaleckého územia. Uvedená hodnota sa približne rovnala nákladom slovenského štátu na nemeckú armádu počas jedného mesiaca.⁸⁶

Vojnové škody v priemysle počas SNP k 31. decembru 1944

(Podľa hlásení na Ústredné združenie slovenského priemyslu)

odvetvie	hodnota škôd v mil. Ks
baníctvo a hutníctvo	25,5
textil, odevy a obuvníctvo	45,4

84 BArch Berlin, f. R/70 Slowakei/118, s. 48-50. Dôverná správa o stretnutí Dr. J. Kubalu so zástupcami SD 20. 10. 1944.

85 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /118, s. 40-41. Dôverná správa SD z 25. 10. 1944 o slovensko-nemeckých rokovaníach ohľadne obnovenia výroby na povstaleckom území; SNA, f. ÚZSP, š. 155. Správy z novembra a decembra 1944 o postupe pri náhrade škôd priemyselných podnikov z obdobia SNP.

86 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia priemyselných podnikov z novembra a decembra 1944 o vojnových stratách počas SNP; HORVÁTH – VALACH, ref. 3, s. 203-204.

drevárstvo, celulóza a papier, chémia	43,3
stavebné hmoty a stavebníctvo	5,2
potravinarstvo	14,5
hoteliérstvo	1,0
elektrárstvo	14,5
celkom	149,4

Prameň: Slovenský národný archív, f. Ústredný zväz slovenského priemyslu, k. 155. Hlásenia priemyselných podnikov z novembra a decembra 1944 o vojnových stratách počas SNP.

Postoj nemeckých vládnych miest a velenia nemeckej brannej moci k hospodárskej základni Slovenska bol v sledovaných mesiacoch ambivalentný. Predstavitelia nemeckej armády a ríšskeho hospodárstva vynaložili všetko úsilie, aby prinútili vládne hospodárske kruhy Slovenska a jednotlivé podniky čo najskôr obnoviť pravidelný chod výrobnnej činnosti pre potreby frontu a pre vlastné potreby nemeckej armády na slovenskom území. Zároveň však plánovali urýchlene evakuovať, prípadne určitým spôsobom ochromiť, alebo úplne zničiť každý významnejší podnik, ktorý bol ohrozený príchodom frontu a mohol sa stať korisťou nepriateľa.

Hospodárstvo Slovenska muselo napriek bojovým operáciám v stredoslovenských a východoslovenských regiónoch plniť záväzky v zásobovaní nemeckých jednotiek bojujúcich proti povstaniu, ako aj nemeckej armády nasadenej proti sovietskym a československým jednotkám na východe krajiny. Slovenský štát musel okrem toho plniť všetky dohody o vývoze surovín, potravín a hotových výrobkov do Veľkoneemeckej ríše podľa záverov slovensko-nemeckých medzivládnych výborov zo septembra a októbra 1944 a podľa direktív samostatného zasadnutia nemeckého vládneho výboru už bez slovenskej účasti z decembra 1944. Nemecká strana kládla osobitný dôraz na produkciu považských zbrojoviek, ktoré boli pod kontrolou nemeckého kapitálu a nemeckého vojenského velenia. Ešte v jesenných mesiacoch 1944 sa tu realizovali rozsiahle investície s cieľom podstatného rozšírenia zbrojárskej výroby. Išlo o investičné prototypy dohodnuté v lete 1943 s plánovanými nákladmi rádovo až do 1 mld. Ks. Týkali sa najmä zbrojovky v Dubnici nad Váhom. Investície a prevádzkové náklady v dubnickej zbrojovke za obdobie október až december 1944 dosiahli okolo 307 mil. Ks a v Považskej Bystrici 105 mil. Ks. Nové investície a prevádzku zbrojoviek financoval slovenský štát s prísľubom refundácie časti nákladov Nemeckou ríšou prostredníctvom clearingového zúčtovania. Vzhľadom na krátkosť času však mohla byť refundovaná len malá časť finančných vstupov. Rovnakým spôsobom, čiže tzv. medzifinancovaním, kryl slovenský štát aj náklady na celý objem exportu do Ríše. V skutočnosti export financovala Slovenská národná banka a recipročné platby z nemeckej strany za slovenský tovar sa na clearingových účtoch objavovali len postupne. Keďže na nátlak nemeckých národohospodárov boli zrušené dlhšie leho-

ty medzifinancovania, platné až do vypuknutia povstania, musela SNB slovenským exportérom preplácať vyvezený tovar okamžite alebo najneskôr do dvoch týždňov. Týmto sa veľkým tempom hromadili aktuálne platby, na ktoré chýbali prostriedky a štát bol nútený aj v danom prípade riešiť situáciu zvyšovaním množstva peňazí v obehu.⁸⁷

V mesiacoch november a december 1944 sa rozvinula činnosť Deutsche Industriekommission Slowakei (DIKO) zameraná na mapovanie, demontáž a odvoz technickej základe slovenského priemyslu a infraštruktúry do Nemecka. Členovia tejto komisie a ďalší exponenti nemeckých záujmov na Slovensku pripravili počas novembra 1944 plán využitia a zároveň utlmenia hospodárstva. Správy o prípravách zasielal na berlínsku centrálu Sicherheitsdienst Ríšsky hlavný bezpečnostný úrad (RSHA) veliteľ bezpečnostných zložiek na Slovensku Dr. Josef Witiska. Začiatkom novembra 1944 informoval o zámeroch evakuovať všetky významnejšie závody východne od Ružomberka, ktoré už boli v dosahu frontu.⁸⁸

Najdôležitejšie, no a pre slovenské hospodárstvo najnebezpečnejšie však boli smernice (Richtlinien) DIKO, vypracované v sledovanom období. Tieto obsahovali program a opis hlavných metód odstavenia ekonomiky, zhrnutý do skratky ARLZ (Auflockerung, Räumung, Lähmung, Zerstörung), čiže, uvoľnenie, vyčistenie, ochromenie, zničenie. Išlo tu o kľúčové postupy, presnejšie o alternatívy prístupu k jednotlivým podnikom, ale aj k väčším komplexom, odvetviám a k hospodárstvu ako celku. Smernice mali všeobecný charakter a podobné boli zrejme vypracované aj pre ďalšie krajiny obsadené nemeckou armádou. Zo štyroch vyššie uvedených pojmov, ktoré predstavovali rôzne spôsoby nakladania s hospodárskou základňou Slovenska, mal najširší význam pojem uvoľnenie. Tento znamenal postupnú demontáž hospodárstva pri zachovaní nutného objemu výroby v strategických podnikoch a pri udržiavaní nevyhnutne potrebného objemu zásob, polotovarov a počtu zamestnancov. Nakladanie s ostatnými podnikmi, menej potrebnými surovinami, polotovarmi a s hotovými výrobkami sa riešilo buď vyčistením, ochromením alebo zničením. V konečnej fáze „uvoľňovania“ hospodárstva boli vyčistené (vyprázdnené), ochromené alebo úplne zničené aj zostávajúce strategické podniky s ich zariadením a surovinami. Vyprázdnenie či evakuácia, sa mohlo týkať aj pracovných síl. Smernice DIKO ďalej dopodrobna rozoberali jednotlivé postupy a formy nakladania s hospodárskym majetkom obsadenej krajiny, stanovili harmonogramy evakuácie jednotlivých druhov zariadení, surovín, polotovarov a hotových výrobkov, inštruovali, ktoré nemecké orgány a korporácie majú „uvoľňovanie“ realizovať a s ktorými domácimi orgánmi ho majú koordinovať. Hlavné formy nakladania s hospodárskym majetkom

87 PA AA, f. HW R 105 331. Protokol z deviateho zasadnutia slovensko-nemeckých vládnych výborov, september-október 1944; BArch Berlin, f. R 901/111 310. Zápisnica zo zasad. nemeckého vládneho výboru v Berlíne 14. 12. 1944; PA AA, f. HW R 105 328. Telegram vyslanca H. Ludina na Zahraničný úrad z 9. 10. 1944.

88 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /120, s. 53. Správa veliteľa SD na Slovensku Dr. J. Witisku na Ríšsky hlavný bezpečnostný úrad v Berlíne zo 4. 11. 1944.

Slovenska bolo možné realizovať niekoľkými spôsobmi. Vyprázdnenie, teda evakuácia, mohla byť totálna, zahrňujúca všetky podniky regiónu so zariadeniami, strojmi, surovinami aj pracovnými silami, alebo čiastočná, zameraná iba na dôležité hotové výrobky jednotlivých závodov alebo na kompletné zariadenia, suroviny a pracovné sily vybraných strategických, najmä zbrojárskych, podnikov. Ochromenie výroby malo nastať v prípade, keď ešte existovala možnosť, že sa určitý podnik opäť dostane do rúk nemeckého velenia. Za daných okolností stačilo iba demontovať dôležité súčiastky strojov alebo odvieŕť strategické suroviny a tým na určitý čas znemožniť nepriateľovi využitie výrobných prevádzok na vlastné účely. Zničenje malo byť úplné alebo čiastočné, ale do tej miery, aby sa už výroba nedala obnoviť.⁸⁹

Členovia DIKO urobili klasifikáciu podnikov a vytypovali jednotlivé závody alebo celé výrobné komplexy vhodné na uplatnenie vyššie uvedených foriem „uvoľňovania“ hospodárstva. Zároveň vyžadovali, aby pokračovala výroba v odvetviach, ktoré považovali za dôležité. Na príprave demontáže, prípadne evakuácie podnikov sa čiastočne podieľal aj dôstojník pre branné hospodárstvo. Jeho úlohy určil nemecký vyslanec. Konkrétne ho poveril spravovaním a následným „uvoľňovaním“ podnikov, ktoré stáli mimo kompetencie DIKO. Dôvera zástupcov úradu Dôstojníka pre branné hospodárstvo a členov DIKO k predstaviteľom slovenského hospodárskeho života po SNP veľmi klesla. Spolu s ďalšími exponentmi nemeckých vládnych kruhov upodozrievali slovenských národohospodárov a správy podnikov, že sabotovali nemecké hospodárske záujmy, buď aktívne alebo formou pasívnej rezistencie. V skutočnosti neboli ďaleko od pravdy. Vedenia viacerých podnikov z vlastnej iniciatívy evakovali alebo ukrývali dôležité zariadenia a suroviny, aby mohli podnik vyhlásiť za neschopný prevádzky a tým predísť evakuácii alebo zničeniu z nemeckej strany. Týmto spôsobom postupovali napríklad správy koncernových podnikov Tatra banky, konkrétne martinského pivovaru alebo cukrovary v Trebišove. Preto neprekvapujú sťažnosti zástupcov nemeckého hospodárstva na opatrenia slovenských hospodárskych orgánov a korporácií. Napríklad v hlásení z 18. januára 1945, ktoré bolo zrejme adresované bezpečnostnej službe SD, bližšie neznámy pisateľ rozhorčene odsudzoval opatrenia evakuačného oddelenia Ústrednej kancelárie obchodných a priemyselných komôr v Bratislave, ktoré podstatne obmedzovali svojvoľnú demontáž i odvoz technických zariadení a surovín podnikov z nárazníkového pásma frontu nemeckými jednotkami. Pisateľ označil opatrenia za neslýchaný akt nenávisťi predstaviteľov slovenských úradov ku všetkému nemeckému.⁹⁰

89 Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), f. Okresný ľudový súd (OLS), T ľud 44/1945. Richtlinien (Smernice) Deutsche Industriekommission Slowakei pre evakuáciu a deštrukciu hospodárskej základne Slovenska z novembra 1944.

90 SNA, TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správa o opatreniach v Trebišovskom cukrovare na zasadnutí správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944 a 20. 12. 1944; SNA, TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správa o opatreniach v koncernových podnikoch TB v Martine zo 16. 2. 1945; BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /120, s. 40. Záznam SD č. 23/45 z 18. 1. 1945; BA – MA Freiburg, f. RW 19/3 160, s. 109-111. Správa zo služobnej cesty Náčelníka pre branné hospodárstvo v poli do Bratislavy a Budapešti v dňoch 17. až 21. 11. 1944.

Obsah smerníc „ARLZ“, predložených členmi DIKO, sa už na jeseň 1944 začal plniť na východnom Slovensku, ktoré bolo v letných mesiacoch vyhlásené za bojový operačný priestor. Hospodárska situácia na danom území sa značne líšila od pomerov na západnom a strednom Slovensku, ktoré ešte spadli pod priamu kontrolu bratislavskej vlády. Hospodársky život na východnom Slovensku začalo riadiť Hospodárske oddelenie skupiny armád A a tiež náčelník Úradu pre branné hospodárstvo v poli (Feldwirtschaftsamt), ktorého právomoci zahrňovali veľkú časť strednej Európy. S blížiacim sa východným frontom rástla intenzita realizácie smerníc DIKO. Okrem priemyselných materiálov, surovín, pohonných látok a častí závodov evakovali smerom na západ najmä zásoby potravín. Podľa hlásenia náčelníka Úradu pre branné hospodárstvo v poli plánovali premiestniť z priestoru východného Slovenska koncom roka 1944 napríklad okolo 250 tis. kusov dobytká. Evakovali aj časť obyvateľstva, predovšetkým príslušníkov nemeckej menšiny v rámci veľkopriestorového plánu exodu Nemcov z východu, osobne inicovaného ríšskym vodcom SS H. Himmlerom. Presun desaťtisícov obyvateľov si vyžiadala aj evakuáciu ich majetku, množstva potravín, dopravných prostriedkov. Pohyb obyvateľstva a hmotných statkov v regiónoch obývaných nemeckou menšinou, ako bol napríklad horný Spiš, riadilo vedenie Deutsche Partei⁹¹ a ďalších nemeckých organizácií. Suroviny, materiály, pohonné látky, zariadenia závodov, potraviny a výrobky zaberané na východnom Slovensku nemeckou armádou sa podľa slovensko-nemeckých dohovorov nemali rekvírovať, ale vykupovať. Náklady na výkup uvedených statkov však musel znášať slovenský štát. V novembri 1944 vláda vyčlenila na daný účel okolo 150 mil. Ks. Podľa niektorých prameňov si výkup vyžiadala celkové náklady až do 300 mil. Ks.⁹²

Uvedená položka bola ďalšou ťažkou ranou štátnym financiám Slovenskej republiky. Celkový vplyv vojenského a hospodársko-politického vývoja od septembra 1944 do marca 1945 na štátne financie bol skutočne hrozivý. Okrem plánovaných výdavkov štátneho rozpočtu okolo 3 700 mil. Ks boli zaťažované úhradami za pobyt nemeckej armády na Slovensku v hodnote 500 mil. až 700 mil. Ks mesačne, nákladmi na stavbu opevnení proti sovietskej armáde v sume 150 mil. Ks, permanentnou zálohou na úverovanie nemeckého exportu na Slovensko v Nemeckej ríšskej banke v hodnote 350 mil. až 700 mil. Ks, výdavkami národnej banky na povstaleckom území v sume 486 mil. Ks, náhradami za škody počas povstania, medzifinancovaním investícií a prevádzky považských zbrojoviek v sume 412 mil. Ks, medzifinancovaním prevádzky ďalších zbrojárskeho podnikov a exportu do Nemeckej ríše v bližšie nešpecifikovanej hodnote, ako aj vyššie uvedeným výkupom surovín a tovarov za účelom evakuácie v sume 150 mil. až 300 mil. Ks a viacerým inými platbami. Ná-

91 Nacisticky orientovaná politická strana nemeckej menšiny na Slovensku, ktorá vznikla na prelome rokov 1938 - 1939 zo starších politických organizácií nemeckej menšiny.

92 BA - MA Freiburg, f. RW 19/3 160, s. 109-111. Správa zo služobnej cesty Náčelníka pre branné hospodárstvo v poli do Bratislavy a Budapešti v dňoch 17. až 21. 11. 1944; BArch Berlin, NS 19/777. Správa ríšskemu vodcovi SS H. Himmlerovi z 25. 11. 1944 o realizácii plánu evakuácie Nemcov z východu do Ríše.

rast objemu peňazí v obehu a vnútorného zadĺženia slovenského štátu pod ťarchou uvedených výdavkov za krátke obdobie šiestich mesiacov bol skutočne enormný. Zatiaľ čo od vzniku štátu v marci 1939 do 7. augusta 1944 vzrástlo množstvo obeživa na 3 809 mil. Ks, do 31. marca 1945 sa zvýšilo na 11 649 mil. Ks. Štátny dlh vzrástol v období december 1943 až marec 1945 zo 4 255 mil. na 14 432 mil. Ks.⁹³ Postupný rast obeživa znázorňuje nasledujúca tabuľka.

Rast množstva peňazí v obehu na Slovensku v mil. Ks od augusta 1944 do marca 1945

k 7. 8. 1944	k 1. 1. 1945	k 31. 1. 1945	k 28. 2. 1945	k 31. 3. 1945
3 809	8 175	9 399	10 008	11 649

Pramene: Bundesarchiv Berlin, f. R2/416. Správa zástupcu Nemeckej ríšskej banky pri SNB Dr. Rudolfa Hartmanna na Zahraničný úrad z 21. 12. 1944 o vývoji štátnych financií Slovenska; HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Alfa, 1978, s. 159-165.

Napriek naštrbeným vzťahom slovenských a nemeckých hospodárskych predstaviteľov, museli hospodárske ministerstvá a ďalšie slovenské hospodárske orgány a korporácie napomáhať činnosť komisie DIKO a nemeckých jednotiek pri evakuáciách, ako aj pri ničení technickej základne podnikov podľa plánov DIKO na „uvoľňovanie“ hospodárstva. Hospodárski ministri G. Mederický, Mikuláš Pružinský a L. Lednár viedli rokovania s členmi sledovanej komisie a s jej vedúcim J. Koboltom, ako aj s nemeckými hospodárskymi poradcami (berátermi) a s inými exponentmi nemeckých záujmov. Pokúšali sa zmierniť deštruktívnu činnosť ustupujúcich nemeckých jednotiek, ale s malým úspechom. Koncom januára 1945 predložili podmienky, podľa ktorých sa mali plány „uvoľňovania“ hospodárstva realizovať. Žiadali, aby o výbere demontovaných podnikov a rozsahu evakuácie rozhodovala slovenská strana, aby sa vyvezené zariadenia a materiály prísne evidovali a naďalej ostali slovenským vlastníctvom. Nemecké velenie niektoré podmienky oficiálne akceptovalo, ale v praxi obchádzalo.⁹⁴

Vládne miesta slovenského štátu boli v konečnom dôsledku prinútené podpísať Dohodu medzi nemeckým a slovenským vedením o vyprázdnení (evakuácii) hospodár-

93 BArch Berlin, f. R2/416. Správa zástupcu Nemeckej ríšskej banky pri SNB Dr. Rudolfa Hartmanna na Zahraničný úrad z 21. 12. 1944 o vývoji štátnych financií Slovenska; HORVÁTH – VALACH, ref. 3, s. 159-165.

94 BArch Berlín, f. R 70 Slowakei /120, s. 37-39. Správa veliteľa SD na Slovensku Dr. J. Witisku na Ríšsky hlavný bezpečnostný úrad v Berlíne z 1. 2. 1945 ohľadne slovensko-nemeckých rokovaní o evakuácii a deštrukcii priemyselných podnikov; MIČKO, Peter – CHLADNÁ, Zuzana. Hospodárska situácia Slovenska 1944 – 1945. In *Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 - 1945)*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká, knižnica, 2006, s. 149-155.

skeho majetku. Táto slovensko-nemecká dohoda, uzavretá k 1. februára 1945, predstavovala jeden zo záverečných dodatkov k pôvodnému tajnému protokolu ochrannej zmluvy medzi Nemeckom a Slovenskom z marca 1939. Jej hlavný význam spočíval v tom, že oficiálne legalizovala demontáž a odvoz technických zariadení, surovín a výrobkov zo Slovenska. Zároveň poskytovala legislatívny základ poškodzovaniu (ochromeniu) podnikov rekviráciou dôležitých súčiastok a surovín. Nemecká strana bola v záujme urýchleného podpísania dohody ochotná na určité ústupky v zmysle požiadaviek slovenských vládnych predstaviteľov. Vzhľadom na hektické udalosti posledných týždňov vojny sa však ústupky len ťažko mohli rešpektovať a kontrolovať. Dohoda vo svojom názve hovorila iba o vyprázdňovaní, teda evakuácii, hospodárskeho majetku. Už v druhom článku sa však spomínala aj možnosť ochromenia prevádzok zostávajúcich na Slovensku demontážou dôležitých súčiastok. Rozhodovanie o tom, ktoré časti hospodárskej základne budú evakuované a akým spôsobom, malo spočívať na nemeckom vyslancovi v Bratislave podľa momentálnych vojnových potrieb. Požiadavka, aby o výbere evakuovaných podnikov rozhodovali slovenské vládne miesta, bola teda zjavne odmietnutá. Nemecká strana iba vágne prisľúbila, že evakuáciu obmedzí na podniky nevyhnutne potrebné na vojnovú výrobu a že pri evakuáciách surovín a hotových výrobkov bude brať ohľad na potreby zásobovania domáceho slovenského obyvateľstva. Evakuované zariadenia a suroviny sa mali podľa možností uskladňovať na Slovensku a len v nevyhnutných prípadoch odvážať do Ríše. Oficiálne ostávali majetkom pôvodného vlastníka, ktorý mal byť o ich pohybe a stave informovaný. Keď bol vlastník neznámy, jeho práva preberal slovenský štát. Pri prechode hospodárskeho majetku cez slovensko-nemecké hranice odpadali všetky colné, daňové a iné poplatky. Ríšske úrady podľa možností dohliadali na stav prevážaného majetku, aby sa v budúcnosti za priaznivých okolností mohol vrátiť na Slovensko. Suroviny, polotovary a hotové výrobky však bolo možné v prípade potreby použiť vo výrobe a spotrebe na území Ríše, s podmienkou, že pôvodný vlastník obdrží náhradu v recipročnom druhu, množstve a kvalite. Náklady na dopravu a uskladnenie majetku niesol majiteľ. Iba v prípade, že bol neznámy, preberal náklady po štátne hranice slovenský štát a na území Ríše nemecké úrady.⁹⁵

Slovenskí vládni predstavitelia ešte v deň podpisu dohody k nej priložili dodatočný protokol, požadujúci ďalšie ústupky zo strany Nemecka. Hlavným cieľom nových požiadaviek bolo rozšíriť kontrolu slovenských vládnych úradov nad výberom a pohybom evakuovaného majetku. Zástupcovia nemeckej brannej moci a hospodárstva prijali bez väčších prietahov prakticky všetky slovenské požiadavky a formou verbálnej nóty rozšírili text dohody a požadované dodatky. Medzi hlavné akceptované požiadavky patrilo prisľúbenie nemeckého vyslanca, že výber evakuovaného majetku bude konzultovať so slovenským ministerstvom obrany. Evakuácia mimo hraníc Slovenska sa mala prerokovať s Najvyššou radou obrany štátu. Slovenské a nemecké vlád-

95 BArch Berlín, f. R 70 Slowakei /120, s. 28-30. Dohoda medzi nemeckým a slovenským vedením o vyprázdnení (evakuácii) hospodárskeho majetku z 1. 2. 1945.

ne miesta prisľúbili, že pri evakuáciách budú postupovať spoločne. Hospodársky majetok zostávajúci na Slovensku mohli ustupujúce jednotky vyradiť z prevádzky demontážou niektorých zariadení, ale mali sa vyhnúť úplnému aj čiastočnému ničeniu. Nemeckí predstavitelia dali prisľub, že zachovajú podnikové budovy a závodné komplexy, ktoré priamo neslúžili vojnovéj výrobe, ako aj všetky objekty nevýrobného charakteru. Premiestňovaný majetok mali prepravovať ako vojenský transport Wehrmachtu, ktorého pohyb sledovali prostredníctvom nákladných listov. Najvyššia rada obrany štátu dostala právomoc vyžadovať výkazy evakuovaného majetku, zasielané zároveň s nákladnými listami Wehrmachtu. Tieto pravidelne prechádzali slovenskou úradnou agendou, čo údajne zaručovalo náležitú kontrolu nad pohybom majetku mimo hraníc Slovenska. V texte dohody sa nemecké vládne miesta zaviazali aj k tomu, že prepravovaný a uskladňovaný majetok zveria pod dohľad nemeckej Spoločnosti pre obchod so surovinami (Rohstoffhandelsgesellschaft – ROGES). V prípade spotreby evakuovaných surovín, polotovarov a hotových výrobkov na území Nemecka mal pôvodný vlastník právo na odškodnenie aj finančnou formou. Pokiaľ bol vlastník neznámy, odškodnenie prichádzalo na špeciálny účet slovenského štátu v národnej banke. Počas transportov sa mali zachovať pôvodné ceny dopravaných hodnôt.⁹⁶

Vojnové škody spôsobené prechodom frontu 1944 – 1945

Skutočnosť, že nemecké vyslanectvo prijalo slovenské požiadavky formou verbálnej nóty bola príznačná, lebo prisľuby zo strany Nemecka ostali v konečnom dôsledku iba vo verbálnej rovine. Armádne velenie a vládne hospodárske kruhy Nemecka si uvedomovali, že zábezpeky poskytnuté Slovensku boli vzhľadom na vojensko-politický vývoj nereálne. Postup frontu, rozklad vládnej moci na Slovensku, ako aj na území Veľkonemeckej ríše, rozvrat infraštruktúry a ďalšie okolnosti znemožnili kontrolu nad výberom a pohybom evakuovaného majetku. Nereálne bolo v danej situácii zachovať právo na odškodnenie pôvodných majiteľov ani rešpektovať väčšinu ostatných ustanovení vzájomných dohôd. Ustupujúce nemecké jednotky v skutočnosti dodržiavali iba smernice Deutsche Industriekommission Slowakei z novembra 1944. Demontovali a odvážali strojové zariadenia, rekvirovali strategické suroviny, polotovary a hotové produkty, vyradovali z prevádzky celé závody demontážou pohonných remeňov, elektromotorov, ventilov a iných dôležitých súčiastok a systematicky ničili vojensky dôležité prevádzky aj s budovami a iným príslušenstvom. Osobitnú pozornosť venovali deštrukcii infraštruktúry, najmä železníc, mostov a dôležitých úsekov cestných komunikácií. Preto za hlavné príčinné súvislosti vojnových strát z obdobia prechodu frontu možno označiť práve demontáž, evakuácie, zámer-

96 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /120, s. 31-33. Protokol k dohode medzi nemeckým a slovenským vedením o vyprázdení (evakuácii) hospodárskeho majetku z 1. 2. 1945; BArch Berlin, f. R 70 Slowakei /120, s. 12-16. Verbálna nóta nemeckého vyslanectva v Bratislave na Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky z 10. 2. 1945.

né poškodzovanie a systematické ničenie hospodárskej základne a infraštruktúry Slovenska podľa smerníc DIKO. Systematická deštrukčná činnosť nemeckej armády v skutočnosti začala už pred podpísaním slovensko-nemeckej dohody o „vyprázdnení“ hospodárstva z 1. februára 1945. Už koncom januára 1945 špeciálne nemecké jednotky doslova zrovnali zo zemou prevádzky závodov na spracovanie medi v Krompachoch a poškodili tunajšiu elektrárňu, najvýznamnejšiu na východnom Slovensku. Nemecká armáda pokračovala v ničení technickej základne hospodárstva až do konca apríla 1945. Mimoriadne veľké škody spôsobila v kovspracujúcom a zbrojárskom priemysle, najmä v závodoch v Dubnici nad Váhom, Trenčianskych Biskupiciach, Podbrezovej, v baniach Handlová a Nováky, ako aj v kľúčových závodoch viacerých ďalších odvetví. Tieto akcie následne vyvolali dlhodobé odstavenie výroby a ďalšie druhy vojnových škôd sekundárneho charakteru. Pokiaľ išlo o evakuované zariadenia a materiály, časť z nich sa v povojnovom období podarilo vrátiť späť pôvodným majiteľom. Títo však poukazovali na skutočnosť, že evakuácie mimo Slovenska, dlhodobé uskladnenie v nevyhovujúcich podmienkach, náklady na spätnú dopravu a opätovnú inštaláciu strojových zariadení znamenali veľké finančné výdavky, ktoré sa mali tiež započítať medzi vojnové škody.⁹⁷

Priame vplyvy bojových operácií na hospodárstvo a infraštruktúru mali až druho-
radý význam, napriek tomu, že ich dôsledky boli podstatne rozsiahlejšie než počas SNP. Dopady vojenských akcií počas prechodu frontu sa prejavili vo väčšom meradle napríklad v mestách vystavených náletom, konkrétne v Bratislave, na Ponitří, v Prešove a v centrách južného Slovenska dočasne pripojených k Maďarsku. Pozemné bojové operácie zanechali veľké stopy vo viacerých regiónoch východného Slovenska, na Liptove, na strednom a južnom Slovensku. Ťažké straty v danej súvislosti zaznamenali napríklad elektrotechnické závody Siemens v Bratislave, tunajší pivovar Stein, dunajské prístavy, viaceré závody v Ružomberku, vo Zvolene, Lučenci, Nových Zámkoch, Komárne, v Prešove. S postupom Červenej armády sa objavil nový fenomén tzv. trofejné záležitosti. Červená armáda totiž preberala ako vojnovú korisť veľkú časť podnikov v rukách nemeckého a maďarského kapitálu aj s príslušenstvom a zásobami. Celkový stav zabraného majetku bol známy až na konci vojny. Vzhľadom na pozitívny vývoj hospodársko-politických vzťahov medzi Sovietskym zväzom a obnovenou ČSR sa už v prvom povojnovom období začali rozhovory o možnostiach navrátenia časti trofejného majetku. Československí hospodárski predstavitelia na základe rozhovorov dosahovali postupné uvoľnenie jednotlivých zabraných závodov, zásob, pohonných látok a dopravných prostriedkov. Rokovali najmä na Veliteľstve tylu II. ukrajinského frontu. Do konca roka 1945 prerokovali až 1 300 majetkových položiek. Tzv. trofejčiaci Červenej armády, čo boli dôstojníci pove-

97 SCHMIEDL, Juraj – WEIGNER, Luboš. *Dejiny hutníctva na Slovensku*. Košice: Banská agentúra, Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie, 2006, s. 262; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu.

rení správou ukoristeného majetku, uvoľnili napríklad bratislavské elektrotechnické závody Siemens, tunajší závod optických prístrojov K. P. Goerz, rafinériu Apollo, Sklené huty Lednické Rovne a ďalšie podniky. Demontážou a evakuáciami podnikových zariadení a zásob boli zo strany Červenej armády podľa súdobých prameňov postihnuté len dva významnejšie priemyselné subjekty, a to gumársky závod Matador Petržalka, ktorý sa počas vojny nachádzal na území Nemecka a Zbrojovka Dubnica nad Váhom – podzemný závod. Straty v Matadore po demontáži sa odhadovali na 70 mil. Kčs, z toho na polotovary, suroviny a hotové výrobky pripadalo 50 mil. Kčs a na stroje 20 mil. Kčs. Zariadenia Matadoru boli neskôr čiastočne vrátane pôvodnému majiteľovi.⁹⁸

Po skončení vojny závody hlásili svoje straty na Ústredné združenie slovenského priemyslu, podobne ako po SNP a od júna 1945 aj na Povereníctvo priemyslu a obchodu, Národný výbor v Bratislave a na niektoré ďalšie inštitúcie. Do jesene 1945 bola hlavná časť vojnových škôd vyhodnotená v dotazníkovej podobe podľa hlásení podnikov a následne zhrnutá do koncoročnej správy Povereníctva priemyslu a obchodu za rok 1945. Podrobnejšie vyčíslenie škôd pokračovalo v prvých povojnových rokoch a výsledky oficiálne zverejnili v štatistickej ročenke za rok 1947.

Dôsledky prechodu frontu v baníctve a hutníctve sú charakteristickým príkladom vojnových škôd spôsobených zámerným ničením a demontážou zariadení, ako aj likvidáciou alebo odvázaním surovín, polotovarov a materiálov, zatiaľ čo priame vplyvy bojov mali na stratách odvetvia len okrajový podiel. Špecifikum baníctva a hutníctva predstavovali ťažko vyčísliteľné škody zapríčinené núteným odchodom väčšiny nemeckej a veľkej časti maďarskej technickej inteligencie a robotníctva. Práve v oblastiach najvýznamnejších banských revírov sa koncentrovala podstatná časť nemeckej a veľká časť maďarskej menšiny, keďže predkovia slovenských Nemcov patrili k priekopníkom tunajšieho baníctva a maďarská inteligencia riadila slovenské baníctvo a hutníctvo od 19. storočia. Po vydrancovaní technickej základne podnikov a odchode inonárodných zamestnancov nasledovali výpadky výroby. Uvedené príčinné súvislosti vojnových škôd v plnej miere postihli uhoľné baníctvo, predovšetkým kľúčové podniky v Handlovej a Novákoch. Ustupujúce nemecké jednotky tu zničili alebo demontovali podstatnú časť zariadení výrobných závodov, skladov, strojárne, elektrárne aj kancelárií. Z technických zariadení, ktoré nestihli demontovať, odviezli pohonné remene, elektromotory, ventily a iné súčiastky, čím na dlhú dobu znemožnili ich prevádzku. Priame škody na technickej základni sa odhadovali na 10 mil. až 15 mil. Kčs. Konečné straty, vyčíslené na jeseň 1945, však dosiahli až 62,1 mil. Kčs. Hlavný problém totiž predstavoval výpadok výroby, k čomu veľkou mierou prispel aj odchod nemeckých zamestnancov. Títo roku 1943 tvorili 38 %

98 Záverečná správa PPO, ref. 30; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia z júna až septembra 1945 o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu.

všetkého osadenstva hlavných hnedouhoľných podnikov. Ešte horšia situácia bola v čiernouhoľných baniach Čakanovce a v uhoľných závodoch Veľká Toroňa a Obyce, odkiaľ odišiel prakticky celý personál, pozostávajúci z Nemcov a Maďarov. Pri odchode poškodili časť budov a strojového parku, sklady a kancelárie vyrabovali. Bane v Obyciach zaplavila voda. Tu, ako aj v ďalších banských závodoch počas vojny dlhodobo zanedbávali údržbu banských diel. Osud menších závodov bol otázný.⁹⁹

V rudnom baníctve sa pomery líšili podľa jednotlivých banských revírov a ich pozície voči líniam frontov. Medzi najviac poškodené patrili závody na Spiši a v centrálnej stredoslovenskej oblasti, zatiaľ čo dopad vojnových udalostí na revíre gemerskej oblasti bol miernejší. Veľmi vážne škody ničením a demontážou vznikli v Krompašských závodoch na meď a v banských závodoch Slovinky. Podľa plánov Deutsche Industriekomision začali príslušníci nemeckej armády už 20. januára 1945 systematicky poškodzovať budovy a demontovať stroje v Krompachoch. Celkovú škodu odhadli na 35 mil. Kčs, z čoho asi 7 mil. Kčs tvorila hodnota odviečených zariadení a surovín, kým zostatok pripadal na straty spôsobené ničením. Udalosti z konca vojny postihli aj väčšinu závodov železoruďných a mangánových revírov v spišskom regióne. V závodoch Banskej a hutníckej spoločnosti Maria Huta a Švábovce silne poškodili väčšinu technickej základne demontážou súčiastok. Zároveň odviezli suroviny a zariadenia kancelárií. O niečo menšie škody nastali v baniach a úpravniach koncernu Ruda v Koterbachoch (Rudňany) a Kišovaciach. Deštrukčná činnosť zasiahla pražiareň rudy a elektráreň. Z modernej rotačnej pece na úpravu rudy v Koterbachoch vymontovali súčiastky. Odvliekli aj ďalšie zariadenia a materiál v hodnote 11,6 mil. Kčs. Nálet zničil zásoby podniku Continentale z koncernu spoločnosti Ruda. Celkové straty vzrástli na 15,6 mil. Kčs. Čiastočné škody hlásili aj závody spoločnosti Coburg v Dobšinej a podnik Drevársky a banský priemysel Markušovce. Tunajšie zariadenia systematicky vyrabovali z prevádzky demontážou ventilov, remeňov kompresorov, díz a púmp lokomotív, motorov v pražiarniach, dielnach a v nakladacích staniach, ako aj rezaním lán lanoviek. Suroviny a materiály odviezli. Problémy vo väčšine spišských banských podnikov sa ešte prehĺbili odchodom zamestnancov a popredných odborníkov nemeckej a maďarskej národnosti. Len niektoré zo sledovaných závodov boli schopné obnoviť prevádzku pred koncom roka 1945.¹⁰⁰

Železoruďné bane a úpravne Rimamuránskej spoločnosti, ako aj štátne železoruďné závody na Gemi, situované v Rožňave - Nadabule, na Železníku, v Licinciach a ďalších lokalitách boli postihnuté v menšom meradle. V Nadabule a Licinciach čiastočne poškodili zariadenia a sklady vyrabovali. Do Nemecka odviekli až 1 500 va-

99 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenie podniku Handlovskej uhoľnej bane z 22. 9. 1945 o vojnových škodách na ÚZSP; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 30-31, 40-43. Správy o vojnových škodách v uhoľnom baníctve.

100 SCHMIEDL - WEIGNER, ref. 97, s. 262; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 31-34, 43-46. Správy o vojnových škodách v rudnom baníctve a hutníctve. Spoločnosti Ruda, Banská a hutnícka spoločnosť, Coburg, Drevársky a banský priemysel Markušove.

gónov rudy. Prevádzku závodov Rimamuránskej spoločnosti obmedzili demontáže súčiastok a pohonných zariadení. Do zahraničia odišlo asi 30 % zamestnancov z radov Nemcov a Maďarov. Vážnejšie vplyvy posledného obdobia vojny zaznamenali štátne podniky bansko-štiavnického a kremnického revíru na ťažbu rúd s obsahom farebných a drahých kovov. Veľké škody v hodnote 10 mil. Kčs na banských dielach, úpravniach, v elektrárnách, v technických oddeleniach a kanceláriách hlásili závody v okolí Kremnice. Podobne poškodené boli aj budovy, stroje, sklady a kancelárie v závodoch bansko-štiavnického revíru. Z huty v Štiavnicí odviezli materiál a stroje za 8,2 mil. Kčs. Celkové škody vyčíslili takmer na 14 mil. Kčs. V centrách ťažby a spracovania antimónovej rudy postihli ťažké straty napríklad strojové zariadenia štátneho podniku v Čučme. Znehodnotené budovy, stroje a odvečený materiál vykazovali tiež antimónové závody Poproč, Huta Vajsková, lom Dúbrava, Medzibrod, Dolná Lehota a Pezinok.¹⁰¹

Rozvinutý magnezitový priemysel bol zasiahnutý najmä v závodoch spoločnosti Magnezitový priemysel Bratislava, konkrétne v Jelšave, kde príslušníci nemeckých jednotiek odstrelili výrobné haly s pecami, úpravňu páleného magnezitu a výbuchom poškodili väčšinu technických zariadení. Časť budov a strojov poškodili aj Hnúšti – Hačave. Väčšinu skladov vyprázdnil. V magnezitových podnikoch koncernu Západočeské koalínové, šamotové a slovenské závody boli dôsledky prechodu frontov miernejšie. Výnimku tvorila baňa Ružiná, kde zničili trafostanicu a dielne. Zo závodu v Košiciach vyviezli tri vagóny strojov a v Lovinobani poškodili niektoré budovy a stroje. Z ďalších odvetví banského priemyslu bola v menšej miere postihnutá ťažba azbestu v Dobšinej, najmä demontážou súčiastok dôležitej strojovej techniky. Štátne bane na soľanku v Prešovskom Solivare a ťažba ropy na Záhorí sa vyhli vážnejším dopadom prechodu frontu. Ustupujúce jednotky úplne zničili len menší ropný závod v Mikovej. Celé odvetvie baníctva a hutníctva vykázalo na konci roka 1945 straty 136,7 mil. Kčs. Veľká časť závodov však z rôznych príčin nestačila alebo nedokázala škody vyčíslieť. Preto možno odhadovať, že skutočné straty boli približne dvojnásobné.¹⁰²

Podľa súdobých údajov vojnové pomery najťažšie postihli odvetvie strojárstva a kovospracujúceho priemyslu. Najväčší podiel na ohromných škodách malo systematické ničenie zbrojárskych závodov v Dubnici nad Váhom a v Trenčianskych Biskupiciach, ako aj celý súbor strát rôzneho druhu v Podbrezovských železiarňach. Zbrojársky komplex v Dubnici nad Váhom, ktorý patril medzi najrozsiahlejšie v strednej Európe, takmer úplne zlikvidovala špeciálna ženijná jednotka nemeckej armády, určená na deštrukčné práce. V dňoch 7. až 8. apríla 1945 zničila 70 objektov zbrojovky, čo predstavovalo 80 % všetkých budov. Z celkového počtu okolo 1 503

101 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 31-34, 46-50, 55-57. Správy o vojnových škodách v rudnom baníctve a hutníctve. Rimamuránska a šalgotarjárska spoločnosť, štátne bane a huty.

102 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 50-54, 57-58. Správy o vojnových škodách v nerudnom baníctve.

obrábacích strojov zničila asi 600. Nemecké vojenské velenie presunulo výrobu motorov do Nemecka a výrobu húfnic a streliva do českých krajín. V blízkych Trenčianskych Biskupiciach nemecké deštrukčné útvary zlikvidovali ďalší významný zbrojársky komplex Továreň na dopravné prostriedky. Táto mala vyrábať lietadlá pre domáci režim aj pre Nemecko. Zničených bolo 90 % všetkých objektov a zariadení, následkom čoho továreň prestala de facto existovať. Železiarne v Podbrezovej utrpeli na sklonku vojny väčšinu škôd obsiahnutých v dotazníkoch pre zisťovanie strát priemyselných podnikov z konca roka 1945. Boli zámerne poškodzované, mali veľké výpadky výroby, straty z nepokrytých nákladov a z neuhradených clearingových pohľadávok, ako aj množstvo ďalších stratových položiek, napríklad náklady na vynútené zamestnávateľských nemeckých robotníkov. Najväčšie škody železiarňam spôsobilo ničenie a demontáž strojov 59,3 mil. Kčs, rekvirácie surovín, materiálov a hotových výrobkov 45,1 mil. Kčs, výpadky výroby 41,6 mil. Kčs, zničené a poškodené budovy 9 mil. Kčs atď. Konečná hodnota škôd predstavovala 225,5 mil. Kčs. Náletmi a zámerným poškodzovaním bol značne postihnutý aj bratislavský elektrotechnický priemysel, najmä podnik Siemens. Ustupujúce jednotky ho vypálili a väčšinu objektov zničili aj so zariadeniami. Škody vzrástli na 63,2 mil. Kčs. Straty v hodnote 19,2 mil. Kčs mala tiež Továreň na káble vo svojich závodoch v Bratislave a Topoľčanoch, ako aj nový elektrotechnický podnik Philips-Horný Bratislava. Menšie škody zaznamenali v bratislavskom závode koncernu Tungsram. Súveké pramene vykazovali celkové straty odvetvia strojárstva a kovopriemyslu 677 mil. Kčs na konci roka 1945. Podľa neskorších údajov, ktoré započítavali viacero ďalších rôznych faktorov, však len škody spôsobené v dubnickej zbrojovke mali dosiahnuť 1 200 mil. Kčs.¹⁰³

Úspešný rozvoj chemického priemyslu podlomili už prvé spojenecké nálety z júna až septembra 1944. Nálety vyradili na dlhší čas z prevádzky najvýznamnejšie rafinérie ropy v Bratislave a Dubovej, čo znamenalo ochromenie celého odvetvia organickej chémie na Slovensku. Pokusy obnoviť prevádzku rafinérií počas leta a jesene 1944 mali iba skromné výsledky. Zničenie rafinérie Apollo v Bratislave urýchlilo formovanie projektov s cieľom preniesť spracovanie ropy z centra mesta na jeho okraj do lokality Vlčie Hrdlo. Výstavbu novej rafinérie schválilo valné zhromaždenie spoločnosti Apollo už v novembri 1944. Štát prisľúbil finančný príspevok 76 mil. Ks ako náhradu za vojnové škody spôsobené náletmi. Vojnové udalosti však odsunuli realizáciu projektu až na obdobie po roku 1945. Prechodom frontu vznikli rafinériám ďalšie straty. Z Bratislavy odviekli stroje, čerpadlá, odstredivky a iné zariadenia rafinérie v hodnote 22,3 mil. Kčs. V rafinérii Dubová demontovali čerpadlá, elektrické motory, rôzne aparáty a ďalšie chemické zariadenia, predstavujúce hodnotu 11 mil. Kčs. Časť odvezených strojov objavili v americkom pásme a neskôr zrejme opäť

103 BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 85; HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 25, s. 199; SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenie o vojnových škodách Podbrezovských železiarní na ÚZSP z 11. 9. 1945; Záverečná správa PPO, ref., s. 71-72, 78-80. Správy o vojnových škodách kovopracujúceho a strojárského priemyslu.

inštalovali. Fatálne dôsledky malo zničenie menšej rafinérie v Strážskom a poškodenie ďalšej malej rafinérie v majetku firmy Weinberg – Ortner v Michaľanoch – Ligini. Oba závody pre ťažké straty a technickú zastaranosť už nikde neobnovili výrobu.¹⁰⁴

Bojové operácie priamo zasiahli bratislavské a niektoré východoslovenské podniky organického priemyslu. Ostatné závody postihli najmä demontáže a zámerné poškodzovanie zariadení. Vysoké straty z náletov, ako aj z rekvirácií a ničenia zariadení v hodnote 83,2 mil. Kčs mal podnik Chemický priemysel Bratislava, čiže závod chemických vlákien Vistra a bratislavská firma Vesta – Slovenský priemysel minerálnych olejov v sume 18,6 mil. Kčs. Z ďalších podnikov organickej chémie v Bratislave a okolí boli vážnejšie poškodené závody K. C. Menzel (6,1 mil. Kčs), Bratia Zikmund (5,8 mil. Kčs) a Chemická továreň J. Pálffy Smolenice na suchú destiláciu dreva (5,7 mil. Kčs). Menšie škody 1,1 mil. Kčs utrpel aj Avenarius Malacky. V iných regiónoch Slovenska postihli rekvirácie surovín, materiálov a strojov najmä závod suchej destilácie dreva Lučobný priemysel Blasberg v Hnúšti – Likier so škodami v hodnote 21,5 mil. Kčs a závod na impregnáciu drevených stĺpov nemeckého podniku J. Rütgers v Žiline, ktorého straty dosiahli 25,9 mil. Kčs.¹⁰⁵

Priemysel anorganickej chémie bol ako celok postihnutý menej. Medzi príčinami škôd opäť prevládalo zámerné ničenie závodov, rabovanie skladov a odvážanie zariadení. V Bratislave k tomu pristupovali dôsledky náletov. Najvyššie straty v odvetví 142,3 mil. Kčs utrpel komplex závodov chemického koncernu Dynamit – Nobel v Bratislave. Objektom systematického ničenia sa stal závod Východoslovenskej chemickej továrne Kostolany nad Hornádom, kde nemecké jednotky úplne zlikvidovali zariadenia na výrobu kyseliny sírovej. Škody dosiahli 21,5 mil. Kčs. V príbuznom farmaceutickom priemysle záverečná fáza vojnového konfliktu vážnejšie postihla prvý továrenský závod uvedeného odvetvia Slovenské alkaloidy Hlohovec, kde zaznamenali straty 5,7 mil. Kčs. Osobitným vývojom prešiel známy gumársky podnik Matador v Bratislave – Petržalke, ktorý sa počas vojny nachádzal na území Nemecka. Po oslobodení Bratislavy bol ako nemecký majetok konfiškovaný velením Červenej armády. Táto podľa údajov Združenia priemyslu rekvírovala v podniku suroviny a zariadenia v hodnote 73,4 mil. Kčs. Povereníctvo priemyslu a obchodu uvádzalo škody za 70 mil. Kčs. Chemický, farmaceutický a gumársky priemysel postihli podľa údajov z konca roka 1945 straty v hodnote 437,7 mil. Kčs. Po započítaní škôd z náletov na rafinérie roku 1944 však straty dosahovali takmer 830 mil. Kčs. Niektoré závody pritom svoje škody nezahlásili alebo neboli schopné ich vyčíslit'. Napriek ťaž-

104 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 21-23. Správy o vojnových škodách petrochemického priemyslu.

105 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách v priemysle organickej chémie; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 118-120. Vojnové škody chemického priemyslu.

kým dopadom vojny boli podniky sledovaných odvetví s výnimkou rafinérií schopné v krátkom čase obnoviť výrobu.¹⁰⁶

Drevársky a celulózo-papierenský priemysel bol až do konca vojny pod drobnohľadom vládnych hospodárskych kruhov nacistického Nemecka a nemeckej armády, lebo produkoval a spracovával surovinu kľúčového, možno povedať aj strategického významu – drevnú hmotu. Až do jesene 1944 vynakladalo Nemecko veľké úsilie, aby drevárske podniky pracovali predovšetkým pre jeho potreby a technicky sa rozvíjali. Na sklonku vojny sa však situácia zmenila a ustupujúce nemecké jednotky si dávali záležať na tom, aby vyradili z prevádzky čo najviac piliarskych závodov a odviezli technické zariadenia drevospracujúcich podnikov, najmä ak boli v rukách nemeckého kapitálu. Z celkového počtu asi 390 piliarskych závodov na Slovensku zahlásilo koncom roka 1945 vojnové škody približne 100 závodov. Povereníctvo priemyslu a obchodu udáva, že 20 píl bolo vplyvom bojových operácií alebo zámernou činnosťou úplne zničených. Z nich najvýznamnejšie sa nachádzali v Hranovnici, Spišskej Novej Vsi, Podolínci, Vranove, Slanici a na Duchonke. Pôvodne v nich pracovalo 19 rámových píl, ktoré predstavovali hlavné technické zariadenie súdobých piliarskych závodov. Z hlásení na Združenie priemyslu vyplýva, že najvyššie straty v rozmedzí od 6 mil. do 20 mil. Kčs mali napríklad piliarske podniky J. Ontal Sečovce, Parná píla Dobšiná, Zjednotený hôrny priemysel Banská Bystrica, Krajinská drevoprárnica spoločnosť Žilina, Drevopriemysel úč. s. Oščadnica, Správa štátnych lesov Antol, Parná píla veľkostatku Krajná Poľana alebo Správa štátnych lesov Vígľaš. Celkové straty piliarskych závodov sa pohybovali okolo 200 mil. Kčs. V oblasti drevárskej druhovýroby mali vážne problémy podniky ovládané nemeckým kapitálom, lebo ich vlastníci evakovali strojový park do Nemecka. Týkalo sa to predovšetkým najväčšieho drevárskeho podniku Slovenska Spojenej drevárskej a priemyselnej úč. s. Turany, ako aj známeho bratislavského podniku Továreň na kefy Grüneberg. Unikátne stroje vlastnej konštrukcie z Grünebergovej továrne, odvezené do Nemecka, sa neskôr podarilo získať späť a znovu inštalovať. Spomedzi iných významných závodov na druhotné spracovanie drevnej hmoty bola evakuáciami strojov ochudobnená moderná továreň nového podniku Štátna preglejka Žarnovica alebo bratislavský podnik Parketový a drevársky priemysel.¹⁰⁷

Vplyv vojnových udalostí na jednotlivé závody celulózo-papierenského priemyslu bol značne rozdielny. Niektoré sa škodám úplne vyhli a iné boli priamo zasiahnuté prechodom frontu alebo deštruktívnou činnosťou ustupujúcich nemeckých jednotiek. Napríklad dva ružomerské podniky celulózo-papierenského priemyslu, vážne poškodené počas SNP, sa v období prechodu frontu uchránili pred vplyvom

106 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemysle anorganickej chémie; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 10-11, 118-120. Vojnové škody chemického priemyslu.

107 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách drevárskeho priemyslu; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 153-159. Vojnové škody drevárskeho priemyslu.

bojových operácií. Nemecká armáda síce odviezla niekoľko strojov, elektromotory, súčiastky strojového parku elektrárne a iné zariadenia, tieto sa však po vojne objavili v Pardubiciach a v skladoch podniku Tekla Skalica a opäť namontovali. Reálne škody predstavovali iba odvlečené suroviny v hodnote asi 4 mil. Kčs a náklady na spätný prevoz odvlečenej techniky. Úplne iný osud stihol Tovareň na drevovinu v Bielom Potoku neďaleko od Ružomberka. Po prechode frontu ostala technická základňa závodu úplne zničená alebo odvlečená, budovy vypálené a sklady z veľkej časti vyrabované. Značne poškodené budovy a vyrabované sklady mala aj menšia papiereň David a syn v Bujakove. Vysokú finančnú ujmu 47 mil. Kčs vykazovala Martinská celulózka. Ujma však bola najmä výsledkom zastavenia výroby po odvlečení dôležitých strojových súčiastok a surovín a tiež následkom rekvirácie či ulúpenia finančných hotovostí podniku. Zanedbateľné alebo iba malé škody hlásili celulózky, papierne a závody papierových výrobkov v Žiline, Poprade, Bobote pri Trenčíne a v Skalici. Záverečná fáza vojnového konfliktu však ťažko doľahla na závody sledovaného odvetvia v centrálnej časti stredoslovenského regiónu a v oblastiach dočasne pripojených k Maďarsku. Na týchto územiach sa nachádzali prevádzky Harmaneckej továrne na papier a Továrne na papier Slavošovce s celulózkou v Gemerskej Hôrke. V závodoch Harmaneckej papierne škody dosiahli 59,2 mil. Kčs. Ich hlavnou príčinou bolo zámerné vypálenie zásob dreva príslušníkmi nemeckých jednotiek a odstavenie výroby v dôsledku demontáže dôležitých strojov. Technické zariadenia však podnik neskôr získal späť. V hlavnom závode Slavošovských papierní ťažko poškodili všetky budovy, úplne demolovali vlečku, výhrevňu lokomotív aj so strojovým parkom a zničili okolité mosty. Väčšinu zariadení odviezli mimo Slovenska, ale neskôr ich opäť objavili. Pobočný závod Slavošovskej papierne, určený na výrobu celulózy a situovaný v Gemerskej Hôrke sa počas vojny nachádzal v Maďarsku. Boli tu poškodené lúhové kade a lúhové veže. Zariadenia demontovali a odviekli. Sumarizovanie strát v celulózovo-papierenskom priemysle je problematické, lebo viaceré kľúčové podniky svoje škody do konca roka 1945 nezahlásili. Oficiálne vykázané straty dosiahli 110,2 mil. Kčs. Finančné vyjadrenie celkových škôd však muselo byť dvoj až trojnásobne vyššie.¹⁰⁸

Priemysel stavebných hmôt a stavebníctva, pozostávajúci zo siete cementární, tehelní, vápeniek, kameňolomov a stavebných podnikov, obstál v pohnutom období posledných mesiacov vojny vcelku priaznivo. Vyspelý cementárenský priemysel bol zasiahnutý len čiastočne. Koncern Slovenské továrne na portlandský cement Lietavská Lúčka – Ladce, predstavujúci jadro odvetvia, ostal po celú vojnu takmer nedotknutý. Škody zaznamenali iba dve významné cementárne v Stupave a Hornom Srdni. Priamy vplyv vojenských akcií poškodil v Stupavskej cementárni časť budov, zničil

108 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia na ÚZSP o vojnových škodách celulózovo-papierenského priemyslu. Hlásenie Harmaneckých papierní zo 17. 9. 1945 a Martinskej celulózky z 29. 10. 1945 ; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 110-116. Vojnové škody celulózovo-papierenského priemyslu.

komín, závodné laboratóriá a lanovku. Straty predstavovali 4 mil. Kčs. Väčšiu finančnú ujmu hlásila cementáreň Horné Sfnie, kde ustupujúce jednotky odvliekli dopravné prostriedky a spôsobili rôzne škody v celkovej hodnote 13,2 mil. Kčs. Z troch významných závodov na azbestovo-cementové výrobky vykazoval straty len podnik Ferrenit Nitra. Jeho škody v hodnote 7,4 mil. Kčs vznikli pravdepodobne rekviráciou surovín. Ťažko postihnutý však bol jediný závod Slovenska na ťažbu sadry v Spišskej Novej Vsi. Bojovým operáciám padli za obeť všetky budovy a väčšina technických zariadení sledovaného závodu. Následný nedostatok sadrovca vyvolal problémy v cementárňach, ktoré museli obmedziť výrobu. Z celkového počtu asi 75 tehelní továrenského charakteru na území Slovenska bolo prechodom frontu päť závodov úplne zničených a ďalších päť vážne poškodených. Najviac postihnuté tehelne sa nachádzali napríklad v Humennom, Banskej Bystrici, Brezničke, Nových Zámkoch a v Bratislave. Medzi významné, ťažko poškodené tehliarske podniky patrili Účastníarske tehelne a chemické podniky Devínska Nová Ves a Pezinské tehelne, kde na konci vojny zničili viaceré objekty a odvliekli strojové zariadenia. V Ružomberskej parostrojnej tehelni počas bojov zničili komín i časť budov a v Schultzovskej parotehelni Sučany poškodili dopravné zariadenia. Straty tehelne v Sučanoch predstavovali 10,6 mil. Kčs. Vojna zasiahla aj sústavu vápeniek. Zničila dve menšie vápenky v Turanoch a v Strede nad Bodrogom. Z väčších závodov na výrobu vápna poškodila prevádzky podnikov A. Plaský v sv. Jakube a Donová, úč. s. v Devínskej Novej Vsi, najmä ničením budov, strojovej techniky, ako aj kancelárskych zariadení. Dôsledky vojny pocítili tiež stavebné podniky. Straty však oznámila iba Bratislavská stavebná úč. s., ktorej zhabali stavebný materiál a časť strojov v hodnote 14,5 mil. Kčs. Podľa hlásení jednotlivých podnikov mal celý priemysel stavebnín a stavebníctva straty 50 mil. Kčs. Podobne ako vo väčšine ďalších odvetví však boli skutočné škody vyššie, len chýbali o nich oficiálne záznamy.¹⁰⁹

Sklársky priemysel utrpel na konci vojny väčšie straty v dvoch významných závodoch. Išlo najmä o závod podniku Slovenské sklené huty Lednické Rovne, ktorý bol počas existencie slovenského štátu podstatne rozšírený a modernizovaný nemeckým kapitálom. Nemeckí vlastníci pred odchodom zo Slovenska plánovali sklárne zničiť, čo sa im však pre krátkosť času a iné okolnosti nepodarilo. Odvliekli iba tri nákladné a dve osobné autá, materiál, časť zariadení a iný majetok vrátane podnikového dobytku. Spolu s ďalšími škodami straty dosiahli 9,2 mil. Kčs. Po oslobodení sklárne v Lednických Rovniach, ako bývalý nemecký majetok, predstavovali trofejny podnik Červenej armády. Až na podklade medzištátnych rokovaní sovietska strana prenechala sklárne novej československej vláde. Druhým postihnutým podnikom odvetvia bola skláraň v Málinci s pobočným závodom v Novej Bani. Prechod frontu poškodil vedľajšie budovy závodu v Málinci a celý vedľajší závod asi na 40 %. Koneč-

109 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemyslu stavebných hmôt a stavebníctva; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 50, 55, 122-134. Vojnové škody priemyslu stavebných hmôt a stavebníctva.

né škody predstavovali 2,6 mil. Kčs. Menšie následky zanechala vojna aj v sklárskych závodoch v Nemšovej, Katarínskej Hute a v Zlatne. Čiastočne tu boli zasiahnuté výrobné objekty, robotnícke domy, suroviny, materiály, náradie a dopravné prostriedky v celkovej hodnote asi 5 mil. Kčs. Vykázané škody 16,8 mil. Kčs boli v porovnaní s inými odvetviami síce nízke, ale vzhľadom na rozsah kapitálovej a hmotnej základne sklárstva značné.¹¹⁰

Rozvoj textilného priemyslu bol počas vojny obmedzovaný nedostatkom surovín, najmä vo sfére bavlnárstva. Vojenské akcie v poslednej fáze vojnového konfliktu však zanechali v celom odvetví len menej výrazné stopy, napriek tomu, že viaceré kľúčové podniky stáli v ceste postupu hlavných frontových línií. Podstatne väčšie škody spôsobili rekvirácie surovín, polotovarov a hotových výrobkov, ako aj časté prerušovanie výroby. Sklady všetkých textilných podnikov drancovali alebo ničili ustupujúce nemecké jednotky, ako aj maďarské jednotky a maďarská správa, opúšťajúca južné regióny Slovenska. Škody na zásobách a hotovom tovare v textilnom priemysle aj v iných odvetviach vznikali tiež nútenými dodávkami do Nemecka na podklade zmluvy o pobyte nemeckých vojsk na Slovensku z októbra 1944. Slovensko napríklad muselo na prelome rokov 1944 – 1945 povinne odvádzať 50 % výroby syntetických vlákien do Nemecka. Okrem toho sa zásoby látok a šatstva od októbra 1944 rýchlo mýňali ich vykupovaním príslušníkmi okupačných nemeckých jednotiek. Najvyššie finančné straty 77,1 mil. Kčs zaznamenal najväčší textilný podnik Slovenska Ružomerské textilné závody Mautner. Aj tu vznikli škody najmä dôsledkom rabovania skladov so zásobami a hotovými výrobkami i dôsledkom núteného prerušovania výroby počas prechodu frontu alebo pre nedostatok surovín. S ťažkými bojovými operáciami v regióne Liptova súviseli iba škody na budovách a zariadeniach podniku v hodnote 6,4 mil. Kčs. Postup frontu priamo zasiahol aj odevný závod firmy Nehera v Trenčíne, kde vplyvom bojových akcií vyhorela výrobná hala s viacerým strojnami, čím vznikla škoda 6,5 mil. Kčs. Hlavný podiel na celkových stratách podniku 28 mil. Kčs však mali opäť rekvirácie zásob, hotových odevov a dlhodobé zastavenie výroby. Podobný charakter mali aj vplyvy prechodu frontu na Bratislavskú cvernovú továreň a závod priemyselných vlákien Továreň umelého hodvábu Senica. V závodoch oboch podnikov boli čiastočne poškodené budovy, stroje, zrekvírované suroviny a odstavená výroba. Kľúčovú zložku stratových položiek v celkovej hodnote 35,9 mil. a 18,8 mil. Kčs však tvorili v sledovaných prípadoch odobraté, respektíve ulúpené, finančné hotovosti podnikov. Uprostred hektických udalostí na jar 1945 vznikol veľký požiar v Žilinskej súkenke, ktorý zničil 12 724 spriadacích vretien, 2 450 skacích vretien a 226 stavov. Išlo približne o 20 % technickej základne celého vlnárskeho odvetvia. Hromadná demontáž a odvoz technických zariadení do Nemecka sa v textilnom priemysle odohrali iba v prevádzkach vlnárske-

110 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách sklárskeho priemyslu; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 141-149. Vojnové škody sklárskeho priemyslu.

ho podniku v Lučenci – Opatovej, ktorý sa počas vojny nachádzal na území Maďarska. Podľa hlásení z konca roka 1945 vojnové udalosti vo väčšom meradle zasiahli podniky kožiarskeho priemyslu, ktorým sa dopady predchádzajúceho obdobia SNP vyhlí. Vážne škody boli zaznamenané na budovách, materiáloch, na demontovaných a ničených zariadeniach. Potom nasledovalo dlhodobé zastavenie výroby. Uvedené údaje sa zrejme vzťahovali najmä na početné kožiarske závody v Liptovskom Mikuláši, ktoré sa nachádzali v epicentre bojových operácií. Po vojne zabrala kožiarsky priemysel Liptovského Mikuláša Červená armáda, ktorá ho využívala pre svoje potreby až do vyčerpania surovín, pohonných látok a ďalších materiálov. Zrejme sa vyrábali najmä pohonné remene pre sovietsku techniku. Ohlásené vojnové škody v textilnom, odevnom a kožiarskom priemysle dosiahli celkom 160 mil. Kčs. Viaceré podniky vrátane všetkých kožiarskych však svoje škody finančne nevyjadrili.¹¹¹

Vojnové škody v potravinárskom priemysle boli mimoriadne vysoké, a to svojím finančným vyjadrením, ako aj rozsahom územia, ktoré v záverečnom období vojny postihli. Podniky jednotlivých oblastí potravinárstva totiž patrili na Slovensku k najpočetnejším a najvýznamnejším z nich sa nachádzali v regiónoch ťažko zasiahnutých prechodom frontu a bojovými operáciami, ako bolo východné Slovensko, južné regióny, dočasne pripojené k Maďarsku alebo mestské centrá vystavené náletom, ako Bratislava, Lučenec, Nové Zámky, Komárno. Najrozsiahléjšie straty boli zaznamenané v cukrovarníckom priemysle, ktorý združoval najväčšie potravinárske podniky. Z desiatich veľkých cukrovarov museli byť po prechode frontu tri závody vyradené z prevádzky v dôsledku vážnych škôd na technickej základni, surovinách a odbornom personáli a ďalšie štyri zaznamenali väčšie alebo menšie straty. Finančné ujmy cukrovarov zvyšovali škody na ich poľnohospodárskych majetkoch, ktoré boli spravidla súčasťou podniku. Významný Trebišovský cukrovar, ovládaný Tatra bankou, sa na prelome rokov 1944 – 45 stal terčom bojových operácií. Vznikli tu škody v surovinovej základni a evakovalo sa technické zariadenie. Vedenie cukrovaru v obavách pred postupujúcim frontom, ako aj pred zásahmi velenia nemeckých okupačných jednotiek nechalo v novembri 1944 evakuovať kľúčové strojové zariadenia a podstatnú časť surovín na stredné Slovensko. Nemecké velenie následne uznalo podnik za neschopný prevádzky, čím bol uchránený pred ďalšími rekviráciami a využívaním na vojenské účely. Počas evakuácie podnikového majetku však nastali značné straty rozkrádaním a znehodnocovaním surovín a strojov. Škody na prepravovanej cukrovej repe, materiáloch, dobytku a strojoch dosiahli 37 mil. Ks. Budovy, strojové zariadenia a suroviny zostávajúce v Trebišove boli vo februári 1945 zasiahnuté vojenskými akciami, čím podľa údajov Tatra banky vznikli škody okolo 60 mil. Ks. Straty ďalej narastali dlhodobým zastavením výroby a neschopnosťou podniku

111 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia na ÚZSP o vojnových škodách textilného a odevného priemyslu. Hlásenie Bratislavskej cverbovej továrne, Továrne umelého hodvábu Senica, Slovenky Martin, Ružomerských textilných závodov a odevných závodov Nehera Trenčín; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 81-104. Vojnové škody textilného, odevného a kožiarskeho priemyslu.

splácať vysoké úvery vo vlastníckej banke, dosahujúce 44 mil. Ks. Výsledné straty z konca roka 1945, zahlásené na Združenie priemyslu, predstavovali 206,7 mil. Kčs. Podobný osud stihol aj ďalšie dva popredné cukrovary v Diosegu (Sládkovičove) a v Šuranoch, ktoré sa do jari 1945 nachádzali na území Maďarska. Postup frontovej línie dnešným južným Slovenskom zanechal na oboch podnikoch vážne stopy. Na ohromných škodách v hodnote 112,9 mil. a 103,9 mil. Kčs však mali podiel aj rekvirácie, rozkrádanie majetku, odstavenie výroby a ďalšie hlavné príčinné súvislosti vojnových strát. Medzi poškodené cukrovary patrili tiež západoslovenské podniky vo Farkašine (Vlčkovciach), Nitre, Seredi a Záhorskej Vsi. Tieto zaznamenali nižšie straty v rozsahu od 21,8 mil. Kčs (Farkašín) po 0,9 mil. Kčs (Sered'), ktoré však určite neboli zanedbateľné.¹¹²

Za ťažko postihnutú sféru potravinárstva považovali súveké hlásenia a štatistiky výrobu liehu a likérov. Z veľkého počtu 344 liehovarov bolo vplyvom vojnových udalostí 15 úplne zničených a až 200 poškodených. Značné straty utrpeli aj likérky, a to poškodením výrobných zariadení, ale najmä rabovaním skladov surovín a hotových výrobkov zo strany vojenských jednotiek aj miestneho obyvateľstva. Najvyššie straty 45,7 mil. Kčs ohlásil významný podnik Nájom štátneho liehovaru a rafinérie Leopoldov. Medzi významnejšie liehovary a likérky zasiahnuté vojnou patrili tiež podniky Prešovská rafinéria liehu, Slovenský liehový priemysel Levoča, Prvá slovenská továreň na droždie, lieh a masti Trenčín, J. Fischer a syn, liehovar a likérka Bratislava, ktoré mali škody v hodnote od 2,7 mil. Kčs po 13,8 mil. Kčs. Pivovarské závody či už varne alebo sladovne, boli vážne poškodené najmä pokiaľ sa nachádzali vo väčších mestách, vystavených náletom a rabovaniu alebo v regiónoch ťažkých bojov. Nálety na Bratislavu úplne zničili najväčší slovenský pivovar firmy Stein. Jeho celkové straty dosiahli 27 mil. Kčs, z čoho 19,5 mil. Kčs pripadalo na dôsledky náletu a 7,5 mil. Kčs na rabovanie zásob sladovne. Pozemným bojovým operáciám podľahol veľký pivovar v Michalovciach, ktorý zahlásil škody vo výške 18,7 mil. Kčs. Martinský pivovar zasiahli už vojnové udalosti počas SNP. V záverečnej fáze vojny hlásili škody aj pivovary v Košiciach, Vyhniach, Veľkej Bytči, Ilave a sladovňa v Trnave. Straty sa pohybovali v hodnotách od 1 mil. po 12,3 mil. Kčs. Osobitnou kapitolou vývoja liehovarovníckeho a tiež tabakového priemyslu uprostred vojnových udalostí boli opakované rekvirácie liehu, rôznych liehových výrobkov a tabaku. Podieľali sa na nich jednotky všetkých armád operujúcich na území Slovenska. Najväčší rozsah rekvirácií však nastal prechodom Červenej armády. Pred jej príchodom vo viacerých sídlach preventívne ukrývali a likvidovali zásoby liehu a liehových produktov z miestnych liehovarov a likérov, prípadne ich rozdávali obyvateľstvu. Finančné škody rekviráciami liehu a tabaku dosiahli skutočne obrovské hodnoty, zrovnateľné so

112 SNA, TB – knihy úradné, inv. č. 94, k. 24. Správy o situácii, evakuácii a vojnových škodách podniku Trebišovský cukrovar na zasadnutiach správneho a dozorného výboru TB 23. 11. 1944, 20. 12. 1944, 16. 2. 1945; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách cukrovarov; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 160. Vojnové škody cukrovarov.

škodami v najväčších zbrojárskych podnikoch. V prípade tabaku išlo o celkovú hodnotu približne 192 mil. Kčs a liehovary vyčíslili rekvirácie v neuveriteľnej sume 426 mil. Kčs.¹¹³

Najrozsiahljšiu sústavu výrobných závodov na Slovensku predstavovala sústava približne 3 000 mlynov. Prechod frontu ťažko poznačil desiatky z nich. Celoštátny či dokonca stredoeurópsky hospodársky význam však mali predovšetkým veľkomlyny, združené do koncernov a situované hlavne na východnom Slovensku. Práve tieto sa často dostávali do epicentra bojových operácií. Išlo napríklad o podnik Spojené mlyny Veľký Šariš, najväčší v bývalej ČSR, závod koncernu Nitrianske mlyny a lúparne v Michalovciach, jednotlivé mlyny v Parchovianoch, Strede nad Bodrogom, Spišskej Novej Vsi. Na západnom Slovensku to bol napríklad veľkomlyn v Zlatých Moravciach alebo závody koncernu Bratislavské mlyny, úč. s. Finančné vyjadrenie strát však poznáme len v prípade koncernu Bratislavské mlyny v hodnote 46,3 mil. Kčs, z čoho 27,7 mil. Kčs pripadalo na poškodené budovy a strojové zariadenia a zvyšok na rekvirované suroviny a škody v dôsledku prerušenia výroby. Vojna zasiahla aj do celej škály ďalších oblastí potravinárstva, ako bola výroba škrobu, kávovin, cukrovínok, konzerv alebo spracovanie mäsa. Vojenským akciám priamo na frontovej línii podľahol významný podnik na výrobu kukuričného škrobu Maizena Boleráz. Škody predstavovali 21,7 mil. Kčs. Značné škody utrpeli potravinárske závody uvedených odvetví na území Bratislavy, napríklad známe čokoládovne Stollwerck (26,6 mil. Kčs), továreň na kávovinu Franck (13,3 mil. Kčs), mäsiarsky podnik R. Manderla (5,2 mil. Kčs), obchod s vínom E. Schmidt a spol. (6,4 mil. Kčs). V ostatných mesiacoch Slovenska to bola Franckova továreň na kávovinu Košice (1,3 mil. Kčs), konzervárne Carpathia Prievidza (3,9 mil. Kčs) a čokoládovne Figaro Trnava (2,5 mil. Kčs). Celkové straty potravinárstva aj pri absencii hlásení z viacerých podnikov dosiahli na konci roka 1945 ohromnú hodnotu 762 mil. Kčs. Viac ako 50 % tvorili následky vojnových škôd v cukrovaroch. Spolu s rekviráciami liehu a tabaku sa škody vyšplhali na 1 380 mil. Kčs.¹¹⁴

Elektrárstvo, zastrešené celoštátnym podnikom Slovenské elektrárne, zaznamenalo od konca roka 1944 do mája 1945 veľké škody, ktoré vo finančnom vyjadrení niekoľkonásobne prevýšili straty z obdobia SNP. Vzhľadom na skutočnosť, že veľká časť technickej základne Slovenských elektrární sa nachádzala na východnom Slovensku, teda hneď v prvom nárazníkovom pásme frontu, deštruktívna činnosť nemeckých jednotiek tu začala už na prelome rokov 1944 – 1945. K deštruktívnym aktivitám prispievali aj partizánske jednotky v zázemí, najmä na strednom Slovensku.

113 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách liehovarov, likérok a pivovarov; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 161-163. Vojnové škody liehovarov, likérok a pivovarov; VHA, f. VO4, k. 46. Vojnové škody v priemysle.

114 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenie podniku Bratislavské mlyny na ÚZSP o vojnových škodách; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách mlynov, škrobární, čokoládovní, konzervární a mäsokombinátov; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 161-162, 164-166. Vojnové škody mlynov, škrobární, čokoládovní, konzervární a mäsokombinátov.

Významným objektom ničenia sa stala najväčšia elektráreň východného Slovenska, situovaná v Krompachoch, ktorá bola v prevádzke len od roka 1939. Nemecká branná moc dala elektráreň obsadiť už v júli 1944 a do januára 1945 ju držala pod kontrolou. Krátko pred príchodom frontu prišiel rozkaz elektráreň zničiť ako hospodársky objekt mimoriadneho strategického významu. Hlavná pozornosť deštruktívnych oddielov sa zamerala na strojovňu a rozvodne. Večer 19. januára 1945 v elektrárni zastavili prevádzku. Nadránom nasledujúceho dňa dostali robotníci príkaz demontovať všetky elektromotory a naložiť ich do pripravených vagónov s označením E-Werk Krompachy. Nemecké jednotky následne poškodili zariadenia na parných turbínach a výbušninami odpálili dva kondenzátory. Vypálili administratívnu budovu a sklad materiálu. Hneď po príchode Červenej armády a československých jednotiek do Krompách 24. januára 1945 sa začalo s opravou poškodených zariadení. Pracovníci elektrárne ešte počas pobytu nemeckých jednotiek zriadili v meste tajný náhradný sklad súčiastok a materiálu. Z neho nahradili časť demontovaných zariadení. Začiatkom februára 1945 objavili v Poprade vagón s evakuovanými súčiastkami elektrárne pod označením E-Werke Krompachy, čo urýchlilo obnovenie prevádzky.¹¹⁵

Značné škody utrpeli zariadenia Oblastného riaditeľstva Slovenských elektrární v Prešove. Administratívnu budovu riaditeľstva spolu s bytmi elektrárenských pracovníkov silne poškodil nálet na Prešov 20. decembra 1944. Prechodom frontu a deštruktívnou činnosťou ustupujúcej nemeckej armády bola vyradená z prevádzky väčšina elektrární východného Slovenska. Jedinou funkčnou elektrárnou vo vlastníctve Oblastného riaditeľstva v Prešove ostala menšia elektráreň v Rožňave. Prešovské riaditeľstvo napriek tomu obnovilo dodávky elektrickej energie už koncom februára 1945 na základe dodávok zo závodných elektrární východoslovenských priemyselných podnikov, napríklad od firmy Baťa Svit a od textilnej firmy Wein Huncovce. Pre nedostatok uhlia však museli stanoviť maximálne hranice odberu. V zložitej situácii bola po prechode frontu technická základňa elektrárenskva na strednom Slovensku, kde partizánske jednotky v polovici januára 1945 vážne poškodili elektrárne kľúčového významu štátne hydrocentrály na Starohorskom potoku pri Banskej Bystrici v lokalite Jelenec a Staré hory. Zásobovanie elektrickou energiou preto obnovovali len postupne. Na severozápade Slovenska ostalo poškodené vedenie veľmi vysokého napätia 100 kV, spájajúce Slovensko s výkonnými elektrárnami Ostravska. Týmto vedením bola zo sliezskych elektrární zásobovaná značná časť Slovenska, preto malo strategický význam. Opravy poškodenej 100 kV magištály komplikovalo jej rozsiahle zamínovanie. Montéri sa nemohli dostať k poškodeným častiam vedenia. Odmínovacie jednotky sovietskej a československej armády sa pokúšali vedenie sprí-

115 PA VSE, f. VSE. Cestovná správa pracovníka ministerstva verejných prác E. Seneša po východnom Slovensku.

stupniť, ale ich postup bol pomalý, čo brzdilo obnovenie dodávok elektrickej energie do viacerých oblastí.¹¹⁶

V Bratislave ustupujúce nemecké jednotky začiatkom apríla 1945 poškodili elektrické siete a Mestskú elektrárňu, už predtým zasiahnutú náletmi. Demontovali niektoré súčiastky generátorov, ktoré však pracovníci elektrární včas uschovali. Mestská elektrárňu preto mohla obnoviť prevádzku už tri dni po oslobodení. Vážne poškodená bola rozvodná sústava. Množstvo transformátorov a vedení úplne zničili a početné elektrické stĺpy vypílili. Závod Siemens, ktorý mohol dodať časť elektrotechnických zariadení, takmer celý vyhorel. Oprava vedení zaostávala aj preto, že mnohí odborníci nemeckej a maďarskej národnosti opustili mesto a po vojne sa už nevrátili.¹⁹ Značné škody spôsobovali príslušníci nemeckej a neskôr aj sovietskej armády nezákonným odberom elektrického prúdu. Vojaci boli väčšinou ubytovaní v prázdnych bytoch po deportovaných Židoch a napojili sa na elektrické vedenia samostatne, bez predpísaného ohlasovacieho postupu. Slovenské elektrárne mohli vymáhať poplatky za energiu len do od správcov jednotlivých domov. Títo následne predkladali svoje pohľadávky domácej vojenskej správe. Uvedená forma však bola málo úspešná.²¹ Slovenské elektrárne odhadovali straty za svojvoľne odoberanú energiu na 1,5 mil. Kčs. Mestská elektrárňu v Bratislave vyčíslila celkové straty na 49 mil. Kčs. Podobne ako počas SNP boli elektrárenskú závodov poškodené rekviráciou dopravných prostriedkov. Pred príchodom frontu mal podnik Slovenské elektrárne k dispozícii 32 osobných a 28 nákladných áut. Po oslobodení im ostalo 5 osobných a jedno nákladné auto.¹⁸ Do slovenského elektrárnenstva bola opäť začlenená aj technická základňa južných regiónov, podriadená Oblastným elektrárenským podnikom v Komárne. Straty v dočasne odpojenej oblasti predstavovali 26,5 mil. Kčs. Konečné škody elektrárnenstva dosiahli podľa hlásení na Združenie priemyslu 80,5 mil. Kčs, z toho na poškodené budovy a techniku pripadalo 50,6 mil. Kčs.¹¹⁷

Celkové straty všetkých priemyselných odvetví uvedené v hláseniach na Združenie priemyslu a v koncoročnej správe Povereníctva priemyslu a obchodu za rok 1945 predstavovali ohromnú hodnotu 3 023,2 mil. Kčs. Viaceré podniky však nestačili z rôznych príčin svoje straty do konca roka 1945 vôbec vyčísliť a ďalšie vyhodnotili a zaslali iba niektoré druhy strát. Skutočná hodnota vojnových škôd v priemysle bola preto podstatne vyššia. Reálne ju možno odhadovať asi na dvoj- až trojnásobok celkovej hodnoty uvedenej v nasledujúcej tabuľke. Tomu by približne zodpovedali aj výsledné štatistiky vojnových strát, ku ktorým dospeli hospodárske a štatistické inštitúcie doplňujúcim výskumom v dvoch povojnových rokoch. Výsledná štatistika

116 PA VSE, f. VSE. Cestovná správa pracovníka ministerstva verejných prác E. Seneša po východnom Slovensku; PA VSE, f. VSE. Správa technickej pohotovosti Elektrárenskej sekcie Národného výboru v Banskej Bystrici; PA VSE, f. VSE. Žiadosť Slovenských elektrární na Povereníctvo verejných prác ohľadne odstraňovania mín.

117 PA VSE, f. VSE. Obežník č. 107 z 21. júna 1945; PA VSE, f. VSE. Správa technickej pohotovosti Elektrárenskej sekcie Národného výboru v Banskej Bystrici; SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách elektrárnenstva.

z roka 1947 uvádza v rubrike Živnostenské prevádzky a továrne a v ďalšej rubrike Stroje, nehnuteľný inventár, zásoby celkovú hodnotu strát 13 076 mil. Kčs. Po odpočítaní hodnoty, ktorá by pripadala na malé živnostenské prevádzky a na stroje a zariadenia v poľnohospodárstve, infraštruktúre a ďalších oblastiach hospodárskeho života, mohli by sme dospieť k hodnote škôd v priemysle približne 6 000 mil. až 9 000 mil. Kčs. Na výslednej hodnote všetkých vojnových strát, ku ktorej sa dospelo roku 1947, sa priemysel mohol podieľať maximálne jednou desatinou. Napriek ťažkým dopadom vojnových udalostí na vývoj priemyslu, hlavné ťažisko strát zrejme spočívalo v iných oblastiach života spoločnosti. Treba ešte upozorniť, že hodnoty výsledných štatistík z rokov 1945 až 1947 zahŕňajú všetky vojnové škody od jesene 1938 vrátane strát zo spojeneckých náletov a z obdobia SNP.¹¹⁸

Vojnové škody v priemysle k 31. 12. 1945 (Podľa hlásení na Ústredné združenie slovenského priemyslu a na Povereníctvo priemyslu a obchodu z roka 1945)

odvetvie	vojnové škody v mil. Kčs
baníctvo a hutníctvo	136,7
strojárstvo a kovospracujúci priemysel	677,0
chemický, farmaceutický a gumársky priemysel	830,0
drevársky priemysel	200,0
celulózo-papierenský priemysel	110,2
priemysel stavebných hmôt a stavebníctvo	50,0
sklárstvo	16,8
textilný a kožiarsky priemysel	160,0
potravinársky priemysel	762,0
elektrárstvo	80,5
spolu	3 023,2

Pramene: Slovenský národný archív, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na Združenie priemyslu o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; Slovenský národný archív, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu, k. 156. Hlásenia z júna až septembra 1945 na Združenie priemyslu o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; Záverečná správa Povereníctva priemyslu a obchodu za rok 1945. Bratislava 1945.

118 SNA, f. ÚZSP, k. 155. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia z júna až septembra 1945 na ÚZSP o vojnových škodách priemyselných podnikov z obdobia prechodu frontu; Záverečná správa PPO, ref. 30; Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384.

Vojnové škody v dopravnej infraštruktúre, na domovom majetku a výsledná hodnota vojnových škôd

Vojnové škody železničnej a cestnej siete boli komplexne zmapované v prvých po-vojnových rokoch počas rekonštrukčných prác dopravného systému. Táto rekonštrukcia predstavovala základný predpoklad obnovenia hospodárskeho života, ako aj sociálnych funkcií terciárnej sféry súdobej spoločnosti. Preto máme k dispozícii celkové údaje o škodách v dopravnej sieti, ale podrobnejšie fakty o vývoji a príčinných súvislostiach vojnových strát na železničiach a cestách jednotlivých regiónoch zatiaľ postrádame. Tieto ešte budú vyžadovať dlhodobý výskum regionálnych historických prameňov, najmä v miestnych archívoch. Kľúčovým problémom dopravy po oslobodení Slovenska bol katastrofálny stav železničnej siete, ktorá napriek stále rýchlejšiemu rozvoju cestnej dopravy plnila až do polovice 20. storočia úlohu základnej kostry dopravného systému s existenčným významom. Velenie okupačnej nemeckej armády si uvedenú skutočnosť veľmi dobre uvedomovalo, preto nemecké jednotky pri ústupe v rámci časových možností systematicky ničili alebo aspoň poškodzovali koľajový systém, železničné mosty, objekty železničných staníc a odvážali mobilný strojový park, teda železničné rušne, vozne a inú techniku. Pokiaľ z časových alebo iných dôvodov nestihli železničnú strojovú techniku evakuovať, urýchlene ju likvidovali. Koľajovú sieť ničili výbušninami alebo poškodzovali špeciálnymi pluhmi. Z celkovej dĺžky 3 506 km voľných koľajových tratí, teda dĺžky železníc mimo koľajísk železničných staníc, zničili odstreľom 971 km a zoraním pluhmi 279 km. Celkom teda zničili alebo poškodili 36 % dĺžky voľných železničných tratí. V lokalitách železničných staníc väčších staničných komplexov sa nachádzali koľajiská v dĺžke 1 301 km. Nemecké jednotky z nich vyradili z prevádzky 401 km. Pritom zlikvidovali väčšinu zo 6 431 výhybiiek, konkrétne 4 393 kusov. Odstreľom a pluhovaním zničili 657 065 kusov podvalov. Velenie nemeckých jednotiek sa špeciálne zameriavalo na železničné mostné stavby a tunely. Ich poškodzovanie malo veľký strategický význam, lebo rekonštrukcia týchto stavieb bola časovo, technicky aj finančne veľmi náročná. Najťažšiu situáciu hlásili z východného a stredného Slovenska, kde okrem zámernej deštruktívnej činnosti nemeckej armády boli železničné stavby vo väčšom meradle postihnuté aj bojovými operáciami a záškodníckou činnosťou partizánskych jednotiek. Pôvodne bolo železničných mostov a priepustov nad 5 m celkom 1 111 v dĺžke 28 889 m. Z toho zničili celkom 798 mostov v dĺžke 20 031 m, čiže 69 %. Kým však na území Bratislavského železničného riaditeľstva zlikvidovali 63 % z celkovej dĺžky mostov 19 611 m, v oblasti Košického železničného riaditeľstva bolo zlikvidovaných až 83 % z dĺžky mostov 9 278 m. Chronický problém povojnovej železničnej dopravy predstavoval akútny nedostatok železničných vozidiel vyvolaný rekviráciami a ničením rušňov, vozňov a inej techniky. V danom prípade boli príslušníci nemeckých jednotiek obzvlášť dôslední. Ich zásahy postihli takmer celý vozový park železníc. Z pôvodného stavu 665 lokomotív odviekli 249 a zničili 394, čiže 97 % celkového počtu. Z parku nákladných vozňov v počte 15 245 rekvírovali 2 546 a zničili 9 199, to znamená 77 % pôvodného stavu.

Park osobných a motorových vozňov dosahujúci počet 1 682 bol ochudobnený o 360 odvlčených a 839 zlikvidovaných vagónov. Jeho stav sa tým znížil o 72 %.¹¹⁹

Škody na cestnej sieti, napriek jej sekundárnemu postaveniu voči železničným traťam v súvekových pomeroch, vyvolali ďalekosiahle negatívne dôsledky. Vojnové udalosti totiž mali vo väčšom meradle vplyv práve na moderné a najnovšie cestné komunikácie. Akcie nemeckej armády, bojové operácie, činnosť partizánskych skupín, nadmerné opotrebovanie a iné dopady spôsobili poškodenie 2 417 km a úplné zničenie 987 km ciest. Podobne ako v prípade železníc rozsah škôd rástol smerom na východ krajiny. Zo štyroch stavebných správ, ktoré mali najviac poškodenú cestnú sieť, sa tri nachádzali na východnom Slovensku, a to Poprad 1 523 km, Prešov 515 km, Bratislava 372 km a Košice 257 km. Na plynulosť cestnej dopravy, ako aj na fungovanie dopravného systému ako celku, mal veľmi vážny dopad stav cestných mostov. Na konci vojny bolo poškodených 482 a zničených 1 504 betónových a iných cestných mostov. Najviac postihnutých regiónov sa aj v danom prípade nachádzalo na východnom Slovensku. Stavebné správy s najvyšším počtom zničených mostov boli nasledovné: Zvolen 274, Rimavská Sobota 269, Michalovce 158, Košice 153, Poprad 133 a Prešov 106.¹²⁰

Povojnové štatistiky vyhodnotili škody aj v ďalšej oblasti dopravného systému Slovenska, ktorou bola vodná doprava. Údaje k tejto problematike máme k dispozícii z hlásení Slovenskej, respektíve už Československej dunajplavby, úč. s. v Bratislave na Združenie priemyslu z jesene 1945. Katastrofálne následky viacerých náletov od júna 1944 ešte umocnil prechod frontu a bojové operácie na Dunaji počas prvých mesiacov roka 1945. Výsledné škody Československej dunajplavby v prístavoch a na celom slovenskom úseku Dunaja, kde sa počas vojny potopilo z rôznych príčin 144 plavidiel, presahovali straty väčšiny priemyselných odvetví. Dosiahli hodnotu 465,7 mil. Kčs. Medzi najvyššie položky patrili škody na budovách 58,9 mil. Kčs, na strojoch a zariadeniach 292 mil. Kčs, na surovinách, polotovaroach a hotových výrobkoch 19,5 mil. Kčs, zastavením výrobných činností a prevádzky prístavov 25 mil. Kčs a znížením hodnoty majetku 61,5 mil. Kčs. Dunajplavba len postupne prekonávala dôsledky leteckých útokov a ďalších bojových operácií. Svedčila o tom skutočnosť, že roku 1947 vlastnila 131 plavidiel, čo bolo o 50 plavidiel menej ako pred júnom 1944. Lodný park v danom období pozostával z 11 remorkérov, 4 nákladných motorových lodí, 3 nákladných parníkov, 2 motorových tankov, 90 vlečných člnov a 21 vlečných tankov.¹²¹

Konečnú výšku strát v oblasti infraštruktúry možno len ťažko vyčíslieť. Záverečná štatistika vojnových škôd z roka 1947 vypovedá priamo o stratách infraštruktúry len v položke Verejné budovy a komunikácie s hodnotou 2 669,5 mil. Kčs. Škody dopravného systému a ďalších zložiek infraštruktúry sa však zjavne podieľali aj na

119 Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 386-387.

120 Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 386-387.

121 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia o vojnových škodách spoločnosti Slovenská dunajplavba, úč. s. zo dňa 29. 9. 1945; SNA, f. MV, k. 137. Dunajská plavba; VHA, f. VO 4, k. 57. Štatistika potopených plavidiel na Dunaji 1945.

ďalších položkách vojnových škôd, ako boli Stroje, nehnuteľný inventár, zásoby a tiež na bližšie nešpecifikované položky Iné škody a Iné nehnuteľnosti, ktoré spolu predstavovali obrovskú hodnotu 33 650,3 mil. Kčs.¹²²

Výsledné štatistiky vojnových škôd obsahujú aj osobitné ukazovatele vypovedajúce o určitých špecifických sprievodných znakoch hospodárskych strát, ako aj o vplyvoch vojnových udalostí na sociálnu sféru a na človeka ako jedinca. Veľkú vypovednú hodnotu majú napríklad údaje o počte poškodených a úplne zničených domoch v jednotlivých okresoch celého Slovenska. Tieto odrážajú intenzitu bojových operácií a zámerných deštrukčných akcií v jednotlivých regiónoch a vypovedajú tiež o sociálnej situácii širokých vrstiev obyvateľstva po skončení vojny. Zároveň predstavujú ďalší ukazovateľ hospodárskych škôd. Zo štatistik vyplýva, že vojna zasiahla až 58 % z celkového súdobého počtu 3 359 obcí Slovenska. V zasiahnutých obciach bolo poškodených 93 364 domov, z toho 21 003 úplne zničených. Štatistika zničených domov napovedá, že bojové operácie a deštrukčné akcie boli najintenzívnejšie v najmenších a hospodársky najzaostalejších okresoch východného Slovenska. Z desiatich okresov s najvyšším počtom úplne zničených domov sa osem nachádzalo na východnom Slovensku. Išlo najmä o okresy Sobrance, Stropkov, Medzilaborce, Vranov, Svidník, Moldava nad Bodvou a Trebišov. Štatistické údaje by určite vyzneli ešte alarmujúcejšie, keby sme počty zničených domov mohli porovnať s celkovým počtom domov v uvedených okresoch. Z celkového počtu zničených aj poškodených domov je zjavné, že medzi ďalšie najviac postihnuté oblasti Slovenska patrilo južné a stredné Slovensko, predovšetkým okresy Lučenec, Štúrovo (Parkan), Nové Zámky, Levice, Komárno, Zvolen, Brezno, Kremnica, Liptovský Mikuláš, Námestovo, Trstená a ďalšie. Relatívne najmenej škôd spôsobila vojna v okresoch západného a severozápadného Slovenska, čiže v hospodársky najvyspelejších oblastiach. Najviac zničených a poškodených domov v rámci týchto regiónov mala Bratislava, zasiahnutá viacerých náletmi, konkrétne 1 175. V riedko zaľudnenom a zaostalom okrese Medzilaborce však bol počet poškodených a zničených domov viac ako trojnásobne vyšší 3 653.¹²³

Okresy s najväčším počtom úplne zničených a poškodených domov v roku 1945

Okresy s najväčším počtom úplne zničených domov		Okresy s najväčším počtom zničených a poškodených domov spolu	
okres	počet domov	okres	počet domov
Sobrance	2 421	Zvolen	5 791
Stropkov	1 572	Lučenec	5 179
Medzilaborce	1 104	Medzilaborce	3 653

122 Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384.

123 Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384-385.

Vranov	958	Liptovský Mikuláš	3 531
Svidník	860	Námestovo	3 341
Moldava nad Bodvou	845	Štúrovo (Parkan)	3 260
Trebišov	788	Nové Zámky	3 063
Štúrovo (Parkan)	742	Levice	2 960
Trstená	760	Želiezovce	2 885
Snina	686	Brezno	2 846
Nové Zámky	635	Snina	2 800
Nová Baňa	611	Banská Bystrica	2 743
Prievidza	538	Sobrance	2 508
Prešov	450	Prešov	2 500
Michalovce	439	Trebišov	2 499
Kremnica	417	Svidník	2 240
Martin	386	Prievidza	2 181
Banská Bystrica	359	Martin	2 164
Zvolen	353	Krupina	2 107
Lučenec	334	Trstená	2 074
Brezno	314	Michalovce	1 756
Humenné	307	Nová Baňa	1 645
Želiezovce	283	Košice - okolie	1 609
Liptovský Mikuláš	282	Stropkov	1 575
Levice	263	Zlaté Moravce	1 489
Krupina	258	Vranov	1 403
Komárno	244	Kremnica	1 393
Bratislava - mesto	242	Kapušany	1 189
Zlaté Moravce	236	Bratislava - mesto	1 175
Námestovo	223	Komárno	1 144

Prameň: Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384-385.

Vojnové škody celkom na Slovensku v mil. Kčs

položky	hodnota vojnových škôd v mil. Kčs
Šatstvo, bielizeň obuv	5 838,1
Bytové zariadenie, umelecké predmety	6 130,8
Peniaze, cenné predmety, strata povolania	37 154,1

Živý inventár	10 964,0
Vozidlá	279,2
Stroje, nehnuteľný inventár, zásoby	7 382,7
Obytné budovy	3 685,8
Poľnohospodárske objekty	1 013,7
Živnostenské prevádzky a továrne	5 693,1
Iné nehnuteľnosti	13 760,8
Verejné budovy a komunikácie	2 669,5
Iné škody	19 889,5
Škody celkom	114 461,4

Prameň: Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384 .

Po dvoch rokoch výskumu, hodnotenia a spracovania údajov o vojnových stratách dospeli odborníci ku konečnému verdiktu, vyjadrenému v štatistike Slovenska za rok 1947. Ťažko predstaviteľná výsledná hodnota všetkých vojnových strát 114 461,4 mil. Kčs obsahovala položky z rôznych oblastí hospodárstva. Viaceré položky však evidentne odrážajú aj straty v nevýrobnej a sociálnej sfére. Patrila medzi ne aj položka s najvyššou hodnotou strát Peniaze, cenné predmety, strata povolania a tiež položky Šatstvo, bielizeň, obuv, Bytové zariadenie, umelecké predmety, Obytné budovy a časť záhadne znejúcich položiek Iné nehnuteľnosti a Iné škody. Hodnoty uvedených rubriek výslednej štatistiky naznačujú, že práve v sociálnej a nevýrobnej sfére boli straty najvyššie. Ďalší výskum vojnových škôd by sa mal preto uberať práve daným smerom. Otvorená ostáva otázka vplyvu vojnových udalostí na zdravie a psychiku obyvateľstva alebo na vývoj sociálnych vzťahov, kde sa škody len ťažko dajú vyjadriť finančnými ukazovateľmi. Ďalšou osobitnou kapitolou je dlhodobý a bolestný proces odstraňovania vojnových škôd. Na uvedené otázky sa pokúsime čiastočne odpovedať v ďalších častiach monografie. Vojnové škody museli zanechať hlbokú ranu, ktorá sa len postupne hojila a jej bolesť dlhodobo doznievala. Nové povojnové generácie na tento dôležitý fenomén národných dejín rýchlo zabudli. Aby sme priblížili skutočnú obľudnosť vojnových škôd obyvateľovi Slovenska z 21. storočia, možno uviesť porovnanie výslednej hodnoty škôd 114 461 mil. Kčs k hodnote rozpočtu Slovenskej republiky počas vojnových rokov, ktorá sa pohybovala v rozmedzí približne od 1 400 mil. do 3 700 mil. Ks. V prípade, že by sme chceli previesť hodnotu vojnových škôd v Kčs na súčasnú európsku menu, podľa pomeru cien základných životných potrieb možno usudzovať, že by išlo asi o hodnotu 8 000 mil. až 10 000 mil. Eur.

POVOJNOVÁ REKONŠTRUKCIA HOSPODÁRSTVA

Československa ekonomika sa nachádzala po skončení vojny v ťažkej situácii. Mena bola rozvrátená infláciou. Štát nemal k dispozícii zásobu hodnotných mien pre zahraničný obchod, ktorý mal obstaráť suroviny pre domáci priemysel, v drvivej časti závislý od ich dovozu. Pred vojnou bolo Československo sebestačné jedine v ťažbe uhlia - Slovensko ani v tom. Štátny dlh predstavoval dlhodobé bremeno. Aktíva v peňažníctve sa nachádzali v nedobytných pohľadávkach v Nemeckej ríši. V primárnom sektore a energetike ostala znehodnotená pôda, zničené lesy, vyrabované a zatopené bane, zanedbané ťažobné zariadenia, opotrebované a rozbité elektrárne a plynárne. V sekundárnej sfére zápasilo československé hospodárstvo so zničenými továrňami, odvečenými strojmi, s vyčerpanosťou zásob surovín a materiálu, so zanedbanými investíciami. Bolo nevyhnutné presmerovať jednostranne rozvíjajúci sa vojnový priemysel na mierovú výrobu. V doprave vládol katastrofálny nedostatok lokomotív, vagónov, automobilov. Takisto bolo potrebné obnoviť zničené tunely, mosty, neudržiavané cesty, ťaživý bol nedostatok pohonných látok a uhlia. Škody na pracovnom trhu spôsobovali zdravotne podlomení robotníci so zlou pracovnou morálkou a prebujnený administratívny aparát.

Územie Slovenska nebolo vojnou rovnomerne postihnuté ako celok a nebolo vojnou zničené tak ako európska časť Sovietskeho zväzu, Poľsko alebo Juhoslávia. Niektoré časti Kysúc, Oravy, Liptova, ale predovšetkým východného Slovenska so svojimi priamymi následkami vojnových operácií môžeme prirovnať k niektorým zničeným oblastiam v spomínaných štátoch. Rozsah škôd v priemysle, doprave na obytných či hospodárskych budovách na východnom Slovensku jednoznačne ukazoval, že táto oblasť bola počas vojny v rámci celého Československa najviac postihnutá. Karpatko-duklianska operácia bola totiž jednou z mnohých veľkých útočných operácií na strategických smeroch Sovietskej armády proti brániacim sa fašistickým vojskám v Európe.

Je známe, že 85 % priemyselných kapacít Československa bolo sústredených v českých krajoch. Keďže vojnové udalosti spôsobili vážnejšie škody práve na Slovensku, zachovala sa tak relatívne neporušená priemyselná základňa československého hospodárstva. Československo bolo preto ako jeden z mála frontových štátov schopné vlastnými silami zvládnuť obnovu vojnou zničenej krajiny a v porovnaní so susednými štátmi rýchlejšie ukončiť povojnovú konsolidáciu svojho hospodárstva. Táto situácia výrazne ovplyvnila priebeh obnovy hospodárskeho života v najviac postihnutých oblastiach štátu.

Obnova hospodárstva na predvojnovú úroveň sa realizovala v Československu v hrubých črtách v období rokov 1945 - 1948. Môžeme ju rozčleniť do dvoch etáp : I. etapa (roky 1945-1946) riešila elementárne problémy normalizovania chodu ekonomiky a výživy obyvateľstva. II. etapa (roky 1947-1948) - dvojročný plán, bol po-

kusom o koncepcné riešenie obnovy a rozvoja národného hospodárstva s cieľom likvidovať deformácie štruktúry ekonomiky z predvojnového obdobia a zbaviť ju závislosti od vývoja konjunktúry v kapitalistických krajinách. Po zhruba trojmesačnej improvizácii reagujúcej podľa miestnych podmienok na chaotické pomery po ukončení bojových akcií nastúpila organizovanejšia etapa obnovy, ktorej zavŕšením sa stal prvý povojnový plán - dvojročnica. Bezprostredne po oslobodení boli spolu s konsolidovaním koruny v popredí pozornosti tri akútne úlohy: **zabezpečenie obživy obyvateľstva, obnovenie ťažby uhlia a rekonštrukcia železničnej dopravy.**¹²⁴

Stav vybraných krajín v roku 1945 k HDP ¹²⁵

Štát	Predvojnový rok, kedy sa HDP rovnal úrovni HDP dosiahnutej v roku 1945
Francúzsko	1891
Belgicko	1924
Nemecko	1908
Taliansko	1909
Veľká Británia	HDP cez vojnu rástlo
Československo	1927
Slovensko	1921

Vojnové škody prepočítané na jedného obyvateľa vo vybraných krajinách¹²⁶

Štát	v dolároch / na 1 obyvateľa
Sovietsky zväz	3162
Poľsko	1314
Francúzsko	587
Veľká Británia	148
Československo	348

Poľnohospodárstvo

Na poľnohospodársky rok 1944/45 vplývalo množstvo negatívnych faktorov, ktoré ho nepriaznivo ovplyvňovali predovšetkým po stránke úrodnosti. Slovensko bolo

124 JANČIK - KUBŮ, ref. 1, s. 378, 382; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československá v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Pravda, 1974, s. 289-290; PRŮCHA, ref. 1, s. 114. URBAN, ref. 1, s. 55.

125 NAP, f. MP, k. 1374. Československý priemysel 1946; CRAFTS, Nicholas - TONIOLO, Gianni. *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge, 1996, s. 4; RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu, Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 - 1960*. Praha: FiF UK, 2010, s. 103.

126 RÁKOSNÍK, ref. 125, s.105.

bojovým územím, kde bojová smršť dokonávala svoju skazu. Postup frontu v niektorých oblastiach prebiehal veľmi rýchlo, inde však stál a ničil okolo seba všetky rastlinné a živočíšne organizmy. V mnohých obciach nebol čas obhospodáriť pôdu, inde nemal poľné práce kto vykonať, bol nedostatok pracovných síl, náradia, záprahov a predovšetkým osív. Celkový stav v *poľnohospodárstve* bol značne nelichotivý predovšetkým v oblastiach ťažko zasiahnutých vojnovými udalosťami. Najhoršia situácia bola na severovýchode Slovenska. V okresoch Stropkov, Snina, Svidník, Medzilaborce, ktorých sa najviac dotkla Karpatsko-duklianska operácia, pracovalo až 80 percent obyvateľov v poľnohospodárstve. Z dôvodu frontových udalostí zostala značná časť úrody roku 1944 na poliach a aj jesenné práce bolo možné ukončiť iba čiastočne. Mnohým lokalitách doslova hrozil hlad. V niektorých regiónoch mohli gazdovia polia obrábať len na malých úsekoch, veľkú časť tvorili zákopy, protitankové prekážky a mínové polia. Ustupujúce nacistické vojska navyše „s nemeckou precíznosťou“ všade pustošili oziminy, lúky a rabovali, čo sa dalo. Z pôvodného počtu zvierat sa podarilo na severovýchode Slovenska zachrániť len 38 % koní, 25 % hovädzieho dobytku a len mizivý počet ošípaných. Poľnohospodárska produkcia klesla hlboko pod predvojnovú úroveň. Katastrofálny stav ešte viac prehĺbilo počasie. V jeseni 1944 a na jar 1945 bolo veľmi veľa daždivých dní, čo znemožňovalo prípravu pôdy na sejbu, a preto sa zrno dostalo do pôdy oneskorene. Druhá polovica jari 1945 a prvá polovica leta bola najmä na západnom a južnom Slovensku poznačená nedostatkom vlhky a suchom. To sa výrazne prejavilo na obilninách a úrode maku, ktorá v týchto oblastiach bola takmer zlikvidovaná. Vo veľkej miere bola suchom poznačená aj úroda kukurice a kŕmnej repy. V júli a v auguste 1945 sa v niektorých lokalitách k tomu pridalo aj krupobitie, ktoré takisto znížilo výnosy. V dôsledku nedostatku chemických postrekov boli napadnuté oziminy sneťou a tá časť úrody, ktorá prežila, bola zasa zničená škodcami - predovšetkým premnoženými myšami.

Celková výmernná plocha ornej pôdy v rokoch 1944/1945 predstavovala na Slovensku 1,78 mil. ha. Kvôli vojnovým udalostiam bola osiata iba plocha 1,34 mil. ha. Z nej bola úplne zničená úroda na 34 695 ha, čo síce predstavovalo len 2,58 % z celkovej zasiatej plochy, ale išlo o kvalitnú a úrodnú pôdu, z ktorej už počas vojny boli značné výnosy. Štaticí vypočítali, že na zničenej pôde boli v priemere výnosy 11,3 q obilia na hektár, čo znamenalo približnú stratu 392 053 q. To by v prídelovom období po oslobodení vystačilo na 100 kg múky na hlavu ročne pre 274 437 obyvateľov, čo nebolo zanedbateľné. Poškodených alebo čiastočne zničených bolo 189 365 ha. Z plôch, na ktorých boli poľnohospodárske siatiny znehodnotené, pripadlo najviac na obilniny 61,99 % , ďatelínu 35,91% a najmenej na strukoviny (2,10 %).

Najväčšie bola postihnutá oblasť krmovinárska a z nej najmä kraj hornej Ondavy a horného Laborca. Z celkovej osiatej plochy venovanej chlebovinám v týchto oblastiach bolo úplne zničených 1 994 ha pšenice, čo predstavovalo z celkového počtu zasiatej pšenice 17,21 % a plocha raži na 1 044 ha, t.j. 17,18 %.

Pokles úrody v poľnohospodárstve

PLODINA	Rok 1943	Rok 1945
	Stav v %	Pokles oproti roku 1943 v %
pšenica	100	24,52
raž	100	36,05
jačmeň	100	19,49
ovos	100	10,41
kukurica	100	28,66
fazuľa	100	31,89
šošovica	100	40,01
sója	100	53,77
repka	100	77,80
mak	100	47,74
seno ďatelinové	100	23,36
seno lúčne	100	37,24
stebelné krmoviny	100	30,38

V živočíšnej produkcii roka 1945 oproti roku 1937 bol najviac citeľný pokles v stave ošípaných (o štvrtinu), pri dojivosti kráv (o 44 %), v produkcii mlieka (o 51 %) a v produkcii vajec (o 60 %).

Nadojené mlieko na Slovensku¹²⁷

Rok	1936	1937	1945	1946	1947
Nadojené mlieko v hl	8 120 924	8 224 552	4 240 000	5 159 304	5 227 866

Produkcia vajec na Slovensku¹²⁸

Rok	1936	1937	1945	1946	1947
Znáška vajec v 1000 kusoch	353 218	371 453	131 255	160 418	179 508

127 Štatistická príručka Slovenska, 1948, s. 108.

128 Tamže; SNA, f. Obchodná a priemyselná komora Bratislava (ďalej OPK B), k. 54. Štatistika rastlinnej výroby.

Veľké škody spôsobili fašistické vojská na živom inventári, predovšetkým roľníkom z východoslovenských okresov. Najväčšie množstvo odvečeného alebo zabitého dobytká bolo zaznamenané v Michalovskom okrese, odkiaľ bolo odvečených 14 tis. kusov hovädzieho dobytká a 6 tis. kusov oviec, čo predstavovalo 90 % celkovej živočíšnej výroby v okrese. V Medzilaborciach sa stav z 6795 kusov hovädzieho dobytká znížil na jar 1945 na 1119 kusov, z 3274 ošípaných ostalo v okrese len 47 kusov. Z 3254 kusov koní sa zachránilo 612. Len v týchto okresoch sa straty na živočíšnej výrobe odhadovali na 320 mil. Kčs. Na živočíšnu výrobu malo negatívny dopad zničenie 15 152 ha pasienkov a lúk a pritom ešte 12 458 ha zničenej ďateliny, ktorá by postačila na celoročné kŕmenie cca 20 tis. koní. Treba k tomu ešte prirátat množstvo zamínovaných plôch, na ktorých sa nedalo kosiť a nastal vážny problém s kŕmením dobytká a postupným znižovaním jeho stavu. Nemalé následky zanechal prechod frontu na poľnohospodárskych vozidlách a mechanizácii. Slovensko malo v porovnaní s českými krajinami už pred vojnovým obdobím veľmi zlú bilanciu vo vlastníctve motorových vozidiel. Na jedno vozidlo u nás pripadalo v roku 1938 osem vozidiel v českých krajinách. Jedine vo vlastníctve traktorov bol pomer vyrovnaný 1: 1,5 traktora v prospech českých krajín. Po prechode frontu ostalo na území Slovenska značné množstvo nepojazdných motorových vrakov, ktoré sa nedali využívať. V poľnohospodárstve bol enormný nedostatok traktorov a ťažných zvierat. Ustupujúca nemecká armáda vo väčšine prípadov traktory nebrala so sebou, ale ich ničila podpaľovaním. V roku 1945 sa len v obmedzenej miere na poli používali také druhy mechanizmov ako pred a počas vojny. Väčšinou sa pristupovalo k manuálnemu obrábaniu pôdy, čo prinášalo len chabé výnosy. K odvráteniu hrozby hladu prispela predovšetkým zahraničná pomoc (Sovietsky zväz, UNRRA), prinavrátanie úrodných južných oblastí Maďarskom a následne aj celkom uspokojujú úroda v roku 1946, predovšetkým v českých krajoch. Vládni predstavitelia pristúpili k regulácii trhu s potravinami. Aj napriek tomu, že na Slovensku bol spočiatku lístkový a prídellový systém podstatne menej využívaný, boli tu neskôr uplatnené rovnaké zásady v prídelloch potravín ako v českých krajinách. Od mája 1945 koordinovali príslušné ministerstvá a povereníctva oblasť výroby, distribúcie a spotreby potravín, takisto sa rozhodovalo o potravinových prídelloch. Vývoj v poľnohospodárstve sa však podarilo veľmi skoro stabilizovať, a to aj vďaka konfiškáciám pôdy. V prvej etape pozemkovej reformy v roku 1946 sa rozhodlo o konfiškácii pôdy a poľnohospodárskeho majetku „*zradcov slovenského národa*“, Nemcov a osôb maďarskej národnosti, ktoré nemali k 1. novembru 1938 československú štátnu príslušnosť, alebo vlastnili viac ako 50 ha pôdy. Na základe rozhodnutia z 21. júna 1945, bola v rámci pozemkovej reformy nariadená konfiškácia poľnohospodárskeho majetku osôb maďarskej a nemeckej národnosti bez odškodnenia a bez ohľadu na štátnu príslušnosť uvedených osôb. Za osobu nemeckej alebo maďarskej národnosti bol považovaný ten, kto sa od roku 1929 pri hociktorom sčítaní ľudu hlásil k nemeckej alebo maďarskej komunite alebo k skupine či formácii inej národnosti, alebo bol členom politickej strany zloženej z osôb týchto

národností. Súčasne bolo nariadené, že na skonfiškovaný majetok si môžu uplatňovať majetkové práva všetky obce, družstvá a osoby slovenskej národnosti. Skonfiškovaná pôda prechádzala pod správu Slovenského pozemkového fondu a prideľovala sa do súkromného vlastníctva bezzemkom a malým roľníkom, čo tvorilo vyše 66 % skonfiškovanej pôdy. Dôrazne sa uplatňovala najmä konfiškácia maďarských, nemeckých a zradcovských veľkostatkov, maďarských právnických osôb a Maďarov, ktorí boli odsúdení Ludovým súdom. Pôda sa konfiškovala bez ohľadu na štátnu príslušnosť. V prvej etape pozemkovej reformy to predstavovalo vyše 545 000 ha všetkej pôdy, z toho takmer 246 000 poľnohospodárskej pôdy. Obnovením občianskych práv osobám maďarskej národnosti po roku 1948 sa z konfiškácie vyňala pôda malých a stredných roľníkov maďarskej národnosti. Dňa 4. apríla 1947 vyhlásil tvz. hradecký program minister poľnohospodárstva J. Ďuriš na schôdzi okresného združenia Jednotného zväzu českých zemédlcú. Tento program mal za úlohu dokončiť konfiškáciu pôdy, urobiť revíziu prvej pozemkovej reformy a dosiahnuť tak novou pozemkovou reformou parceláciu pôdy nad 50 ha, vytvoriť jednotnú roľnícku daň, národné poistenie roľníkov, roľnícky úver a urýchliť mechanizáciu.

V druhej etape pozemkovej reformy (zákon prijatý 11. júla 1947) sa obmedzil rozsah statkárskeho vlastníctva na 150 ha pôdy a 250 ha všetkej pôdy. V tretej etape pozemkovej reformy išlo o celkovú zmenu vlastníckych pomerov po prevzatí moci komunistami. Boli postihnuté dve kategórie vlastníkov: majitelia poľnohospodárskych podnikov nad 50 ha a vlastníci pôdy bez ohľadu na jej veľkosť, ktorí na pôde nepracovali, ale ju prenajímali iným osobám. Nepridelila sa však súkromne hospodáriacim roľníkom, ale bola začlenená do majetku štátu. Zmena vlastníctva pôdy sa stala súčasťou zoštatňovacích (znárodňovacích) procesov. Hneď po oslobodení bolo kvôli plynulosti zásobovania potravinami nariadené, aby sa úroda od gazdov vykupovala. Ešte pred zberom úrody z roku 1945 presadilo ministerstvo poľnohospodárstva spolu so zvýšením výkupných cien poľnohospodárskych produktov ich odstupňovanie podľa veľkostí roľníckych statkov. Systém „troch výkupných cien“ rastlinných a živočíšnych výrobkov (najnižšie pre roľnícke statky nad 50 ha ornej pôdy, vyššie pre kategóriu statkov 20 až 50 ha pôdy a najvyššie pre roľníkov s menej ako 20 ha pôdy) odčerpával časť ziskov z veľkostatkov a malým roľníkom naopak kompenzoval nevýhody malohospodárenia. Výkupné ceny vzrástli v priemere na veľkostatok s výmerou pôdy nad 50 ha o 44 %, ale v menších statkoch predstavoval prírastok 65 % až 77 %. Poľnohospodárske statky s 20 až 50 ha pôdy sa napr. v roku 1949 podieľali na celkovej dodávke pšenice viac ako 18 %, žita a zemiakov 19 % a jačmeňa 15 %. Spolu s vysokými priemernými výnosmi kvalitných obilnín a technických plodín (pšenice, sladovníckeho jačmeňa, chmeľu, krmnej repy apod.) sa tieto hospodárstva vyznačovali i rozsiahlou a hodnotnou živočíšnou produkciou, predovšetkým chovom dobytka a koní. Výhodne využili i vojnovú a okupačnú infláciu, zhoršenie zásobovacej situácie a svoju účasť na čiernom trhu, čím sa fakticky vymanili z predvojnového zadĺženia a mnoho z nich vstupovalo do mierových pomerov s nemalými úsporami

mi. Ich výrobné aktivity však výrazne obmedzila malá ponuka poľnohospodárskej techniky a na jeseň 1945 aj peňažná reforma znehodnotením hotovostí a zablokovaním vkladov. Trojaké výkupné ceny oddialili prechod k normálnemu fungovaniu poľnohospodárskeho trhu, ale vo vtedajšej situácii to malo popri sociálnom aspekte i politický zámer, pretože sa tým upevňovala podpora komunistickej strany roľníkmi a výrobcami do 50 ha pôdy, ktorých bolo neporovnateľne viac než veľkostatkárov. Na Slovensku boli z dôvodu nesúhlasu demokratickej strany zavedené trojaké ceny až na jar 1946, takže sa oddialilo zjednotenie výkupných cien s českými krajinami. Pred vojnou boli slovenskí gazdovia znevýhodnení politikou obilného monopolu, ktorý určoval výkupné ceny tak, že klesali s rastúcou vzdialenosťou od Prahy. V lete 1947 však prešlo poľnohospodárstvo ďalším turbulentným obdobím. Podpísalo sa pod to predovšetkým veľké sucho, ktoré spôsobilo, že poľnohospodárska výroba na Slovensku sa ocitla v hlbokkej kríze, prejavujúcej sa nedostatkom krmovín a obilia. Roľníctvo potrebovalo okamžitú pomoc. Československá vláda hľadala východisko v mimoriadnom dovoze potravín a krmív. Keď však USA a Kanada odmietli poskytnúť pomoc a potenciálni európski pestovatelia boli rovnako postihnutí suchom, prisľúbil J.V. Stalin pri návšteve československej vládnej delegácie dodať do Československa 400 tis. t obilia a neskôr, po osobnej Gottwaldovej žiadosti ešte pridal ďalších 200 tis. t i napriek tomu, že československá strana požadovala len 150 tis. t. Dodávky prišli do apríla 1948 a pomohli tak preklenúť obdobie do ďalšej žatvy. V roku 1946 bol podpísaný protokol o dodávkach 30 tis. t obilia zo Sovietskeho zväzu, no do apríla 1948 sa objem ich dovozu zvýšil dvadsaťkrát. Táto obchodná transakcia sa stala vítanou pomocou, ale treba spomenúť predovšetkým politický podtext. Predstavitelia USA sa domnievali, že Sovietsky zväz nebude schopný pokryť obilné potreby Československa a že zásobovacie ťažkosti otrasú pozíciou komunistov. KSČ naopak dokázala sovietske dodávky potravín propagačne využiť pod heslom, že „v núdzi najlepšie spoznáš priateľa“. Dovoz zo Sovietskeho zväzu predstavoval okolo 40 % ročnej spotreby obilnín v Československu, čo s 250 000 t kukurice z Rumunska umožnilo zahnať hrozbu hladu. Zároveň so zabezpečením dovozu potravín schválila vláda materiálnu pomoc roľníkom. Na návrh komunistických ministrov rozhodla v septembri 1947 jednomyseľne o mimoriadnych príplatkoch k výkupným cenám poľnohospodárskych produktov a o náhrade škôd tým roľníkom, ktorým sucho zničilo skoro celú úrodu. Na tieto účely bolo uvoľnených 4 mld. Kčs a ďalších 2,5 mld. Kčs na cenové intervencie pri dovážaných obilninách, čo znížilo ceny krmného obilia pre poľnohospodárov a múčne produkty pre spotrebiteľov. Spolu s inými poskytnutými prostriedkami získali roľníci pomoc vo výške 7,031 mld. Kčs, takže im bola uhradená zhruba polovica finančných strát spôsobených nižšou výrobou. Výdaje štátu na prekonanie následkov sucha predstavovali celkovo ešte o asi 1,6 mld. Kčs viac. Išlo o obrovské sumy, ktoré štátna kasa nemohla dostatočne pokryť. Došlo k veľkému sporu medzi komunistami a demokratmi v otázke získania peňazí pre agrosektor. Komunisti presadzovali milionársku daň, ktorá mala zaviesť

mimoriadne dávky z nadmerného prírastku majetku. Z takto získaných finančných zdrojov sa mali saturovať škody utrpené suchom. Tejto dávke mali byť podrobení tí, ktorých zdaniteľný príjem presahoval 240 tisíc Kčs za rok a fyzické osoby, ktorých majetok presahoval 1 mil. Kčs a dosahovali príjem 50 tisíc Kčs ročne. Aj napriek alternatívne návrhu z tábora demokratov¹²⁹ sa komunistom podarilo presadiť predložený návrh milionárskej dane, prostredníctvom ktorej sanovali škody spôsobené roľníkom veľkým suchom.¹³⁰

Výroba mäsa na Slovensku¹³¹

ROK	1936	1945	1946	1947
Bravčové mäso v q	275 186	159 278	249 000	395 859
Hovädzie mäso v q	227 606	195 143	280 646	553 989
Ostatné mäso v q	18 845	12 787	13 649	30 240
SPOLU	521 637	367 208	543 295	980 088

Výroba tuku na Slovensku¹³²

ROK	1936	1945	1946	1947
Bravčový tuk v q	81 854	39 758	108 700	122 974
Hovädzí tuk v q	11 903	7 940	11 418	23 242
Ostatný tuk v q	1 573	973	882	2 125
SPOLU	95 330	48 671	121 271	148 341

Priemysel

Horšie to však bolo s *priemyselnou výrobou*. Teritoriálne rozmiestnenie slovenského priemyslu bolo značne nerovnomerné už pred II. svetovou vojnou. Táto diferenciacia sa ešte viac zvýraznila po prechode frontu. Jadrom slovenskej industrializácie bol predovšetkým stred a západ krajiny, východ v tejto oblasti značne zaostával.

129 Demokrati presadzovali zlacnenie životných potrieb poľnohospodárskeho obyvateľstva, odstránenie cenovej disparity medzi priemyselnými cenami a agrocenami, ako aj uvoľnenie viazaných vkladov roľníkov. Citované: SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati 44-48, Kapitoly z dejín demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944-1948*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 201.

130 SNA, f. OPK B, k. 54. Štatistika rastlinnej výroby; JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 41; MICHNOVIČ, ref. 1, s. 62; PRŮCHA, Václav a kol. : *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918-1992*, 1. díl období 1945 - 1992, Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 573; PRŮCHA, ref. 1, s. 178, 184; SYRNÝ, ref. 129, s. 200-202; www.kbdesign.sk/cla/projects/benes/Právna analýza dekrétov prezidenta republiky Edvarda Beneša (Benešove dekréty).

131 Štatistická príručka Slovenska, 1948, s. 111.

132 Tamže.

Priemyselný región zvyčajne bol nositeľom vyššej životnej úrovne. K 1. marcu 1946 bolo v 15 východoslovenských okresoch zamestnaných z celkového počtu 124 tisíc osôb činných v slovenskom priemysle len 1 800, čo predstavovalo v celorepublikovom meradle 1,4 –percentný podiel.

Väčšina podnikov po prechode frontu začala hneď s novou výstavbou a rekonštrukčnými prácami v zdemolovaných objektoch. Rozložený priemysel bojoval s dvoma zásadnými problémami, a to s:

- vlastnou rekonštrukciou po technickej stránke,
- udržaním prevádzky z hľadiska surovín¹³³.

V priemysle boli dekrétom č. 109 Zb. z októbra 1945 posilnené kompetencie Ministerstva priemyslu a Povereníctva priemyslu pri usmerňovaní výroby a ďalších činnosti podnikov. Dekrét mal prispieť k „*docieleniu plynulého chodu podnikov, k ich hospodárskemu rozvoju, plánovitej prevádzke a riadnemu zásobovaniu obyvateľstva*“. Nízka úroveň výroby a problémy s dodávkami surovín zatiaľ neumožňovali odstrániť prídely v hospodárstve a liberalizovať systém povinných dodávok v poľnohospodárstve. Hlavná aktuálna úloha v priemysle vyjadrovala v skratke heslo „*Roztočte kolesá výroby*“. Na Slovensku boli najviac poškodené rafinérie minerálnych olejov, banský, zbrojársky, kovospracujúci priemysel a veľké škody predstavovali v energetike predovšetkým zničené vedenia. Katastrofálna situácia bola aj v priemyselných závodoch na prinavrátanom území. V roku 1945 väčšina závodov nepracovala, a to najmä pre nedostatok surovín, zlé dopravné spojenia, nedoriešené vlastnícke a správne otázky, ako aj kvôli celkovej politickej a hospodárskej situácii, ktorá na prinavrátanom území bola zložitejšia ako na ostatnom území Slovenska.¹³⁴

V rámci dvojročného plánu bolo na slovenský priemysel vyčlenených 22,14 mld. Kčs. Na jeden rok bolo určených 11,7 mld. Kčs. Odzrkadlilo sa to aj v zamestnanosti osôb v priemysle. V novembri 1947 sa zamestnalo najviac 185 781 ľudí. Celkovo počas dvojročnice vzrástla zamestnanosť v priemysle o 51 719 osôb.¹³⁵

Chemický priemysel

Po vojne sa toto odvetvie najviac revitalizovalo a zotavovalo. V roku 1946 už bolo ťahúňom slovenského priemyslu aj napriek tomu, že zaznamenalo značné škody v dôsledku vojnových udalostí. Hlavný dôraz pri rekonštrukcii v tejto oblasti sa kládol predovšetkým na rafinérie minerálnych olejov. Rafinéria APOLLO bola na 80 % zničená, jej zariadenie ostalo v ruinách. Možno povedať, že po náletoch angloamerického letectva prestala existovať. Nemci však potrebovali pre armádu ďalší benzín a oleje, pretože vojna sa ešte neskončila. Už koncom júna 1944 začali rozsiahle rekonštrukčné práce v objekte. V niektorých častiach závodu ešte 10 dní po bombar-

133 NAP, Ministerstvo průmyslu 1945-50 (ďalej MP) k. 492. Medzipoverenícky buletín, Bratislava 1.novembra 1945.

134 PRŮCHA, ref. 1, s. 115.

135 NAP, f. MP, k. 1374. Československý priemysel 1948.

dovaní šľahali plamene. A. Mach, podpredseda vlády, hneď ponúkol rekonštrukčné práce rišskonemeckým stavebným firmám. Ostro proti tomu protestoval riaditeľ Sedliackej banky Tiso, ktorý presadzoval, aby sa na rekonštrukčných prácach podieľali predovšetkým slovenské firmy. Do rekonštrukčných prác sa zapojili dve stavebné firmy Lazorský & Štefanec a Pittel & Brausewetter. Postupne sa začalo s odpratávaním poškodených zariadení, aby sa vytvoril prístup k objektom, pri ktorých sa predpokladala rýchlejšia oprava. Medzi ne patrila atmosfericko-vákuová destilácia AVD 1 a kotlová destilácia. AVD2 a rozpúšťadlová parafínka boli totálne zničené. Veľké škody zaznamenal aj termálny krak, ktorý sa vtedy dostupnými prostriedkami nedal opraviť. Úplne rozbitá bola aj kotolňa. Zamestnanci Apolky uviedli už v auguste 1944 do prevádzky AVD a postupne začali s pomalou výrobou. Výroby neprerušil ani druhý nálet 20. septembra 1944, ba ani tretí nálet 14. októbra 1944. Škody po týchto dvoch náletoch boli vyčíslené na 20 mil. Ks. V závode už fakticky nebolo čo ničieť. Požadovali jej uhradenie ako vojnovú škodu. Apolka, ako jeden z prvých závodov na Slovensku, dostal finančnú zálohu za spôsobené škody vojnovými udalosťami. Do konca roku 1944 závod spracoval 58 247 t ropy. Výrobný proces sa rozbiehal veľmi pomaly, pretože postupujúce sovietske vojská najprv odrezali cestu rumunskej rope a krátko po nej aj maďarskej. Ostali len malé zásoby rakúskej, hodonínskej a gblskej ropy. Dňa 17. marca 1945 bola Apolka zasiahnutá posledným, štvrtým náletom sovietskym letectvom, ktorý nespôsobil vážnejšie škody. Už 4. apríla pri oslobodení Bratislavy obsadili závod sovietske vojská, ktoré mali eminentný záujem na spustení plynulej výroby. Podnik spracovával ropu tak na 10 % oproti obdobiu presne pred roka. Veľká časť podniku bola ešte v troskách. Čo nestihlo bombardovanie zničiť svojimi náletmi, to sa podarilo dokončiť Nemcom, ktorí stihli demontovať pri ústupe niektoré funkčné zariadenia a stroje. Len časť ukradnutých zariadení sa našla na gréckom vlečnom člne Spirula, ktorý kotvil v bratislavskom prístave. Išlo o niekoľko kusov potrubia. Vedeniu podniku sa podarilo pred vysťahovaním zachrániť viacerých odborne zdatných nemeckých pracovníkov. Aj ich zásluhou už v máji 1945 opustilo podnik 37 t benzínu, 145 t motorovej nafty, 37 t petroleja a 35 t strojového oleja. Spolu to bolo 254 t produktov. V auguste 1945 produkcia dosiahla až 2816 t. Na porovnanie treba uviesť, že mesačná výrobná kapacita závodu v roku 1943 predstavovala 15 tisíc t produktov všetkého druhu (rôzne druhy benzínu, nafty, petroleja, mazacích a valcových olejov, parafínu, koksu a asfaltu). Hlavným odberateľom sa stala sovietska armáda. Civilnému sektoru a obyvateľstvu sa dostávalo len menšie množstvo petroleja, vykurovacieho oleja, parafínu a sviečok. Keď sa front vzdialil od Bratislavy, začali pribúdať autá na cestách. Prakticky však nebolo možné kúpiť benzín a motorovú naftu. Vrcholným úsilím zamestnancov sa v roku 1945 podarilo opraviť kotlovú a atmosféricko-vákuovú destiláciu. Hneď po vojne sa začal prejavovať problém s armatúrkami a náhradnými dielmi. Ten nevyriešili tak skoro ani pribúdajúce mierové roky. Rozhodujúce zariadenia mali pôvod v USA a našim výrobcom sa nepodarilo dlhé roky vyrobiť diely potrebnej kvality. Čo sa nepodarilo Nemcom z ra-

finérie odniesť, to sa pokúsili zničiť. Dobre vedeli, že pece, kotolne, železničné cisterny, sudy i pouličné čerpacie stanice, ktoré im slúžili, urobia rovnakú službu aj pre nepriateľskú armádu. O miestach, na ktoré odviekli Nemci demontované stroje, sa nevedelo nič. Vedenie podniku vyslalo do Nemecka skúseného technika V. Veselého, ktorému sa podarilo skontaktovať s bývalým nemeckým riaditeľom Apolky E. Willingom. Ten počas vedenia v Apolke bol známy tým, že mal veľmi dobré vzťahy so slovenskými zamestnancami. Dokonca prejavil ochotu vrátiť sa späť do podniku, ale bolo jasné, že vzhľadom na vojnové udalosti Nemeck by v čele podniku nebol akceptovaný. O jeho odborných znalostiach svedčil aj fakt, že sa krátko na to stal generálnym riaditeľom najväčšej rafinérie ESSO v Nemecku, ktorá sídlila v Hamburgu. Willing bez väčších problémov označil miesta, na ktoré odviezla nemecká armáda zariadenie a materiál. Dokonca prezradil aj to, že mali byť použité na výstavbu novej Apolky pri Deggendorfe. Aj jeho zásluhou mohli inžinieri, majstri a robotníci postupne skompletizovať prevádzky a uviesť rafinériu do plného chodu. Začiatkom roku 1946 rafinéria pracovala na plný výkon. Rekonštrukčné práce boli zamerané len na obnovenie prevádzky v menej poškodených objektoch. Keďže išlo o starý závod, postavený ešte v období monarchie, nebolo účelné ani dosť možné obnovovať ho v pôvodnom rozsahu. Rátalo sa s postavením novej rafinérie. Plán bol predstretý už v roku 1945. Apolka po rekonštrukcii mala výrobnú kapacitu 5 tisíc t mesačne, čiže trojnásobne nižšiu ako v roku 1943 a jej výrobný program nebol už rozmanitý ako pred bombardovaním.¹³⁶ Veľmi ťažko bola poškodená aj štátna rafinéria v Dubovej. V roku 1943 jej mesačná produkcia predstavovala približne 4 tis. t výrobkov rôzneho druhu, podobne ako v Apolke. Rafinéria po čiastočnej rekonštrukcii začala vyrábať podľa výrobného programu z roku 1943 len v menších objemoch. Rekonštrukčné práce v závode boli ukončené do konca roku 1946. Jediné zariadenie, ktoré nebolo dané do prevádzky bol pipe-still na spracovanie surového benzínu zo zahraničia, z ktorého dovozom sa už nepočítalo. Pri obnovovaní výroby v uvedených dvoch rafinériách bol popri rekonštrukčných prácach najväčším problémom nedostatok suroviny. Jediné štátna rafinéria v Dubovej mala pokrytú spotrebu dodávkami ropy z Gbelov. Tam sa vyťažilo mesačne okolo 2 500 t ropy, čo stačilo pokryť kapacitnú spotrebu závodu v Dubovej. Apollo Bratislava však bola odkázaná na dovoz suroviny zo zahraničia. ČSR hneď po vojne uzavrela dohodu o dodávkach ropy s Maďarskom, ktoré malo dodať 25 tis. t a s Rakúskom, ktoré sľubovalo vyviezť do ČSR 45 tis. t. Maďarsko nedodalo nič a Rakúsko len zlomok zo sľúbeného množstva.¹³⁷ Nedostatok suroviny pre Apollo sa podarilo prechodne vyriešiť v spolupráci s Červenu armádou. Táto dodala do závodu na spracovanie časť svojich zásob ropy, za ktorú od závodu dostala hotové výrobky. Jediná nepoškodená rafinéria bola v Trste-

136 SNA, f. MH, k. 222. Rekonštrukčné práce v rafinérii Apollo; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 21-24; KUDLIČKA, Emil - VALO, Peter. *Slovnaft 100*. Bratislava, 1995, s. 40- 45; VRABLIC, ref. 1, s. 242.

137 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 80; VRABLIC, ref. 1, s. 242-243.

nej. Patrila firme Vesta, ktorá pred prechodom frontu vlastnila po Apolke najviac čerpacích staníc na Slovensku. Rafinéria mala malú výrobnú kapacitu, zameranú predovšetkým na výrobu nafty a benzínu, ktorú Vesta dodávala do svojich čerpacích staníc. Výrobu však po vojne neobnovila.¹³⁸ Na východnom Slovensku pracovali ešte dve malé rafinérie. V Strážskom bola rafinéria prechodom frontu úplne zničená, avšak postupne sa začal závod obnovovať. Rozhodlo sa, že v rafinérii sa po obnovení zariadení začne s výrobou rôznych druhov masť a motorových olejov. Pre nedostatok suroviny sa výroba ani po dvoch rokoch neobnovila. Rafinéria firmy Weinberger a Ortner v Michalovciach bola vojnovými udalosťami čiastočne poškodená. Keďže išlo o malý a veľmi zastaraný podnik, výroba nebola obnovená. Prechodom frontu sa nepoškodili nádrže, preto sa výborne hodili na skladovanie pohonných látok určených pre východné Slovensko. Po oslobodení bola z piatich rafinérií na území Slovenska obnovená výroba len v dvoch, v ktorých boli potrebné rozsiahle rekonštrukčné práce. Ani v jednej z nich však nebola výroba obnovená v pôvodnom rozsahu a sortimente, čo v prvých mesiacoch po vojne značne sťažovalo rekonštrukčné práce v dôsledku nedostatku pohonných látok pre stavebné mechanizmy.¹³⁹

V novembri 1945 sa obnovila výroba v dôležitom chemickom podniku vo Východoslovenskej chemickej továrni v Košiciach, ktorá začala vyrábať olovené rúry. Hlavný výrobný artikel – kyselinu sírovú a umelé hnojivá nemohli vyrábať kvôli nedostatku surovín a pre úplne zničenie zariadenia na výrobu kyseliny sírovej. Rekonštrukčné práce na domoch v obciach východného Slovenska urýchlilo aj spustenie výroby v košickej továrni na lepenku, kde sa do konca roku 1945 výrobné kapacity vyrovnali stavu pred prechodom frontu. Nedostatkom surovín trpela aj továreň na výrobu mydla v Košiciach, ktorá do konca roku 1945 využívala len 20 % svojich kapacít. Továreň nebola poškodená vojnovými udalosťami, ale skôr diletantstvom a nečinnosťou maďarskej strany. Po Viedenskej arbitráži pripadla Maďarsku, ktoré v nej zastavilo výrobu kvôli nadbytku mydla na trhu. Slovensko paradoxne počas celej vojny trpelo enormným nedostatkom mydla. Zanedbanou starostlivosťou v Košiciach nedokázali spustiť naplno výrobný program ani dva roky po vojne. Celkovo chemický priemysel po roku 1945 zažíval vážnu krízu. Okrem superfosfátov poklesla výroba významných chemických produktov kyseliny sírovej, umelého hodvábu, náterových lakov a farieb na viac ako polovicu oproti roku 1943. Pri umelej strižni bol dokonca pokles výroby skoro päťkrát nižší ako v roku 1943.¹⁴⁰

Priemysel stavebných hmôt

Pre rekonštrukčné práce však mal najväčší význam priemysel stavebných hmôt, ktorý bol vojnovými udalosťami len čiastočne poškodený. Pri bojových operáciách bolo

138 Apolka vlastnila 110 benzínových púmp a Vesta 81; SNA, ÚZSP, k. 71. Návrh na zriadenie obchodu výrobkov z nafty zodpovedné záujmom Slovenskej republiky.

139 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 90-100; VRABLIC, ref. 1, s. 242-243.

140 SNA, ÚZSP, k. 71. Chemický priemysel 1940 -1948; VRABLIC, ref. 1, s.243.

7 podnikov úplne zničených a asi 25 ťažko poškodených. V priebehu roku 1945 pokročila rekonštrukcia priemyslu stavebných hmôt natoľko, že koncom roka mohli byť podniky tohto priemyselného odvetia pri dostatku uhlia v prevádzke asi na 50 %, čo však nestačilo na uspokojenie zvýšeného dopytu po stavebných hmotách. Ani dovoz stavebných hmôt z českých krajín nemohol úplne odstrániť ich katastrofálny nedostatok.

Veľkým šťastím bolo, že v dôsledku vojnových udalostí sa nezničili cementárne. Vážne poškodená bola jedine cementáreň v Stupave a v Hornom Srní. Prechod frontu neušetril časť továrenských objektov, komíny, laboratórne zariadenia, ale aj lanovku. Rekonštrukčné práce prebiehali počas celého roku 1945 a na jeho konci mohla cementáreň spustiť prevádzku. V súvislosti s rekonštrukčnými prácami na poškodených budovách bolo dôležité, že ostatné cementárne mohli spustiť prevádzku hneď po oslobodení. V máji 1945 ako prvá spustila výrobu cementáreň v Hornom Srní. Dodávky cementu pre najviac poškodené regióny sa urýchlili predovšetkým počas roku 1946. Spôsobili to aj fúzie menších cementární do väčších spoločností. V Trenčíne v tom období vznikol podnik Slovenské cementárne a vápenky, ktorý spravoval cementárne v Hornom Srní, Ladcoch, Lietavskej Lúčke. Cementárne však trpeli nedostatkom sadrovca v dôsledku zničenia Prvých slovenských sadrových závodov v Spišskej Novej Vsi. Podnik mal úplne zničené budovy a väčšiu časť strojového zariadenia. Počas celého roku 1945 sa sadrovec spracovával len manuálne. Poverenictvo priemyslu a obchodu v dôsledku toho vydalo na jeseň nariadenie, ktoré zastavilo výstavbu nových zariadení. Stavebný materiál sa začal prednostne prideľovať pre verejné práce, na rekonštrukciu poškodených budov, štátnych, verejných a priemyselných podnikov. Menšie množstvo materiálu bolo uvoľnené aj na opravy súkromných budov. Zlepšenie v zásobovaní stavebným materiálom nastalo až na prelome rokov 1945/1946, keď začali prichádzať dodávky z českých krajín. Najviac však pomohlo čierne uhlie z Ostravska. Hlavným faktorom, ktorý ovplyvnil nízku produkciu priemyslu stavebných hmôt bol nedostatok uhlia. Stavebný priemysel pri plnej kapacite mesačne spotreboval 15 tis. t uhlia a 9 tis. t koksu. Dodávky však prichádzali veľmi nepravidelne, a preto ani tie závody či priemyselné zariadenia, ktoré neboli poškodené vojnovými udalosťami, nemohli pracovať na plnú kapacitu. Prejavovalo sa to hlavne v tehelniach, ktoré mali najväčšiu spotrebu uhlia. Zvýšeniu výroby tehal pomohol aj presun 10 tehelní z českého pohraničia na Slovensko, ktoré boli nahradené 10 zničenými alebo poškodenými tehelnami. Čiže stav funkčných tehelní sa ustálil na počte 75, teda rovnako ako v júni 1944. Časť z nich bola na tú dobu výborne strojovo zariadená. Napríklad Tehelňa v Pezinku osadila 3 Gibbsonové kruhové pece, ktoré boli v tom čase najmodernejšie v Strednej Európe. Okrem nedostatku uhlia, výkonnosť a priebeh rekonštrukčných prac brzdila skutočnosť, že skoro všetky te-

helne pracovali len sezónne. Robotníkov v októbri prepúšťali a do práce nastupovali v marci nasledujúceho roku. To postupne spôsobilo úplné zastavenie výroby tehl.¹⁴¹

Energetika

Nemci si veľmi dobre uvedomovali, že bez elektrickej energie nemôže fungovať nijaká oblasť hospodárstva, preto ich vojská obsadzovali strategické elektrárne už od júla 1944. Dňa 19. januára 1945 odstavili na príkaz nemeckého velenia najmodernejšiu a najvýkonnejšiu elektráreň v Kropáčoch, ktorá zásobovala energiou celé východné a časť stredného Slovenska. Nemeckí okupanti poškodili začiatkom apríla 1945 elektráreň, ktorá zásobovala celú Bratislavu, demontovali časti generátorov, ale slovenskí pracovníci ich odviezli a schovali. Nemci tomu už vzhľadom na priblíženie frontu nedokázali zabrániť. Aj preto bratislavská mestská elektráreň začala fungovať už tri dni po oslobodení. Veľmi ťažko sa však realizovala oprava rozvodní. Množstvo transformátorov a vedení bolo úplne zničených, Nemci vo viacerých častiach mesta odpílili elektrické stĺpy. Závod Siemens, ktorý mohol dodať časť týchto technických zariadení, takmer úplne vyhorel. Oprava vedení sa spomaľovala aj preto, že mnohí odborníci, najmä nemeckej národnosti, opustili mesto a po vojne sa už nevrátili. Na severe Slovenska bolo poškodené 100 kV vedenie z Moravskosliezskych elektrární v Ostrave, ktoré dodávali elektrinu na naše územie. Opravy vysokonapäťových vedení komplikovalo aj rozsiahle podmínovanie. Odmínovacie jednotky našej a ruskej armády nestíhali od mín očistiť veľkú časť vedení vysokého napätia, čo v konečnom dôsledku spôsobovalo brzdenie obnovenia dodávok elektriny najmä v severnej a východnej časti republiky.¹⁴² Priamy vplyv bojových operácií a následné vojnové škody na výrobných zariadeniach poznamenali zásobovaciu a hospodársku situáciu Slovenských elektrární vo väčšine regiónov. Hľadali sa rôzne cesty eliminácie nepriaznivých vplyvov. Jednou z ciest, ktorú navrhovalo vedenie Slovenských elektrární, bolo zvyšovanie cien elektrickej energie. Poverenie SNR pre výživu a zásobovanie však s týmto riešením nesúhlasilo. Dodávky elektrickej energie boli závislé od postupu obnovovania poškodených výrobných a rozvodných zariadení a od pomerov v zásobovaní palivami.¹⁴³

Na západnom Slovensku vzhľadom na veľký počet priemyselných závodov museli v období od júna do konca decembra 1945 pristúpiť k obmedzeniu dodávok elektrickej energie veľkoodberateľom. Handlovská elektráreň, ako jeden z najväčších výrobcov elektrickej energie, dodávala v druhej polovici roka 1945 do sietí Slovenských elektrární len polovičný výkon. Zo zmluvných 7000 kW to predstavovalo 3600 kW.

141 SNA, f. Poverenie techniky (ďalej PT), k. 19. Štatistika stavebníctva za rok 1949; SNA, f. UZSP, k. 71., Chemický priemysel 1940 – 1948; Štatný archív Prešov (ďalej ŠA PO), f. Štatný stavebný úrad Prešov (ďalej ŠSÚ PO) k. 69. Stavebné práce na východnom Slovensku; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 74-80; VRABLIC, ref. 1, s. 245.

142 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938-1948*. Bratislava: Prodama, 2010, s. 67-71.

143 Tamže, s. 74. SNA, f. Poverenie dopravy (ďalej PD). Návrh na zvýšenie cien energie, k. 6.

Nemecké jednotky poškodili najväčšiu turbínu handlovskej elektrárne s výkonom 6000 kW. Turbínu zaslali na opravu do strojární v Brne. Úplne nefunkčný ostal aj 3000 kW generátor. Jeho opravy sa ujal bratislavský Siemens. Znížené dodávky elektrickej energie boli okrem deštrukcie elektrických zariadení aj dôsledkom kritickej situácie v zásobovaní uhlím. Niektoré tepelné elektrárne pracovali iba na 10 % svojho inštalovaného výkonu.¹⁴⁴ Prvé mesiace po vojne bolo elektrárnenstvo najmä pre odberateľov málo priaznivé. Spoľahlivosť dodávok elektrickej energie, predovšetkým v zimných mesiacoch, značne kolísala. Najväčšie problémy so zásobovaním nastali v zime roku 1947/48, hlavne na východnom Slovensku. Slovenské elektrárne museli, podobne ako počas vojny, prikročiť k obmedzeniu dodávok elektrickej energie. Stále sa zdôrazňovala potreba elektrifikácie miest a obcí, ale výrobné kapacity nestačili pokrývať požiadavky dopytu po elektrickej energii. Nepriaznivá situácia na východnom Slovensku vznikla aj v dôsledku zaostávania výstavby nových výrobných kapacít. Od marca 1939, keď uviedli do prevádzky tepelnú elektrárňu v Krompachoch, výstavba elektrární stagnovala. Navyše pribudli ťažkosti v dodávke palív. Výrobu v hydroelektrárňach narúšalo počas zimných mesiacov zamrzanie riek. Slovenské elektrárne sa preto rozhodli zvýšiť výkon Krompašskej elektrárne o 20 MW inštalovaním nového turboagregátu.

V sledovanom období museli elektrárenské podniky pristúpiť k obmedzeniam dodávok elektrickej energie pre veľkoodberateľov aj maloodberateľov. Veľkoodberateľov rozdelili do troch kategórií: na strategických (nemocnice, pošty, letiská), dôležitých (priemyselné podniky, ktoré museli zredukovať odber na polovicu) a bez dôležitosti, napríklad mlyny. Tieto mohli využívať elektrickú energiu len v noci. Reštaurácie, kaviarne, cukrárne a kiná mali nariadené striedavo zatvárať podľa vypracovaného harmonogramu. Platil zákaz dodávať elektrickú energiu na tanečné zábavy a plesy, ako aj na osvetľovanie výkladných skriň a reklám. V mestách nad 20 tisíc obyvateľov fungovalo verejné osvetlenie na 50 %. V sídlach od 5 do 20 tisíc na 15 %. Obciam do 5 tisíc obyvateľov sa verejné osvetlenie vypínalo úplne. Pri splne mesiaca SE verejné osvetlenie vypínali vo všetkých sídlach. V letných mesiacoch obvodní montéri podľa zvláštnych inštrukcií organizovali a regulovali elektrickú mlatbu, ktorá mala na poľnohospodárskom vidieku veľký význam až do rozšírenia kombajnovej žatvy. U maloodberateľov v období od novembra 1947 až do februára 1948 zaviedli tzv. zimný čas. V uvedených mesiacoch mohli odberatelia spotrebovať len toľko elektrickej energie ako predstavoval ich odber v máji 1947 + 5 kWh. Pokiaľ mal odberateľ v máji 1947 nulový odber, nariadili mu maximálnu spotrebu ako v septembri 1947 + 5 kWh. Porušenie stanovených noriem sa trestalo.¹⁴⁵

144 ŠA BA, f. Energetické závody- Riadiace orgány elektrární na Slovensku (ďalej EZ) 1927-1960, k. 22. Ročná prevádzková správa za rok 1945.

145 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované). Obežník č. 180 z dňa 10.10.1947 Obmedzenie odberu prúdu v domácnostiach; Vyhláška povereníka priemyslu a obchodu zo dňa 27. 10. 1947 o prechodnom obmedzení spotreby elektrickej energie; *Prúd*, číslo 5-6, roč.3, č. 10-11, október – november 1947.

Ďalším riešením problémov so zásobovaním elektrickou energiou bolo zostavovanie zoznamov prioritných odberateľov. Títo boli pred ostatnými odberateľmi uprednostňovaní. SE dodávkami energie odmeňovali plnenie hospodárskeho plánu. Na rok 1948 prijali uznesenie, že budú prednostne dodávať elektrickú energiu tým závodom, ktoré splnili svoj dvojročný plán do 28. októbra 1948.¹⁴⁶ Niektoré elektrárne získali v predmetnom období funkciu núdzových zdrojov elektrickej energie. Podľa interných smerníc SE mali za úlohu nepretržite zabezpečovať dodávky elektrickej energie pre strategických odberateľov, ako napríklad nemocnice, pošty a letiská, mliekarnie atď.¹⁴⁷ Uvedenú úlohu plnili spravidla závodné elektrárne. Išlo o centrály, ktoré dodávali elektrickú energiu pre výrobnú spotrebu určitého závodu a nadbytočnú energiu distribuovali iným odberateľom. Závodné elektrárne mali inštalované zariadenia s nižšou výrobnou kapacitou, preto ich údržba bola menej náročná a spotreba palív nižšia. Správy závodných elektrární mali povinnosť zabezpečiť pohotovosť obslužného personálu, dohliadať na zásoby surovín, ako aj na údržbu výrobných zariadení. V prípade poruchy alebo výpadku dodávok elektrickej energie boli postihnuté najmä závody s nepretržitou prevádzkou. Preto si budovali vlastné zdroje v prevádzkyschopnom stave. Tieto mohli byť za normálnych podmienok odberu energie v stave pokoja, ale pripravené na okamžité spustenie prevádzky. Označovali sa ako *núdzové zdroje elektrickej energie*. Koncom štyridsiatych rokov boli pomery v elektrárenskve natoľko kritické, že na preklopenie zimných špičiek sa mobilizovali aj núdzové zdroje elektrickej energie bez ohľadu na hospodárnosť prevádzky.¹⁴⁸

Predstavitelia elektrárenskva mohli na konci roka 1948 konštatovať, že navzdory mimoriadne náročným hospodárskym podmienkam splnili úlohy dvojročného plánu. Elektrárenské podniky prekročili v rámci ČSR plánovanú výrobu energie. Namiesto dvojročným plánom vytýčených 7,4 TWh dosiahli objem výroby 7,51 TWh. Oproti predvojnómu stavu zvýšili produkciu o 83%. Zároveň sa podarilo skrátiť dobu odstránenia porúch na zariadeniach v porovnaní s rokom 1945 o 20 % a spotrebu uhlia znížiť oproti plánu dvojročnice o 3 %, čo predstavovalo úsporu 120 tisíc ton.

Napriek úsiliu homogenizovať jednotlivé regionálne rozdiely prebiehala elektrifikácia značne diferencovane. Najlepšie boli na tom časti západného Slovenska a najhoršie severovýchodné oblasti východného Slovenska. Z 80 okresov bolo v roku 1947 úplne elektrifikovaných len 6. Až v 12 okresoch nedosahovala elektrifikácia ani 10 %. Podľa štatistiky bolo na Slovensku 3359 obcí, z nich elektrifikovaných 1467, čo predstavovalo 43,7 %. Z 632 458 domov bolo pripojených na elektrickú energiu 404 424

146 PA VSE KE, f. Dokumentacia poroku 1945 (nespracované). Obežník č. 145, z 12.12.1948, uprednostňovanie podnikov pri splnení dvojročného plánu.

147 Tamže. Interná smernica o strategických spotrebiteľov.

148 V päťdesiatych rokoch skoro každý z týchto strategických odberateľov mal zabezpečené náhradné zdroje elektrickej energie. Zvyčajne išlo o spaľovacie motory, zo začiatku aj motory nasávajúce plyn, neskôr dieselové motory V malej miere sa využívali benzínové hnacie motory. Na niektorých miestach sa vyskytli malé parné stroje. Všetky tieto zariadenia mali malé výkony, slúžili prevažne len pri výpadku dodavok prúdu ako náhradný zdroj.

domov, čo predstavovalo 63,9 %. Z 3 538 709 obyvateľov Slovenska elektrickú energiu začiatkom roku 1947 využívalo 2 377 741, teda 67,2 %.¹⁴⁹

Banský priemysel

Slovenské bane utrpeli najväčšie škody spôsobené ustupujúcou nemeckou armádou. Veľká väčšina strojov bola demontovaná a naložená na železničné vagóny smerujúce do Nemecka. Budovy boli v prevažnej miere vypálené a dopravné zariadenia zlikvidované výbušnami. V povrchových baniach sa postupne obnovovali mechanizmy na ťažbu, ktoré Nemci nestačili odniesť. Horšie to bolo v podzemných baniach, ktoré skoro všetky boli zaliate vodou a čerpadlá buď neboli, alebo boli nefunkčné. V roku 1945 zaznamenala rapidný pokles predovšetkým ťažba uhlia. Kým v roku 1943 sa vyťažilo 832 375 t uhlia, ťažba v roku 1945 poklesla na menej ako tretinu (238 078 t).

Ťažba uhlia na Slovensku v mesiacoch apríl- november 1945¹⁵⁰

Mesiac	Handlová	Nováky	Čakanovce
apríl	30 t	12 t	-
maj	56 t	26 t	-
jún	8 239 t	3 501 t	294 t
júl	6 898 t	4 346 t	525 t
august	10 885 t	5 526 t	725 t
september	10 522 t	5 315 t	1 975 t
október	21 477 t	6 075 t	1 769 t
november	25 934 t	6 729 t	2 099 t
SPOLU	84 041 t	31 530 t	8 387 t

Okrem týchto baní na Slovensku po roku 1945 fungovali malé uhoľné bane vo Veľkej Toroni (množstvo uhlia vyťaženého v roku 1945 - 246 t) a Obyciach (množstvo uhlia vyťaženého uhlia v roku 1945 - 824 t) Toto vyťažené množstvo uhlia bolo však tak malé, že sa rozpredávalo záujemcom z obcí susediacich blízko týchto baní.

Najväčšia z uhoľných baní na Slovensku v Handlovej bola značne poškodená. Zamestnancom sa podarilo optimálne spustiť ťažbu až začiatkom októbra 1945. Kým koncom roku 1943 sa v bani vyťažilo 774 175 t hnedého uhlia, do začiatku decembra 1945 zamestnanci bane vyťažili len 84 041 t, čo predstavovalo deväťnásobne menšiu ťažbu. Baňa dosiahla predvojnovú úroveň ťažby až druhej polovici roku 1946. V auguste 1945 sa ťažba uhlia celkom dobre stabilizovala v Novákoch, ale začiatkom septembra sa pokazili skoro všetky kompresory a na niekoľko dní sa musela ťažba zastaviť, pokiaľ znovu neboli uvedené do chodu. Po oslobodení bol objavený

149 Štatistická príručka Slovenska, 1947, s. 205-506.

150 Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 26.

výskyt grafitu v uhoľných závodoch vo Veľkej Toroni. Išlo o najmladšiu baňu, ktorá bola sprevádzkovaná počas vojny. V roku 1947 sa zaviedla ťažba a výroba mletého grafitu. Uhoľné bane na ťažbu čierneho uhľia v Čakanovciach museli kompletne vybudovať strojárské zariadenia, ktorých časť bola odvečená a časť značne zastarala. Uhlie bolo strategickou surovinou pre každú oblasť priemyselnej výroby a od jeho dodávok závisel chod a rozvoj povojnového slovenského priemyslu. Oživenie baníctva v predmetnom období značne brzdila absencia kvalifikovaného personálu. V Čakanovciach, Obyciach a Veľkej Toroni až do konca roku 1946 nepracoval žiadny banský inžinier. V handlovských baniach pracovalo pred prechodom frontu 2957 zamestnancov, z ktorých 1213 bolo Nemcov, ktorí v máji 1945 zo závodu odišli. V uhoľných baniach sa zvýšil počet zamestnancov náborom a dočasnou výpomocou dobrovoľníkov. Táto nová pracovná sila sa len postupne približovala k výkonnosti kvalifikovaných baníkov. O tom, že išlo o strategické odvetvie v hospodárstve svedčí aj fakt, že mzdy baníkov boli hneď od začiatku povojnovej rekonštrukcie preferované oproti iným odvetviam.

Povojnová kríza veľmi negatívne ovplyvnila aj ťažbu v železnorudných a nerudných baniach. Spišské bane v dôsledku odmontovania a odvezenia strojov nemohli obnoviť ťažbu v normálnom rozsahu. Väčšina baní robila len udržiavanie a najpotrebnejšie rekonštrukčné práce. Podobný stav ako v spišských baniach bol aj v baniach na mangánovú rudu v Švábovciach a v bani na ťažbu azbestu v Dobšinej. Antimónová ruda v Poproči sa ťažila len asi v rozsahu jednej pätnástiny normálnej ťažby. Tento stav bol podmienený nedostatkom strojov a hnacích remeňov. Vo väčšine baní sa ťažba kvôli poškodeniu či odvečeniu strojového zariadenia, nedostatku elektrického prúdu, ale aj zlého zásobovania uhlím, potravinami, výbušnami obnovovala veľmi pomaly. Na začatie ťažby mala veľký vplyv aj doprava. Bane v Železníku mali na skládke veľké zásoby železnej rudy ešte z predfrontovej ťažby, ale pre nedostatok vagónov ju nemohli odoslať do hút. Zásobovali predovšetkým vysokú pec v Tisovci, ktorá bola úplne zničená a výrobu nedokázala spustiť ani do konca roku 1945. Vyraďením vysokej peci v Tisovci z prevádzky sa výroba surového železa na Slovensku fakticky zastavila. Táto skutočnosť tiež v zásade podmieňovala výrobu surovej ocele, ktorá dosahovala len 1 % produkcie pred vojnou. V roku 1943 sa vyťažilo 1 429 300 t surovej železnej rudy, čo predstavovalo najvyšší objem ťažby počas celého obdobia trvania baníctva. Pritom v roku 1945 ťažba surovej železnej rudy poklesla na 71 997 t. Železnorudné bane sa prudkým poklesom ťažby zaradili medzi priemyselné odvetia, ktoré priamymi, ale aj nepriamymi dôsledkami vojny boli najviac postihnuté. Na obnovenie ťažby a jej výšku pôsobila takisto skutočnosť, že počas rokov 1939-1944 sa ťažilo bez prihliadnutia na perspektívu baní. Úplne sa zanedbávala údržba, otváracie a následné práce, ktoré sa museli robiť až po oslobodení. Takto vybičovaná produkcia bola aj v iných oblastiach priemyslu a všetky negatíva sa potom znásobili v komplikovanejšej rekonštrukcii po oslobodení. Najviac poškodeným závozom boli závody koncernu RUDA v Koterbachoch (Rudňany). Rekonštrukčné práce prebiehali od marca do októbra 1945, kedy

bola spustená prevádzka. Obnoviť sa muselo veľké množstvo strojov, predovšetkým spiekareň rudy a rotačná pec. Bane vo vlastnej elektrárni nainštalovali v roku 1946 novu turbínu a zdvojnásobili jej výkon. Prebytočnú energiu dodávali do siete Východoslovenských elektrární. Takisto veľký pokles zaznamenala v roku 1945 aj ťažba mangánovej rudy. Ťažba dosiahla maximum v roku 1943, keď sa na Slovensku vyťažilo 144091 t železnej mangánovej rudy. V roku 1945 ťažba poklesla o 65 %. Postupne boli rekonštruované najdôležitejšie magnezitové závody na Slovensku v Jelšave a Lovinobani. Toto odvetvie po vojne prechádzalo značnou krízou. Produkciu magnezitu na Slovensku vo veľkej miere začali ovplyvňovať svetové trhy, pretože 80 % produkcie zo slovenských závodov išlo na export. Z európskych trhov ho postupne v rokoch 1946/1947 začal vytláčať ruský magnezit z Uralu. Povojnový magnezitový priemysel vyrábala výlučne ohňovzdorné látky. V obnovených závodoch sa začali experimenty s výrobou magnezitových kovov. Po roku 1948 sa magnezitový priemysel orientoval na výrobu stavebného materiálu z páleného magnezitu. Počas vojny mala veľký význam pre zbrojársky priemysel ťažba antimónu. Po bani v Poproči sa otvorili nové bane v Medzibrode, Pezinku a Dúbrave. Po vojne bol asi najvyšší cenový prepád pri antimóne. V antimónových baniach a hutách sa po oslobodení robili udržiavacie práce a ťažba sa obmedzila na minimum. Banský priemysel ešte v roku 1948 nedosahoval predvojnovú produktivitu.¹⁵¹

Kovospracujúci priemysel

S ťažbou a spracovaním železnej rudy úzko súvisel aj kovospracujúci priemysel, ktorý trpel nedostatkom najmä šedej zlomkovej liatiny, kvalitnej nástrojovej ocele, surového tyčového železa, plechov a pásového železa. Zlievarne nemali dostatok zlievarenského koksu. Kovospracujúci priemysel prechádzal výraznejšie ako iné priemyselné odvetvia zmenou výrobných programov z vojenských na mierové. V období vojny bola každá významnejšia strojárna firma vo väčšej či menšej miere zapojená do zbrojárskeho programu. Pokyn k prechodu takmer celej zbrojárskej výroby na mierovú dala 5. júna 1945 Vojenská rada pri predsedníctve vlády. Lenže zmena výrobného plánu nebola jednoduchá predovšetkým pre tie slovenské firmy, ktoré len veľmi ťažko hľadali náhradný výrobný program.

Vojnovými udalosťami bola asi najviac postihnutá Továreň na meď v Krompachoch. Nemecké vojská ju pri ústupe z väčšej časti zlikvidovali. V dôsledku toho sa v nej do konca roku 1945 podarilo len čiastočne obnoviť výrobu modrej skalice a náhradnú výrobu drobných kovových potrieb pre železnice. Do obnovy budov a rozšírenia ďalšej výroby sa zamestnanci ani nepúšťali. Nedostatok oceľových plechov, ako aj celulóidu mal nožiarsky priemyselný závod v Štóse. Továreň na smaltový tovar v Matejovciach popri nedostatku plechu trpela aj nedostatkom cínu, uhlia a koksu, preto ani výrobu neobnovovala. Z kovospracujúcich závodov sa celkom dobre podarilo obnoviť výrobu len podniku Popradské vozovky a strojárne, ktorý pracoval na 60 % a Továrni na

¹⁵¹ Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 30-33; PRŮCHA, ref. 1, s. 115; VRABLIC, ref. 1, s. 235.

mlynské stroje v Košiciach, kde závod pracoval na 75 % normálnej produkcie.¹⁵² Azda najviac postihnutým kovopriemyselným závozom na Slovensku bola Továreň na dopravné prostriedky v Trenčianskych Biskupiciach. Nemci ho úplne zrovnali so zemou. V prvých dňoch po oslobodení sa dokonca uvažovalo, že podnik nebude obnovený. Poverenictvo financií nakoniec súhlasilo s renováciou len čiastočne poškodených budov. Do konca roku sa akoby zázrakom podarilo postaviť dva objekty, v ktorých bolo možné začať realizovať výrobný program. Kompetentné orgány však neprejavovali záujem o predošlý výrobný program zameraný predovšetkým na letecké stroje, preto muselo vedenie hľadať výrobnú alternatívu. Od riaditeľstva ČSD sa im podarilo získať zákazku na opravu menšieho počtu vagónov. Nebolo to však trvalé riešenie výrobné náplne závodu. Ministerstvo priemyslu uvažovalo, že závod preberie výrobu tzv. gael-motorov aj s príslušným zariadením od firmy A.E.G. Křížík - Podmoklov pri Dečine. Dokonca do severných Čiech odišlo na školenie 180 zamestnancov. V Trenčianskych Biskupiciach sa podnik pripravoval na zavedenie nového programu zameraného na výrobu elektromotorov, vysávačov, a elektrických kuchynských spotrebičov. Nakoniec však bol výrobný program zrušený a závod ostal bez akejkoľvek perspektívy. Vedenie, aby nemuselo prepúšťať svojich zamestnancov, zaviedlo tzv. núdzovú výrobu pre svoj sklad. Na vlastnú objednávku pre sklad vyrobili v roku 1946 400 mlynských vozíkov, 840 kolobežiek, 660 lustrov, 20 záhradných lavíc a iný drobný tovar. V dôsledku vojnových udalostí, nevyjasnenia a ustavičných zmien vo výrobnom programe Továreň na dopravné prostriedky v Trenčianskych Biskupiciach len za obchodný rok 1945 vykázala pasíva vo výške 175 mil. Kčs, čo bola na tu dobu obrovská suma.¹⁵³ Obdobné problémy s výrobným programom mal aj v tom čase najväčší strojársky závod na Slovensku - Zbrojovka v Považskej Bystrici. Prechodom frontu nebol až tak zasiahnutý ako ostatné podniky v kovopriemysle. Utrpel len menšie škody na hotových výrobkoch a na výrobnom materiáli, ktoré odviezli nemecké vojská. Po vojne bol podnik schopný prevádzky. Keďže na svoje tradičné výrobky (muníciu) nemal objednávky, musel si iniciatívne hľadať náhradný výrobný program. Od Zväzu pre mlieko a tuhy sa mu podarilo získať objednávku na 100 tis. mliekarenských kanvíc. Pri ich výrobe sa využilo zariadenie, určené pôvodne na výrobu delostreleckých nábojníc. Väčšina strojov závodu bola však jednoúčelová a v rámci mierového výrobného programu sa nedala použiť. V roku 1946 závod začal s výrobou chladničiek značky Manet a malých motocyklov. Finančne najviac poškodeným podnikom na Slovensku boli Škodové závody v Dubnici nad Váhom, zamerané na zbrojársku výrobu. Ustupujúce nemecké vojska výbušninami a podpaľovaním dokonale paralyzovali závod. Celkové škody boli vyčíslené na 1,28 mld. Kčs, čo bola na slovenské pomery astronomická suma. Závod sa skladal z viacerých častí (haly, podzemné dielne, laboratóriá, administratívne a obytné budovy) rozložených na ploche 110 tis. m². Pracovníci mali k dispozícii 19 murovaných domov a 37 drevených. Spolu s rodinnými príslušníkmi sa mohlo v závode nachádzať

152 Závěrečná správa PPO, ref. 30, s. 55-57; VRABLIC, ref. 1, s. 238.

153 Závěrečná správa PPO, ref. 30, s. 45-48; VRABLIC, ref. 1, s. 239.

až 9,5 tis. ľudí. Výrobné haly boli srdcom celého podniku. Vyrábali sa v nich kanóny s celým príslušenstvom. Tri haly boli vo výstavbe a dve funkčné haly totálne zničili nemecké vojská. V podzemných dielňach bola lisovaná a sústružená munícia a vyrábali sa pre ňu zapaľovače. Tie nepotrebovali obnovu, pretože okrem poškodených pilierov spôsobených výbuchmi, podzemné dielne odolali deštrukcii. Viac boli poškodené laboratóriá, v ktorých sa munícia plnila. Väčšina inventáru zhorela do tla. O strategickom postavení podniku v slovenskom priemysle svedčil aj fakt, že závod 8. júna 1945 navštívili zástupcovia Povereníctva priemyslu, ktorí samostatne mapovali rozsah škôd. Tlačili na vedenie podniku, aby urýchlene pristupovalo k rekonštrukčným prácam. Podnik mal na rozdiel od iných kovospracujúcich závodov vopred vypracovaný výrobný program. Haly boli prestavané na rekonštrukciu železničných vagónov a rušňov. Do laboratórií sa nainštalovali ťažké obrábacie stroje, ktoré začali vyrábať súčiastky pre lokomotívy a nákladné vozidlá. Škodové závody v Dubnici nad Váhom mali veľký podiel na rekonštrukcii železníc na Slovensku po II. svetovej vojne.¹⁵⁴

Priemysel celulózy a papierní

Nemecké vojská pred ústupom venovali veľkú pozornosť demontovaniu a odvážaniu elektrických motorov, turbín a iných strojov. Na Slovensku pracovalo po oslobodení v tomto odvetví 6 papierní, 4 celulózky, 2 lepenkárne a patrilo sem aj 45 tlačiarňí. Takmer z každého celulózovo- papierenského závodu na Slovensku odviezli nejaké stroje alebo súčiastky. Po oslobodení závody väčšinu strojového zariadenia našli a namontovali na pôvodné miesto. Tieto práce sa, žiaľ, väčšinou predĺžili až do jesenných mesiacov. Podnikom tak vznikali veľké straty, ktoré sa však vo vojnových škodách nevykazovali, hoci boli spôsobené v dôsledku vojnových udalostí. Jedným z najväčších problémov pri obnovovaní výroby aj v celulózovo - papierenskom priemysle bol veľký nedostatok uhlia. Nielen, že si závody nemohli uhlie kúpiť podľa potreby, ale nedodávali im ani plánom určené minimálne kontingenty. V dôsledku toho sa závody usilovali aj pri zvýšení výrobných nákladov udržať plynulú prevádzku, aby neprišlo k poškodeniu strojov. Pre nedostatok uhlia bola celulózka v Gemerskej Hôrke i závod Továrň na papier v Slavošovciach na zimné obdobie zastavená, stroje uskladnené a robotníci prepustení. Zastavenie výroby v továrni v Gemerskej Hôrke ochromilo výrobu aj v závode v Slavošovciach, pretože dodávala lacnú nátrónovú buničinu pre svoju materskú spoločnosť do Slavošoviec, ktorá bola potrebná na výrobu rotačného papiera a vlnitej lepenky. Závod bol značne zdecimovaný aj faktom, že po viedenskej arbitráži pripadol Maďarsku, ktoré nemalo absolútny záujem o jeho rozvoj. Papierne v Slavošovciach spravili rozruch aj medzi politickými stranami. Predstavovali jediný podnik na Slovensku dodávajúci tlačiarňam rotačný papier, na ktorom sa tlačili periodiká a denníky. V decembri však dokázali vyrobiť len 13 vagónov rotačného papiera, čo stačilo pokryť tlačenie denníkov (predovšetkým ČAS - denník Demokratickej stra-

¹⁵⁴ VHA, f. Ministerstvo národnej obrany- Pracovný zbor (ďalej MNO-PZ), k. 118. Hlásenie o škodách spôsobenými vojenskými udalosťami, podľa nariadenia č. 67; VRABLIČ, ref. 1, s. 239.

ny, PRAVDA - denník Komunistickej strany) len do 12. januára 1946. Na celomesačné pokrytie bolo potrebných 35 vagónov. Pri ohrození vydania svojej tlačie dokázali spojiť politici sily a doviezť rotačný papier z českých krajín. Celulózo - papierenský priemysel sa pomaly rozvíjal aj počas vojny a na rozdiel od ostatných priemyselných odvetví zaznamenal len nepatrný rast. Dokonca v roku 1948 zaznamenal pokles produktivity oproti roku 1947. Výroba celulózy a drevoviny (išlo o polotovary) poklesla, čo bolo spôsobené stratou trhov českých krajinách. Naproti tomu výroba finálnych výrobkov papiera a lepenky zaznamenala vzrast.¹⁵⁵

Textilný priemysel

Patril na Slovensku medzi tradičné priemyselné odvetia. V rokoch 1939-1943 vzrástla produkcia textilného priemyslu asi o tretinu, najmä zásluhou vojnovnej konjunktúry, dodávok pre armádu a zníženia kvality výroby, na ktorej armáda až tak nebazírovala. Jeho najväčšou slabinou bola závislosť od dovážaných surovín. Týkalo sa to najmä bavlny a juty, vo veľkej miere aj vlny, čiastočne ľanu a konopy. Textilný priemysel bol tiež závislý od dovozu pomocných surovín, textilných farbív a chemikálií. Už pred vojnou kapacita textilnej výroby nepostačovala na krytie domácej spotreby, po vojne sa to ešte viac prehĺbilo. V júni 1944 v textilnom priemysle pracovalo 19 559 zamestnancov. Jeho podiel na celkovej zamestnanosti v priemysle predstavoval 11,2 %. Po kovospracujúcom priemysle to bolo vzhľadom na tento ukazovateľ druhé najdôležitejšie odvetvie na Slovensku. Najväčším problémom textíliiek bol, podobne ako aj v iných podnikoch, nedostatok surovín, energie, pohonných látok a tým zníženie možnosti dopravy. Najväčší textilný podnik Slovenska, Ružomerské textilné závody Mautner, utrpel najväčšie škody zo všetkých textilných závodov na Slovensku. Výroba v závode sa len postupne obnovovala, pracovníci museli najskôr opraviť budovy a postaviť nové sklady, ktoré boli vyrabované a podpálené. Do konca roku 1945 závod pracoval len na 25 % svojej kapacity. Na jar 1945 veľký požiar skoro úplne zlikvidoval továreň Žilinskej súkenky na spracovanie vlny. Závod musel byť fakticky postavený na novo, predovšetkým jeho výrobná časť. Okrem nedostatku juty a bavlny bola výrobná činnosť pozastavená aj v dôsledku zhorených tkáčskych stavov. Asi najviac poškodeným závodom na západnom Slovensku bola firma Nehera odevná služba v Trenčíne. Závod založil v roku 1939 prostejovský podnikateľ Ján Nehera. Zameraný bol predovšetkým na pánsku konfekciu, neskôr sa jeho výrobný program začal meniť. Počas vojny to bol najväčší dodávateľ odevov pre slovenskú armádu, okrem tohto artiklu podnik šiel v prevažnej miere pracovné odevy. Závod v Trenčíne zamestnával viac ako 600 ľudí a prišiel o veľkú časť strojového zariadenia, ktoré odniesla nemecká armáda. To však neboli najväčšie škody. Firma mala sieť obchodov

155 Tamže, s. 248; SABOL, Miroslav. *Vývoj priemyslu na strednom Slovensku v rokoch 1938-1945 a dopad Viedenskej arbitráže na jeho základňu*. In *Druhá svetová : občasník o moderných dejinách Slovenska*, 2010, č. 5-6. Názov z obrazovky. Dostupné na internete: <<http://www.druhasvetova.sk/view.php?nazevclanku=vyvoj-priemyslu-na-strednom-slovensku-v-rokoch-1938-1945-a-dopad-viedenskej-arbitraze-na-jeho-zakladnu&cislocclanku=2010080003>>.

po celom Slovensku v najväčších mestách - išlo o 79 obchodov. Skoro všetky boli vyrabované a tovar zrekvirovaný, väčšina predajní ostala neobnovená. Tieto však boli podobne ako závod znárodnené a premenované na Odeva. Podobne dopadla aj ďalšia trenčianska odevná firma Tiberghien Fils. Išlo o veľký odevný podnik, ktorý vlastnila francúzska spoločnosť. Firma bola významná nielen odevnou konfekciou, ale aj tým, že vlastnila výkonnú elektrárňu a časť prebytočnej elektrickej energie dodávala do okolitých obcí, teda podnikala aj v elektrárenskej oblasti. Okrem odvezeného strojového zariadenia Nemci zlikvidovali práve predmetnú elektrárňu. Výrobu dokázali zamestnanci spustiť až na jeseň 1945. V porovnaní s predvojnovou produkciou poklesla celkovo výroba bavlnenej priadze, vlnenej česanej priadze a ľanových tkanív o polovicu. Po sprevádzkovaní niektorých podnikov nastala priaznivejšia situácia pri výrobkoch z bavlnených a umelých tkanív, kde výroba nepoklesla pod polovicu produkcie z roku 1939. Textilný priemysel dosiahol predvojnovú produkciu až v roku 1948.¹⁵⁶

Drevospracujúci a piliarsky priemysel

Významné miesto v sústave slovenského priemyslu zaujímal drevársky a piliarsky priemysel. Vojnovými udalosťami bolo veľmi poškodených približne 100 píl. Celkovo píly v septembri 1945 pracovali len asi na 50 % svojej kapacity z polovice roku 1944. Časť píl bola vojnovými udalosťami úplne zničená. V niektorých piliarskych závodoch chýbali potrebné stroje. Takmer všetky píly pociťovali nedostatok hnacích remeňov. Vzhľadom na celkovú hospodársku situáciu sa potrebné stroje a hnacie remene vo väčšine prípadov nepodarilo do konca roku 1945 získať. Ak sa produkcia píl mala obnoviť v pôvodnom rozsahu, žiadalo sa doplniť ich inventár o viacero gátrov, okružných a pásových píl, karborundových brusov, rozličných obrábacích strojov a hnacích remeňov. Najintenzívnejšie postupovali rekonštrukčné práce na pílach v Hranovnici, Spišskej Novej Vsi, Podolínci, Vranove, Slanci a na Duchonke, ktoré boli z 390 píl na Slovensku poškodené najviac. Piliarsky priemysel pociťoval zároveň veľký nedostatok dopravných prostriedkov, povozov a koní. Píly mali v lesoch kontrahovanú guľatinu, nemohli ju však plynule spracovať, lebo nemali dopravné prostriedky na jej prepravu do závodov. Niektoré píly pociťovali po vojne aj nedostatok pracovných síl, predovšetkým kvalifikovaných, čo bolo spôsobené aj presídľovaním obyvateľstva do českých krajín, ale najmä nezáujmom robotníkov pracovať na pílach. Išlo totiž o namáhavú prácu a nízka mzda nedokázala pokryť ani základné potreby robotníka (jedlo, obuv, šaty) a nie to ešte užiť jeho rodinu. Pri rekonštrukčných prácach na celom Slovensku na prelome rokov 1945/1946 mimoriadne vzrástol dopyt po piliarskych výrobkoch. Hlavným nedostatkovým artiklom bolo rezivo. Aj napriek vysokému dopytu produkcia piliarskeho priemyslu neprekročila 50 % výroby z predvojnového obdobia. Nízka produkcia výroby na pílach spomaľovala rekon-

¹⁵⁶ SNA, f. UZSP, k. 12. Textilný priemysel na Slovensku počas vojny; SABOL, ref. 142, s. 41; VRABLIC, ref. 1, s. 253-254.

štrukčné práce na celom Slovensku. Boli však aj také pily, ktoré začali pracovať hneď po prechode frontu. Veľké zásluhy na tom, že bolo dodané veľké množstvo nosníc pre železničné a cestné mosty na Kysuciach a Orave, mal Drevopriemysel Oščadnica. Išlo o sedem gatrovú pilu, na ktorej sa pracovalo v trojmennej nepretržitej prevádzke. V rekonštrukčných plánoch piliarskeho priemyslu boli naplánované výstavby troch závodov na spracovanie dreveného odpadu. Bolo veľkým hendikepom, že takýto závod do roku 1945 na Slovensku neexistoval. Odhadovalo sa, že až 200 tis. m³ sa znehodnocuje a neefektívne využíva. Na rekonštrukciu piliarskeho priemyslu bezprostredne nadväzoval drevospracujúci priemysel, ktorý bol značne poškodený predovšetkým demontovaním a odvlečením strojov. Výrobu sa kvôli tomu nepodarilo obnoviť Štátnej preglejke Žarnovica, Parketovému a drevárskemu podniku v Bratislave a takisto v Továrni na kefy Grüneberg – Bratislava. Najviac vagónov so strojmi a rôznym zariadením bolo odvečených z Drevárskeho závodu v Turanoch. Išlo približne o 130 vagónov, ktoré mali slúžiť na rekonštrukciu bavorského priemyslu. Závod v Turanoch však musel byť rýchlo zrekonštruovaný, pretože mal byť hlavným výrobcom drevených barakov pre najviac postihnuté regióny na Slovensku. Značnú časť strojov v iných priemyselných odvetviach, ktorú odviezla nemecká armáda, sa podarilo nájsť v drevospracujúcom priemysle, čo však predstavovalo mizivé percento. Nízku produkciu ovplyvňovalo aj malé množstvo reziva, ktoré im dodávali pily. Rezivo sa prednostne prideľovalo na najdôležitejšie rekonštrukčné práce - obnovu dopravy, továrenských, verejných a iných budov či zariadení. Drevársky a piliarsky priemysel sa v roku 1948 prepadol v produktivite o 25% oproti roku 1947.¹⁵⁷

Potravinársky priemysel

Významné postavenie v slovenskom hospodárstve mal potravinársky priemysel, alebo inak nazvaný priemysel výživy. Jeho hodnota sa ešte viac znásobila v povojnovom živote. Od dobrého zásobovania záviselo tempo a postup rekonštrukčných prác. V mnohých závodoch a na stavbách s prídelom potravín súvisela zlá pracovná morálka a nízke pracovné výkony robotníkov. Vzhľadom na finančný objem, ale aj počet poškodených podnikov bol tento priemysel jedným z najviac postihnutých vojnovými škodami.

V sústave potravinárskeho priemyslu mali popredné postavenie *slovenské cukrovary*. Po roku 1945 na území Slovenska pracovalo 9 cukrovarov (Třebišov, Dioseg (Sládkovičovo), Šurany, Farkašín (Vlčkovce), Nitra, Sereď, Oroszka (Pohronský Ruskov). Trenčianska Teplá a Uhorská Ves (Záhorská Ves). Z nich vojnovými udalosťami boli poškodené tri, najviac v Třebišove potom nasledoval cukrovar Dioseg (Sládkovičovo) a nakoniec Šurany. Třebišovský cukrovar sa podarilo zrekonštruovať až na jar 1946. Po trnavskom to bol druhý najväčší a na tú dobu najmodernejší cukrovar na Slovensku. Z obáv pred zničením závodu pracovníci stihli ešte pred príchodom nemeckej mašinerie najdôležitejšie technologické zariadenia demontovať a odoslať v 22 vagónoch do Batizoviec (Svit pod Tatrami). Aj na

157 MIČKO, ref. 4, s. 44; VRABLIČ, ref. 1, s. 251-252.

priek tomu, že dva vagóny sa stratili, mohol cukrovar byť po roku uvedený do chodu. Ak by sa nepodarilo zachrániť predmetné zariadenia, rekonštrukcia vzhľadom na deštrukciu cukrovaru by bola značné náročná. Na rozdiel od územia Čiech a Moravy, kde sa výroba cukru sústreďovala kapacitne v menších cukrovaroch, na Slovensku sa cukor vyrábala vo veľkých podnikoch. Svedčil o tom aj fakt, že priemerná spotreba repy v Čechách a na Morave po vojne predstavovala na jeden cukrovar 29 tis. - 31 tis. t repy, kým na Slovensku v tom istom období spotreba oscilovala cca od 40 tis. - 52 tis. t na jeden podnik. Táto skutočnosť však mala aj značné nevýhody oproti českým krajinám, kde bola sieť cukrovarov hustejšia. Išlo najmä o väčšie dopravné vzdialenosti pri zásobovaní repou (doprava kontrahovanej cukrovej repy). Nedostatočné využitie kapacity vo veľkých podnikoch a krátke trvanie kampane bolo pomerne nákladnejšie ako v menších cukrovaroch. Ani jeden z týchto faktov nebol v povojnovej rekonštrukcii výhodou. Osev cukrovej repy na Slovensku od začiatku tridsiatych rokov neustále klesal. Po vzniku ČSR sa vrchol dosiahol v hospodárskom roku 1925/1926, keď bolo osiatych 71 tis. ha pôdy. V čase hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov výmera cukrovej repy klesla na 14,5 tis. ha. Bezprostredne pred rozpadom ČSR v roku 1938 bolo osiatych 41 528 ha cukrovej repy. Na okyptenom území Slovenska zostalo iba 20 994 ha a takýto stav pretrval až do roku 1946. Priemerný výnos cukrovej repy na konci vojny predstavoval 20 t - 25 t /ha. Bol to pokles o 20 % oproti medzivojnovému obdobiu. Tento stav sa s menšími zmenami udržal až do konca roku 1945. Cukor bol počas vojny jednou z najnedostatkovejších komodít, jeho cena bola stanovená na 6,10 Ks za kg. Cukor bol len na prídel. Inak to nebolo ani po oslobodení, s tým rozdielom, že v prvých mesiacoch po vojne sa cukor dal zohnať len na čiernom trhu. Jedno kg cukru v polovici roku 1945 stálo 60 Kčs. V roku 1945 bol zaznamenaný značný pokles úrody cukrovej repy (v roku 1943 531 tis. t, v roku 1945 150 tis. t), ktorý predstavoval viac ako o 70 % a navyše v dôsledku sucha mala cukrová repa slabú cukornatosť. Zrekonštruované cukrovary sa ani nezapojili do kampane. Výroba cukru bola určená len dvom cukrovarom, a to v Trnave a Trenčianskej Teplej. Spolu sa vyrobilo 2030 vagónov cukru, čo predstavovalo približne 23 733 t. Toto množstvo ani zďaleka nestačilo pokryť spotrebu, no našťastie bolo dovezených 48 tis. t cukru z českých krajín, čo zabránilo zásobovaciemu kolapsu. Výroba cukru sa dostávala do normálnej situácie až v roku 1947. Ale v roku 1949 bol už značný prebytok cukru, a preto došlo k zrušeniu cukrovaru v Uhorskej Vsi (Záhorská Ves). Pri likvidácii závodu v jeho skladoch ostalo ešte 119 923 t.¹⁵⁸ Podľa hospodárskej dôležitosti i podľa počtu zamestnancov poslednou skupinou bol nápojový priemysel. Pod nápojovým priemyslom sa rozumeli liehovary, likérky, pivovary a sladovne. Z 344 liehovarov bolo poškodených vojnovými udalosťami 215 a z toho 15 úplne zničených. Najväčšie liehovary v Prešove a Leopoldove utrpeli len čiastočné škody. Celkovo na Slovensku jestvovalo približne 450 likérok a pritom každá mala vyrabované sklady. Celkovo liehovary a li-

158 SNA, f. UZSP, k. 9. Ústredná jednota repárov slovenských v Bratislave; Závěrečná správa PPO, ref. 30, s. 160; CAMBEL, ref. 8, s. 72; HAVIAR, Tomáš. *Uhranská elektrická, Dejiny cukrovaru v Záhorskej Vsi so zameraním na koľajovú dopravu*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 67; VRABLIC, ref. 1, s. 258-262; Štatistická príručka Slovenska, 1948, s. 133.

kérky utrpeli najväčšiu finančnú stratu zrekvírovaním liehu a výrobkov. Rekonštrukčné práce sa zamerali len na menej poškodené prevádzky. Zničené závody sa už vôbec neobnovovali, pretože ani pre funkčné liehovary a líkérky nebol dostatok surovín na prevádzku. Po roku 1945 bol silný dopyt po alkoholických nápojoch, preto sa vydali bez koncepcie živnostenskej povolenia na túto oblasť. V roku 1946 bolo evidovaných až 1800 takýchto živností. Výroba nekvalitného alkoholu ešte viac ničila zdecimované obyvateľstvo a prehlbovala už aj tak nezvládnuteľné zdravotné problémy v mnohých regiónoch. V júni 1945 pracovalo 11 pivovarov (v Bratislave Stein a Meštiansky pivovar, Veľká Bytča, Hlohovec, Vyhne, Michalovce, Turčiansky Sv. Martin, Banská Bystrica, Poprad, Ilava a Levoča) a 5 sladovní (Nitra, Moravský Sv. Ján a tri sladovne v Trnave). Poškodené vojnovými udalosťami boli len dva pivovary. Ročná produkcia piva v roku 1943 predstavovala objem 770 tis. hl piva, v roku 1945 sa ako v jednom z mála odvetví výroba piva zvýšila na 921 tis. hl a v roku 1946 celková výroba piva na Slovensku stúpila až na 1,14 mil. hl. Išlo v prevažnej miere o sudové pivo, pretože výroba fľaškového piva sa pre nedostatok surovín musela úplne zastaviť. Problém s fľaškovým pivom nastal už v máji 1944, keď pivovar Veľká Bytča v dôsledku nedostatku uzáverov úplne zastavil výrobu. Ministerstvo hospodárstva v tom čase muselo promptne zareagovať, pretože najväčším odberateľom piva boli Škodové závody v Dubnici nad Váhom, ktorých pracovníci spotrebovali denne od 8 tis. do 10 tis. fliaš piva. Jeho nedostatok by mal skutočne zlý vplyv na výkonnosť pracovníkov. Veľký pozitívny podiel na povojnových rekonštrukčných prácach malo pravidelné zásobovanie robotníkov pivom. Sladovníctvo vyrábalo jeden z najkvalitnejších sladov v regióne. Počas celej vojny jeho export smeroval do Švajčiarska. Aj po vojne mali Švajčiari oň záujem, ale nepodarilo sa dodávky sladu zrealizovať napriek tomu, že produkcia stúpala (1945 - 2,2 t, 1946 - 7,5 t), lenže nedostatok dopravných prostriedkov zabránil uskutočniť vývoz. Vzhľadom na nízku poľnohospodársku produkciu v roku 1945 všetky mlyny na Slovensku (bolo ich 3000), mali nedostatok obilia. Vojnovými udalosťami bolo 65 % mlynov vyradených z prevádzky. Rekonštrukčné práce pokračovali pomaly. Z celkového počtu veľkých poškodených mlynov (z 250 bolo zničených 32) sa do konca roku 1945 dokončili rekonštrukčné práce len v dvoch mlynoch (Spojené mlyny Veľký Šariš a Mlyny a lúparne Michalovce). V ostatných dôležitých mlynoch, ako Parchovany, Streda nad Bodrogom, Bratislavské mlyny, Zlaté Moravce, Spišská Nová Ves atď. sa rekonštrukčné práce v priebehu roku 1945 ani nezačali. Pracovních síl v tomto rezorte bol značný nedostatok, chýbal predovšetkým kvalifikovaný mlynársky dorast. V tomto sektore sa regrutovali odborné sily najmä z mlynárov maďarskej národnosti. V súvislosti s rekonštrukciou a spustením prevádzky v mlynoch bol citeľný nedostatok technického materiálu hlavne hnacích remeňov, petroleja, oleja a mlynského hodvábu, ktorý bol dovážaný zo Švajčiarska. Celkovo sa kapacity mlynov využívali na 60 - 65 %. V roku 1945 bolo na Slovensku 13 škrobárenských závodov, ktoré mali dôležité miesto v slovenskom potravinárskom priemysle. Z nich najväčšie vojnové škody utrpel závod v Boleráze, ktorý bol skoro úplne zničený. Jeho rekonštrukcia sa uskutočnila v prvých povojnových rokoch. V roku 1945 kvôli nedostatku surovín na Slovensku nepracoval ani jeden škrobárenský závod. Dôležité miesto v sústave potravinárskeho priemyslu malo

aj 18 bryndziarní, ktoré pre nedostatok hrudkového syra pracovali len veľmi nepravidelne a obmedzene. Nedostatok hrudkového syra bol podmienený veľkým znížením stavu oviec a čiastočne aj predávaním za vysoké neúradné ceny na čiernom trhu. Z potravinárskeho priemyslu sa v roku 1945 pomerne sľubne vyvíjala výroba v *závodoch spracúvajúcich ovocie a lesné plody*. Tento druh odvetvia mal veľmi slušnú surovinovú základňu. Najväčší závod Carpathia Prievidza nestíhal naplniť výrobný program. Všetky závody tohto odvetvia trpeli nedostatkom strojov, ktoré im boli odcudzené počas vojnových udalostí. Negatívne sa tiež prejavovali dôsledky zlého železničného a vôbec dopravného spojenia. Čokoládovne Figaro Trnava a Stollwerck Bratislava utrpeli najväčšie škody zrekvírovaním tovaru. Obidva závody však kapacitne nestačili pokryť dopyt po cukrovinkách na Slovensku v dôsledku zastaraných strojov, preto väčšina výrobkov pochádzala z Moravy a Čiech. V rokoch 1945/1946 prebiehali v závodoch rozsiahle rekonštrukčné práce zamerané na rozširovanie výrobných programov. Výroba *suchárov, keksov, pečiva a cestovín* bola sústredená len v niekoľkých významných podnikoch: Jedľa Bratislava, Pischinger O. Bratislava, Tatranka Liptovský Hrádok a Ružový mlyn Piešťany. Tieto stačili len čiastočne pokryť spotrebu na Slovensku. Vojnovými udalosťami bol paralyzovaný jedine závod Pischinger O. Bratislava, z ktorého nemecké vojská odviezli všetky stroje. V zásobovaní obyvateľstva potravinami zohrávala významnú úlohu výroba cestovín. Popredným výrobcom týchto produktov bol Ružový mlyn v Piešťanoch. Vlastnila ho Slovenska banka. Jej riaditeľ, dr. Makovický, ešte pred vojnou inicioval založenie podporného robotníckeho fondu, ktorý poskytoval zamestnancom nebývalé sociálne vymoženosti, a preto o prácu v Ružovom mlyne bol veľký záujem. Počas vojny prešlo všetko technické zariadenie postupne obmenou. Slovenska banka nakúpila množstvo strojov zo Švajčiarska na výrobu cestovín a keksov. Pred rabujúcimi nacistami stihli zamestnanci všetky stroje ukryť a demontovať, preto výroba mohla bez závažnejších problémov pokračovať hneď po oslobodení. Vedenie podniku chcelo udržať určitý komfort pre zamestnancov aj v ťažkých povojnových rokoch, preto vybudovalo vlastnú výkrmňu pre chov ošípaných. Aj z tohto dôvodu mali zamestnanci ako jediní na Slovensku trikrát za týždeň na obed mäso v závodnej jedálni, čo bol v časoch nedostatku potravín unikát. Už od mája 1945 mlyn pracoval na plné obrátky a 140 robotníkov denne vyprodukovalo 4000 kg cestovín a 800 kg keksov, čo malo veľký podiel na plynulom zásobovaní potravinami. Obilie do mlyna dodávala predovšetkým UNNRA. Závod, ako prvý na Slovensku, si sám zabezpečil dovoz nových strojov zo Švajčiarska (v júli 1945), ktoré rozšírili výrobu o krupicu a strúhanku. Ružový mlyn v Piešťanoch bol príkladom, že pri správnom riadení sa môže závod rozvíjať aj v ťažkých povojnových časoch. Celkovo potravinársky priemysel dosiahol predvojnovú úroveň produktivity v polovici roku 1948.¹⁵⁹

159 SNA, f. MH, k. 368. Hlasenie pivovaru V. Bytča Ministerstvu hospodárstva z dňa 17. mája 1944; SNA, f. OPK B, k. 52. Niekoľko poznámok o pivovarníctve a sladovníctve na Slovensku; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 160; VRABLIC, ref. 1, s. 258-262; Štatistická príručka Slovenska, 1948, s.134; Kolieska sa obracajú pšenička sa mele, mele, Čas, 25.októbra. 1945.

Sklárky priemysel na Slovensku sa v medzivojnovom období zameral prevažne na export. Mal svojich stálych odberateľov vo Francúzsku, Anglicku, na Balkáne, ale aj v Severnej a Južnej Amerike. Cez vojnu ho ovládol nemecký kapitál, ktorý modernizoval výrobu prevažnej väčšiny sklární. Po oslobodení na Slovensku fungovalo 8 sklární (Slovenské sklené huty Lednické Rovné, Skláreň Karol Schedlbauer Nemšová, Skláreň Ján Kossuch Katarínska Huta, Zlatňanské sklárne Zlatno, Sklárske a výrobné družstvo Malinec-Nová Baňa, Skláreň Mariadolina Kružľovská Huta a Sklárske Clara Utekáč). Vojnovými udalosťami boli najviac postihnuté najväčšie sklárne na Slovensku v Lednických Rovniach a sklárne Málinec-Nová Baňa, predovšetkým odvlečením strojov. Obidva závody však boli schopné prevádzky, hoci v obmedzenej miere, v druhej polovici roku 1945. Na normálnu prevádzku potrebovali sklárne dostatok surovín, lenže zásobovanie bolo najhoršie zo všetkých priemyselných odvetví na Slovensku. Mesačná spotreba uhlia slovenských sklární predstavovala 77 vagónov. Z tohto množstva dostávali asi polovicu, čo nestačilo ani na obmedzenú prevádzku vo všetkých závodoch. Okrem toho sklárne Kružľovská Huta, Katarínska Huta a Málinec-Nová Baňa používali na vykurovanie pecí drevo, ktoré nedostali vôbec. V dôsledku toho do konca roku 1945 Skláreň Karol Schedlbauer Nemšová ani nezačala výrobu, sklárske závody v Zlatne a Utekáci museli zastaviť výrobu koncom roku 1945 a sklárne v Málinci-Novej Bani pracovali len čiastočne. Druhou nedostatkovou surovinou bola sóda, potrebná pri výrobe skla. Mesačná spotreba sódy v slovenských sklárňach bola 193 t. Všetky závody odoberali sódu z jedného zdroja, a to zo Solvayovej továrne na výrobu sódy v Ústí nad Labem-Neštětice, ktorá bola prechodom frontu ťažko poškodená. Preto prvé dodávky sódy na Slovensko z tohto závodu prišli v objeme 39 t až v marci 1946. Sklárne si museli vystačiť s vlastnými, veľmi skromnými zásobami. Chod sklárskych závodov bol pre rekonštrukčné práce nevyhnutný, pretože sklárne dodávali drevárskym firmám sklené výplne do okien. Výnimočné postavenie mali v slovenskom priemysle Sklárske Clara Utekáč, ktorých výrobný program sa výhradne orientoval na výrobu sklenených baniek pre žiarovky. Vojnovými udalosťami neboli veľmi poškodené, znehodnotený však bol tovar na sklade. Zistilo sa, že až 18 000 000 sklenených baniek určených pre elektrotechnický závod Tungsram Bratislava bolo nepoužiteľných. Skláreň Mariadolina Kružľovská Huta musela zastaviť výrobu na jar 1946 pre nedostatok dopravných prostriedkov, ktoré jej mali zabezpečiť dovoz kremičitého piesku, pretože sklárne bola výhradným dovozcom skla pre Továreň a brusiareň na zrkadlá v Košiciach. Sklársky priemysel mal po vojne značné výkyvy. Najlepší bol z hľadiska produktivity rok 1946, kedy sa dosiahla v sklárňach predvojnová úroveň. V rokoch 1947/1948 nastáva však pokles výroby.¹⁶⁰

Kožiarsky a gumárenský priemysel

Kožiarsky priemysel mal na Slovensku dlhoročnú tradíciu. Do jeho pôsobnosti patrili závody:

garbiarske, obuvnícke, výroba hnacích remeňov a technických článkov, kožušnicke,

¹⁶⁰ Závěrečná správa PPO, ref. 30, s. 141- 152. VRABLIC, ref. 1, s. 247.

brašnárske a remenárske závody. Spolu na Slovensku v tejto oblasti pracovalo po prechode frontu 16 významných závodov. Do augusta 1945 všetky závody vyrábali. Lenže pre verejné zásobovanie boli v podstate bezcenné, pretože pracovali výlučne podľa zmlúv s Červenou armádou. Mestom kožiarskeho priemyslu bol Liptovský Sv. Mikuláš, kde zo 16 závodov vyrábalo 7. Všetky závody (Andrej Žuffa a synovia, Lacko-Palka a spol., Grub a spol., Martin Nábalka a spol., Júr Lacko a synovia, fy. Guzikiewicz , Továreň na remeň, uč. spol.) v Liptovskom Sv. Mikuláši obsadila Červená armáda a uvoľnila ich až vtedy, keď boli spracované a vyčerpané všetky suroviny i hotové výrobky. Pri takomto stave bolo potrebné v záujme udržania prevádzky všetkých skupín podnikov i v záujme pokrytia tých najnevyhnutnejších potrieb obyvateľov jednak zabezpečiť im obuv a jednak hľadať podnikom dostatok surovín. Do konca roku 1945 bolo z českých kožiarskych firiem dodaných 370 t surových hovädzích koží ako výpomoc pre slovenský garbiarsky priemysel. Začiatkom roku 1946 ďalšie dodávky surových koží smerovali na Slovensko z Poľska ako kompenzácia za hotové výrobky. Poľsko požadovalo za 100 Kg surovej hovädzej kože ako protihodnotu 9-11 kg hotových kožených výrobkov. Pre slovenských výrobcov to bolo výhodné, pretože im zo 100 Kg ostalo 50 Kg kože pre vlastne potreby. Koncom roku 1946 sa doviezlo na Slovensko 12 t surovej hovädzej kože z dodávok UNRRA, ktorá mala smerovať do Českých krajín, ale české kožiarske závody sa jej vzdali v prospech slovenských. Kožiarsky priemysel bol poškodený vojnovými udalosťami, ale dokázal všetky potrebné opravy v závodoch zrealizovať vlastným personálom. Od zvýšenej produkcie, predovšetkým obuvi, záviseli urýchlené dodávky *gumárenského priemyslu*, ktorý patril na Slovensku k menej rozvinutým odvetviam. Najväčším závodom v tomto sektore bol Matador, gumové závody uč. spol. Bratislava-Petržalka. Bol druhým gumárenským závodom v Československu. Po pričlenení Petržalky k nacistickému Nemecku sa celá továreň začlenila pod nemecký koncern Semperit, ktorý výrobu pneumatík – hlavnú výrobnú naplň závodu, premiestnil do svojho závodu v Traiskirchene. V dôsledku toho sovietske orgány pokladali podnik za nemecký majetok a uplatňovali naň trofejné právo. Československým organom bol odovzdaný až 10. októbra 1945. Zo závodu boli odvezené všetky zásoby surovín, hotových výrobkov a asi 75 % strojových zariadení. Kým v roku 1943 pracovalo v závode 2000 zamestnancov, v novembri 1945 ich bolo len 220. Matador nemal dostatok surovín ani strojov nielen pre vlastnú výrobu, ale ani pre rekonštrukčné práce. Chýbal mu predovšetkým cement a sklo. Zlú situáciu závodu prehlbovala aj skutočnosť, že Petržalka takmer nemala dopravné spojenie s republikou. Most cez Dunaj vyhodili nemecké vojská pri ústupe a pontónový most, ktorý postavila Červená armáda nebol dimenzovaný na nákladné vozidla. Perspektívne sa rátalo s obnovou výroby až v polovici roku 1946, preto sa objednali stroje na výrobu pneumatík a bicyklových plášťov až z USA, pri ktorých dodacia lehota polroka veľmi neprekážala. Závody Gumon továrne na káble Bratislava a Gumáreň Baťa Bošany veľké straty vojnovými udalosťami neutrpeľi. Hlavnou prekážkou výroby v týchto závodoch bol nedostatok surovín. Kožiarsky priemysel sa už začiatkom roku 1946 dostal na

predvojnú produkciu, ale gumársky priemysel až koncom roku 1946.¹⁶¹

Index produktivity podľa priemyselných odborov na Slovensku¹⁶²

Priemysel	1937	1943	1945	1946	1947	1948
chemický	100	197,1	199,8	243,7	224,9	244,4
kožiarsky a gumársky	100	121,4	84,9	105,7	134,8	156,3
energetický	100	144,0	74,1	107,3	107,1	126,3
kovospracujúci	100	101,1	73,0	92,2	126,4	121,6
textilný	100	84,1	39,1	63,8	81,3	102,9
potravínarský	100	94,2	89,2	81,1	73,7	103,8
sklársky	100	92,0	84,7	110,3	97,2	85,0
stavebných hmôt, kameňa	100	112,1	47,2	112,1	110,5	118,8
drevársky a piliarsky	100	109,7	78,2	82,5	131,7	95,5
papierenský a celulósový	100	80,9	25,2	59,2	81,0	75,6
banský	100	95,9	37,3	76,0	89,6	78,5
SPOLU	100	107,9	73,2	100,1	115,7	124,8

Index priemyselnej výroby podľa priemyselných odborov na Slovensku¹⁶³

Priemysel	1937	1943	1945	1946	1947	1948
chemický	100	354,4	100,3	357,7	421,3	545,5
kožiarsky a gumársky	100	284,9	160,8	235,5	353,1	450,4
energetický	100	161,3	76,3	136,8	169,3	190,6
kovospracujúci	100	176,4	55,9	92,6	156,3	190,6
textilný	100	134,9	52,8	109,3	172,1	250,6
potravínarský	100	107,2	62,2	85,6	84,9	119,8
sklársky	100	145,1	63,9	132,7	136,7	118,8
stavebných hmôt, kameňa	100	145,3	33,4	104,3	159,9	250,7
drevársky a piliarsky	100	169,8	61,3	56,8	187,0	144,1

161 Závěrečná správa PPO, ref. 30, s. 141- 152; VRABLIČ, ref. 1, s. 256-258.

162 Štatistická príručka Slovenska, 1948, s.140-141.

163 Štatistická príručka Slovenska, 1948, s. 140-141.

papierenský a celulózový	100	107,8	14,7	84,6	111,8	105,0
banský	100	142,0	29,8	82,2	106,0	92,2
SPOLU	100	162,8	58,8	121,4	167,5	203,6

Index zamestnanosti podľa priemyselných odborov na Slovensku¹⁶⁴

Priemysel	1937	1943	1945	1946	1947	1948
chemický	100	179,8	50,2	146,8	187,3	223,2
kožiarsky a gumársky	100	234,6	189,5	222,9	269,4	288,2
energetický	100	112,0	102,9	127,5	158,1	150,7
kovospracujúci	100	174,2	76,6	100,4	123,7	153,4
textilný	100	160,4	135,1	171,3	211,6	243,5
potravinársky	100	113,8	69,7	105,5	115,2	115,4
sklársky	100	157,7	75,4	120,3	140,6	139,8
stavebných hmôt, kameňa	100	126,6	70,7	114,5	144,7	202,4
drevársky a piliarsky	100	141,8	78,4	117,3	142,0	150,9
papierenský a celulózový	100	133,3	58,6	122,3	138,1	139,9
banský	100	148,0	71,8	108,2	118,3	117,4
SPOLU	100	150,9	58,8	121,4	144,8	163,2

Premiestňovanie priemyslu z Čiech na Slovensko

Po dôslednom odsune Nemcov z pohraničných oblastí sa dal prirodzene očakávať v Čechách nedostatok pracovných síl, a tak sa hneď v r. 1945 začalo konkrétne uvažovať o premiestňovaní priemyslu z českého pohraničia na Slovensko, aby sa využila výrobná kapacita strojov, ale predovšetkým, aby sa vyhovel požiadavkam Slovenska intenzívne urýchľovať vlastnú industrializáciu. Po návšteve ministra priemyslu B. Laušmana v Bratislave v júni 1945 vstúpilo celé rokovanie do definitívneho štádia. Bolo rozhodnuté, že do konca roku 1948, teda v dvojročnom pláne, sa na Slovensku v priemysle malo vytvoriť 47 tis. pracovných miest. Z toho malo byť 26 tis. pracovných miest vytvorených v rámci akcie premiestňovania priemyslu z českého pohraničia na Slovensko. Ostávajúcich 21 tis. pracovných miest malo vzniknúť vybudovaním nových tovární. Priebeh celej premiestňovanej akcie sa odohral v dvoch odlišných etapách. Prvá etapa sa začala v septembri 1946 a skončila vo februári

164 Štatistická príručka Slovenska, 1948, s. 140-141.

1947. Druhá etapa prebiehala od jari 1947 do konca roku 1948. Postupovalo sa podľa zoznamov, ktoré schválila vláda. V prvej etape premiestňovania bolo v zozname schválených 62 podnikov, ktoré mali vytvoriť 3813 pracovných príležitostí. Dňa 13. septembra 1946 vláda schválila rozšírený zoznam, ktorý už obsahoval 149 kompletných podnikov a z 10 podnikov mali byť premiestnené len ich niektoré časti. Rátalo sa s vytvorením 14 317 pracovných miest. Prvý zoznam ešte odrážal určité problémy vtedajšej doby, keď bol prehľad o stave priemyslu v pohraničí ešte veľmi nejasný, a preto sa postupovalo spočiatku veľmi opatrne. Pritom ani zo slovenskej strany neboli požiadavky riadne premyslené a systematicky predložené. Vyplývalo to aj z faktu, že v tomto období ešte Povereníctvo priemyslu nezostavilo oblastné riaditeľstvá, ktoré by mali prehľad o výrobných programoch a plány na ich doplnenie a rozšírenie. Väčšina slovenských podnikov sa vtedy ešte len zotavovala z vojnových škôd a snažila sa obnoviť svoju výkonnosť v predvojnovom rozsahu. Povereníctvo priemyslu a obchodu spolu s okresnými predstaviteľmi usúdilo, aby pri premiestňovaní boli uprednostňované málo spriemyslené okresy. Musela sa však zohľadňovať surovinová baza a kvalitná kvalifikovaná pracovná sila. Na Slovensku sa podľa ich plánov mal najviac rozvíjať textilný priemysel. Hlavným odberateľom výrobkov mal byť Sovietsky zväz a predpokladalo sa budovanie veľkej časti závodov na východnom Slovensku, kde bola odborne kvalifikovaná pracovná sila a blízkosť hranice. Mali tam byť vybudované aj závody na spracovanie konope a ľanu. Slovensko sa malo sústrediť na stroje využívané v textilnom priemysle.¹⁶⁵

Celej akcii premiestňovania významne pomohli aj podklady pre prípravu dvojročného plánu, pretože sa získal podrobný prehľad o priemysle v pohraničných oblastiach. Tretí zoznam, ktorý vláda schválila 18. februára 1947 obsahoval 102 podnikov s 9683 pracovnými miestami. Slovenské požiadavky pre túto druhú etapu sledovali už presné ciele v jednotlivých sektoroch a neboli výsledkom náhodných návrhov ako na začiatku celej akcie. Vláda nariadila ministrom priemyslu, aby vymenoval vládneho zmocnenca pre premiestňovanie priemyslu na Slovensko, ktorý by bol zodpovedný za realizáciu celej akcie. Podľa schválených zoznamov premiestňovanie zahŕňalo:

Podľa prvého zoznamu	62 podnikov	3 813 pracovných miest
Podľa druhého zoznamu	87 kompletných podnikov 10 čiastočných podnikov	10 504 pracovných miest
Podľa tretieho zoznamu	102 podnikov	9683 pracovných miest
SPOLU	271 podnikov	24 000 pracovných miest

Ťažisko premiestnenia spočívalo v odvetví kovospracujúcom a textilnom priemysle, čiastočne aj v drevárskom priemysle. Tieto tri odvetvia zahŕňali takmer 21 000 pracovných príležitostí, ktoré znamenali pre Slovensko jednak značnú okamžitú pomoc, jednak umožňovali ďalší rozvoj priemyselnej výroby v týchto odvetviach.¹⁶⁶

165 NAP, Ministerstvo průmyslu 1945-50 (ďalej MP) k. 492. Medzipoverenícky buletín, Bratislava 1. novembra 1945.

166 NAP, MP, k. 1373. Industrialisace Slovenska (Nástín problematiky a statistický obraz).

Premiestnené strojové zariadenia sa dostali do hotových, prípadne adaptovaných budov, takže hneď po prevezení mohli byť sprevádzkované, čo znamenalo veľmi podstatné a rýchle posilnenie slovenskej priemyselnej výroby. Len v niektorých veľkých podnikoch, predovšetkým v kovospracujúcom a textilnom priemysle, bolo treba pre premiestnené stroje postaviť nové výrobné haly. Časť strojov musela preto byť umiestnená do skladových priestorov, ktoré nevyhovovali najmä kvôli svojej vlhkosti, nevhodnej pre niektoré citlivé zariadenia.

Veľmi dôležité bolo premiestňovanie strojov na výrobu tehál, ktoré smerovalo na východné Slovensko so zámerom vyrábať tehly v oblastiach, kde stavebný materiál bol najviac potrebný a kde jeho dovoz sťažoval výstavbu alebo rekonštrukcie najviac poškodených domov. Na východné Slovensko bolo z českých konfiškátov celkovo pridelené strojové zariadenie z 10 tehelní.

Už od začiatku premiestňovacej akcie bolo jasné, že predovšetkým v kovopriemysle nemôže byť na Slovensko premiestnený plánovaný počet skonfiškovaných strojov, a to najmä z kapacitných dôvodov. Za daných okolností bolo dohodnuté, že české podniky vybudujú na Slovensku dcérske závody. Hoci sa plán zrealizoval až v prvej päťročnici, vznik podnikov bol zahrnutý do premiestňovacej akcie. Išlo o podniky Křížik (v Prešove), Tesla (v Liptovskom Hrádku), Elektro-Praga (v Dolnom Kubíne), Sigma (v Závadke).

Skutočné premiestňovanie podnikov na Slovensko však nekorešpondovalo s reálnymi plánmi. Vyplývalo to z viacerých príčin, napr. osídlovacích či prevádzkových. Vzhľadom na odbytovú situáciu bolo nutné tieto plány meniť tak, že namiesto navrhnutých podnikov boli niekedy premiestnené podniky iné, prípadne len jednotlivé stroje. Do konca roku 1948 sa z plánovaných 271 skonfiškovaných podnikov premiestnilo nad plán 277 závodov. Okrem toho sa presunulo 1660 jednotlivých strojov zo skladu Fondu národnej obnovy, ale aj z tých skonfiškovaných podnikov, ktoré neboli premiestnené vcelku. Na Slovensku sa tieto stroje rozmiestnili v pomere: 62 % pre kovopriemysel, 20 % pre ostatné podniky a zvyšok pre družstvá, súkromné podniky, remeselníkov a školy. Vďaka premiestneným strojom sa obnovila výroba v strojárňach v Podbrezovej, podstatná časť výroby v Považských strojárňach v Myjave a Starej Túre a tiež v Považskej Bystrici. Ďalšie stroje sa umiestnili v textilných závodoch v Čadci, Žiline, Rajci, Trnave, Trenčíne, Ružomberku a Kremnici. Stroje pomohli spustiť aj novú prevádzku vo Svite.

Celkovo sa na Slovensku vytvorilo v priemysle pomocou premiestnených skonfiškovaných podnikov a strojov **27 001** pracovných miest.

Vytvorené pracovné miesta v priemysle po presune podnikov z českého pohraničia na Slovensko

Odvetvie	Počet vytvorených pracovných miest
Kovopriemysel	10 470
Textilný priemysel	8 034
Keramický priemysel	3 278
Drevársky priemysel	1 712
Potravinársky priemysel	1 021
Gumárenský a kožiarsky priemysel	872
Chemický priemysel	607
Papierenský priemysel	526
Sklársky priemysel	481

Plán premiestňovania priemyslu z českých pohraničných oblastí bol nielen splnený, ale nakoniec prekročený. Vytvorenie 27 001 pracovných miest priemysle značne pomohlo jednak rozvoju priemyselnej výroby na Slovensku po II. svetovej vojne a jednak urýchleniu rekonštrukcie vojnou zdecimovanej krajiny.

Rekonštrukcia infraštruktúry

Prioritou bola povojnová obnova železničnej dopravy, a to aj napriek nedostatku stavebného materiálu, náhradného technického zariadenia, koľajníc, výhybiek a signalizačných zariadení. Obnova si vyžadovala prijať mimoriadne opatrenia na zabezpečenie pracovných síl, povozov a iných dopravných prostriedkov. Bola vyhlásená pracovná povinnosť, ktorá mala prioritne zabezpečiť pracovné sily na železnici. Po oslobodení Košíc vypracovalo Povereníctvo dopravy a verejných prác plán rekonštrukcie železníc. Na tento účel zriadilo v Košiciach Odbor pre rekonštrukciu železníc na Slovensku, ktorý začal fungovať už od 19. januára 1945 a neskôr bol premiestnený do Bratislavy. Plán rekonštrukcie obsahoval poradie dôležitosti opráv zničených tratí. Prednostne sa opravovali trate pre postup armády, potom trate, od ktorých záviselo zásobovanie priemyslu a obyvateľstva. Išlo predovšetkým o prepravu potravín, uhlia a materiálu na obnovu. Napokon sa opravovali aj ostatné železničné trasy, ktoré nepatrili medzi strategické. Rekonštrukcia sa začala ihneď po prechode frontu. Celkové škody, ktoré utrpela železničná doprava, boli obrovské. Odhadovali sa na 3,84 mld. Kčs. Železničná trať Čop - Košice sovietski vojaci obnovili sami. Účinnú pomoc poskytovala Červená armáda pri obnove ďalších tratí ako Kysak - Margecany - Štrba. Vyskytli sa však problémy s nižšími sovietskymi veliteľmi. Tí považovali za vojnovú korisť všetko, čo patrilo Nemcom alebo Maďarom bez ohľadu na to, že išlo o pôvodne slovenský majetok. Veľké problémy s obstarávaním materiálu i pracovných síl, charakteristické pre prvú etapu obnovy, ustúpili po vojenskom obsadení stredného a západného Slovenska. Pra-

covníkov i materiálu tu bolo dostatok a obnovovacie práce sa dali lepšie koordinovať. Červená armáda v tejto oblasti spolupracovala so železničnou správou na obnove vojensky dôležitých tratí: Szob – Bratislava – Kúty - Břeclav a Galanta – Jablonica – Kúty. Železničná správa potom prednostne opravila železnicu pre zásobovanie Bratislavy handlovským hnedým uhlím a potravinami z údolia Nitry a zo Žitného ostrova. Prvé uhlie z Handlovej do Bratislavy bolo dovezené 5. júna 1945. V júli 1945 sa začalo jazdiť na trati Bratislava – Banská Bystrica a v auguste 1945 išiel prvý vlak na trati Banská Bystrica – Košice. V tom istom mesiaci sa podarilo ukončiť aj opravu trate Bohumín – Čadca – Žilina - Bratislava, umožňujúcej dovážať na Slovensko čierne uhlie z ostravského revíru. V septembri 1945 bol aspoň provizórne sprevádzkovaný úsek Žilina – Strečno - Vrútky, umožňujúci dopravu uhlia z Čiech do Košíc. Prvý vlak s uhlím dorazil 19. septembra 1945. Išlo o náročnú opravu mostov a tunelov predovšetkým pri Strečne. Rekonštrukcia životne dôležitých tratí slovenských železníc bola zavŕšená otvorením prevádzky Červená Skala – Margecany koncom októbra 1945 a ďalších dôležitých tratí, ktoré prepojili Moravu a Slovensko. Išlo o úsek Púchov - Horní Lideč, sprevádzkovaný v novembri 1945 a Nové mesto nad Váhom – Myjava v decembri 1945. Na každej trati bolo možné použiť traťový telefón od stanice po stanicu a jednu priebežnú linku. Do konca roku 1946 bola obnovená takmer celá železničná sieť, až na 64 km tratí. Druhé koľaje boli obnovené na 80 % celej pôvodnej dĺžky, vedľajšie staničné koľaje a výhybky na 90 %. Opravené boli všetky tunely a ostávalo neopravených len 69 mostov a priepustov na druhých koľajach a na doposiaľ nepojazdných tratiach. Na skoro 80% boli obnovené aj pozemné stavby, z určitej časti však len provizórne. Definitívne sa musela obnoviť takmer úplne zničená trať Strážske – Prešov, ktorej posledná časť v úseku Strážske – Pavlovce bola znovu odovzdaná do prevádzky dňa 30. novembra 1947. V tomto čase zostalo z celej železničnej siete neprejazdných len 16 km tratí. Druhé koľaje boli v tom čase obnovené v úsekoch Poprad – Hybe, Vrútky – Žilina – Čadca, Horná Štubňa – Vrútky, Galanta – Gáň, Gbelce – Strekov a Bernolákovo - Vajnory, čím bolo obnovených 94 % druhých koľají dvojkolajových tratí. Úplne sa obnovili zničené vedľajšie koľaje a výhybky. Treba poznamenať, že 2/3 všetkých opráv vykonala železničná správa vo vlastnej réžii, zvyšnú časť realizovali dodávateľské firmy. V roku 1948 bolo v prevádzke 3532 km železničných tratí. Veľkú pomoc pri oprave mostov poskytli Železiarne Podbrezová a Železiarne Prakovce, Zbrojovka Považská Bystrica a ďalšie podniky. Na výrobe a oprave železničných vagónov a rušňov sa podieľali predovšetkým Škodové závody v Dubnici nad Váhom. Železničná správa zamestnávala 21 tisíc ľudí, s ktorými by obnovu určite nebola zvládla v tak rýchлом čase. Preto do obnovovacích prác bolo celkovo zapojených viac ako 250 tis. pracovníkov, medzi ktorými boli v prevažnej miere vojaci ale aj väzni. Oprava komunikácií sa stala na Slovensku celonárodnou úlohou, ktorá bola zabezpečovaná v úzkej súčinnosti československej, sovietskej a rumunskej armády s miestnym obyvateľstvom. Len na úseku východoslovenskej magistraly Poprad – Košice – Michalany pracovalo 13 tis. ľudí na tri smeny a prepravu sa podarilo obnoviť po desiatich dňoch usilovnej práce. Napr. rumunskí

ženisti opravili okolo 300 km tratí a viac ako 100 mostov. Kritická situácia nastala však v železničnej doprave začiatkom zimy 1945. V polovici novembra v dôsledku zlého zásobovania uhlím disponovali železnice vlastnými zásobami, ktoré im vystačili len na 3 dni, preto aj na tratiach, ktoré boli sprevádzkované, sa musela zastaviť doprava.¹⁶⁷

Hustota železničnej siete na Slovensku v roku 1948¹⁶⁸

Vzdialenosť od žel. tratí v km	% obcí	% obyvateľov
0-5	60,4	72,8
5-10	23,9	18,2
10-15	9,6	5,6
15-20	4,0	2,2
20-25	1,8	1,1
25-30	0,3	0,1

Pretože, ako to vyplýva s tabuľky, bolo na Slovensku v roku 1948 skoro 40 % obcí vzdialených viac ako 5 km od železničných tratí, tento nedostatok dopravnej siete sa snažila odstrániť cestná doprava.

V *cestnej doprave* bolo Slovensko oproti českým krajinám značne pozadu už pred vojnou. Po prechode frontu sa tento negatívny stav ešte viac prehĺbil. Postupná rekonštrukcia cestných komunikácií, reorganizácia v automobilovej doprave a predovšetkým nedostatok motorových vozidiel každého druhu po prechode ničivého frontu bol citeľný ešte začiatkom 50. rokov. Najväčší nedostatok, predovšetkým nákladných automobilov, pociťovalo stavebníctvo. Mimoriadna pozornosť sa venovala zavádzaniu pravidelných autobusových liniek na prepravu robotníkov do továrne. Pravidelná preprava osôb a nákladov sa vykonávala autobusovou dopravou ČSD. Preprava však do roku 1950 bola organizovaná značne chaoticky. Prepravcovia museli bojovať aj s nedostatkom autobusov, súčiastok, pneumatík a hlavne pohonných látok. V prvých rokoch po vojne často krát boli nasadzovaní aj živnostníci na pravidelných linkách, pretože ČSAD nedokázala nahradiť pokazené autobusy. Aj napriek tomu dosiela najmä preprava osôb nečakaný rozmach, predovšetkým počas dvojročného plánu. V januári 1947 bolo na Slovensku 71 autobusových tratí s celkovou dĺžkou 2 393 km, na ktorých bolo prepravených 513 tis. cestujúcich. V auguste 1948

167 PA VSE KE, f. Spisy. Výročné správy podniku ČSD 1946-1948. ŠA PO, f. ŠSÚ, k. 71. Správa o obnove železníc východného Slovenska; VHA, f. Ministerstvo národnej obrany- Pracovný zbor, k. 118. Hlásenie o škodách spôsobenými vojenskými udalosťami, podľa nariadenia č. 67; Štatistická príručka Slovenska, Bratislava, 1948, s.166; BOBÁK – ŠUTAJ, ref. 1, s. 35; KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava, 2007, s. 181-183; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske a sociálne dejiny Československá 1918-1992, 1. díl období 1918- 1945*, Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 575; PRŮCHA, ref. 1, s. 116; URBAN, ref. 1, s. 56; ŽIKEŠ, Vladimír. *Slovenské povstání bez mýtů a legend*. Praha : Univerzum , 1990, s. 92.

168 Štatistická príručka Slovenska, Bratislava, 1948, s.166.

stúpol počet tratí na 168 s dĺžkou 5 424 km a s celkovým počtom prepravených osôb 3,1 mil.¹⁶⁹

Rozvoj dopravy však značne brzdil katastrofálny stav cestnej komunikácie.

K obnove cestných komunikácií na Slovensku bolo treba pristúpiť ihneď s veľkou naliehavosťou. Na tento účel, a to v celoslovenskom meradle, boli nariadením SNR zo dňa 16. mája 1945 č. 37 Zb. vytvorené Štátne stavebné úrady na vykonávanie stavebno-technických prác na Slovensku. Patrili pod Povereníctvo pre dopravu a verejné práce. Sídla a obvody týchto úradov určila vyhláška č. 85 úr. vestníka Povereníctva pre dopravu a verejné práce. Rozdelila ich do dvoch oblastí: bratislavskej a košickej. *Sídla Štátnych stavebných úradov a dĺžka ich spravovaných ciest*¹⁷⁰

OBLASŤ BRATISLAVA

Sídlo ŠSÚ	Počet okresov	Spádové okresy	Dĺžka ciest štátnych	Dĺžka ciest vicinálnych	Spolu
Bratislava	10	Bratislava- mesto, Bratislava-vidiek, Malacky, Senica, Skalica, Trnava, Modra, Galanta, Šamorín, Dunajská Streda	871	1 087	1 958
Nové Zámky	7	Nové Zámky, Šaľa, St. Ďala,, Komárno, Párkan, Želiezovce	787	601	1 388
Nitra	6	Nitra, Hlohovec, Topoľčany, Zl. Moravce, Prievidza	678	363	1 041
Trenčín	7	Trenčín, Myjava, Piešťany, N. Mesto n/V, Bánovce, Ilava, Púchov	540	411	951
Tur.sv. Martin	6	Tur.sv. Martin, Žilina, Kys. Nové Mesto, Čadca, Veľ. Bytča, P. Bystrica	480	279	759

169 Tamže; NAP, f. MP, k. 1374. Československý priemysel 1948.

170 NAP, f. MP, k. 492. Štátne stavebné úrady.

Zvolen	8	Zvolen, B. Bystrica, Kremnica, B. Štiavnica, Krupina, M. Kameň, N. Baňa, Levice	973	978	1 951
--------	---	---	-----	-----	-------

OBLASŤ KOŠICE

Sídlo ŠSÚ	Počet okresov	Spádové okresy	Dĺžka ciest štátnych	Dĺžka ciest vicinálnych	Spolu
Lip.sv. Mikuláš	5	Lip. Sv. Mikuláš, Ružomberok, Trstená, Námestovo, Dol. Kubín	419	365	784
Rim. Sobota	7	Rim. Sobota, Felédince, Lučenec, Brezno, Revúca, Rožňava, Tornaľa	994	466	1 460
Poprad	6	Poprad, Kežmarok, Sp. Stará Ves, Sp. Nová Ves, St. Lubovňa, Levoča	550	376	926
Prešov	5	Prešov, Sabinov, Giraltovce, Vyš. Svidník, Bardejov,	548	467	1 015
Košice	6	Košice- mesto, Košice- vidiek, Moldava, Gelnica, Trebišov, Vranov	651	369	1 020
Michalovce	8	Michalovce, Medzilaborce, Humenné, Stropkov, Snina, Sobrance, Veľ. Kapušany, Kráľ. Chlmec,	636	671	1 307
			8127	6433	14 560

Zničené a poškodené cesty a cestné mosty¹⁷¹

Oblasť	Počet cestných mostov		Cesty v km	
	Zničených	poškodených	zničených	Poškodených
SLOVENSKO	1504	482	987	2417
Vých. Slovensko	550	214	616	1644

V pôsobnosti stavebných úradov bola správa a udržiavanie štátnych, štátom spravovaných ciest, mostov, cestných objektov, správa a udržiavanie cestných strojov, vozidiel, dielní, kameňolomov, garáží a iných objektov. Podieľali sa aj na obnove a údržbe štátnych a cirkevných budov. Štátne stavebné úrady mali zákaz podieľať sa na výstavbe a rekonštrukcii budov a objektov patriacich vojenskej správe, pošte a železniciam.

Poverenie dopravy a verejných prác s veľkým znepokojením prijalo postup prác Štátnych stavebných úradov, predovšetkým v najviac postihnutých okresoch východného Slovenska, preto prijalo rozhodnutie na urýchlené stavebné a rekonštrukčné postupy a dalo podnet na vznik Štátnej stavebnej správy pre východné Slovensko, ktorá začala fungovať 5. mája 1946. Pod jej pôsobnosť patrili ako podriadené vonkajšie výkonné orgány Štátne stavebné úrady v Prešove, Košiciach, Michalovciach, Liptovskom Mikuláši, Rimavskej Sobote a v Poprade, ktoré zanikli až koncom roku 1949. Podnet na zmenu dal reálny stav obnovených ciest. Do konca roku 1946 sa podarilo zrekonštruovať 864 km štátnych ciest I. triedy v celkovej sume 25 mil. Kčs a 150 km štátnych ciest II. triedy za 40 mil. Kčs, čo predstavovalo necelých 12 % plánovanej rekonštrukcie. Obnova cestnej siete bola značne pozadu. Do roku 1946 sa plánovalo zrekonštruovať až 60 % poškodených ciest. Dokonca sa začali ozývať posmešné hlasy o požiadanie pomoci z nemeckej strany, pretože Nemci začiatkom roku 1944 mali vypracovanú kompletnú diaľničnú sieť Slovenska. O veľmi zlom postupe rekonštrukčných prác svedčí aj fakt, že zástupcovia niektorých obcí apelovali na vládu, aby urýchlila aspoň sprepajzdnenie ciest. Napríklad zo dňa 4. novembra 1950: „*Obec Kavečany pri Košiciach je vzdialená od Košíc len 6 km, nemá žiadny dopravný spoj v dôsledku katastrofálneho stavu cesty vedúcej do obce. Obec má 1000 obyvateľov, z nich je 300 zamestnaných v Košiciach a 50 baníkov v magnezitových baniach, vzdialených 8 km od obce, všetci musia každý deň peši dochádzať do zamestnania*“.¹⁷² Spomaľovanie rekonštrukčných prác na cestnej sieti spôsobovala značná nedisciplinovanosť a časté absencie robotníkov. Štátne stavebné úrady boli dokonca nútené vydať nariadenie o pracovnej povinnosti pri rekonštrukčných prácach aj cez sviatky a nedele, ak sa mal proces urýchliť. V nariadení sa doslova písalo, že ak niekto z robotníkov bude aktívne odporovať, má vedúci stavby

171 Štatistická príručka Slovenska, 1947, s. 55; BOBÁK – ŠUTAJ, ref. 1, s. 35.

172 SNA, f. PT, k. 19. Sťažnosť zástupcov Národného výboru v Kavečanoch na zlý stav komunikácie smerujúcej do obce.

právo požiadať o vojenský zásah z najbližšej vojenskej stanice. V máji 1948 zasadalo v Bratislave Povereníctvo techniky a Ministerstvo techniky, kde sa vyslovila nepokojnosť s postupom rekonštrukčných prác na území celého Slovenska. Zástupcovia vydali vyhlásenie s názvom *Vybudovanie a zlepšenie cestnej siete na Slovensku*. V roku 1948 z 1986 zničených alebo poškodených cestných mostov bolo potrebné opraviť ešte 1014 s celkovou dĺžkou 18 434 m. Do obnovy štátnych mostov sa nepočítali mosty drevené alebo kombinované drevo - kameň, ktoré boli funkčné ale značne opotrebované. Ich celková dĺžka sa odhadovala na 10 tis. m a životnosť v 90 % prípadoch maximálne na 5 rokov. V záujme rozšírenia a doplnenia siete štátnych ciest, najmä diaľkových ťahov, bolo nevyhnutné vybudovať nové spoje a realizovať väčšie rekonštrukcie v celkovej dĺžke viac ako 500 km spotrebnými mostnými stavbami a prestavbami. Plánovalo sa vybudovať bezprašnými vozovkami štátne cesty s celkovou dĺžkou 4500 km. Z toho na cesty I. a II.a - kategórie pripadlo 3500 km a na cesty II.b - kategórie 1000 km. So zreteľom na tieto štátne cesty sa určovalo poradie pri rekonštrukciách s prihliadnutím na význam ciest, hustotu premávky a na potreby priemyselnej výroby. Celkovo bolo do roku 1948 na udržiavanie a opravy cestných komunikácií pre Slovensko určených 289 mil. Kčs. Značne sa opotrebovali štrkové vozovky a ľahké živíčné vozovky, ktoré počas 3 rokov neboli riadne udržiavané. Na ich opravu a údržbu bolo uvoľnených 160 mil. Kčs. Išlo prevažne o komunikácie, ktoré spájali menšie obce. O priamych investíciách na výstavbu štátnych ciest nebolo ešte v roku 1948 rozhodnuté. Vo vyhlásení sa len okrajovo spomínali vicinálne cesty, ktorých bolo na Slovensku 6433 km. Celkovo možno konštatovať, že rekonštrukcia a oprava cestných komunikácií na Slovensku po roku 1945 bola najslabším článkom hospodárskej obnovy. Rozvoj cestnej siete bol úzko prepojený s výskumnými dopravnými ústavmi. Na Slovensku neexistoval ani jeden, dokonca tu neboli odborníci na statiku mostov a normalizáciu. Aj tento fakt bol jednou z príčin, že sa povojnová cestná sieť tak pomaly obnovovala.¹⁷³

Lodná doprava

Najviac bol poškodený závod Dunajská plavba. Po jeho deštrukcii z roku 1944 angloamerickým letectvom dostal podnik ďalší úder. Ustupujúca nemecká armáda stihla začiatkom roku 1945 ešte potopiť jeden remorkér a viac ako 30 člnov. Dunajská plavba sa len pomaly zotavovala hlavne po spojeneckom bombardovaní z júna 1944. Svedčí o tom aj fakt, že v roku 1947 vlastnila 131 plavidiel, čo bolo spolu o 50 plavidiel menej ako pred júnom 1944 (11 remorkérov, 4 nákladné motorové lode, 3 nákladné parníky, 2 motorové tanky, 90 člnov a 21 vlečných tankov). V rámci dvojročného plánu sa uskutočnila rekonštrukcia všetkých poškodených prístavov. Najdôležitejší pre lodnú dopravu bol prístav v Bratislave a Komárne. Bratislavský prístav mal polohu na Dunaji od 1865 km do 1868

¹⁷³ SNA, f. PT, k. 8. Uznesenie zástupcov Povereníctva techniky a Ministerstva techniky z dňa 14. mája 1948; SNA, f. PT, k. 7. Nariadenia Štátnych stavebných úradov; ŠA PO, f. ŠSÚ, k. 71. Pôsobnosť štátnych stavebných úradov na východnom Slovensku; ŠA PO, f. ŠSU, k. 69. Cestná sieť na Slovensku 1945-1948.

km. Pri rekonštrukčných prácach sa zvýšila dĺžka manipulačného brehu skoro o kilometer na 5 km, zároveň bola znovu vybudovaná železničná a koľajová sieť v celkovej dĺžke 33 km. Prístav podstúpil rozsiahlu rekonštrukciu predovšetkým v rokoch 1946/1947. Na ploche 38 722 m² bolo postavených 17 skladísk, do prístavu bolo dovezených 24 nádrží s celkovým objemom 10 500 m³, ďalej jeden obilný exhaustor, znovu bolo postavených 14 žeriavov. Pre prístav mali najväčší význam dva štvortonové žeriavy. Pred júnom 1944 to boli žeriavy s najvyššou nosnosťou na celej dĺžke Dunaja. Veľmi dôležité bolo aj osadenie 4 prečerpávacích agregátov na minerálne oleje, pričom každý z nich mal samostatný pontón a 2 prečerpávacie stanice. S takýmto vybavením mohol prijímať prístav na vtedajšiu dobu akýkoľvek druh tankera. V prístave sa rátao s výstavbou lodenice, na ktorú malo byť uvoľnených 200 mil. Kčs. Lodenica mala mať výrobnú kapacitu 60 lodí ročne s objemom 1000 t a závod sa mal otvoriť v roku 1947. Kompletnou rekonštrukciou prešiel aj prístav v Komárne. Jeho poloha na Dunaji bola od 1766 km po 1769 km. Bol o niečo menší ako bratislavský, ale mal veľký význam predovšetkým pre lodenice, pre ktoré dovážal rôzne suroviny a súčiastky. Dĺžka manipulačného brehu predstavovala 3 km. V prístave bola vybudovaná železničná sieť s celkovou dĺžkou 25 km. Prístav disponoval len 4 skladmi, ktoré na rozdiel od skladov postavených v Bratislave boli obrovské, umiestnené na ploche 6 848 m². Na výklad tovaru bolo určených 5 žeriavov. Podobnou rekonštrukciou prešiel aj najmenší prístav v Parkani (Šťúrove), ktorý však pre povojnovú slovenskú loďnú dopravu nemal až tak dôležitý význam ako predchádzajúce dva prístavy. Pomaly sa rozbiehala aj výroba v komárňanských lodeniach, kde závod od roku 1945 pracoval na výrobe 4 železných lodí s nosnosťou 530 t, ktoré boli určené na prevoz štrku a kameňa a mali pomáhať predovšetkým pri rekonštrukčných prácach. Lode boli menšie, s nižšou tonážou, a to najmä preto, aby sa mohli plaviť po Váhu. Vzhľadom na deštrukciu železníc a ciest sa hneď po vojne vážne uvažovalo o zvýšení tonáže lodí na Váhu medzi mestami Žilinou a Šaľou. Tento 215-kilometrový úsek Váhu mohli splavovať plavidlá maximálne do 300 t. Uvažovalo sa aj o prípadoch ako umožniť plavbu lodiam s ložným priestorom 650 t až 1000 t. Po zničení továrne Apollo Povereníctvo priemyslu v prvých dňoch rekonštrukčných prác vyšlo s návrhom vybudovať novú rafinériu pri Trenčíne a tento plán zapadal do zvýšenia tonáže lodí na Váhu, pretože sa predpokladala preprava až 200 tis. t minerálnych olejov, na ktoré museli byť použité väčšie plavidlá. Tieto plány zahatalo leto 1945, keď voda v Dunaji v dôsledku vysokých teplôt a sucha značne poklesla. Odborníci vypočítali, že v takomto suchom období by Váh nebol splavný, muselo by dôjsť k prehlbovaniu dna a regulácii, a preto sa od ďalších plánov upustilo. Nízky stav vody v Dunaji zapríčinil, že väčšie plavidlá museli ostať v prístave, a tým sa spomalili rekonštrukčné práce. Celkové škody na rekonštrukciu v lodnej doprave podľa odhadu dosiahli čiastku 486 mil. korún.¹⁷⁴

174 SNA, f. MV, k. 137. Dunajská plavba; SNA, f. UZSP, k. 89. Loďná doprava na Slovensku po II. svetovej vojne; ŠA PO, f. ŠSU, k. 69. Výroba a výstavba v lodeniach v Komárne; VHA, f. VO 4, k. 57. Štatistika potopených plavidiel na Dunaji 1945. Štatistická príručka Slovenska, 1948, s.166; Záverečná správa PPO, ref. 30, s. 72.

Finančné kompenzácie za vojnové škody

Už v košickom vládnom programe deklarovala vláda, že bude venovať zvláštnu pozornosť zabezpečeniu existencie obetiam vojny, okupácie a perzekúcie. Po prvej svetovej vojne mala náhrada vojnových škôd pre verejné financie podradný význam, pretože územie republiky nebolo javiskom vojnových udalostí. Škody po II. svetovej vojne boli obrovské, štát nebol schopný ich nahradiť, preto bolo nevyhnutné nájsť spôsob ako rozložiť náhrady na dlhšie obdobie, a to v takom pomere, aby to pre hospodárstvo bolo únosné. Nielen v Československu, ale aj v Poľsku, Juhoslávii, Holandsku, Francúzsku a vo Veľkej Británii prevzal štát záväzok nahradiť poškodeným osobám utrpené škody v medziach hospodárskych možností. V tomto všeobecnom chápaní vojnových škôd bolo možné vidieť prvok kolektívneho ručenia a kolektívnej pomoci občanom postihnutých vojnovými udalosťami. V prvých dňoch po prechode frontu vyšlo rozhodnutie nariadením č. 130/1945 Sb. nar. SNR, že sa budú vyplácať finančné zálohy v obciach a mestách občanom postihnutým vojnovými udalosťami. Nariadenie neskôr upravovali rôzne smernice Povereníctva financií, ktoré malo finančné zálohy rozdeľovať. Nariadenie zaviedlo v praxi, že výšku škody zisťovali miestne národné výbory a okresné národné výbory ju mali len potvrdiť, ale v prípade nezrovnalostí aj preskúmať výsledky národných výborov. Národné výbory boli jedinými relevantnými orgánmi, ktoré rozhodovali o výške škôd. Otváral sa tu obrovský priestor pre rozsiahlu korupciu a podvody s prideľovaním financií. Profitovať z toho mohli aj občania spriaznení s vedením národných výborov. Ďalším rizikom nekorektnosti v prideľovaní finančných kompenzácií bol fakt, že odhady škôd boli mapované v prevažnej miere laikmi, ktorí s takýmto druhom posudzovania nemali žiadne skúsenosti. Najviac sťažností prichádzalo na posudzovateľov pre neakceptovanie všetkých škôd na súkromnom majetku. Viac ako v polovici prípadov bolo zistené, že úradníci výslednú čiastku vypočítali len z poškodeného obytného domu. Do úvahy nebrali zničené hospodárske budovy a už vôbec nie polia a zničenú úrodu, a to napriek tomu, že v smerniciach Povereníctva financií mali priamo nariadené započítať všetky škody. Tieto neodborníkmi predložené odhady slúžili pre Povereníctvo financií ako podklad na potvrdenie financií za náhradu vojnových škôd, ktoré boli stanovené do 50 % zistených škôd, najviac však do 100 tis. Kčs. V novembri 1946 vydalo pražské centrálné ministerstvo vnútra vzhľadom na chaotické prideľovanie finančných kompenzácií na Slovensku osobitné nariadenie. Povereníctvo financií nedokázalo seriózne podložiť adekvátnymi dokladmi sumu, ktorú poskytlo občanom poškodeným vojnovými udalosťami v čase od konca vojny do konca roku 1946. V nariadení Ministerstva vnútra sa doslova písalo, že financie môže dostať len fyzická osoba a sociálne slabšie rodiny, ktorým bol poškodený alebo zničený majetok prechodom frontu.

Následne bol schválený prelomový zákon č. 161 /1946 Zb., ktorý podrobne ustanovil, kto môže požiadať o finančnú pomoc. Zákon obmedzil aj rozsah poskytovanej náhrady. Slovensko, rovnako ako aj ostatné štáty postihnuté vojnou, nemohlo poskytnúť náhradu v plnej výške škôd. Pri určení výšky sumy zohrávalo rozhodujúce

hľadisko sociálne postavenie žiadateľov. Preto dostali finančnú pomoc len tí, ktorých majetok nepresahoval hodnotu 300 tis. Kčs. Suma 300 tis. Kčs predstavovala minimálnu hranicu na obnovenie existencie. Podklad na udelenie financií za náhradu vojnových škôd, ktorý už predtým bol stanovený do 50 % zistených škôd, najviac však do 100 tis. Kčs, ostal nezmenený. Doplnil sa len o rozhodnutie pre osobu žijúcu osamotene, ktorej výška finančnej kompenzácie nesmela prekročiť sumu 10 tis. Kčs. Vláda zároveň určila, že pre výšku škôd a jej finančnú kompenzáciu je rozhodujúci dátum 1. september 1945. Išlo o dátum pred prudkým zvýšením cien na jeseň 1945. Tým sa znížila reálna hodnota priznaných náhrad až o 1/3, niekde aj nižšie. Požiadateľ o financie mohol každý, kto spĺňal predchádzajúce kritériá a majetok mu bol zničený, poškodený, odcudzený alebo zabraný po 17. septembri 1938. Týkalo sa to škôd spôsobených na:

- a) šatstve, obuvi, bielizni a bytovom zariadení;
- b) obytných budovách;
- c) hospodárskych budovách a k nim patriacim poliam.

Uplatniť si finančnú kompenzáciu mohol aj občan, ktorý v období od 17. septembra 1938 do 31. mája 1945 stratil pracovnú mzdu alebo výnos z podnikania na základe národnej, rasovej alebo politickej perzekúcie. Takto postihnutý občan mal nárok na finančnú kompenzáciu 800 Kčs za každý mesiac. Ak bola od jeho platu závislá aj manželka, tá bola následne kompenzovaná sumou 300 Kčs a každé dieťa 200 Kčs. Žiadateľ musel byť občanom Československa, jeho príjem za rok 1946 nesmel presiahnuť sumu 70 tis. Kčs. Táto čiastka sa zvýšila o 24 tis. Kčs na manželku a 12 tis. Kčs na každého príslušníka domácnosti. Náhrada podľa tohto zákona sa nevzťahovala na predmety z drahých kovoch, zlato, umelecké predmety, šperky, starožitnosti atď. Dokonca roku 1946 bola určená pre Čechy a Moravu čiastka 2 mld. Kčs a rovnaká čiastka aj pre Slovensko. Vládnym nariadením z 29. marca 1947 sa však rozhodlo, že určitý objem financií z prideleného balíka pôjde obciam, ktoré ho použijú ako zálohu spojenú s rekonštrukčnými prácami na obecnom majetku. Na tento účel sa podarilo v slovenských obciach preinvestovať čiastku 333 mil. Kčs. Obciam bola celkovo v Československu poskytnutá záloha 1,31 mld. Kčs. O túto sumu a aj v dôsledku krátenia sa financie vyčlenené pre poškodených občanov razom poriadne zredukovali. Z pridelených 4 mld. Kčs ostalo nakoniec len 2,07 mld. Kčs na zálohy pre fyzické osoby poškodené vojnovými udalosťami. Na Slovensko aj do Česka bola v roku 1947 na tento účel pridelená rovnaká suma - 600 mil. Kčs. Na Slovensku však už tieto financie rozdeľovalo Povereníctvo vnútra. Na rok 1947 bolo rozdelených 870 mil. nasledovne. Pre Slovensko 241 mil. Kčs, pre Čechy 629 mil. Kčs. Okolo 70 mil. Kčs išlo na Moravu. Finančné čiastky za vojnové škody boli vyplácané do 15. mája 1949 na Slovensku a Morave a do konca februára 1949 v Čechách. Na obdobie od 1. januára 1949 do 15. mája 1949 bolo Slovensku pridelených 20 mil. Kčs. Na rok 1949 sa už nerátalo s vyplácaním žiadnych peňazí. Vzhľadom na sprísnené kritériá pri poskytnutí záloh sa však s finančnou kompenzáciou pokračovalo aj v roku 1949. Veľ-

ké množstvo žiadateľov nedostalo financie vôbec kvôli zle vyplneným posudkom, často krát nie ich vlastnou vinou. Ministerstvo vnútra stanovilo dátum 15.maja 1949 ako konečný termín na podanie žiadosti. Po tomto dátume však v priebehu jedného mesiaca prišlo viac ako 10 % celkových žiadostí . Pritom veľká časť žiadateľov o finančné kompenzácie ani nežiadala. Išlo o fyzické osoby, ktoré vykazovali na svojom majetku drobné škody, ako napr. zničený nábytok. Úrady im v rámci kompenzácie porozdeľovali zhabaný nemecký nábytok. Títo občania sa domnievali, že prideleným skonfiškovaným nábytkom bola ich žiadosť o zálohu vybavená. Lenže koncom roku 1948 dostali účty za konfiškovaný majetok, ktorý museli zaplatiť. Na Slovensku bolo v polovici roku 1949 evidovaných ešte 105 000 žiadostí o poskytnutie finančnej kompenzácie. Z nich bolo akceptovaných 66 868. Povereníctvo vnútra odhadovalo, že na celkové vyplatenie bude potrebovať ešte 240 mil. Kčs. Začiatkom roku 1950 sa urobila Ministerstvom vnútra rozsiahla kontrola a zistili sa alarmujúce čísla. Na Povereníctve vnútra ešte stále čakalo na vybavenie 56 257 žiadostí, ktorým bola odsúhlasená finančná kompenzácia. No veľké množstvo žiadostí neodovzdali ani do začiatku roka 1950 miestne národné výbory. Ich počet sa odhadoval na 30-tisíc a z nich viac ako polovica spĺňala nárok na finančnú kompenzáciu. Išlo prevažne o sociálne slabé rodiny. Nakoniec sa počet žiadostí, ktoré spĺňali nárok na financie, ale boli podané po termíne, ustálil na čísle 71 257.¹⁷⁵ O to šokujúcejšie bolo vyhlásenie Povereníctva vnútra 4. februára 1950, v ktorom sa uvádzalo, že viac ako 70 tisíc žiadateľov dostalo len malý finančný preddavok. Na korektné vybavenie všetkých žiadostí bolo potrebné uvoľniť až 350 mil. Kčs. Viac ako polovica žiadateľov, ktorí mali zákonný nárok na financie, v dôsledku zlých rozhodnutí nekompetentných úradníkov nedostali žiadnu pomoc alebo len symbolickú. Podobná situácia bola v Čechách a na Morave, len s tým rozdielom, že každý zo žiadateľov, ktorý spĺňal nároky, dostal aspoň určitú čiastku. Preto tam ani nikto nemal zásadné výhrady voči rozdeľovaniu financií, a to aj napriek tomu, že na pokrytie všetkých požiadaviek od žiadateľov potrebovalo Ministerstvo vnútra sumu v hodnote 551 440 000 Kčs.¹⁷⁶ Celkovo bol vykonaný odhad a podaný počet žiadostí v 116 952 prípadoch. Na základe týchto žiadostí a odhadov boli celkovo vyčíslené škody na poškodenom majetku, ktoré spadali do kompenzačného rámca, sumou 6,02 mld. Kčs. Z tejto čiastky takmer polovica celkových škôd v sume 2,76 mld. Kčs pripadala na východoslovenský región.

175 NAP, f. Ministerstvi vnútra II- Nová registratúra (ďalej MV II- NR), k. 9648. Finančné preddavky k vojnovým škodám.

176 V tejto sume boli obsiahnuté aj žiadosti veľkého počtu Volýňských Čechov na Ukrajinu; NAP, f. MV II- NR, k. 9646. Informace pro ministerstvo vnútra od přednostu II.odboru O. Poláčka; NAP, f. MV II-NR, k. 9648. Sťažnosť členov ÚNS a SNR vo veci poskytovania preddavkov na náhradu vojnových škôd v niektorých okresoch na Slovensku; NAP, f. MV II- NR, k. 9650. Válečné škody - zjednodušení agendy a likvidace; NAP, f. MV II- NR, k. 9649 Zákon č.161/ 1946 Zb.

Najviac poškodené okresy¹⁷⁷

Okres	Celková škoda v Kčs
Michalovce	1 664 498 883
Zvolen	894 642 295
Nové Zámky	868 014 026

Baraková akcia a výstavba nových domov

V rámci finančných kompenzácií najviac postihnutým obyvateľom vojnovými udalosťami spustilo predsedníctvo SNR v septembri 1945 dve zásadné akcie:

1. Postavenie drevených barakov na provizórne ubytovanie, pokiaľ sa zorganizuje a uskutoční výstavba nových usadlostí.
2. Urýchlená finančná a materiálna výpomoc stimulujúca obyvateľov, aby si do zimy opravili poškodené budovy do takej miery, aby boli aspoň núdzovo obývatelné.

Medzi prioritné potreby občanov po prechode frontu patrilo zabezpečenie dostatočného prísunu potravín a vyriešenie otázky bývania. Otázku svojho bývania si muselo akútne riešiť viac ako 500 tis. občanov. Čiastočná alebo úplná deštrukcia sa týkala 93 364 domov, z toho bolo 20 114 úplne zničených. Situáciu sa snažilo hneď po oslobodení riešiť niekoľko kompetentných povereníctiev. Po dôkladných obhliadkach vojnou zničených obcí v okresoch východného a stredného Slovenska sa rozhodlo o poskytnutí zálohy pre jednotlivé okresy v nasledovných výškach:

Okres	Poskytnutá čiastka v Kčs
Liptovský Sv. Mikuláš	40 000 000
Brezno nad Hronom	25 000 000
Zvolen	23 000 000
Stropkov	22 000 000
Svidník	22 000 000
Sobrance	22 000 000
Vranov	21 000 000
Turčiansky Sv. Martin	20 000 000
Snina	20 000 000
Medzilaborce	17 000 000
Banská Bystrica	15 000 000
Humenné	15 000 000
Trebišov	15 000 000

177 BOBÁK – ŠUTAĽ, ref.1, s. 58.

Trstená	11 000 000
Nová Baňa	10 000 000
Nové Zámky	10 000 000
Námestovo	8 000 000
Prešov	6 000 000
Giraltovce	5 000 000
Košice-vidiek	5 000 000
Michalovce	5 000 000
Čadca	4 000 000
Sabinov	4 000 000
Žilina	4 000 000
Banská Štiavnica	3 000 000
Kysucké Nové Mesto	3 000 000
Dolný Kubín	2 000 000
Sečovce- obec	2 000 000
Stará Ľubovňa	2 000 000
Modrý Kameň	1 000 000
Rožňava	1 000 000

Celkovo bola na výrobu barakov a provizórnu rekonštrukciu poskytnutá záloha vo výške 363 mil. Kčs. Už v máji 1945 Povereníctvo techniky hľadalo vhodných výrobcov drevených montovateľných barakov. Väčšina drevárskych firiem bola značne poškodená. Najväčší problém bol na východnom Slovensku, kde nebola nájdená vhodná firma na splnenie tejto zákazky. Povereníctvo techniky poverilo výrobou barakov predovšetkým pre východné Slovensko Drevokoštruktívu Turany. Do zimy muselo mať strechu nad hlavou 2 240 rodín, ktorým neostal po prechode frontu skoro žiadny majetok. Bolo potrebné postaviť viac ako 300 drevených barakov. Drevárskej firme sa však podarilo za dva mesiace postaviť len 23 drevených barakov a navyše bol problém, ako ich vôbec prepraviť na východné Slovensko. Povereníctvo pre výživu a zásobovanie rozdelilo 20 nákladných aut od UNNRA štátnym stavebným úradom. Išlo o automobily z prvej dodávky UNRRA, ktorá prišla do Trebišova. Nákladné autá prišli bez vlečiek a kabín, pričom boli len provizórne montované v skladoch trebišovského cukrovaru. V Turanoch im museli byť namontovať drevené nosníky, aby vôbec boli schopné dopraviť montované baraky do najviac postihnutých oblastí. Do konca roku 1945 sa podarilo vyrobiť 124 kusov montovateľných drevených barokov, do ktorých sa nasťahovalo 992 rodín. Pre najviac postihnuté rodiny na Orave začala vyrábať drevené baraky drevárska firma Tvorba-Námestovo, ktorá však bola schopná vyrobiť len dva kusy týždenne. Povereníctvo techniky plánovalo vyrobiť 2542 drevených barakov do konca roku 1945, aby sa aspoň čiastočne pomohlo najviac postihnutým rodinám prežiť zimu. Tento plán sa však zďaleka nenaplnil. V sep-

tembri bolo vyrobených len niečo cez 200 kusov. Na východnom Slovensku nebola žiadna drevárska firma, ktorá by bola schopná vyrobiť drevené baraky. Štátna priemyselná škola stavebná v Prešove začala vo svojich strojových stolárskych dielňach vyrábať dvere a vnútorné drevené zariadenia do obcí na severe východného Slovenska. Išlo o strojovú výrobu, čo umožňovalo škole pomerne rýchle plniť zákazky. Baraky sa dodávali len so sporákmi, bez ďalšieho potrebného zariadenia, ktoré vyrábali Coburg Trnava a Sfyxn Filakovo. Podľa Zboru Povereníkov malo byť v prvej etape spolu s výrobou drevených barakov postavených do konca roku 1945 aj 2 tis. nových domov. Spolu sa do konca roku 1947 plánovalo postaviť 10 tis. domov, lenže realita bola úplne iná, čo potvrdzuje nasledovný prehľad. Do konca decembra 1947 bolo postavených v regiónoch:

Východné Slovensko - 1 448 nových domov,

Orava - 418 nových domov,

Stredné a ostatné Slovensko - 607 nových domov .

Spolu bolo teda na Slovensku postavených 2473 nových domov.

V Sobranciach, Vyšnom Svidníku, Medzilaborciach , Stropkove a Snine bolo do novembra 1946 postavených len 24 nových domov. Práce na výstavbe nových domov brzdilo niekoľko zásadných faktorov. Okrem nedostatku materiálu to bola predovšetkým zlá organizácia koordinačných prác. Dozor nad výstavbou a rekonštrukčnými práca mali štátne stavebné úrady, ktoré rozdeľovali zákazky rôznym stavebným firmám a živnostníkom. Tí si účtovali za stavebné práce nadsadené sumy. Na výstavbu jedného funkčného domu bol stanovený rozpočet 150 tis. Kčs. V okresoch Vyšný Svidník, Medzilaborce a Snina sa ceny postavených domov pohybovali medzi 300 tis. Kčs až 650 tis. Kčs. Paradoxom bol fakt, že skoro všetky zákazky dostávali firmy predovšetkým od štátnych stavebných úradov v Michalovciach a Košiciach maďarské stavebné firmy a architekti, ktorí sa nedokázali s ľuďmi dorozumieť. Na výstavbe nových domov profitovalo množstvo podnikavých skupín zameraných na predaj tehál. Do konca roku 1945 bolo k dispozícii na celom Slovensku okolo 20 mil. tehál, ktoré postačovali na výstavbu maximálne 1000 domov. Situácia sa veľmi nezlepšovala ani v priebehu roku 1946. Výstavbu a rekonštrukciu domov urýchlilo predovšetkým niekoľko desiatok rómskych skupín, ktoré vyrábali hlinené tehly z blata a slamy. Počas celého obdobia obnovovacích prác predávali tehly za fixnú sumu 1000 kusov za 500 Kčs. O pomalej stavebnej obnove svedčí aj fakt, že v niektorých regiónoch Oravy, Kysúc a východného Slovenska ešte v apríli 1950 bolo viac ako 40 % jednoizbových domov, v ktorých bývalo od 4 až do18 ľudí.¹⁷⁸

Odstraňovanie mín

Po prechode frontu bolo v záujme verejnej bezpečnosti potrebné postarať sa o okamžité odstránenie mín, granátov a iných rôznych výbušnín úmyselné nastražených, ale

178 SNA, f. PT, k. 15. Zálohovanie podpor na vojnové škody; SNA, f. PT, k. 7. Výroba barakov v Turanoch; SNA, f. PT, k. 8. Sporáky pre nové domy; SNA, f. PT, k. 19. Stav bytovej výstavby v roku 1950; Správy štátneho plánovacieho a štatistického úrad, Bratislava, 1. septembra 1946, roč. 1, č.3, s. 65; Hlinené domky od 300.000 Kčs výše , MY, č. 38, 1946, s. 3; Čo majú vedieť poškodení o stavebnej obnove. *Demokrat* , 26. júna, 1946.

aj samovoľne ponechaných v chotároch rôznych obcí a miest na území Slovenska. Aj napriek veľkému počtu vojenských pyrotechnikov nebolo možné, aby všetky výbušniny boli zlikvidované vojenskými zmlcami. Od rýchlosti odmlnovania závisel aj postup rekonštrukčných prac predovšetkým na elektrických vedeniach, cestných a železničných komunikáciách, ale predovšetkým bezproblémový pohyb civilných osôb, ktoré boli ohrozované na každom kroku. Podľa štatistík zahynulo do konca roku 1947 pri explózií mín na území Slovenska 720 civilistov, čo bolo alarmujúce číslo. Vojenským pyrotechnikom museli pomáhať aj školení civilní mlneri, pretože profesionálov bol nedostatok. Dohľad nad ich odbornosťou zabezpečovalo Povereníctvo vnútra. Každý z 80 okresov mal množstvo civilných mlnerov, ktorí vykonávali odmlnovanie na pokyn predsedu okresného alebo miestneho národného výboru. Za nebezpečnú prácu prislúchala mlnerom odmena, ktorú vyplácalo Povereníctvo vnútra. Za odstránenie nášľapných i mlnometných mín, granátov a protitankových pást sa vyplácala čiastka 10 Kčs. Za zlikvidovanie leteckých bômb dostávali mlneri 400 Kčs. Išlo skoro o mesačný robotnícky plat. Likvidovaním leteckých bômb si mlneri mohli veľmi slušne zarobiť, čo potvrdzuje aj prípad civilného mlnera F. Zurjaka z Považskej Bystrice, ktorý za dva roky od júna 1945 do júna 1947 zlikvidoval sám 131 leteckých bômb a získal odmenu 52 400 Kčs, za ktoré si kúpil domček. Letecké bomby sa likvidovali najťažšie, pretože nie vždy, vzhľadom na silu detonácie, mohli byť odpálené v mieste nálezu. Bol vydaný príkaz, že odpal sa môže uskutočniť minimálne 2 km od posledných obytných budov. Ak si predstavíme hmotnosť leteckých bômb, ktoré oscilovali medzi 150 – 250 kg a zohľadníme citlivosť detonačného zariadenia, je zrejmé, že mlneri v porovnaní s inými výbušnami podstupovali obrovské riziko. Podľa štatistík len 10 % výbušnín bolo zlikvidovaných na mieste. Aj napriek tomto obrovskému riziku sa zo štatistík dozvedáme, že do konca roku 1947 boli usmrtení len traja civilní mlneri, a to v obci Sebeš pri Prešove, v Dubnici n/ Váhom a v Tornali. Rodiny pozostalých boli odškodnené sumou 6,5 tis. Kčs a dvaja ťažko zranení dostali od štátu odškodné 3 tis. Kčs. Každá z nájdených a zlikvidovaných výbušnín musela byť riadne zdokumentovaná. Mlneri museli vyplniť formulár, ktorý vydalo Povereníctvo obrany. Takéto opatrenie bolo potrebné zaviesť najmä preto, lebo na Povereníctve obrany a vnútra sa hlásilo množstvo ľudí, ktorí žiadali neadekvátne odmeny za odmlnovanie, ktoré vôbec nevykonali. Vo formulári muselo byť uverejnené:

- a) Meno a priezvisko mlnera, povolanie (prípadne vojenská hodnosť a príslušnosť k bývalému vojenskému útvaru), trvalé bydlisko;
- b) Presné označenie obce a pokiaľ možno i priestor katastra, v ktorom sa vykonali odmlnovacie práce;
- c) Počet odstránených mín, ak to bolo možné zistiť - aj podľa druhu;
- d) Potvrdenie úradu alebo oprávnenej úradnej osoby, ktorá dala pokyn na odmlnovanie;
- e) Potvrdenie formulára najmenej dvoma hodnovernými svedkami aj s ich adresami;
- f) Potvrdenie miestneho národného výboru, v katastri ktorého sa odmlnovacie práce vykonali;
- g) Potvrdenie najbližšieho veliteľstva Zboru národnej bezpečnosti, že údaje sú prav-

divé a zhodujú sa so skutočnosťou.

Posledné dve pečiatky boli najdôležitejšie a až na základe takto vyplneného formulára mal civilný míner legitímny nárok na odmenu. Od likvidácie výbušniny až po doručenie na Poverenstvo vnútra nesmeli uplynúť viac ako 30 dní. Po tomto limite strácal míner akýkoľvek nárok na odmenu za vykonanú prácu. O obrovskom množstve munície po prechode frontu zanechanom na území Slovenska od konca vojny do 10. júna 1947 svedčia aj nasledovné štatistiky vydané Poverenstvom vnútra.¹⁷⁹

Civilnými mínermi bol nájdený a zlikvidovaný tento arzenál výbušnín:

Nášľapné míny	598 849 kusov
Mínometné míny	2 847 kusov
Pancierové päste	609 kusov
Rôzne druhy granátov	26 106 kusov
Letecké bomby	1 659 kusov
Spolu	630 070 kusov

Okrem toho bolo zničených aj 20 vagónov s rôznym druhom streľiva, napr. náboje do pušiek, ekrazitové nálože, puškový prach. Poverenstvo vnútra vyplatilo civilným mínerom odmenu 7 061 750 Kčs. Ostro proti tejto štatistike vystúpilo Ministerstvo národnej obrany a hlavný štáb veliteľstiev ženijného vojska v Prahe. Počet 598 849 nášľapných mín odstránených civilnými mínermi sa im zdal veľmi prehnaný, lebo bol 50-krát väčší ako množstvo, ktoré odstránili vojenský míneri do konca roku 1947 (vojenský pyrotechnici odstránili 11 900 nášľapných mín). Ministerstvo národnej obrany upozornilo, že vydalo výnos z decembra 1945, v ktorom nariadilo odmietanie len vojenskej správe a nevydalo povolenie zamestnávať civilné osoby vo funkcii pyrotechnikov. Nariadenie zaslalo SNR, ktorá ho neakceptovala z jedného obyčajného dôvodu nedostatku vojenských pyrotechnikov. Na jedného vojenského mínera pripadlo až 12 civilných. Ak by na Slovensku do odmietavých prác neboli zapojení civilní míneri, rekonštrukcia zdevastovanej krajiny by sa značne spomalila. V Čechách pracovalo desaťnásobne viac vojenských pyrotechnikov ako na Slovensku. Do konca roku 1948 intenzívne pracovali civilní míneri v 17 okresoch najviac postihnutých prechodom frontu. Išlo predovšetkým o okresy severovýchodného Slovenska, Liptova, Oravy, Horehronia a Kysúc. Do septembra 1948 bola ešte zlikvidovaná nasledovná munícia:

Nášľapné míny	128 548 kusov
Mínometné míny	10 676 kusov
Pancierové päste	10 751 kusov
Ručné granáty	17 509 kusov
Delostrelecké granáty	15 763 kusov
Letecké bomby	373 kusov
Iné výbušniny	38 356 kusov
Spolu	221 975 kusov

179 Išlo o štatistiky zo 69 okresov, 11 okresov nedodalo správu do určeného dátumu.

V roku 1948 pôsobili na území Slovenska už len 216 civilných mínerov. Do konca roku 1948 im bolo v rámci odmien spolu vyplatených 1 115 870 Kčs za likvidáciu rôznej munície.¹⁸⁰

Reparačné a reštitučné náhrady

Príspevkom k hospodárskej konsolidácii Československa sa mali stať aj očakávané nemecké reparačné. Nároky poškodených krajín vychádzali z kategorizácie škôd a strát na niekoľko skupín. Popri priamych škodách - stratách na majetku, vrátane nadmerného opotrebovania a nedostatočnej údržby, to boli náklady spojené s nemeckou okupáciou, rozpočtové výdaje na vojnu, odškodnenie obetí perzekúcií a pozostalých po nich, dôchodky pre vojnových invalidov a pozostalých po padlých a obetiach perzekúcie, odškodnenie osôb vyslaných na nútené práce v Nemecku, úhrada ušlého zisku a iné.¹⁸¹

Zatiaľ, čo časť nárokov mala riešiť až mierová zmluva s Nemeckom, v prípade nemeckých reparačných konkretizovala rozhodnutie veľmocí z Postupimu koncom roku 1945 *Medzinárodná reparačná konferencia v Paríži* s účasťou 18 štátov protihitlerovskej koalície. Nemecké záväzky mali naturálnu podobu, pričom z celkového objemu reparačných, ktoré mali byť vyvezené zo západných okupačných pasiem Nemecka, bolo Československu pridelené 4,3 % priemyselných zariadení a lodí a navyše 3% nemeckého majetku v cudzine. Uvedené percentá boli ovplyvnené i tým, že konferencia uznala československé vojenské rozpočty od roku 1933 za výdaje na vojnové ciele. Priznaný 3-percentný nárok sa týkal výlučne rišskonemeckého majetku. Do reparačnej kvóty sa nezapočítaval majetok zabavený Nemcom - bývalým občanom Československa, pretože sa predpokladalo, že majetok patrí Československu. Ministerstvo priemyslu rozhodlo, že Československo nebude požadovať zariadenia, ktoré má vo svojom priemysle v dostatočnom množstve, ale len zariadenia unikátne, špeciálne, zariadenia, ktoré bude možné využiť v budúcom priemyselnom programe a na výrobu ktorých by boli potrebné v miestnych podmienkach neúmerné náklady, alebo značne dlhé obdobie.¹⁸²

Spojenecká kontrolná rada v Berlíne rozhodla, že do reparačného plnenia zo strany Nemecka musia byť zahrnuté všetky jeho továrne vojnového priemyslu, ktoré vyrábali muníciu, lietadlá, vojnové lode, ťažké traktory a pod., ďalej priemyselné továrne súvisiace s vojnovou prípravou (hlinikárne, magnezitky, gumárne, rafinérie, továrne na ťažké obrábacie stroje). Ostatný priemysel mal byť Nemecku ponechaný len v rozsahu, ktorý poskytoval nevyhnutný životný štandard krajiny. V tejto kategórii

180 ŠA PO, f. Krajský národný výbor v Prešove 1949-1960, Miestne hospodárstvo a doprava (ďalej KNV- MH-D) k. 69. Odmínovacie práce na Východnom Slovensku; NAP, f. MV II- NR, k. 9647. Odmeny civilným mínerom za odstraňovanie výbušnín po roku 1945; NAP, f. MV II-NR, k. 9648. Odstraňovaní mín zanechaných po prechodu fronty na území ruzných obci na Slovensku; NAP, f. MV II-NR, k. 9650. Poverenictvo vnútra, počet výbušnín odstránených civilnými mínermi.

181 Pozri bližšie: KUČERA, Jaroslav. *Žralok nebude nikdy tak silný. Československá zahraničná politika včti Nemecku 1945-1948*. Praha: Argo, 2005, s. 102-142. PRŮCHA, ref.1, s. 119-120.

182 Tamže; SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparačné.

mala byť obmedzená produkcia ocele, chemická výroba, výroba strojov a pozastavená výroba lokomotív.¹⁸³

Parížska reparačná dohoda z 21. decembra 1945 iniciovala založenie *Medzispojeneckého reparačného úradu – IARA* (pôsobil v Bruseli až do roku 1959) a vznik tzv. *Tripartitnej komisie*, ktorá mala zabezpečiť navrátenie Nemeckom ulúpeného menového zlata poškodeným štátom. Nepredpokladalo sa však plné odškodnenie, pretože len ťažko bolo možné očakávať zaistenie všetkého ukradnutého zlata. Vrátenie zlata sa malo uskutočniť na základe podielu krajín na celkových preukázaných stratách. Bolo tiež rozhodnuté, že v rámci schválených kvót bude prednostne vrátené to zlato, ktorého majiteľa sa dáajú identifikovať, čo umožnilo Československu získať v roku 1947 6 t zlata. Poškodené krajiny dostávali vopred „prvé zálohové dodávky“ zlata, ale v prípade Československa išlo faktický len o reštitúciu.¹⁸⁴

Povereníctvo priemyslu a obchodu sa v apríli 1947 dostalo do vážneho sporu s Ministerstvom priemyslu kvôli deleniu nemeckých reparácií. Povereníctvo obvinilo Ministerstvo priemyslu, že nevedelo, komu bola pridelená veľká časť strojov z Nemecka v rámci reparácií. Ministerstvo priemyslu rozhodovalo o umiestnení nemeckých strojov skôr intuitívne a nerešpektovalo celoštátne hospodárske záujmy. Na základe týchto výhrad bola zriadená Ústredná reparačná a reštitučná komisia. Slovenská strana v tejto komisii presadzovala, aby nemecké podniky boli premiestňované ako celok. Pre Slovákov, vzhľadom na slabú industrializáciu, to bolo výhodnejšie, pre českú stranu zasa opačne, čiže viac im vyhovovalo rozdelenie strojového zariadenia do jednotlivých podnikov. Podľa parížskej konvencie mali nemecké reparácie slúžiť v prvom rade na odstránenie škôd spôsobených Nemeckom. Pri určovaní kvóty podielu na nemeckých reparáciách sa bral do úvahy iba skutočný pomer vojnových škôd Slovenska voči Čechám. Keďže vojnové škody na Slovensku sa v tom čase odhadovali na 120 mld. Kčs a v Čechách na 350 mld. Kčs, vyplývalo z toho, že podiel Slovenska na reparáciách by mal byť vyšší ako 1/3. Slovensko si uvedomovalo, že české obyvateľstvo disciplinovane prihlasovalo všetky vojnové škody. Na Slovensku bol však pravý opak. Obyvatelia v niektorých regiónoch nielenže neprihlásili celkové škody, ale na niektoré škody prišli až dodatočne. Nedôsledné v prihlasovaní škôd nebolo len obyvateľstvo, ale aj niektoré úradnícke rezorty. Po súpise všetkých škôd sa až neskôr prišlo na to, že Povereníctvo dopravy zabudlo započítať medzi vojnové škody vytiahnutie 114 potopených plavidiel na území Slovenska. Zástupcovia slovenskej strany v Ústrednej reparačnej a reštitučnej komisii si veľmi dobre uvedomovali, že slovenské škody sú značne poddimenzované, preto navrhovali rozdeľovanie nemeckých reparácií v pomere 40 % pre Slovensko a 60 % pre Čechy. Slovenská strana argumentovala ešte faktom, že po odsune nemeckej menšiny z Čiech a Moravy, všetok ich majetok pripadol Čechám, no na druhej strane pri výmene obyvateľstva s Maďarskom ostal majetok Slovákov na maďarskom území a štát tým nič nezískal.

183 SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparácie.

184 PRŮCHA, ref.1, s. 119-120.

Nakoniec sa rozhodlo, že pridelovanie nemeckých reparácií bude v pomere 1/3 pre Slovensko a 2/3 pre české krajiny, s tým, že jednotlivé podniky v rámci nemeckých reparácií sa budú rozdeľovať zásadne ako celky, aby sa zachoval živý organizmus podniku a nebol rozrušovaný neodôvodneným delením. Vo výnimočných prípadoch však bolo povolené časť podniku umiestniť niekam inam.¹⁸⁵

Okupačné orgány rozhodli, že strojové zariadenie reparačných tovární bude demonstovať a odvážať každý štát na vlastné náklady. Od začiatku bolo nutné zabrániť sabotážam a prevziať dozor nad demontážou ale aj odvozom zariadení do miesta určenia. Československo si hneď operatívne vytvorilo niekoľko demontážnych skupín, v ktorých boli zastúpení odborníci, mechanici a šoféri. Ich úlohou nebolo vykonať samotnú demontáž a odvoz, ale podrobne vypracovať nákresy, ktoré potom uľahčovali samotnú montáž v Československu. Celú dopravu strážil československý vojenský oddiel, ktorý mal základňu v Aschaffenburgu. Celkovo IARA zorganizovala 10 prídellov.¹⁸⁶

Prvý zoznam reparačných závodov zverejnila IARA 5. apríla 1946 a obsahoval 20 tovární. Továrne boli v troch zónach (americkej, francúzskej a britskej), z nich si niektoré pozerala československá misia v britskej zóne, do americkej zóny misia bez udania dôvodu nebola vpustená. Vo francúzskej okupačnej zóne boli továrne, o ktoré československá strana nejavila záujem. Do úvahy nakoniec prišlo z 20 ponúknutých tovární 11.

V júli 1946 dostalo Československo prvé nemecké reparačné prídely. Išlo o:

- celú továreň na ťažké obrábacie stroje Waldrich v Siegene až na 5 obrábacích strojov v celkovej hodnote 2,4 mil. RM;
- celú továreň Fritz Müller v Eslingene až na 12 obrábacích strojov v hodnote 2,1 mil. RM;
- 6 strojov z továrne Kurbellwellenwerke v Glinde v cene 134 tis. RM;
- 50 strojov z továrne Haniel a Lueck Düsseldorf - Flinger v celkovej hodnote 1,5 mil. RM.

Tento prídely vyčerpali 17 % kvóty, teda omnoho viac než v Paríži priznaných 4,3 %. Výnimočne cenné bolo získanie továrne ťažkých obrábacích strojov Waldrich. Takýto typ výroby mal vo vtedajšom období len štyroch konkurentov v Európe a Československo sa získaním týchto strojov mohlo stať úplne sebestačné v ťažkom priemysle. Ostatné stroje mali slúžiť ako doplnok k strojom Waldrich. Následne sa rozhodlo, že celá továreň bude premiestnená do Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom. V 7 vagónoch bola naložená časť strojov Waldrich s celkovou hmotnosťou 74,7 t, ktoré prišli 17. decembra 1946 do Dubnice. Závod bol ešte poškodený a nemal hlavne zrekonštruované a vybudované výrobné haly. Preto časť musela byť časť strojov odvezená do závodov v Prahe, Plzni, Hradci Králové, Brne a Adamove.

185 SNA, f. UZSP, k. 156. Návrh Povereníctva priemyslu a obchodu na delenie nemeckých reparácií medzi zeme České a Slovensko.

186 SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparácie.

Prvé odvozy pridelených zariadení sa začali začiatkom novembra 1946. Išlo o zariadenie Kurbellwellenwerke v Glinde. Do konca roku bolo privezených 10 transportov, ktoré obsahovali 145 strojov z tovární Kurbellwellenwerke v Glinde, Waldrich v Siegene a Fritz Müller v Eslingene. V januári 1947 prišlo 5 transportov so 64 strojmi, vo februári dorazilo na územie Československa 113 strojov a v marci celé dodávky uzavrelo 9 transportov. Celková hmotnosť reparačných strojov pridelených v prvom kole bola 900 t. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že prídel továrne zahŕňal aj všetok archívny materiál, výrobné postupy, dielenské výkresy strojov atď.¹⁸⁷

Pri *druhom prídeli* 7. decembra 1946 IARA ponúkla zoznam 22 závodov. Zariadenia z 9 závodov boli dodané Československu, hoci československá komisia mala záujem o ďalšie 3 továrne. Tento prídel bol so zreteľom na objem financií pre Československo najvyšší :

- Bayerische Motorenwerke č. 1	1 952 912 RM
- Bayerische Motorenwerke č. 2	1 549 136 RM
- Kloeckner- Humboldt-Dentz	3 946 RM
- Geretsried- Wolfratshausen	27 872 RM
- Haniel a Lueg	179 369 RM
- Richard Rinher Munden	150 025 RM
- H.M.A Lehre	1 100 RM
- HMA Lochstedter Lager	1 875 RM
- A.Moog	125 RM
CELKOVO	3 866 360 RM ¹⁸⁸

V tomto prídeli išlo podobne v predchádzajúcom predovšetkým o kovopriemyselné podniky, ale boli tu aj továrne zbrojárske, energetické a chemické. Práve časť zariadenia z chemickej továrne Geretsried - Wolfratshausen bola privezená do Československa. Prvý transport z apríla 1947 obsahoval aj 800 rôznych položiek z dvoch tovární Bayerische Motorenwerke, medzi nimi bolo množstvo cenných strojov, z ktorých veľká časť nebola vyrábaná na území Československa. Preto bol o ne veľmi veľký záujem predovšetkým v hutách, doprave a kovopriemysle. Z druhého prídelu sa nedostal na Slovensko ani stroj.

Tretí prídel z 29. januára 1947 zahŕňal len dve chemické továrne. Išlo o závod Hess-Lichtenau v úhrnnej hodnote 597 753 RM, ktorý obsahoval kompletne zariadenie na výrobu kyseliny sírovej a závod Ebenhausen Ingolstadt v celkovej hodnote 949 026 RM zasa disponoval kompletným zariadením na výrobu špeciálnej nitrocelulózy potrebnej na výrobu celulóidu. Továrne prešli kompletne do podniku Československé chemické závody v Prahe. Tie dostali aj továreň v štvrtom prideľovaní, v ktorom IARA ponúkla 11 závodov. Československo dostalo zariadenia len z chemického zá-

187 SNA, f. UZSP, k. 110, Nemecké reparácie.

188 SNA, f. UZSP, k. 156. Situačná správa o stave nemeckých reparácií v relácii k Československu.

vodu Chemickwerke Harz Weser v celkovej hodnote 818 991 RM. Išlo o kompletne výrobné zariadenie aktívneho uhlia.

Do *piateho prídela* zo dňa 27. februára 1947 bolo zahrnutých 13 tovární. Výrobné zariadenie pripadlo Československu z troch z nich. Išlo o závody H.M.A Wildflecken, Continental Mettal Langenaubauch, Ludvig Hansen Co. Münster. Celková čiastka za zariadenie týchto kovopracujúcich podnikov bola nízka, len 34 600 RM.

V šiestom prídela bola zaradená iba továreň ACA No 32 Westfällisch Anhaltische Sprengstoff, Alendorf o ktorú prejavili záujem Československé chemické závody v Prahe. Neskôr však od tohto zámeru upustili, pretože bolo oznámené, že do reparácií príde modernejšia chemická továreň Dynamit Krümmel. Československo preto v tomto kole nemalo žiadny prídela.

V *siedmom prídela* zo dňa 7. marca 1947 zoznam obsahoval najviac tovární, ktoré ponúkala IARA. Išlo o 27 závodov, ktoré nakoniec neboli pridelené nikomu, pretože bez udania dôvodu ich IARA stiahla z ponuky. Pre Československo to bola zlá správa, pretože malo záujem o 10 závodov, ktoré sa hodili do koncepcie priemyselnej výroby.

V ôsmom prídela 27. apríla 1947 z 9 tovární dostalo Československo zariadenie zo 4. Išlo v prevažnej miere o chemické továrne Sprengchemie Kraiburg, Paraxolwerke Schrobenhausen, Dynamit A.G. Krümmel a Wolf & Co. Libenau. Takmer celé zariadenia závodov boli odtransportované pre Československé tukové závody v Prahe.

V *deviatom prídela* 30. mája 1947 bolo ponúknutých 10 závodoch. Z nich pre Československo boli určené dva, a to Dampfsägenwerk, Murnau, v ktorom bolo strojové zariadenie za 42 881 RM a Parkettfabrik Kehlhein so zariadením v celkovej hodnote 77 017 RM. Boli to drevárske závody a celý inventár sa premiestnil na Slovensko nakoniec len z Parkettfabrik Kehlhein. Veľkú časť strojového zariadenia dostal drevársky podnik v Turanoch a Parketový a drevársky priemysel v Bratislave. Druhá fabriku (Dampfsägenwerk, Murnau) na nátlak Ministerstva priemyslu Ústredná reparačná a reštitučná komisia odmietla premiestniť na Slovensko s odôvodnením, že takýchto píl je na území viac ako 600.

V poslednom *desiatom prídela* 17. júna 1947 bolo 10 závodov. Pre Československo bol zaujímavý závod Blohm Voss Hamburg, pretože sa jeho strojárskym zariadením vybavili niektoré kovo závody v Čechách a na Slovensku lodenice v Komárne.¹⁸⁹

Okrem riadnych prídela realizovaných rozposlaním inventárov reparačných podnikov a výberom zariadenia z nich bolo v novembri 1946 veliteľom britskej zóny ponúknuté, v záujme rýchleho uspokojenia potrieb krajín zastúpených IARA, zariadenie zo 77 zbrojných závodov v hodnote 75 000 000 RM. V tomto mimoriadnom prídela bola Československu uznaná kvóta 4,7 %. Podľa návrhu veliteľa britskej zóny jednotlivé krajiny v januári 1947 predložili zoznam zariadení, ktoré hľadajú a britskí vojaci im to vyhľadali. Na tomto prídela sa zúčastnili československé zložky kovopriemyslu, chémie, výživy, remesiel a dopravy. Československo dostalo z tohto prí-

189 SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparácie.

delu zariadenie v celkovej hodnote 329 451 RM. Podobne to fungovalo aj vo Francúzskej zóne. Jediná americká zóna bola nepochopiteľne uzatvorená. V americkej zóne veliteľ dokonca požadoval len skupinové obhliadky tovární, čiže zástupcov všetkých krajín, ktoré o dané továrne mali záujem. Určoval si aj deň, kedy tie obhliadky odborníci môžu absolvovať, a tak sa stalo, že vzhľadom na americké obštrukcie nebola z americkej zóny do Československa dodaná žiadna tovareň.¹⁹⁰

Prevažná väčšina prídelov bola realizovaná v prvej polovici roku 1947. Čiastkové dodávky však prebiehali do konca roku. Po 10 prídeloch z 59 závodov s hodnotou odhadovanou na 318 mil. RM dostalo Československo 11,2 mil. RM. Celkový podiel reparácií určený pre Československo predstavoval 14,6 mil. USD (729 mil. Kčs), z toho Slovensko získalo približne 3 mil. USD (150 mil. Kčs)¹⁹¹

Po Nemecku malo dostať Československo reparácie aj od Maďarska. Maďarsko však splácalo reparácie určené pre Československo veľmi váhavo až dovtedy, keď mu boli po zlepšení vzájomných vzťahov v roku 1948 odpustené.

Maďarské reparácie v USD¹⁹²

Príjemca reparácií	Predpísaná výška	Zaplatené	Úhrada v % predpisu
Sovietsky zväz	200 000 000	56 600 000	28,30
Juhoslávia	70 000 000	13 606 000	19,44
Československo	30 000 000	3 316 000	11,05
SPOLU	300 000 000	73 522 000	24, 51

Oficiálne československé memorandum z 29. septembra 1945 adresované spojeneckým veľmociam vyčíslilo priame vojnové škody na 11, 6 mld. USD. Nepriame škody, na ktoré nevznikal právny nárok, boli vyčíslené sumou 5, 98 mld.USD, teda dokopy to predstavovalo 17,6 mld. USD. Napriek tomu, že Československo priznávalo, že tieto údaje vznikli len zo 75 % sčítania a z 25 % odhadu, nikdy k ich spresneniu nedošlo. V rámci reštitučných a reparačných dodávok materiálov, strojov a pod., získalo Československo naspäť majetok v hodnote slabých 91,4 mil. USD. Pri kurze 1:50 USD/Kčs, táto suma v korunách vychádzala na 4,57 mld. Kčs, čo predstavovalo len 0, 56 % prihlásených priamych škôd. Niektoré škody, dlhodobo významné, sú však ťažko vyčísliteľné. Napríklad, ak by sa bralo do úvahy 360 000 mŕtvych v celom Československu či stotisíce väzňov a osôb na nútených prácach, takéto ľudské straty a životné traumy nie je možné finančne nahradiť ani vyčísliť. V rámci reštitúcií - na-

190 SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparácie.

191 SNA, f. UZSP, k. 110. Nemecké reparácie.

192 PRŮCHA, ref.1. s. 120-121.

vráteného majetku zabraného Nemcami dostalo Československo 76,8 mil. USD (3,8 mld. Kčs)¹⁹³

Odškodnenie poskytnuté Československu

Reparácie	14 573 629 USD	728 681 450 Kčs
Reštitúcie	76 809 039 USD	3 840 451 950 Kčs
SPOLU	91 382 668 USD	4 569 133 400 Kčs

Marshallov plán

V rámci zahraničnej hospodárskej pomoci nemožno obísť Marshallov plán. V polovici roku 1947 sa stal predmetom vnútropolitického boja v Československu. Predstavoval fenomén, ktorý hlboko zasiahol povojnový svet a ovplyvnil politický a ekonomický vývoj východnej a západnej Európy. Americký plán hospodárskej pomoci povojnovej Európe, vyhlásil 5. júna 1947 v prejave na Harvardskej univerzite štátny tajomník USA George C. Marshall. Vo svojom vystúpení predložil plán, ktorý mal urýchliť hospodársku obnovu Európy a oživiť medzinárodnú spoluprácu. Marshall naznačil len základný cieľ plánu. Poukázal na malú schopnosť európskych krajín platiť dovoz potrebného tovaru, najmä z Ameriky. Program obnovy mali spolu s USA navrhnúť európske štáty. V prejave naznačil, že z programu nie je dopredu vylúčená žiadna európska krajina. Pomoc mala byť poskytovaná mimo rámca OSN i Európskej hospodárskej komisie, vytvorenej krátko predtým v marci 1947. V čase, keď začali v Európe rokovania o Marshallovom pláne, predstavitelia sa USA nevyjadrili ani o približnom objeme predpokladanej pomoci ani o harmonograme akcie. Navyše panovali pochybnosti o tom, či vôbec plán schváli kongres USA. K účasti na Marshallovom pláne bol pozvaný aj Sovietsky zväz, ale v atmosfére stupňujúceho sa nepriateľstva bolo nemožné očakávať, že by sovietska strana pomoc prijala a otáznne bolo aj uvoľnenie prostriedkov kongresom USA na posilnenie sovietskej ekonomiky. Československo najprv na ponuku reagovalo kladne a prijalo účasť na konferencii o Marshallovom pláne, ktorá sa konala 9. júla 1947 v Paríži. Osudnú hru však s Československom zohral J. V. Stalin, keď k československej participácii zaujal kategorický negatívne stanovisko, a to len tri dni pred konferenciou v Paríži. Toto rozhodnutie predstavuje jeden z kľúčových momentov povojnového československého vývoja. Uznesenie vlády, v ktorom nakoniec korigovala svoje predchádzajúce kladné stanovisko k účasti na parížskej konferencii bolo formulované pod sovietskou hrozbou. Sovietsky zväz by účasť považoval za čin namierený proti nemu. Odmietnutie Marshallovho plánu Československom i ostatnými štátmi strednej a juhovýchodnej Európy a ich bezprostredný vnútorný vývoj znamenalo zavŕšenie premeny sovietskej

193 JANČIK – KUBŮ, ref.1, s. 377-378.

záujmovej sféry na monolitný sovietsky blok, riadený z jedného centra ekonomicky, politicky a ideologicky. Marshallov plán mohol byť alternatívou na efektívne urýchlenie celkovej hospodárskej obnovy Československa. Expandujúca priemyselná výroba si vyžadovala dovoz surovín, v prvom rade železnej rudy a farebných kovov, ale aj moderného strojového vybavenia a technológií. To sa tradične dovážalo predovšetkým zo západnej Európy. Prekážky predstavovala na jednej strane zahraničnopolitická orientácia - sovietske spojenectvo a na strane druhej nedostatok devíz. Obchod so Západom v povojnovom období bol pasívny a potrebné hodnotné meny sa získavali veľmi ťažko. Výhodné riešenie teda predstavovali úvery v rámci amerického projektu, ktorý však mal v Európe zabrániť ďalšiemu rastu preferencií ľavice a vyvolať do určitej miery protisovietske nálady. Obnova republiky tak bola financovaná v prevažnej miere z vnútorných zdrojov.¹⁹⁴

Zahraničná pomoc

Ekonomickým víťazom II. svetovej vojny sa stalo USA, ktoré skokom zvýšilo svoj predstih voči západnej Európe. Bezprostredne po vojne na nich pripadlo pri podieli 6 % na svetovej populácii- skoro 60 % svetovej priemyselnej produkcie. Zvýšil sa tiež ich technický náskok voči ostatným priemyselne vyspelým krajinám. USA sústredili veľkú väčšinu svetových zásob menového zlata, zaujali miesto prvého svetového vývozcu a popredného námorného prepravcu, vystupňovali export kapitálu, disponovali strategickými zásobami potravín a surovín. Vládnuce kruhy USA opustili predchádzajúcu prevažne izolacionistickú politiku a upevnili si postavenie v novom hospodársko-politickom usporiadaní sveta. Ich vplyv významne začal rásť nielen v porazenom Japonsku a v západných okupačných pásmach Nemecka a Rakúska, ale i v západnej Európe a v niektorých ďalších svetových regiónoch. Ešte viac sa prehýbil, keď začali poskytovať cennú hospodársku pomoc krajinám najviac postihnutým vojnovými udalosťami. Už dlho pred koncom vojny pripravovali štáty antifašistickej koalície založenie medzinárodných inštitúcií, ktoré by zabránili chaosu známemu z obdobia po roku 1918. Išlo predovšetkým o to, aby sa zaistili dodávky potravín a ďalších výrobkov do vojnou postihnutých krajín, aby sa čelilo hyperinflácii, aby sa urýchlila obnova zničeného hospodárstva a podporil rozvoj obchodných stykov. Zabezpečiť to mali organizácie ako napr. MMF (Medzinárodný menový fond), FAO (Medzinárodná potravinárska a poľnohospodárska organizácia), IBRD (Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj). Najväčší celosvetový dosah malo založenie Organizácie spojených národov v októbri 1945. Ako prvá však vznikla organizácia, ktorej činnosť prerástla do veľkorysej akcie medzinárodnej solidarity. Volala sa UNRRA (*United Nation Relief and Rehabilita-*

194 JANČIK – KUBŮ, ref.1, s. 384; MICHÁLEK, Slavomír.: *Vzťahy Československá a USA ku koncu druhej svetovej vojny a krátko po nej*. In: ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (eds.), 1938: *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisk*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 173-174. PRŮCHA, ref.1, s. 169-170.

tion Administration) - *Správa spojených národov pre hospodársku obnovu a pomoc*.¹⁹⁵ Vznikla na podklade washingtonskej dohody z 9. novembra 1943, ktorú podpísalo 44 štátov¹⁹⁶ s cieľom iniciovať hospodársku pomoc štátom poškodených v druhej svetovej vojne, ktoré nemali vlastné zdroje na obnovu hospodárstva. Za ČSR túto zmluvu podpísali Eduard Beneš a Jan Masaryk v roku 1944. Myšlienka hospodárskej pomoci vojnou postihnutým štátom, ktorej nositeľom bol predovšetkým americký prezident F.D. Roosevelt, pochádza už od roku 1941, keď bol 24. septembra v Londýne vytvorený *Medzispojenecký výbor pre povojnovú prvú pomoc Európe*, v ktorom bola zastúpená aj československá exilová vláda.¹⁹⁷ V rokoch 1944-45 poskytovala UNRRA núdzovú pomoc tisícom utečencov a presídleným osobám v oblastiach, nachádzajúcich sa pod kontrolou spojencov. Hoci Sovietsky zväz nedovolil organizácii pôsobiť vo svojej zóne, v polovici roku 1945 pracovalo v teréne viac než 300 tímov UNRRA. Pomoc mala hlavne zabezpečiť plynulé zásobovanie obyvateľstva, obnoviť dopravu a poskytnúť prostriedky potrebné na obnovu priemyslu a poľnohospodárstva. Bola realizovaná predovšetkým v podobe dodávok potravín, liečiv, surovín a strojov, financovaných z príspevkov členských štátov tejto organizácie, ktoré neboli okupované mocnosťami Osi. Príspevok jednotlivých štátov predstavoval asi 1 % z národného dôchodku z roku 1943. Veľa dodávok pochádzalo z vojnových prebytkov americkej armády, ktorá zriadila ústredňu pre ich predaj v Paríži. Podľa smerníc amerického kongresu bola UNRRA pri nákupoch prioritne uprednostňovaná. Aj napriek tomu, že pomoc mala byť zastavená po ukončení druhej svetovej vojny, pokračovala na žiadosť európskych štátov aj v povojnovom období. V roku 1947 bola na návrh USA a Anglicka uznesením Valného zhromaždenia OSN UNRRA zrušená.

ČSR bolo jedným z 16 štátov, ktoré požiadali UNRRA o pomoc. Následne republika bola uznaná ako ťažko zasiahnutá vojnou z čoho vyplývalo, že nemôže z vlastných prostriedkov rekonštruovať hospodárstvo. V poradovníku pre hospodársku obnovu, ktorý vytvorili pracovníci UNRRA, zaradili ČSR na 6. miesto v poradí určených dávok. Pôvodný program pomoci pre ČSR obsahoval 1 497 032 t v celkovej hodnote 270 mil. dolárov, čo predstavovalo vo vtedajšej mene cca 13, 5 miliardy Kčs (pri kurze 1 USD = 50 Kčs). Program bol niekoľko krát pozmenený, nie však podstatne. Priame vojnové škody však boli značne vyššie pre celé Československo, a to vyčíslené čiastkou 429,7 miliárd Kčs.¹⁹⁸ Podkladom pre akciu UNRRA v ČSR sa stala zmluva podpísaná 26. februára 1945 v Londýne medzi československou vládou a správou Spojených národov

195 PRŮCHA, ref.1, s. 27, 33.

196 Spojené štáty, Veľká Británia, Kanada, Čína, Sovietsky zväz, Austrália, Belgicko, Bolívia, Brazília, Čile, Kolumbia, Kostarika, Kuba, Československo, Dominikánska republika, Ekvádor, Egypt, Salvador, Etiópia, Liberia, Grécko, Guatemala, Haiti, Honduras, Island, India, Irán, Irak, Libéria, Luxembursko, Mexiko, Holandsko, Nový Zéland, Nikaragua, Nórsko, Panama, Paraguaj, Peru, Filipíny, Poľsko, Južná Afrika, Uruguaj, Venezuela a Juhoslávia.

197 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 48. Zmluva medzi UNRRA a exilovou vládou.

198 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Prehľad pomoci ČSR.

pre okamžitú pomoc a prvú obnovu. Táto zmluva bola doplnená ešte dodatkovými zmluvami, ktoré sa týkali použitia hodnôt získaných za dodaný tovar v oblasti sociálnych či zdravotných služieb, obnovy poľnohospodárstva a priemyslu, rekonštrukcie „všeúčitočných“ zariadení a odškodnenia československých i spojeneckých občanov. Vlastná príprava akcie UNRRA pre ČSR začala už v lete roku 1944 v Londýne, kde ju viedol minister hospodárskej obnovy František Němec, menovaný vládny delegátom v UNNRA, ktorý bol poverený vytvoriť spojovací Československý úrad pre činnosť UNRRA v oslobodenej republike. Pod jeho vedením vypracovali odborníci ministerstva obchodu, priemyslu, živnosti a ministerstva pre hospodársku obnovu návrhy a v polovici augusta 1944 predložili predbežné hrubé potreby dodávok. Tento dovozný plán sa stal základom pri rokovaní československých zástupcov s prvým generálnym riaditeľom UNRRA Herbertom Lehmanom vo Washingtone na jeseň 1944 a zároveň bol východiskom pre tam dohodnutý obsah pomoci rozdelený na jednotlivé druhy tovarov. Vypracovaný bol len na prvých šesť mesiacov po oslobodení do 31. októbra 1945. Pre nasledujúce ročné obdobie, teda od 1. novembra 1945 do 31. októbra 1946 vypracovala vláda v spolupráci s ďalšími odborníkmi dovozný plán, ktorý už bol predložený misii UNRRA v Prahe. Dňa 26. februára 1945 získala prezidentským dekrétom právo exterritoriality a prípadné ďalšie rozhodnutia umožňovali výnimočné rozhodnutia vlády.¹⁹⁹ V marci 1945 bol v Londýne pri československom veľvyslanectve zriadený Úrad prvej pomoci, ktorý sa neskôr stal odbočkou Československého úradu pre hospodársku pomoc a obnovu v Prahe. Uznesením č. 14 prvého zasadnutia vlády dňa 5. apríla 1945 boli zároveň so záležitosťami zásobovania, výkupných organizácií, priemyslu, potravín, požívatín a nápojov pridelené ministerstvu výživy aj záležitosti okolo UNNRA, pre ktoré bol zriadený V. odbor na čele s dosadeným Eugenom Löblom. Odbor sa členil na sekretariát, oddelenie pre styk a misiu UNRRA, oddelenie pre sústreďovanie požiadaviek jednotlivých rezortov, oddelenie pre prekladanie a prevzatie tovarov od UNRRA a finančné oddelenie. Eugen Löbl sa hneď po príchode z Londýna rozhodol v Prahe organizovať nový úrad, ktorého hlavnou úlohou bola koordinácia objednávok a prerozdelenie dodávok medzi jednotlivé ministerstvá. Následne došlo k rozhodnutiu zriadiť Československý úrad UNRRA pri ministerstve výživy. Už 28. mája 1945 rezortný minister Václav Majer vymedzil kompetencie úradu:

- rokovať s UNRRA a s inými organizáciami mohli len predstavitelia Československého úradu UNNRA;
- zisťovať a koordinovať návrhy jednotlivých ministerstiev a odvetví štátnej správy a s ich spoluprácou vytvárať dovozné plány;
- riadiť, sledovať a kontrolovať dopravu tovaru dovezeného v akcii UNRRA a určovať v spolupráci s jednotlivými ministerstvami, do ktorých miest určenia, to znamená distribučných stredísk vo vnútrozemí a aký druh či množstvo tovaru ma byť dovezené;
- vystavovať účty k tovaru, za ktorý sa platilo a kontrolovať ich úhradu;

¹⁹⁹ NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. UNRRA pre ČSR; PRŮCHA, ref.1, s. 118.

- kontrolovať distribúciu tovaru v miestnych distribučných strediskách.²⁰⁰

Do vedenia úradu bol ministrom navrhnutý prvý delegát vlády v UNRRA František Němec a jeho námestníkom a prednostom úradu sa mal stať Eugen Löbl. Dňa 8. júna 1945 návrh ministra V. Majera vláda prijala v plnom znení, pozmenila len názov úradu na Československý úrad pre hospodársku pomoc a obnovu označovaný v medzinárodnom styku *COFRAR (Czechoslovak Office for Relief and Rehabilitation)* so sídlom v Prahe. Úrad sa začal rozširovať a júli bol rozdelený na 8 oddelení.

- Vládny delegát
- Prednosta úradu
- Koordinačné oddelenie
- Prezídium
- Oddelenie objednávok priemyselnej a poľnohospodárskej rehabilitácie
- Dopravné a distribučné oddelenie
- Učtáreň
- Odbor kontroly a štatistiky

Františka Nemca vystriedal koncom roku 1946 Miroslav Kerner, ktorý bol vo funkcii až do zániku organizácie. Samotnú kontrolu nad celým projektom UNRRA v Československu mal sovietsky generál P. I. Alexejev, delegovaný washingtonskou centrárou. Vybudoval *Medzinárodnú misiu UNRRA pre Československo*, ktorá dohliadala na distribúciu tovaru a mapovala situáciu v jednotlivých regiónoch.²⁰¹

Východná cesta

Od začiatku apríla 1945 smerovali do Európy rôzne komodity. Európske štáty zakladali expozitúry (vlastné zastupiteľské úrady, pobočky), ktoré vznikali predovšetkým vo veľkých európskych prístavoch, kam prichádzala najväčšia časť tovaru z USA, Kanady a Anglicka. Tovar bol následne distribuovaný do jednotlivých štátov. Úlohu lídra a hlavného donátora predstavovalo predovšetkým USA, ktoré v rámci UNRRA pokrývalo až 2/3 jej fondov, v prípade Československa 73 %.²⁰² Československo, ako jediný štát vzhľadom na vnútrozemskú polohu, preberalo tovar hneď v prístavoch a dovážalo ho do svojich expozitúr a odtiaľ do menších distribučných stredísk na svojom území. Dohľad z distribučných stredísk nad rozdeľovaním predovšetkým potravín spadal do kompetencie národných výborov. Ostatné štáty preberali tovar až po jeho vstupe na ich územie alebo v ich vlastných prístavoch. Najviac tovaru do strednej Európy smerovalo z čiernomorského prístavu Costantza (Rumunsko). Československá vláda tam 13. apríla 1945 vytvorila vlastnú expozitúru. V Constantzi už 5. apríla 1945 bol dekrétom predsedníctva vlády delegovaný Ivan Matúšek (neskôr zamestnanec Čs. Úradu pre hospodársku pomoc a obnovu), ktorý dohliadal na

200 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 48. Návrh ministra výživy V. Majera.

201 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 48. COFRAR štruktúra úradu v Prahe.

202 MICHÁLEK, ref. 1, s. 165.

príjem zásielok Prvá zásielka UNRRA pre Československo vyplávala na parníku El Mundo z Washingtonu 23. marca 1945 spolu s 3 parníkmi pre Poľsko. Lode doplávali do Constantze 8. apríla 1945. Na tlačovej konferencii vo Washingtone to dokonca oznámil generálny riaditeľ UNRRA Herbert Lehman. Išlo o 19 t tovaru, v ktorom prevažovali predovšetkým potraviny. Balíky obsahovali čokoládu, ryžu, mlieko, mäsové výrobky, všetko potraviny s vysokými energetickými hodnotami, ale aj lieky, cigarety a obuv.²⁰³ Kontajnery sa následne nakladali na vlak. Na územie republiky dorazili 2. mája do cieľovej stanice v Trebišove, ktorý sa stal prvým mestom v rámci Československa prijímajúcim pomoc UNRRA. Kompletná zásielka bola zložená v miestnom sklade cukrovaru a v skladoch Zväzu hospodárskych družstiev, narýchlo vyprataných od vojakov červenej armády. Celková kapacita všetkých skladov bola odhadovaná asi na 1300 - 1400 vagónov tovaru.

Na území Slovenska bola ďalšia expozitúra po Trebišove otvorená v Bratislave 15. mája 1945 a následne aj v Košiciach. Hneď ako sa opravili zničené mosty do Košíc, mohol byť tovar dopravovaný z Trebišova i do miestnych skladísk. Odtiaľ bol nákladnými autami rozvášaný do najpostihnutejších oblastí Slovenska. Vzhľadom na nedostatok vozidiel, UNRRA už v druhom transporte poslala na Slovensko 44 nákladných aut, nie však kompletne zostavených.. Karosérie boli ešte v skladoch v Constantzi, preto museli byť na mieste provizórne vyrobené z drevených hranolov. Z dôvodu nedostatku pohonných látok však bolo nutné vyslať nákladné vozy naspäť do Constantze, aby dovezli potrebné množstvo benzínu. Činnosť československej expozitúry v Constantzi však nebola bezproblémová. Nedostatok uhlia, vagónov, lokomotív blokovali prístav a vykladanie lodí. Rýchlejšiemu vykladaniu bránila aj absencia československých skladov, nesplavnosť Dunaja do júla 1945 a v zimnom období. Nezanedbateľný bol i fakt, že lode s tovarom pre Československo museli prepúšťať lepšie výkladiská a prerušiť vykládku, keď do prístavu prišla loď západných veľmoci alebo sovietska loď.²⁰⁴ Do októbra 1945 bola Constantza jediným prístavom, kde prichádzala pomoc pre celú Európu. Celkovo tam bolo vyložených 40 lodí a tovar z nich predstavoval 347 transportov, t.j. 12 228 vagónov s hmotnosťou 168 mil. kg. Prevažnú časť zásielok tvorili potraviny, obuv, textil, autá, kovy, lieky a pod. Ťažisko pomoci prístavu Constantza však pripadlo pre Československo až na záver roku 1945 a na nasledujúci rok 1946. Posledný transport z Constantze dorazil do ČSR 4. mája 1946.²⁰⁵

V Cernej Vode (okres Constantza) bolo vypravených 12 transportov na lodiach proti prúdu Dunaja. Boli ešte vyslané transporty tovarov dvoch lodí zo sovietskeho prístavu Odesa a z Bulharského prístavu Varna, kde bola vyložená loď obsahujúca niečo

203 Zásoby UNRRA pro Československo- Již jsou na cestě k nám, *Večerní Svobodné Slovo*, č. 11, 25. mája 1945.

204 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 7. Transporty UNRRA do ČSR v roku 1945, k. 11., Správa o činnosti odbočky československého úřadu UNRRA; MICHÁLEK, ref. 1, s. 41; PRŮCHA, ref. 1, s. 118-119.

205 SOMMER, ref. 1, s. 15-18.

málo cez 300 vagónov tovaru. V prvých povojnových mesiacoch vychádzala v ústrety akcií UNRRA i Červená armáda, ktorá prepožičiavala prázdne vagóny, určené na odvoz vojnovej koristi zo strednej Európy.²⁰⁶

Západná cesta

Dňa 1. júna 1945 bola otvorená prvá expozitúra na území bývalého protektorátu v Brne a v septembri nasledovala Plzeň. Koncom októbra začali prijímať pomoc zo zámoria aj ostatné európske prístavy, a preto sa mohli otvoriť ďalšie československé expozitúry v Hamburgu a Brémach. V priebehu roku 1946 sa ich počet ešte zvyšoval. Expozitúra v holandskom Rotterdame bola založená 12. januára, vo februári v Aschaffenburgu a následne na juhu v talianskom Terste i v Benátkach. Začiatkom marca sa otvorili vnútrozemské expozitúry v Českých Budějoviciach a Chebe. V apríli sa ešte otvorila expozitúra v Antverpách, Franfurkte n/ Mohanom a posledná v decembri 1946 v juhoslovanskom prístave Rijeka, odkiaľ boli transportované vagóny kuchynskej soli s celkovým objemom 15 341 t. Všetky expozitúry fungovali až do konca roku 1947. Otvorenie hlavne nemeckých prístavov, značne zjednodušilo a skrátilo prepravu do Československa. Z Constantze trvala cesta transportu po železnici okolo 5 dní a po Dunaji dokonca skoro 2 týždne. Pritom z nemeckých prístavov sa presunul tovar za polovičný čas, čo vzhľadom na nároky predovšetkým železničnej dopravy bolo dosť kľúčové. Do konca roka 1945 dorazilo na územie Československa „západnou cestou“ 262 vlakov, z ktorých každý obsahoval asi 50 vagónov určených hlavne pre sklady na území Čiech a Moravy v mestách Plzeň, Cheb, České Budějovice, Praha a Brno. V Plzni v októbri 1945 vzniklo zberné stredisko pre vozidlá UNRRA, ktoré boli dovezené do francúzskeho prístavu Le Havre a odtiaľ pokračovali po cestách až do Československa. Celkom takto bolo prepravených 3180 vozidiel z Kanady, 2680 z Veľkej Británie a neskôr i 4000 automobilov a 5800 vlekov vyrobených vo Francúzsku. Koncom roka 1945 boli odstránené prekážky aj na toku Labe, vďaka čomu začiatkom decembra priplávali z Hamburgu do Prahy prvé člny s tovarom UNRRA, ktoré tak odľahčili preťažené železnice. Takto sa dopravoval rozličný tovar, predovšetkým palmové jadrá, fosfáty, juta, ťažké stroje, rybí tuk a benzín. Celkom bolo do roku 1947 dopravených 320 člnov, každý s nákladom porovnateľným asi s 10 vagónmi. Podobne viac ako 78 000 t zásielky UNRRA dorazilo z Rotterdamu na člnoch do Aschaffenburgu, kde bola preložená na vlaky a dopravená do ČSR.²⁰⁷ Malou mierou sa na preprave podieľala i letecká doprava. Pri 80 leteckých zásielkach bolo prepravených 83 t tovaru. Medzi iným i napríklad 60 000 vajec na liahnutie od Hydínárskej a pestovateľskej asociácie Spojených štátov amerických.²⁰⁸ Prudký nárast počtu expozitúr na jar v roku 1946 súvisel so stále sa zvyšujúcim množstvom dovážaného tovaru a vyvrcholením akcie UNRRA v lete 1946.

206 Tamže; MICHÁLEK, ref. 1, s. 41; PRŮCHA, ref. 1, s. 118.

207 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 48. Expozitúry v štátoch západnej Európy; SOMMER, ref. 1, s. 25-26.

208 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Letecké zboží UNRRA na Ruzini.

Svedčí o tom aj rast počtu zamestnancov československej UNRRA, ktorí od 1. júla 1945 do 31. decembra 1945 stúpil z 43 na 218. K 1. júlu 1946 sa počet zamestnancov zdvojnásobil na 430 a v decembri toho istého roku dosiahol počet 506, čo znamenalo najvyšší stav počas celého obdobia trvania úradu.²⁰⁹ Okrem toho Ministerstvo národnej obrany vytvorilo dopravný a strážny oddiel s mnohými stanicami i v zahraničí, v ktorých sa vystriedalo viac ako 8000 vojenských osôb, značná časť z nich ako vodiči alebo skladníci.²¹⁰ Na jar 1946 sa ukázala potreba rozšíriť reprezentáciu vo Washingtone, pretože bolo nutné koordinovať a určiť priority jednotlivých dovozných programov či tovarov a zaistiť, aby slúbené dodávky boli urýchlené a skutočne vyexpedované. Preto 26. apríla 1946 rozhodla vláda vyslať desaťčlennú delegáciu na čele s Vojtěchom Schlesingerom, prednostom koordinačného oddelenia, ktorá prišla do USA 26. mája a pôsobila tam až do roku 1948. Neskôr sa ukázalo, že to bolo veľmi dobré rozhodnutie. Vďaka pružnej a operatívnej činnosti tohto oddelenia československé straty pri prevoze, nákupe a distribúcii predstavovali len 1,75%, hoci oficiálna stratová kvóta priznaná všetkým štátom bola 5%. Tým Československo ušetrilo tovar v hodnote 500 miliónov Kčs.²¹¹

Hmotná pomoc

Najdôležitejším článkom akcie UNRRA bolo bezprostredné zabezpečovanie výživy obyvateľstva a plnenie poľnohospodárskeho programu. V rámci vyživovacieho programu dostalo Československo 34 359 t tukov a surovín na výrobu umelých jedlých tukov, 66 111 t mäsa a mäsových konzerv. Obilie a múka predstavovali 335 261 t, mlieko 22 340 t, káva a kakao 7935 t, ryby 29 344 t a mydlo 14 946 t. Zásielky potravín boli obzvlášť cenné. Dodávky obilia a múky zodpovedali asi tretine výkupu z prvej povojnovej žatvy a spolu s ďalšími potravinami umožnili zvýšiť priemernú dennú hodnotu stravy obyvateľom o 300 kalórii. Na východnom Slovensku, Orave, Ostravsku a v iných lokalitách zabránila táto pomoc hladovej pohrome a šíreniu epidémie.²¹²

Poľnohospodárstvo dostalo 114 000 t umelých hnojív, 6900 t semien, 444 000 násadových vajec, 20 000 živých zvierat, veľké množstvo traktorov a rôznych poľnohospodárskych strojov. Dôležitá bola pomoc i pre zdravotníctvo. Predstavovala 4000 t liečiv, 134 t chirurgických nástrojov, 1623 nemocničných zariadení, veterinárske a farmaceutické potreby všetkého druhu. Z liekov a zdravotníckeho materiálu boli prínosom hlavne zásilky prevratného Flemingovho vynálezu - Penicilínu a poskytnutie 15 kompletných nemocníc, každá s 200 novými posteľami, ktoré boli dodané v júni 1946. Rovnako pozitívne vplývala pomoc pre československý dopravný park. UNRRA obohatila dopravný sektor o 13 463 dopravných prostriedkov, z ktorých bolo viac ako 10 000 automobilov, 75

209 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 48. Počet zamestnancov UNRRA 1945-1947.

210 PRŮCHA, ref. 1, s. 118.

211 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Delegovanie Schlesingera v USA; MICHÁLEK, ref. 1, s. 45.

212 MAJER, Václav. *UNRRA a Československo*, Praha, 1946, s. 10; MICHÁLEK, ref. 1, s. 44.

lokomotív, 1328 železničných vagónov a 112 000 t pohonných látok. Nákladné autá z akcie UNRRA predstavovali približne 40 % vtedajšieho československého vozového parku. Podľa zmluvy z marca 1947 odovzdala UNRRA Československu bezplatne tiež tie lokomotívy a vagóny na území Československa, ktoré boli v jej vlastníctve. Pre bežných ľudí po potravinách najväčší význam mali textilné suroviny. UNRRA dodala na Slovensko 389 632 kusov rôzneho textilného tovaru napr. pracovných oblekov, bielizne, krátkych kabátov, detských oblekov, ponožiek a pod., 251 249 m pánskych a dámskych látok, 61 827 m flanelu, 7 443 kg vlnenej priadze a 1 570 201 cverien. Z ostatných dodaných komodít išlo predovšetkým o rudu a živé zvieratá. Od januára 1946 každý mesiac prúdilo do Československa viac ako 15 000 t surovín. Do konca roku 1946 bolo do Československa dopravených 262 vlakov s 50 vagónmi, čiže 13 100 vagónov, celkovo 1497 t surovín a tovaru. Veľký podiel na jednotlivých transportoch mali aj konkrétne organizácie predovšetkým z USA. Najčastejšie pre Slovensko dodávali potraviny, rôzny materiál, ale aj živé zvieratá americký Červený kríž a Dobrovoľná katolícka organizácia v USA.²¹³ Zásielky pre Slovensko boli rozdelené do jednotlivých tried, podľa ktorých suroviny distribuovali a kontrolovali ich jednotlivé poverenctva. Vytvorilo sa desať tried, číslovaných od 0 do 9.

Trieda - 0

Patrili sem všetky potraviny ako múka, cukor, káva, čaj, zelenina rôzne druhy oleja, soľ, mäso, cukrovinky, ale aj cigarety a mydlá.

Trieda - 1

Išlo o zásielky textilu a obuvi, ale aj rôznych povrazov, lán, nití, gumových podrážok, vankúšoch a perín.

Trieda - 2

Zahŕňala všetok zdravotnícky materiál ako lieky, obvazy, ale aj nosidlá, poľné posteľe.

Trieda - 3

Sústreďovala stroje na výstavbu ciest a mostov, mostné konštrukcie.

Trieda - 4

Patrili sem všetky dovezené motorové vozidla a náhradné súčiastky k nim.

Trieda - 5

Zahŕňala poľnohospodárske hnojivá a nástroje na obrábanie pôdy ako pluhy, mláťačky ale aj traktory.

Trieda - 6

Pod touto triedou bol zaregistrovaný živý dobytok.

Trieda - 7

Patrili sem šijacie stroje, nože, ihly, pneumatiky, ale aj papier a knihy.

Trieda - 8

Sústreďovala výrobky z ropy ako benzín, oleje, petrolej, ale aj lieh a éter.

Trieda - 9

213 Tamže; NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951. k. 7. Úhrada dopravného za zásielky od dobrovoľných organizácií; PRŮCHA, ref. 1, s. 119.

Zahŕňala rôzne chemické suroviny, napr. síru, sódu, ale najmä kovy (meď, nikel, oceľ, cín).²¹⁴

Dochádzali aj rôzne druhy tovarov, ktoré úplne nevyhovovali podmienkam Slovenska. Išlo napr. o invázne reťaze a siete na ochranu pobrežia a prístavov proti útoku ponoriek. Tento tovar, vzhľadom na svoju nepoužiteľnosť na Slovensku, ležal v skladoch distribútorov ako mŕtvy kapitál. Aby nedochádzalo k takýmto distribučným lapsusom, predkladalo od júla 1945 Povereníctvo pre priemysel a obchod požiadavky na jednotlivé tovary.²¹⁵ Asi 1/3 materiálnej pomoci od UNRRA, ktorá prichádzala na Slovensko, išla do voľného predaja. Na tento účel boli vytvorené dva účty v Hypotečnej a komunálnej banke, kde všetky peniaze utržené za predaj tovaru boli rovnomerne rozdelené na dané účty. Jedným kontom disponoval Československý úrad UNRRA a druhým Povereníctvo financií. Disponovať nimi operatívne mohol povereník I. Tvarožek, jedine však na základe inštrukcií ústrednej vlády.²¹⁶

Materiál dovezený od UNRRA do Československa

druh tovaru	v tonách	% celkovej hmotnosti
Potraviny, mydlo, cigarety, jedlé tuky a oleje	793 451	48,70
Šatstvo, textílie, obuv	61 580	3,78
Lekárske a zdravotnícke potreby	8 823	0,54
Priemyselné stroje a zariadenia	11 184	0,69
Dopravné zariadenia, mosty a konštrukcie	99 752	6,12
Ostatné zariadenia (učebné pomôcky)	288	0,02
Poľnohospodárske pomôcky a nástroje	374 905	23,01
Rôzne výrobky a náhradné súčiastky	7 996	0,49
Palivo, mazacie oleje, benzín, petrolej	141 305	8,67
Suroviny, materiál, polotovary	129 943	7,98

Celkovo Československo získalo 1 629 000 t tovaru v prevažnej miere zo Spojených štátoch amerických.²¹⁷

214 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Výkazy o reexpediciu zásielok v rámci UNRRA pre Slovensko; SOMMER, ref. 1, s. 31.

215 MICHÁLEK, ref. 1, s. 44.

216 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 66. Záznam so služobnej cesty E. Loebla v Bratislave.

217 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Výkazy o reexpediciu zásielok v rámci UNRRA pre Slovensko.

Finančná pomoc

V lete 1945 UNRRA udelila jednorazovú finančnú pomoc pre Čechy a Moravu, ktorá predstavovala sumu 1 mld. Kčs, pre Slovensko bola uvoľnená čiastka 1,063 mld. Kčs. Išlo o peniaze z predaja tovaru pre UNRRA. Peniaze boli rozdelené medzi jednotlivé poverenictva nasledovne:

Poverenictvo vnútra - 216 mil. Kčs

Obnos bol určený na obnovenie protipožiarnych zariadení v obciach, na výstavbu miestnych komunikácií a mostov, a na reguláciu potokov a riek, ktoré boli vojnovými udalosťami zničené.

Poverenictvo techniky - 175 mil. Kčs

Čiastka sa mala použiť na vybudovanie internátov, nemocničných budov a na obnovu elektrických vedení.

Poverenictvo sociálnej starostlivosti - 152 mil. Kčs

Financie boli vyčlenené na zriadenie domovov pre siroty, opustené deti a osoby telesne a duševne postihnuté.

Poverenictvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy - 130 mil. Kčs

Z peňazí sa mala financovať obnova melioračných, odvodňovacích zariadení a hospodárskych usadlostí. Časť peňazí bola určená zverolekárom na potlačenie závažných zvieracích nákaz.

Poverenictvo zdravotníctva - 130 mil. Kčs

Ako jediné dostalo financie na konkrétne zariadenia. Išlo o rekonštrukciu nemocnice v Skalici, o opravu bratislavských kliník, infekčných pavilónov v Bratislave, detskej nemocnice v Levoči, chirurgického pavilónu v Lučenci, okresnej nemocnice v Trebišove a o rekonštrukciu tuberkulózneho pavilónu v Plešivci.

Poverenictvo školstva a osvety - 125 mil. Kčs

Z tohto zdroja sa dotovala obnova detských jasí, škôlok a vedeckých výskumných ústavov zničených vojnou.

Poverenictvo priemyslu a obchodu - 105 mil. Kčs

Čiastka sa mala použiť na obnovu kúpeľných domov a ozdravovní, na výstavbu učňovských škôl, hlavne v oblastiach, kde prebiehali priame boje.

Poverenictvo výživy - 30 mil. Kčs

Peniaze boli určené na obnovu mliekarní, mraziarní a bitúnkov priamo zničených vojnovými udalosťami.

Neskôr dostalo nad rámec tejto dotácie 205 mil. Kčs Poverenictvo dopravy na opravu železníc.²¹⁸

V rokoch 1946/47 bola z prostriedkov UNRRA bolo vyčlenená pre Československo čiastka 7,17 mld. Kčs. Pre Čechy a Moravu z tejto čiastky pripadlo 4,03 mld. Kčs. Slovensko vyčerpalo 3,14 mld. Kčs. Na rok 1948 vyčlenila UNNRA čiastku 450 mil. Kčs,

218 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 66. Rozdelenie finančnej pomoci UNRRA medzi jednotlivé ministerstvá a poverenictva.

ktorá bola určená na zálohy pre fyzické osoby v obciach a mestách poškodených vojnovými udalosťami.²¹⁹

Pridelenie financií pre jednotlivé rezorty na Slovensku v rokoch 1946/47²²⁰

Povereníctva	Suma v Kč
Povereníctvo vnútra	506 295 000
Povereníctvo spravodlivosti	800 000
Povereníctvo školstva a osvetu	68 239 000
Povereníctvo pôd. a pozemkovej reformy	868 000 000
Povereníctvo výživy	40 000 000
Povereníctvo priemyslu	32 500 000
Povereníctvo vnútorného obchodu	118 390 000
Povereníctvo techniky	489 150 000
Povereníctvo dopravy	9 000 000
Povereníctvo sociálneho zabezpečenia	784 440 000
Povereníctvo zdravotníctva	209 541 000
Všeobecná pokladničná správa (čsl. pošta)	10 000 000

Rozdelenie finančných prostriedkov bolo prerokované začiatkom roku 1946 v Prahe. UNRRA zastupoval I. Edwards, za Ministerstvo financií bol prítomný vrchný odborný rada A. Škoch, Československú UNRRA zastupoval S. Stein. Slovensko pri prerozdelení financií nemalo žiadneho zástupcu. UNRRA už v priebehu roku 1946 kontrolovala prerozdelenie financií v jednotlivých rezortov. Situáciu dokonale mapovali viacčlenné komisie, ktoré prešli všetky regióny. V podrobných správach referovali o efektívnosti využívania finančných prostriedkov a na základe ich odporúčaní vedela UNRRA promptne zareagovať na rôzne krízové situácie. Práve na podnet komisie, ktorá mapovala situáciu v poľnohospodárstve v druhej polovici roka 1946, bola mimo daného rozpočtu pridelená na poľnohospodársku obnovu pre Československo osobitná čiastka 37 miliónov Kčs. Išlo o tzv. rýchlu prvú pomoc v rámci rekultivácie pôdy, ktorú okupanti počas vojny používali ako vojenské cvičisko. Hlavným účelom bolo zaistenie výživy pre obyvateľstvo v daných regiónoch. Na území Slovenska išlo predovšetkým o lokality Záhoria, Javoriny a stredného Slovenska v okolí Sliačov. Už začiatkom roku 1947 sa ukázalo, že táto čiastka mala len jednorazový účel, ktorý nevykázal požadovaný efekt. Vláda sa uzniesla, že ak sa má byť uskutočniť najnut-

219 NAP, f. MV II- NR, k. 9646. Iformace pro ministerstvo vnitra od přednostu II.odboru O. Poláčka.

220 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Odůvodnění a použití čistých výřežků UNRRA.

nejšia rekultivácia pôdy v záujme posilnenia výživy obyvateľstva, je nutné uvoľniť ďalšie finančné prostriedky. Pôdu vlastnili drobný roľníci, ktorí nemali ani techniku ani základné hnojivá na jej obrábanie. Preto bolo na tento účel uvoľnených z fondu UNRRA 767 mil. Kčs.²²¹

Najakútnejšie z poľnohospodárskej techniky potrebovalo Slovensko traktory, stroje a náradia. Z tohto dôvodu bolo zriadených 51 traktorových staníc a takisto sa vytvoril Ústredný sklad náhradných súčiastok pre celé Slovensko so sídlom v Čeklísi (Bernolákovo), Ústredný sklad poľnohospodárskych strojov a náradia v Továrnikoch a Ústredné dielne v Ivanke pri Dunaji. Všetky poľnohospodárske traktory, stroje a náradia boli distribuované na Slovensko z jedného skladu Bela pod Bezdědom, ktorý sa špecializoval na tieto zásielky. Rozdeľovanie sa uskutočňovalo priamo, alebo z ústredného skladu v Továrnikoch.²²²

Jednotlivé ministerstvá a poverenictva vytvorili na jar 1946 komisie odborníkov, ktoré rozhodovali o delení financií v rámci svojich rezortov. Prvé finančné prostriedky boli od UNRRA rozdelené už na jeseň 1945. Suma 200 mil. Kčs bola určená pre regióny najviac postihnuté vojnovými udalosťami. V danom prípade boli vytvorené komisie zo zástupcov všetkých ministerstiev a povereníctiev. Pomoc mala byť poskytnutá obyvateľom, ktorý si prechodom frontu zachránili len „holé životy“ a prišli o všetko. Ostali bez prostriedkov, prístrešia a potravín. Išlo o pomoc v najvyššej núdzi. Jediná čiastka už pred rozdeľovaním pomoci bola vyčlenená pre obce Čierny Balog a Vinné v sume 12,5 mil. Kčs. Tieto obce boli úplne vypálené a hrozilo, že obyvatelia, ktorí prežili, sa z katastrálneho územia vysťahujú. Preto sa následne poskytlo 14 miliónov na stavbu provizórnych drevených montovaných domčekov pre obyvateľov, ktorí nemali kde bývať. Samozrejme to bola zanedbateľná čiastka. Na obnovu bytov hlavne v Prahe a Bratislave bolo vyčlenených 200 mil. Kčs. Prvé financie smerovali na sociálne a zdravotné účely. Hneď v prvých mesiacoch po skončení vojny sa poskytlo 800 mil. Kčs na zlepšenie výživy pre dojčatá a detí do 6 rokov a rovnako pre ich matky a tehotné ženy. Pre každé dieťa bolo podľa lekárskeho výpočtu pridelených denne 0,75 l mlieka. UNRRA poskytla aj jednorazovú pomoc pre rodiny s 5 a viac deťmi a pre sociálne slabé rodiny v celkovej sume 150 mil. Kčs na kúpu oblečenia, posteľnej bielizne a obuvi. Začiatkom roka 1946 misia „Unitárov“, zameraná na mapovanie zdravotníckej pomoci v štátoch postihnutých vojnovými udalosťami, podala alarmujúcu správu o stave československého povojnového zdravotníctva. V správe sa konštatovalo, že ak nepríde okamžitá finančná pomoc a nezabezpečí sa základné fungovanie nemocníc, hrozí „balkanizácia“ zdravotníctva. Priamo na základe rozhodnutia predsedníctva UNRRA bola daná 200 mil. Kčs čiastka na opravu nemocnice Praha- Motol a 500 mil. Kčs na výstavbu nemocnice v Brne, ktorú mali

221 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 66. Cestovná správa o prehliadke skladov poľnohospodárskych strojov z akcie UNRRA a traktorových staníc na Slovensku 24. 4. - 4. 5. 1947.

222 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Zvláštna pomoc pre poľnohospodárov s fondu UNRRA.

využívať predovšetkým Slováci. Na nákup najnutnejšieho zdravotníckeho materiálu a na základné zdravotnícke akcie bolo vyhradených 1,215 mld. Kčs. Elementárne zdravotné ošetrenia mali vykonávať aj zdravotné strediská YMCA a na ich uvedenie do prevádzky bolo použitých 12 mil. Kčs.²²³

Charitatívne akcie UNRRA

UNRRA sa usilovala od začiatku promptne reagovať v nasmerovaní pomoci do oblastí najviac postihnutých vojnovými udalosťami. Jej pracovníci postupne prechádzali celé Slovensko, smerom od západu na východ krajiny. Do najviac zničených regiónov však prišli pracovníci UNRRI nakoniec. Na Slovensku išlo predovšetkým o oblasti Oravy a severovýchodu Slovenska. Vojnovými udalosťami boli postihnuté v prevažnej miere chudobné roľnícke rodiny, ktoré sa živili obrábaním vlastných gruntov, chovom dobytká alebo príležitostnou prácou prevažne v lese. Výnos malých hospodárstiev a občasná nádeňnícka práca sotva stačili pokryť režijné výdavky rodín v pokojných časoch a nie vo vojnových, hlavne u mnohohodných. Roľníci boli preto nútení predávať svoje vlastné výživné potraviny ako mlieko, maslo, vajcia, hydinu a takýmto spôsobom prežívať. Obyvatelia Oravy a východného Slovenska vo veľkej miere poskytovali pomoc partizánskym skupinám. Tým sa stalo, že bojová schopnosť nemeckej armády bola značne v danom regióne eliminovaná. Povstalecká činnosť obyvateľov bola Nemcom známa, a tak pred prechodom frontu zabavili skoro všetok rožný a ťažný dobytok a všetky skromné zásoby obyvateľov. Čo nestihli zobrať Nemci, zničila vojnová frontová smršť. V dôsledku ťažkých bojov v predmetných regiónoch ostala celá úroda roku 1944/45 na poli. Aby skaza bola dokonaná úplne, nemecká armáda ešte stihla aj povypaľovať hospodárske usadlosti. Vzhľadom na celkový počet hospodárskych sídiel ich najviac „ľahlo popolom“ na východnom Slovensku. Na počet obyvateľov však bolo najviac vypálených hospodárskych budov na Orave. Takto zdecimované a podvyživené obyvateľstvo so zníženou imunitou veľmi ľahko podliehalo akýmkoľvek chorobám. Pritom tieto zničené regióny dostali z nepochopiteľných dôvodov pomoc až ako posledné, hoci im mala byť poskytnutá ako prvým.²²⁴

Pomoc Východnému Slovensku

Až polroka po vojne, dňa 15. septembra 1945, navštívili členovia UNRRA obce na východnom Slovensku, ktoré boli najviac poškodené vojnovými udalosťami. Na čele misie UNRRA boli T. Gorwin, odborník na poľnohospodárstvo a zásobovanie a S. Hitchcock, ktorý viedol spravodajskú sekciu UNRRA vo washingtonskej centrále. Spreádzali ich povereníci M. Kvetko a R. Fraštacký. Členovia UNRRA boli zhrození

223 NAP, f. MV II- NR, k. 9647. Zápisnice Ministerstva vnútra o rozdelení finálnych častiek pro jednotlivé rezorty.

224 SNA, f. PT, k. 8. Správa Dr. Mikuláša Štítného prednostu slov. exp. Československého úradu pre hospodársku pomoc a obnovu.

z pomerov, ktoré panovali hlavne v okresoch Vyšný Svidník, Medzilaborce, Stropkov a Snina. Obviňovali predovšetkým slovenské povereníctva a pražskú centrálu UNRRA, ktorá nedokázala zabezpečiť potravinovú a lekársku pomoc zbedačenému obyvateľstvu. T. Gorwin, kritizoval postup pomoci, ktorá mala smerovať od východu na západ Slovenska a nie opačne. Nezabudol pripomenúť že: „*Kým na západnom Slovensku zistila misia industrializáciu a vyššiu životnú úroveň, na východnom Slovensku je len zdecimované agrárnictvo a zbedačené obyvateľstvo.*“ S. Hitchcock ho doplnil a povedal, že: „*O Slovensku a biede v jeho východnej časti mal by sa svet dozvedieť viac, ako sa dozvedel o českých Lidiciach, lebo delegáti videli na území východného Slovenska mnoho a mnoho Lidíc.*“ Misia UNRRA ocenila, že tamojší ľud nečaká na pomoc zo založenými rukami ako v iných regiónoch, ale svojpomocne a niekedy s primitívnymi nástrojmi opravuje domy, mosty a cesty. Delegáti zhodnotili, že len pomoc UNRRA bude nedostačujúca a že sa do obnovy musia zapojiť aj ostatné regióny, menej postihnuté vojnou, ale predovšetkým krajiny české, ktoré k porovnaní so slovenským východom sú skoro neporušené. Preto UNRRA nedokázala pochopiť rozhodnutie Slovenskej národnej rady (SNR), posielajúcej do Čiech 12 tisíc robotníkov a ironický to komentovala: „*Nevieme, či SNR ide o vyludnenie Slovenska alebo o kolonizovanie Čiech.*“ Jediným argumentom SNR bol fakt, že na západnom Slovensku ich nedokáže zamestnať a ide predovšetkým o nekvalifikované sily, ktoré budú v Čechách vyučené a potom sa vrátia na Slovensko. Obzvlášť absurdne vyznievala táto argumentácia, najmä pri iniciatíve SNR, keď prejavila záujem o 250 tisíc talianskych robotníkov, ktorých ponúkla talianska vláda na pomoc pri obnove najviac postihnutých oblastí vojnovými udalosťami v Európe. Vedenie misie UNRRA ihneď telegrafovalo do Washingtonu žiadosť o zaslanie potravín a liekov určených priamo pre východné Slovensko.²²⁵ Návrh opatrení pre okamžitú pomoc východnému Slovensku predložili členovia okresných národných výborov v spolupráci s pracovníkmi UNRRA ešte v auguste 1945.

V návrhu opatrení sa zdôrazňovala obnova najmä v týchto oblastiach:

1. Obnova dopravy (najmä Košicko-bohumínskej trate na dopravu uhlia pre nemocnice, podniky, elektrárne a pod.) Ak by nedošlo k obnoveniu trate, pred nasávajúcou zimou hrozil regiónu vykurovací kolaps.
2. Obnovenie zničených obcí predovšetkým v okresoch: Medzilaborce, Snina, Svidník, Stropkov. Požiadavka sa týkala dodávok stavebného materiálu a výroby provizórnych drevených barakov v Turanoch, ktoré sa zaviazala financovať UNRRA.
3. Neodkladná pomoc pre roľníkov. Z 2500 koní dodaných na územie Slovenska v rámci akcie UNRRA, nedostali okresy východného Slovenska ani jedného. Žiada sa o zaslanie aspoň 3000 koní. Do štyroch najviac postihnutých okresov (Medzilaborce, Snina, Svidník, Stropkov) sa požaduje poslať čo najviac kráv. Ďalej sa požaduje zaistiť osivo, aspoň minimálne množstvo umelých hnojív, čo najviac hospodárskych strojov, podkovy, klince a pod. V návrhu opatrení sa zdôrazňovalo, že pomoc z čes-

²²⁵ Utrpenie slovenského ľudu bolo veľké, *Národná obroda*, 25. septembra 1945.

kých krajov by mala v prvom rade smerovať na východné Slovensko. „Až po uspokojení najnaliehavejších potrieb východného Slovenska by malo byť uspokojované stredné a nakoniec západné Slovensko, teda práve opačne, ako je teraz užitá prax.“

²²⁶ Na základe predmetného návrhu zriadil Zbor povereníkov trojčlennú komisiu, ktorá mala dohliadať na prídel potravín a materiálu. Komisia dostala oficiálny názov *Komisia pre pomoc východoslovenským okresom*. Jej sídlom sa stali Košice. Oficiálne začala pracovať od 27. septembra 1945. Na čele komisie bol vymenovaný J. J. Styk, povereník techniky a generálny riaditeľ Slovenských elektrární. Zbor povereníkov prijal aj nasledovné opatrenia:

- a) uvoľnil 82 miliónov Kčs na stavbu 560 provizórnych barakov,
- b) predisponoval 15 nákladných aut aj s materiálom do Košíc,
- c) UNRRA vyčlenila 25 nákladných aut a 25 000 l benzínu
- d) prideliť pre každý okres (Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Vranov) jedno osobné auto s 600 l benzínu,
- e) komisia dostala k dispozícii úver 50 miliónov z predaja tovaru UNRRA,
- f) v ďalších dodávkach mal byť pre východné Slovensko dovezený stavebný materiál a nákladné autá, ale aj 200 vagónov múky a osiva²²⁷.

Táto zásielka (200 vagónov múky a osiva) sa stala ďalším kameňom úrazu. Poverenictvo pôdohospodárstva a výživy rozhodlo 85 vagónov prideliť pre okresy Martin, Žilina, Ružomberok a Liptovský sv. Mikuláš. Obyvateľom východného Slovenska sa dostala pomoc len v podobe 115 vagónov. Rozhodnutie bolo o to absurdnejšie, keď vyšlo najavo, že len samotný ružomerský okres dostal viac ako celé východné Slovensko, pretože mu bolo pridelených 120 vagónov. Naproti tomu najviac zničeným okresom na Slovensku (Medzilaborce, Svidník) sa dostalo len 6,5 vagóna múky a pšenice. Na podvodné pridelovanie upozornili pracovníci UNRRA. Zástupcovia východoslovenských okresov vydali 9. novembra 1945 v Košiciach memorandum, v ktorom odhalili ďalšie machinácie s pridelovaním do východoslovenských okresov. Z osiva vyexpedovaného zo skladov UNRRA nedostali severné okresy na východe Slovenska ani gram, všetka distribúcia smerovala do južných okresov. Z 3000 kusov hovädzieho dobytku dostal len 600 kusov okres Vranov, ostatné okresy nedostali nič. Z Čiech bolo odoslaných pre východ Slovenska 2000 koní, pritom 1790 skončilo už na juhu západného Slovenska. Znovu sa potvrdili obavy členov UNRRA, ktorá ustavične kritizovala distribúciu tovaru. Najmä na podnet UNRRA vyšlo následne nariadenie, že v obciach na východnom Slovensku, v ktorých bolo poškodených vojnovými udalosťami viac ako 30 % domov, mali dostať ich obyvatelia na osobu zdarma 2 mäsové konzervy, 250 g marmelády, 1 kg varovej, 2 kg chlebovej múky a 250 g margarínu. Distribúciu zabezpečovali okresní distribútori. Jednotlivé dávky sa pridelovali obyvateľom počas celého roka 1946 raz mesačne na lístkový systém. Túto pomoc dostalo 177 600 občanov z 212 poškodených obcí. Okrem UNRRA aj

²²⁶ BOBÁK – ŠUTAĽ, ref. 1, s. 47.

²²⁷ Tamže, s. 41.

Zväz slovenských žien začal organizovať zbierku šiat a potravín pre východné Slovensko. Na zlepšenie zdravotného stavu novorodencov na východnom Slovensku sa posielalo sušené mlieko a ryža.²²⁸ Po uplynutí jedného roka navštívila v novembri 1946 východné Slovensko delegácia UNRRA na čele s P. I. Alexejovom. Zisťovali stav rekonštrukčných prác a rozdeľovanie zdravotnej i potravinovej pomoci v okresoch Prešov, Humenné, Sobrance a Svidník. V správe misie sa konštatovalo, že v najviac zničených okresoch východného Slovenska (Sobrance, Svidník, Medzilaborce, Stropkov, Snina) bolo z 10 526 zničených alebo poškodených domov opravených 1566 a novo postavených bolo len 24, pretože rekonštrukčné práce postupovali veľmi pomaly. Misia zároveň skonštatovala neuspokojivú lekársku starostlivosť v daných regiónoch. V okresoch Svidník, Stropkov pôsobil len jeden stály lekár, v Snine dvaja a vo Vranove a Humennom traja lekári. Najlepšie z menších okresov bol na tom Bardejov, kde pôsobil deväť lekári.²²⁹

Pomoc Orave

V auguste roku 1945 bol svojimi kontrolnými úradníkmi upozornený Československý úrad pre hospodársku pomoc a obnovu na neudržateľný sociálny a zdravotný stav obyvateľov na Orave. O tejto situácii sa dozvedel aj šéf misie UNRRA v Československu P.I. Alexejev a na jeho podnet boli vyslané na Oravu komisie Povereníctva sociálnej starostlivosti a Povereníctva zdravotníctva, ktoré mali zmapovať situáciu. Súčasne s príchodom komisie bolo podané SNR Memorandum troch okresov (Dolný Kubín, Námestovo, Trstená), ktoré opisovali nelichotivú situáciu na Orave. Komisia len potvrdila vážnosť situácie, dala za pravdu memorandu a podnietila akciu s názvom „Pomoc Orave“. Rekonštrukčné práce v postihnutých obciach sa začali až v lete 1945 a aj to len v malom rozsahu. Väčšina obyvateľov bývala v zdraví škodlivých provizóriách alebo v hygienicky neprijateľnej jednej miestnosti, kde žilo niekoľko ľudí. Podľa približného odhadu komisie malo až 10 tisíc obyvateľov zimovať v nevyhovujúcich provizóriách. Zásobovanie pitnou vodou nebolo zaručené v žiadnej dedine na Orave. Deti chudobných rodín v oravskej oblasti trpeli podvýživou. Spôsobovala to jednostranná strava zo zemiakov, kapusty a ovseného chleba, a po prechode frontu nebola už ani taká. V mnohých regiónoch Slovenska, ale predovšetkým na Orave utešene prevital čierny trh, kde sa dali nakúpiť všetky druhy potravín, samozrejme za „adekvátne ceny“:

228 SNA, f. PD, k. 117. Pomoc východnému Slovensku.

229 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Správa misie UNRRA na ceste po východnom Slovensku, 27. november 1946. BOBÁK – ŠUTAJ, ref. 1, s. 51.

Ponuka na čiernom trhu v rokoch 1945/1946²³⁰

KOMODITA	Čierny trh	Bežná cena	KOMODITA	Čierny trh	Bežná cena
Mlieko	15 Kčs/l	1,50 Kčs/l	Sardinky UNNRA	50 Kčs/ 92g krabička	2,50 Kčs / 92g krabička
Cukor	50-60 Kčs/ Kg	6 Kčs/ Kg	Cigarety americké	3-10 Kčs/ 1 kus	0, 10 Kčs / 1 kus
Káva zrnková	800-900 Kčs/ kg	51 Kčs/kg	Topánky	1200-2500 Kčs/ pár	55 Kčs/ pár
Bravčové mäso	100-250 Kčs/ kg	15 Kčs/kg	Pneumatika	5000 Kčs/ 1 kus	350 Kčs/ 1 kus
Maslo	200-400 Kčs/ kg	24 Kčs/kg	Latka na šaty (ang.)	1000-1200 Kčs/ 1m	80 Kčs/ 1m
Bravčová masť	350-500 Kčs/ kg	16 Kčs/kg	Látka na šaty (dom.)	500- 800 Kčs/ 1m	40 Kčs/ 1m

Jeden USD sa dal zohnať na čiernom trhu priemerne za 800 Kčs. Na čiernom trhu sa nepredávali zemiaky a alkohol, ktorých bolo dostatok.²³¹

Neplánované položky

Veľké výdavky smerovali do tzv. Neplánovaných položiek. Počas okupácie sa nemecké jednotky snažili čo najviac ťažiť z jednotlivých hospodárskych oblastí. V nemalej miere to bolo aj z lesov na území bývalej ČSR, ktoré tvorili vysoké percento národného hospodárstva. Ich výhradný a jediný záujem bol čo najviac exploatovať pre účely nemeckého vojnového hospodárstva. Pritom však nepodnikli nič, čo by súviselo s nutnou starostlivosťou o lesný porast. Výsledkom toho bolo obrovské rozšírenie kôrovca, čo malo za následok priame ohrozenie celého lesného hospodárstva. Na likvidáciu kôrovca sa vyčlenilo 129 mil. Kčs. Najviac postihnuté lokality boli v oblasti Nízkych Tatier, Slánskych vrchov a Malých Karpát. Na jar 1947 celé Československo postihli mohutné záplavy. Škody znásobilo množstvo faktorov. Jednak sa počas okupácie zanedbala údržba regulačných zariadení riečísk, čo spôsobilo ich následne značné schátranie. Navyše boli na mnohých riekach tieto regulačné zariadenia poškodené priamymi vojenskými akciami. Následne sa stalo, že vodné toky vystúpili do nevídaných výšok a spôsobili obrovské škody. V Čechách to bola najmä rieka Labe. Na Slovensku sa vylial Váh na Považí a Dunaj pri Komárne. Ani priama pomoc z fondu UNRRA zaplaveným oblastiam v sume 500 mil. Kč nepomohla zmierniť katastrofálne následky. Celkové škody po povodiach sa odhadovali na 2,5 mld. Kčs.²³²

230 SNA, f. OPK B, k. 52. Čierny trh v rokoch 1945-1946.

231 NAP, f. MV II- NR, k. 9647. Zápisnice Ministerstva vnútra o rozdelení finálnych častiek pro jednotlivé rezorty.

232 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Odůvodnění a použití čistých výřežků UNRRA

To, samozrejme, ešte viac prehĺbilo zdecimovanosť celkového hospodárstva. Najväčší objem finančnej pomoci prišiel na Slovensko v roku 1947 do poľnohospodárstva. V lete 1947 postihli slovenských poľnohospodárov obrovské suchá. Viac ako 50 % úrody bolo zničené a v niektorých regiónoch hrozil problém so zásobovaním potravinami. UNRRA z predaja tovaru venovala slovenským roľníkom na zníženie ich strát finančný obnos v hodnote 664 miliónov Kčs.²³³

Od konca októbra 1945 prichádzalo na územie Československa z Poľska, Maďarska a Rumunska veľké množstvo židov - utečencov, ktorí opúšťali svoje rodné krajiny z „vnútorno-zahranično-politických“ dôvodov. Pre tieto osoby sa Československo stalo len transportnou krajinou na ceste do Rakúska a Nemecka. Ich skutočným cieľom bola Palestína alebo zámorské štáty. Vláda rozhodla, že o týchto utečencov sa postará repatriačný odbor v Československu spolu s UNRRA. Repatriačný odbor mal potrebné skúsenosti s takýmito osobami, ale hlavne mal stravovacie a ubytovacie kapacity a dokázal aj transportovať osoby na rakúske a nemecké hranice. Celú akciu mala finančne zastrešiť UNRRA. Na Slovenku sa mali utečenci sústreďovať v zbernom tábore Bratislava-Devínska Nová ves. Toto opatrenie malo svoje bezpečnostné a zdravotné dôvody, lenže na verejnosť prenikli informácie, že hlavným dôvodom bolo mať tieto osoby pod kontrolou v úsilí zabrániť im v usídlení sa na území Československa a takto eliminovať ich prenikanie do hospodárskeho života. Kontrolu nad týmito osobami malo prevziať Povereníctvo zahraničia, to však tvrdilo, že táto problematika spadá do kompetencií Povereníctva vnútra, ktoré všetky záležitosti okolo židovských utečencov posunulo na Povereníctvo výživy. Povereníctva si daný problém prehadzovali ako „horúci zemiak“ až dovtedy, keď situácia začala byť vážna. Zo začiatku bol prúd utečencov malý (okolo 200 osôb za mesiac). Začiatkom apríla, v máji a júni 1946 ich príliv vzrástol neutešenou mierou až na viac ako 2000 osôb denne, čo malo za následok že ich odstavovanie začalo spôsobovať veľké problémy. Dohľad nad utečencami prevzali policajné orgány. O transporty osôb v spolupráci s Povereníctvom výživy sa začali starať pomocné charitatívne židovské organizácie (najviac pomáhala American Jewish Joint Distribution Committee) a náboženské obce na čele s American Distribution Committee. Poskytovali im prilepšenie k strave, ktorú financovala UNRRA, pomáhali pri preprave hraníc z Devínskej Novej Vsi do Viedne. V čase od októbra 1945 do apríla 1946 bolo v záchytnom stanovisku v Devínskej Novej Vsi vybavených 2740 osôb. Od apríla 1946 do 1.septembra 1946, bolo prepravených 70 836 osôb, ktorým sa poskytla aj strava. Celkovo územím Slovenska prešlo 78 343 osôb. UNRRA stanovila pre nich dennú stravovaciu dávku v hodnote 30 Kčs. V Devínskej Novej Vsi museli byť postavené drevené baraky s cieľom poskytovať stravu v zastrešených priestoroch. Celkovo UNRRA na Slovensku preinvestovala 15,4 mil. Kčs na židovských utečencov a zahrnula to do neplánovaných výdajov. Je dôležité spomenúť aj podporu UNRRA pre slovenských židov, ktorí sa vrátili domov a ocitli sa v zložitej situácii, lebo museli z niečoho vychádzať pri

233 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Zvláštní fond. PRŮCHA, ref.1, s. 119. SOMMER, ref. 1, s. 14.

zabezpečovaní svojich základných životných potrieb. V prvých rokoch po vojne živilo navrátených Židov 58 ľudových kuchýň. Väčšinu produktov v nich financovala a do-
dávala UNRRA a American Jewish Joint Distribution Committee.²³⁴

UNRRA podľa svojich pozorovateľov odhadla škody spôsobené výhradne len pre-
chodom frontu cez územie Československá na 120 mld.:

Čechy 30 mld. Kčs

Morava 60 mld. Kčs

Slovensko 30 mld. Kčs²³⁵

Zároveň vymedzila oblasti, ktoré boli najviac postihnuté vojnovými udalosťami.

Čechy, Morava

Opavsko : Opava, Hlučín, Bílovec, Český Tešín

Južná Morava: Hodonín, Uherský Brod, Mikulov, Znojmo, Moravský Krumlov

Niektoré mestá: Vyškov, Boskovice, Prostějov, Benešov, České Budějovice, Ústí nad
Labem, Sedlčany, Jílove, Rokycany, Kralupy, Krásné Březno

Slovensko

Východné Slovensko: Svidník, Snina, Stropkov, Medzilaborce, Bardejov, Vranov

Orava: Námestovo, Dolný Kubín, Trstená

Pohronie: Brezno nad Hronom, Nová Baňa

Kysuce: Kysucké Nové Mesto

Do týchto regiónov mala prednostne smerovať pomoc UNRRA.²³⁶

Poradie štátov v príjme pomoci od UNRRA

ŠTÁT	POMOC V MILIÓNOCH USD
Čína	518
Poľsko	478
Taliansko	418
Juhoslávia	416
Grécko	437
Československo	262
Ukrajina (ZSSR)	188
Rakúsko	136

234 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Ministerstvo sociální péče repatriační odbor. JELÍNEK, J. Andrej. *Dávidova hvězda pod tatrami- Židia na Slovensku v 20.storočí*. Praha: Ipeř, 2009, s. 380.

235 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 7. Seznam škod na území Československa.

236 Tamže.

Z celkového finančného balíka UNRRA, ktorý predstavoval 3,9 mld. USD, pripadlo Československu 9 %.²³⁷

Problém distribúcie

Pracovníci UNRRA mali od začiatku najväčšie problémy s distribúciou svojich zásielok do Československa a následne do distribučných regionálnych stredísk. Pražská centrála UNRRA kvôli pretrvávajúcim ťažkostiach s distribúciou tovaru vytvorila 30. augusta 1946 zvláštne oddelenie NON-UNRRA, ktorého úlohou bolo dohliadať na bezproblémovú distribúciu z prístavov na územie Československa. Oddelenie NON-UNRRA následne zriadilo 3. septembra 1946 po dohode s Ministerstvom obrany národnej obrany dopravné a strážne jednotky so stálymi stanicami v Mannheime a Norimberku. Tomuto rozhodnutiu predchádzal sled udalostí začiatkom roka 1946.²³⁸ V tomto roku 1946 v jednotlivých distribučných strediskách vypočítali, že každý druhý vagón ktorý prišiel na územie Československa mal odtrhnutú plombu a časť tovaru bola odcudzená. Len v Plzni v jednom z najväčších distribučných stredísk, ktorého väčšina materiálu smerovala na Slovensko, prišlo od 21. februára do 10. marca 1946 z 573 vagónov až 498 otvorených a poškodených. Všetky vlaky prechádzali cez územie Nemecka, kde nebola dostatočná kontrola tranzitu. Nemeckej strane však nič nebránilo, aby si účtovala obrovské sumy za tranzit. Neskôr presadila československá vláda stráženie transportu vlastnými vojakmi od prístavu až po hranice. UNRRA požadovala, aby československí vojaci používali anglické vojenské uniformy.²³⁹ Od mája 1945 do konca februára 1947 muselo len za tranzitnú prepravu cez územie Nemecka zaplatiť Československo 5,8 mil. USD, čo predstavovalo 291 mil. Kčs. To však nebola celá suma prepravy, pretože bolo potrebné zaplatiť aj za tranzit z čiernomorských prístavov, talianskych i holandských prístavov. Celkovo vydalo Československo za všetky poplatky prepravy astronomickú sumu 3,7 mld. Kčs (74 mil. USD), čo predstavovalo skoro 20 % z celkovej pomoci UNRRA pre našu republiku. Takéto náklady nemala žiadna zo 16 krajín, ktoré požiadali UNRRA o pomoc. Samozrejme, táto pomoc bola hrazená z predaja tovaru UNRRA určeného pre Československo.²⁴⁰ V niekoľkých prípadoch sa stalo, že lode naložené v ázijských prístavoch pod americkou správou určené pre Československo, prišli o niekoľko ton tovaru ľahšie už do nemeckých prístavov. Najviac problémové prístavy boli na Filipínach, odkiaľ sa do Československa privážalo predovšetkým margarín a mydlo. Na poslednom transporte tohto tovaru určeného pre Slovensko prišlo do Hamburgu z pôvodných 8000 t len 7140

237 GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan. *Lexikon našich hospodárskych dejín*, Praha : Libri, 2003, s. 399. PRŮCHA, ref.1, s. 119; SOMMER, ref. 1, s. 22.

238 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Zriadenie stálych strážnych staníc v Mannheime a Norimberku.

239 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Záznam pro p. Löbl sekčného šefa ministerstva zahraničného obchodu, Záznam pre ministra Majera.

240 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Vyúčtování německého přepravného za zásilky přepravované přes Německo za období do 28.II. 1947

t. Naša republika bola značne hendikepovaná vnútrozemskou polohou, lebo okrem spomínaných tranzitných poplatkov sa muselo platiť jednotlivým prístavom navyše tvz. skladné, stojné a mimoriadne poplatky v prekladiskách.²⁴¹ Na území Československa nastali problémy s distribúciou hneď od začiatku. Od mája do júla 1945 stáli vo veľkom množstve skladov potraviny, ktoré distribútori nedokázali, napriek ich akútnemu nedostatku v niektorých regiónoch, doručiť zdecimovaným obyvateľom, pretože nemali dopravné prostriedky. Tajomník československej UNRRA Eugen Löbl obvinil Povereníctvo dopravy, že neefektívne využíva pridelené nákladne automobily dodané od UNRRA.²⁴² V konečnom dôsledku nešlo o neefektívne využívanie, ale značné množstvo automobilov z vozového parku, ktorým disponovalo povereníctvo, bolo nepojazdných. Odhadovalo sa, že to predstavovalo až 80 % nákladných áut. Pred rokom 1938 na jedno nákladné vozidlo na Slovensku pripadlo v Čechách 6 vozidiel. V júni 1945 si nechali pracovníci UNRRA vypracovať štatistiku stavu nákladných automobilov, traktorov a ťažkých strojov na výstavbu ciest a budov. Slovensko bolo prekvapujúco v tomto ukazovateli na tom lepšie ako Čechy a Morava. Preto väčšina nových vozidiel a strojov končila v Prahe. Nikto sa však nepozastavoval nad tým, že pracovníci UNRRA započítavali do štatistík všetky torzá a vraky rôznych áut či strojov, ktoré ostali po prechode frontu na našom území a neboli funkčné. Celkovo väčšia zásielka ťažkých mechanizmov a strojov na budovanie ciest a mostov prišla na Slovensko až 24. júna 1947. Išlo o 132 strojov v celkovej hodnote 25 mil. Kčs, ktoré prevzalo Povereníctvo techniky.²⁴³ Dôveru UNRRA v oblasti distribúcie automobilov na Slovensko značne naštárbilo Povereníctvo dopravy. Hneď z prvej zásielky nákladných automobilov, ktorých bolo 16 určených pre Slovensko sa 10 odpredalo prostredníctvom Povereníctva dopravy firme Frankl autoobchod v Bratislave. Pri revízii to zistil finančný odbor pražskej UNRRA. Vozidlá boli odpredané ako vraky bez pneumatík, teda ako nepojazdné, aj napriek tomu, že z Prahy odchádzali v bezchybnom stave, čo dokazoval i preberací protokol. Automobily, ktorých hodnota sa pohybovala od 55 tisíc do 70 tisíc, boli podľa zmlúv odpredané za 14 tisíc až 30 tisíc, čiže značne pod cenu. Z povereníctva nikto kompetentný nevedel vysvetliť, prečo sa autá predali a kto ich, či už z nedbalosti, zlým zaobchádzaním alebo úmyselne znehodnotil.²⁴⁴

Nedodaný tovar, ktorý bol dlhodobo v skladoch sa samozrejme stal predmetom rôznych špekulácií a zvyčajne končil na čiernom trhu. Najviac kritizovaným rezortom bolo Povereníctvo pre výživu, ktoré malo dohľad nad distribúciou potravín. Na podnet P. I. Alexejeva, šéfa Medzinárodnej misie UNRRA pre Československo, sledovalo distribúciu množstvo pozorovateľov, ktorí mu dodávali podrobné správy. So slovenskými zástupcami nevedol žiadne rokovania, sťažnosti boli hneď adresované na jednotlivé

241 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 10. Nákladní loď Rajda.

242 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 7. Správa o služobnej ceste v Bratislave od 7.jula- 11. júla 1945- E. Loeb.

243 ŠA PO, f. ŠSÚ PO, k. 69, Stroje používané ŠSÚ.

244 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 66. Revízní správa o přidělování nákladních Povereníctvu dopravy v r. 1945-1946.

rezortné ministerstvá v Prahe. Najväčšia kritika smerovala k národným výborom, ktoré nedokázali dodať potraviny najchudobnejším vrstvám obyvateľstva na Slovensku. Českí ministri videli zásadný problém prerozdeľovania tovarov na Slovensku v slabej kontrole z pražskej centrály UNRRA. V Čechách sa tovar z UNRRA, ale aj z ostatných darcovských organizácií chápal ako jedna pomoc a nerobili sa v prideľovaní zásadne rozdiely. Na Slovensku všetky komodity dovážané v rámci pomoci UNRRA mali pečať vyššej kvality, preto takýto tovar pre distribútorov nadobúdala váhu exkluzivity. Niekofko ľudí bolo hneď na začiatku vymenených aj v centrále UNRRA v Prahe, kam smerovali prvé zásielky. Zo 16 druhov potravinových tovarov sa 8 nedostalo nielen na Slovensko, ale neopustilo ani územie Prahy. Išlo predovšetkým o čokolády, džemy, rybie konzervy a iné produkty, ktoré skončili v pražských obchodoch. Situácia sa nezlepšila ani po výmene zodpovedných osôb, s pribúdajúcimi zásielkami sa zvyšoval počet tovarov. Pri kontrole koncom roku 1947 sa zistilo, že s 50 druhov tovarov Prahu opúšťalo len 8-10 druhov, následne sa začalo uvažovať o rozdeľovaní tovaru pri vstupe do republiky na hraničnom prechode v Chebe.²⁴⁵ Na druhej strane Slovensko bolo zo strany UNRRA kritizované, že centralizuje a špecializuje svoje sklady, čo spomaľuje prijímanie zásielok. Exemplárnym príkladom bol Ústredný sklad poľnohospodárskych strojov a náradia v Továrnikoch, distribučná centrála pre celé Slovensko. Kapacitne mohol denne spracovať 5 - 6 vagónov, bežne sa však stávalo, že do Továrník smerovalo aj viac ako 10 vagónov. Tie, čo sa nestihli vyložiť, smerovali do skladov v Bratislave, kde následne bolo množstvo tovaru vyložené na voľné priestranstvo a po niekoľkotýždňovom vystavovaní zásielok nepriaznivému počasiu dochádzalo k znehodnoteniu tovaru, predovšetkým priemyselných hnojív, ale aj poľnohospodárskych náradí. Nebol to však len príklad Továrník, ale aj iných distribučných stredísk. Chyby sa vyskytovali v celkovej distribúcii aj v objednávkach jednotlivých tovarových položiek, preto sa časový horizont cieľových miest značne predlžoval. Veľkým hendikepom slovenských distribučných stredísk bola absencia žeriavov s vyššími nosnosťami. Najvypuklejšie sa tento nedostatok prejavil pri transportoch ťažkých strojov, ktoré často krát museli byť vyložené aj 200 km od cieľovej stanice v skladoch, kde týmito žeriavmi disponovali. Prirodzene, takýmto spôsobom sa predlžoval čas dopravy do miest, v ktorých na tieto mechanizmy nedočkavo čakali. To následne spôsobovalo, že vysokú nespokojnosť s postupom rekonštrukčných prác pri obnove infraštruktúry a priemyslu na Slovensku ustavične vyslovoval J. Corvin, vedúci priemyselnej rehabilitácie Československa pri UNRRA vo Washingtone a posielal depeše do pražskej centrály UNRRA. Kompetentné poverenictva museli neustále reagovať na washingtonské depeše.²⁴⁶

245 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 6. Zvláštní fond.

246 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 49. Výhrady J. Corvina proti rekonštrukčným prácam na Slovensku zaslane prednostovi úradu Miroslavovi Kernerovi, šk. 66. Revízní správa o přidělování nákladních Povereníctvu dopravy v r. 1945-1946.

Finančné príspevky od UNRRA v jednotlivých kategóriách na Slovensku v rokoch 1946/1947²⁴⁷

Kategória	Suma v Kč
Sociálne služby	1 247 314 000
Zdravotné služby	505 551 000
Poľnohospodárska obnova	648 800 000
Obnova priemyslu a verejných služieb	656 150 000
Repatriácie čs. štátnych príslušníkov	75 000 000
Repatriácie príslušníkov ostat. Spoj. národov	8 500 000

Podľa pôvodných projektov bola činnosť UNRRA plánovaná do konca roka 1947, ale už začiatkom roka 1946 silneli v americkej vláde hlasy o potrebe zastaviť jej ďalšiu aktivitu. Americká vláda dokonca v auguste 1946 v Ženeve, kde prebiehalo rokovanie štátov, ktoré podpísali washingtonskú dohodu, vyslovila názor nepodporovať medzinárodnú pomoc vo forme UNRRA. USA ešte viac nepochopiteľne spochybnili celý projekt, keď začali silnieť hlasy z Washingtonu od vysokých štátnych činiteľov, ktoré presadzovali názor, že UNRRA od začiatku bola „pochybný podnik“ a že medzinárodná pomoc sa mala poskytovať na báze priamych vzťahov a dohôd medzi zainteresovanými štátmi. Podľa amerických predstáv mohli funkciu UNRRA prevziať Medzinárodná banka, OSN, a FAO (Food Agricultural Organization). Prvá vážna kríza vznikla už na treťom zasadnutí rady UNRRA v septembri 1945 v Londýne. Tu zástupcovia Sovietskeho zväzu, Československa, Poľska a Juhoslávie vzniesli výhrady voči prílišnej aktivite UNRRA v Nemecku, kde sa predovšetkým sústreďovala jej pomoc na úkor ostatných európskych štátov. Na konci roka 1945 UNRRA disponovala len s rozpočtom 175 mil. USD. Išlo zhruba len o 10 % z celkového rozpočtu, ktorý UNRRA potrebovala na všetky svoje aktivity v roku 1946. Určitú finančnú záruku predložila Kanada, ale rozhodujúci krok k tomu, aby sa nezastavila pomoc postihnutým krajinám, urobil americký prezident H. Truman, ktorý požiadal kongres o uvoľnenie 550 miliónov pre potreby UNRRA.²⁴⁸ Na Ženevskom zasadnutí v auguste 1946 bol nakoniec predložený zásadný návrh, s ktorým vyšla československá delegácia na čele s ministrom výživy Václavom Majerom. Podľa nej mal generálny tajomník UNRRA preskúmať požiadavky jednotlivých národov žiadajúcich pomoc od organizácie UNRRA v roku 1947 a na základe toho mal rokovať s príslušnými vládami, pričom by predložil v novembri 1946 konečný návrh o jej ďalšom osude. Tento návrh bol základom rezolúcie Rady UNRRA č. 80, v ktorej sa ďalej ustanovilo, že UNRRA ukončí dodávky tovarov do Európy do konca roka 1946, do Ázie do 31. marca 1947.

247 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 49. Výhrady I. Alexejeva k distribuci potravin na Slovensku adresované ministrovi výživy Václavovi Majerovi.

248 Londýnsky list o problémoch UNRRA a o ich riešení, *Budovateľ*, roč. VII, č. 20, 26. októbra 1945.

Stanovené termíny zmenil ústredný výbor UNRRA klauzulou tak, že tieto termíny platili len pre ďalšie nákupy, zatiaľ čo preprava tovarov sa časovo neobmedzila. Preto mali dodávky zásielok nerušené prebiehať počas celého roku 1947 i v nasledujúcom období. Pokračovanie dodávok UNRRA na začiatku roka 1947 predstavovalo pre Československo dôležitú pomoc z viacerých dôvodov. Jedným z najdôležitejších bola pomoc v úsilí preklenúť neschopnosť platby tovarov devízami. Samozrejme, že prioritne sa zdôrazňovalo bezprostredné zabezpečenie výživy obyvateľstva, hoci sa postupne od roku 1947 menila štruktúra pomoci a druh tovarov z roviny sociálnej do roviny hospodárskej. Slovensko malo v roku 1947 záujem najmä o potravinový tovar, zabezpečujúci výživu a zdravotnícky materiál, ako aj suroviny pre textilný, chemický, kožiarsky a kovospracujúci priemysel.²⁴⁹ Formálne sa akcie UNRRA pre Československo skončili 1. júla 1947, kedy oficiálne Medzinárodná misia UNRRA opustila Prahu. Pri tejto príležitosti sa oficiálnym listom UNRRA (zaslaným generálnemu riaditeľovi, generálovi Lowell W. Rooksovi) poďakoval za pomoc aj prezident E. Beneš. Časť tohto listu uverejnili noviny *New York Times*.²⁵⁰ Na zasadnutí vlády 19. decembra 1947 sa vydalo uznesenie o likvidácii úradu, a to k 1. januáru 1948. Likvidačné práce po dohode s Najvyšším účtovníkom kontrolného úradu mali byť zrealizované podľa osobitného vypracovaného plánu do 31. decembra 1947. Likvidácia úradu však trvala nepomerne dlho, teda až do roku 1951, pretože sa preťahovalo predovšetkým vyúčtovanie za distribúciu a ešte začiatkom tohto roku ostávalo nevybavených 388 pohľadávok.

Celkový objem pomoci pre ČSR

Finančný objem pomoci	Potraviny	Priemysel	Nakúp textilu	Poľnohospodárstvo	Lieky
13,5 mld. Kčs	5,25 mld. Kčs	3,75 mld. Kčs	1,7 mld. Kčs	1,7 mld. Kč	1,1 mld. Kčs

Program UNRRA pre Československo bol v podstate splnený už koncom roku 1947, kedy výška dodávok dosiahla 99, 94 % z 13,5 mld. Kčs. Výška programu, stanovená pôvodne v decembri na 275 mil. USD, bola niekoľko krát menená. Napríklad 31. decembra 1946 sa zmenila na 270 mil. USD, až nakoniec 15. marca 1948 bola definitívne stanovená na 262 mil. USD. Hodnota predaných tovarov sa neustále zvyšovala a ak započítame 20 % z ceny za distribúciu, predstavovala celková hodnota akcie UNRRA pre Československo 335 mil. USD. Podľa záverečnej rekapitulácie z 31. marca 1951 dosiahol hrubý príjem za dodávky UNRRA čiastku až 18,1 mld. Kčs. Čistý výťažok za dodaný tovar bol nakoniec stanovený na 15,5 mld. Kčs k 3. marcu 1949. Rok 1946 sa považoval za vrcholný rok pomoci UNRRA pre Československo. Jej podiel na hrubom národnom produkte repub-

249 MICHÁLEK, ref. 1, s. 43-44.

250 Benes thanks UNRRA for helping Czechs, *The New York Times*, 8. júla 1947.

liky bol 5 %. Zásielky zodpovedali 36 % dovozu Československa a skoro 1/3 vládnych výdavkov na zdravotníctvo, sociálne zabezpečenie a rekonštrukciu v štáte.²⁵¹

Treba zdôrazniť že Československo nebolo štátom, ktorý iba prijímal pomoc. Neoddeliteľnou súčasťou akcie UNRRA bola aj participácia na dodávkach tovarov do iných krajín. Československo prispelo akcii UNRRA hlavne cukrom a čiernym uhlím pre Poľsko, Juhosláviu a Rakúsko v celkovej hodnote 8,5 mil. USD, čo pozitívne hodnotil generálny riaditeľ UNRRA generál Lowell W. Rooks počas návštevy Československa v apríli 1947.²⁵²

Význam celej akcie UNRRA však nespočíval iba v materiálnej pomoci, či už išlo o Slovensko, Československo, Európu alebo celý svet. Projekt UNRRA sa chápal ako dielo širokej medzinárodnej spolupráce a ľudského porozumenia. Zároveň bol názorným príkladom o možnosti riešenia medzinárodných problémov mierovým spôsobom. Bol to projekt medzinárodnej pomoci a solidarity, ktorý dovtedy v takom rozsahu v dejinách ľudstva nemal obdobu. Dokonca aj K. Gottwald v júni 1947 hodnotil túto pomoc ako príklad a dôkaz že „mierumilovná spolupráca medzi národmi je možná a potrebná.“²⁵³

Pomoc Sovietskeho zväzu

Československo tesne po prechode frontovej línie bolo značne zdevastované. Ako sme už predtým spomínali, prerušilo sa zásobovanie potravinami, doprava bola paralyzovaná, množstvo domov bolo zničených. HDP v kontinentálnej Európe (bez Sovietskeho zväzu) klesol o 25% oproti predvojnovému stavu. Priemysel bol zameraný na vojnovú výrobu a nemohol okamžite produkovať potreby pre mierový život. Rovnako ako USA, tak aj Sovietsky zväz napriek obrovským ľudským a materiálным stratám vyšiel z vojny mocensko-politicky posilnený. Opieral sa o najpočetnejšiu pozemnú armádu na svete, zlomil predchádzajúcu izoláciu, rozširoval svoju záujmovú sféru a všestranne zasahoval do medzinárodného diania. Napomáhala mu aj skutočnosť, že v rokoch 1945-1949 nastal vo veľkej časti sveta posun politickej orientácie do ľava. V krajinách strednej a juhovýchodnej Európy vznikali s podporou Sovietskeho zväzu ľudovo demokratické režimy. Kapitalistický systém bol oslabený začínajúcim sa rozpadom koloniálneho impéria. Teritórium vznikajúceho socialistického tábora malo v roku 1949 900 miliónov obyvateľov, čo predstavovalo 35 % celosvetovej populácie. V prvých hodinách slobody pre niektoré okresy východoslovenského kraja rýchla pomoc zo strany Sovietskeho zväzu vzbudila rešpekt a úctu zbedačených obyvateľov. Bola to prvá krajina, ktorá ešte pred pomocou UNRRA promptne zareagovala a hoci jej pomoc nebola v takom veľkom rozsahu ako pomoc od UNRRA, zohrala veľmi dôležitú úlohu pri politických zmenách v roku 1948. Sovietsky zväz, napriek tomu, že bol sám vyčerpaný vojnou, dodal do Československa v prvých dňoch po prechode frontu

251 BRUS, Walter. *The Economic History of Eastern Europe 1919 - 1975*, Vol. II, London, 1985, s. 524.

252 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943-1951, k. 66. Dodávka čierneho uhlí pro Jugosláviu v rámci kontribuce ČSR pro medzinárodnú UNRRA; PRŮCHA, ref.1, s. 119.

253 CAMEL, ref. 20, s.76; MICHÁLEK, ref. 1, s. 45.

obilie, ropu, rudu, kovy, bavlnu, ľan, šatstvo a ďalšie produkty. Prvé vagóny prišli na územie Slovenska začiatkom marca 1945. Najviac boli asi vítané sovietske zásielky potravín, šatstva a obuvi predovšetkým na severe vo východoslovenských okresoch, zasiahnutých hladom a epidémiami škvrnitého týfu.²⁵⁴ Najmä zabezpečenie potravín pre slovenských občanov veľmi dôkladne využili komunisti na svoju propagáciu. Začiatkom leta 1945 uvoľnilo sovietske vojenské velenie 8800 t obilia a 10 000 t cukru. V apríli 1946 bola podpísaná medzi Československom a Sovietskym zväzom obchodná zmluva, na základe ktorej sovietska strana dodala 30 000 t obilia. Popri potravinovej pomoci Moskva dodala 250 000 t železnej rudy a 20 000 t mangárovej rudy. Sovietske dodávky tvorili v roku 1945 takmer 1/3 československého importu, pričom podiel exportu do Sovietskeho zväzu nepresiahol 13 % z celkového vývozu.²⁵⁵ Sovietska armáda poskytla cennú pomoc predovšetkým pri odmínovaní tratí, rekonštrukcii horských úsekov železníc. Železničnú magistrálu Kúty- Bratislava- Štúrovo postavili prevažne sovietski ženisti. Neoceniteľná pomoc poskytl aj pri premostovaní Dunaja v Bratislave a Komárne. Provizórny dunajský most v Bratislave dokázali postaviť za jeden deň, pracovalo na jeho stavbe 1608 sovietskych vojakov. Pri stavbe mostu v Komárne pomáhalo 1200 príslušníkov Červenej armády.²⁵⁶

Už v apríli 1944 požiadal o sovietsku pomoc z poverenia exilovej vlády tajomník ministerstva zahraničných vecí a neskorší minister zahraničného obchodu Hubert Ripka. Spočiatku malo ísť o pôžičku s tým, že ju československá vláda splatí neskôr z dodávok UNRRA určených pre Československo. Sovietska strana vyzvala H. Ripku, aby spresnil zoznam požadovaného sortimentu a navrhla riešenie mimo UNRRA na základe „bezprostrednej dohody medzi obidvoma vládami“. Tým si samozrejme československú vládu zaviazala.²⁵⁷

Celkovo možno konštatovať, že dodávky mali značný význam pre obnovu československého hospodárstva najmä v prvých povojnových mesiacoch a v roku 1946, hoci nemôžeme ich hodnotu preceňovať, pretože vojnové škody boli 30-násobne vyššie. Pomoc sa však zvyšovala tým, že prichádzala v čase, keď bolo treba vynaložiť veľa financií a úsilia na zabezpečenie výživy a rozvoja hospodárstva v krajine značne poškodenej vojnovými udalosťami. Pomoc zo zahraničia, najprv zo Sovietskeho zväzu a neskôr od medzinárodnej organizácie UNRRA, urýchlila predovšetkým obnovu výroby a umožňovala zlepšiť zásobovanie obyvateľstva.

254 PRŮCHA, ref. 1, s. 27- 28 ,118.

255 Tamže. Dokumenty a materiály k dejinám československo- sovětských vztahů, díl V, květen 1945 - únor 1948, Praha, 1988, dok.č. 111 a 207, 179-180, 323-324; JANČÍK - KUBŮ, ref. 1, s. 383.

256 BYSTRICKÝ, Jozef. Problematika oslobodzovania Slovenska v r. 1944 - 1945 v slovenskej historiografii posledných dvoch desaťročí. In KOVÁČOVÁ, Viera (Eds.). Oslobodenie Slovenska 1944 - 1945. Banská Bystrica. Múzeum SNP, 2010, s. 29.

257 PRŮCHA, ref. 1, s. 116.

VPLYV VOJNY NA ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATEĽSTVA A AKTIVITY NA JEHO ZMIERNENIE (1944 – 1948)

Vojnové udalosti výrazne zhoršili celkové zdravotné pomery. Veľkú migráciu obyvateľstva sprevádzala stúpajúca úmrtnosť, klesajúca pôrodnosť, šírenie infekčných ochorení a doječská úmrtnosť sa svojimi hodnotami opäť dostala na úroveň po prvej svetovej vojne. Okrem bezprostredných vojenských zranení a ochorení sa u obyvateľstva prejavila kvalitatívna a kvantitatívna podvýživa obyvateľstva, ktorá postihla najmä deti. Viac ako 9 tisíc detí trpelo na ťažkú podvýživu. Rýchlo sa míňali zásoby liekov a suroviny na ich výrobu. Chýbali očkovacie látky, nemocnice kapacitne nestačili, kritická situácia bola najmä na východnom a strednom Slovensku. Zdravotníctvo civilné a vojenské bolo postavené pred ťažké úlohy.²⁵⁸ Jednou z nich bolo zabezpečiť preventívne opatrenia, aby v preľudnených oblastiach pri hromadnom ubytovaní vojakov, partizánov a civilného obyvateľstva nevypukli infekčné choroby. Celkovú nepriaznivú zdravotnícku situáciu zhoršovala aj skutočnosť, že ustupujúca nemecká armáda odviekla z mnohých liečebných zariadení celý mobilný zdravotnícky materiál. Preto v nemocniciach chýbali základné pomôcky.²⁵⁹ Najbolestnejšie však boli straty na ľudských životoch.

V rokoch 1944 – 1945 sprevádzali vojnové udalosti hrozné tragédie – masové vraždy po celom povstaleckom území – v Kremničke, Nemeckej, Martine, Kováčovej, Krupine, Novej Bani, Ružomberku, Slovenskej Ľupči, Handlovej, Novom Meste nad Váhom, Prievidzi, ale aj na východe Slovenska pri Tokajíku, ktoré boli výsledkom fašistickej brutality. Na Slovensku sa po oslobodení našlo 176 masových hrobov s 3 723 obeťami, z ktorých bolo 720 žien a detí. Ďalšie počty zavraždených na horách alebo v osamelých usadlostiach nebolo možné zistiť. Tragický osud postihol aj viaceré slovenské obce, úplne alebo čiastočne zničené a vypálené, ktoré sprevádzalo týranie a vraždenie domáceho obyvateľstva. Objektmi nacistickej brutality sa stali napríklad obce Baláže, Donovaly, Kalište, Kľak, Kunerad, Ostrý Grúň, Semeteš, Skľabiňa, Skýcov, Smrečany, Tokajík, Uhrovec, Zlatá Baňa a ďalšie. Ich celkový počet sa odhaduje približne na 60.²⁶⁰ K negatívnym javom patrili aj represívne akcie partizánov a po-

258 Počas SNP a prechodu frontu lekári aj v poľných nemocniciach vykonávali amputácie, ošetrovanie strelných rán a poranení. V provizórnych podmienkach uskutočňovali riskantné operácie na záchranu života ranených. Pribúdala aj počet vojakov, ktorí z prechladnutia dostali zápal obličiek, stúpol počet reumatických chorôb.

259 SNA, f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor 1945 – 1950, k. 442; NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 67.

260 Slovensko Dejiny. Bratislava: Obzor, 1978, s. 828.

vstalcov voči slovenským Nemcom.²⁶¹ Niektoré partizánske skupiny zamerali svoje akcie v auguste 1944 proti ríšskym Nemcom, ako aj proti nemeckému civilnému obyvateľstvu v oblasti Hauerlandu a Turca.

V úsilí oslobodiť Východné Karpaty prebiehali v ťažkých podmienkach horského a zalesneného terénu úporné boje. Prechod frontu si vyžiadal obeť na ľudských životoch, zranenia, obrovské telesné a duševné útrapy.²⁶² Vo Východokarpatskej operácii zaznamenala Červená armáda 21 tisíc padlých a 89 tisíc ranených mužov. Z 1. čs. armádneho zboru v ZSSR padlo 844 osôb a ďalších 4 068 bolo ranených.²⁶³ V prvých dňoch po oslobodení neboli mŕtvolky padlých, najmä pri odľahlých a zamínovaných cestách, pochovávané, lebo prístup k nim bol prakticky nemožný. Neskôr, keď sa pomery začali konsolidovať, ich pochovávali v papierových vreciach, lebo rakvy z pevného materiálu nebolo možné zohnať.²⁶⁴ Kritická situácia bola najmä v oblasti Dukelského priesmyku, Dargova, ale aj na Liptove. V týchto oblastiach aj po vojne naďalej pretrvávalo nebezpečenstvo výbuchu mín a denne dochádzalo k novým poraneniam a stratám na ľudských životoch.

Nová etapa zdravotníctva začala po roku 1945. Viaceré požiadavky zdravotnej politiky boli zakotvené už v Košickom vládnom programe.²⁶⁵ Riadiacim orgánom sa stalo Povereníctvo zdravotníctva, vytvorené už počas SNP. Prvé roky po skončení vojny sa zdravotníctvo na Slovensku zameriavalo na rekonštrukciu škôd spôsobených vojnovými udalosťami. K prioritným úlohám patrilo zamedzenie ďalšieho šírenia infekčných chorôb, zabezpečenie zdravotnej starostlivosti pre tisíce väzňov prichádzajúcich z koncentračných táborov, vojnových poškodencov, utečencov a zlepšenie zdravotného stavu detskej populácie.

261 Týkalo sa to hlavne oblasti Hauerlandu, pretože tento nemecký jazykový ostrov sa nachádzal viac ako jeden mesiac na povstaleckom území pod kontrolou ozbrojených povstaleckých síl. In SCHVARC, Michal: *Straty a obeť nemeckej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 - 1945*. (Vypracované v rámci projektu Múzea SNP „Straty a obeť na území Slovenska v rokoch 1939-1945“) Rukopis práce.

262 O ošetrovaní ranených počas prechodu frontu jedna zo sestier Červeného kríža uviedla: „Front sa nezastavuje. Vojna zúri ďalej a vyžaduje ďalšie obeť - životy vojakov, ba i pokojných civilov. Predpoludním pracujeme na prevážovni. Prinášajú nám ranených - jedného za druhým. Kladú ich na stôl. Odviažeme a vyčistíme hnisajúcu ranu, potom ju zaviažeme a pacient povzbudený pekným slovom sestry s nádejou v lepšiu budúcnosť je odnesený na izbu. Prídu druhí, opakuje sa to isté. Jeden má otvorenú veľkú ranu na nohe, iný má celú dutinu brušnú otvorenú, temer s obnaženými črevami. Tam zase sedí 20-ročný chlapec s otvorenou ranou do pľúc. Má veľké bolesti, no pri preváze sa ho skoro ani nedotýkame, len aby čo najmenej trpel. Iný zase leží s veľkou dierou v krížovej kosti. Vieme, že sa z toho nevylieči, no snažíme sa spríjemniť jeho ťažké položenie.“ V ruskej poľnej nemocnici. *Zvesti Červeného kríža*, 1945, roč. I, č. 8, s. 15.

263 Dejiny Slovenského národného povstania 1944, zv. 2. Bratislava, 1984, s. 367.

264 Výročná zpráva Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu na rok 1944 - 1945 (ďalej len VZ SZSU), s. 79.

265 Košický vládní program. Praha: Nakladateľství Svoboda, 1974, s. 31. K tejto problematike pozri tiež: KALINOVÁ, Lenka. *Východiská, očakávaní a realita poválečnej doby. K dejinám českej spoločnosti v letech 1945 - 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004; KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945 - 1969*. Praha: Academia 2007.

ŠÍRENIE INFEKCIÍ A REALIZÁCIA PROTIEPIDEMICKÝCH OPATRENÍ

Zdravotná situácia na východnom Slovensku

Vojnové udalosti sa podpísali aj na zhoršení zdravotného stavu obyvateľstva. Zvýšená migrácia, hlad, zima, zníženie životného štandardu a redukcia rýchlej zdravotnej služby umožnili návrat hygienických pomerov spred mnohých desaťročí.²⁶⁶ S cieľom zabrániť šíreniu epidémií začalo epidemiologické oddelenie Povereníctva zdravotníctva pod vedením MUDr. Vojtecha Bárdoša, vtedajšieho prednostu II. odboru Povereníctva zdravotníctva, organizovať protiepidemickú službu na východnom Slovensku už v prvých dňoch po prechode frontu.²⁶⁷ Nariadením Slovenskej národnej rady vznikla Ústredná protiepidemická komisia, s oprávnením mobilizovať personál k likvidácii infekcií. Začiatkom júna 1945 bola táto komisia zrušená a vznikla Štátna epidemická pohotovosť ako súčasť Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu (SZSU) v Bratislave na čele s MUDr. J. Šulcom, neskôr MUDr. J. Kukurom.²⁶⁸ Hlásenie o infekčných chorobách sa uskutočňovalo dvoma spôsobmi. Pri vysoko virulentných ochoreniach, lekár, ktorý ochorenie diagnostikoval, musel okamžite vykonať najnutnejšie preventívne opatrenia a informovať Štátny zdravotno-sociálny ústav telefonicky alebo telegraficky. Pri ostatných nákazlivých chorobách podával hlásenie zdravotný referent okresného národného výboru alebo nemocnice, kde boli títo pacienti hospitalizovaní. Základné smerovanie protiepidemickej služby v povojnovom období sa sústredilo na tieto priority:²⁶⁹

1. V jednotlivých okresoch sa mali vytvoriť protiepidemické komisie a príslušná organizácia zdravotníckej služby.
2. Protiepidemické brigády zložené z lekárov a nižšieho zdravotníckeho personálu bolo treba vyslať do zamorených oblastí.
3. Ďalej sa mali vytvoriť provízorne epidemické nemocnice pre pacientov v Košiciach, Humennom, Medzilaborciach a v Gíraltovciach a zabezpečiť ich zdravotníckym personálom.
4. Zabezpečiť ďalej dostatočný prísun liekov, očkovacích látok, zdravotníckeho materiálu a zriadiť dezinfekčné stanice na dezinfekciu a dezinfekciu.

266 UNGAR, Josef. Poválečné problémy v epidemiológii. In *Praktický lekár*, 1945, roč. 25, č. 14, s. 313; JERIE, Jaroslav. Úkoly verejného zdravotníctví v době poválečné. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 1, s. 1 – 2; RÁKOSNÍK, ref. 125, s. 311.

267 MUDr. V. Bárdoš vytvoril protiepidemickú službu zo zdravotníkov bývalej Štátnej pohotovosti proti nákazlivým chorobám v Prešove (vznikla už v roku 1941), ktorú v predchádzajúcom období viedol.

268 V roku 1945 bol v každom okrese na Slovensku zdravotnícky pracovník, ktorý okrem iných povinností pomáhal aj pri zabezpečovaní epidemickej pohotovosti.

269 VZ SZSU, 1944 – 45, s. 71; LAUNEROVÁ, Margaréta a kol. Fragmenty histórie verejného zdravotníctva v SR. (Regionálny úrad verejného zdravotníctva so sídlom vo Zvolene, podklady pre hlavného hygienika SR). Rukopis práce.

Medzi najčastejšie infekčné choroby patril škvrnitý týfus (škrvnivka), rozšírený najmä v okresoch východného a na severe stredného Slovenska.²⁷⁰ Už v medzivojnovom období bolo najviac hlásení registrovaných vo východoslovenskej oblasti, kde sa vyskytoval endemicky a navyše tento región susedil so štátmi, kde sa škvrnitý týfus opakoval s pravidelnou periodicitou. V roku 1944 existovali už viaceré ohniská nákazy v mnohých obciach vydrancovaných nemeckým vojskom a infekcia sa čoraz viac začala objavovať aj medzi rómskou komunitou. Rozšírenie ochorenia uľahčili nepriaznivé vojnové pomery – podzemné a pivničné bývanie obyvateľstva, sťahovanie z jedného miesta na druhé, nedostatočná osobná a celková hygiena, čo viedlo k zavšívaveniu širokých vrstiev obyvateľstva.²⁷¹ Rovnomerne s počtom zavšívavených osôb stúpala aj rozsah infekcie.

Epidémia škvrnitého týfu sa začala rozširovať približne v októbri – novembri 1944 a postihla takmer celé východné Slovensko, pričom najviac boli zasiahnuté okresy: Snina, Medzilaborce, Stropkov, Svidník, Sobrance, Giraltovce a Košice vidiek. Pod vplyvom pustošenia regiónu ustupujúcou nemeckou armádou a zhoršením celkových sociálnych pomerov sa škvrnivka rozšírila koncom roku 1944 a jej najväčšia intenzita trvala až do mája 1945.²⁷² Úmrtnosť týchto chorých sa pohybovala v rozmedzí 10 – 15 percent. Oficiálne štatistické hlásenia neboli úplné, pretože evidencia pacientov bola veľmi náročná. Odhadovalo sa približne okolo 4 tisíc infikovaných osôb len na východnom Slovensku, pričom od Slovenského národného povstania až do oslobodenia sa v tomto regióne proti šíreniu škvrnitého týfu neurobilo nič.²⁷³ Jedným z ohniská nákazy bol obvod uličského notariátu, kde v 8 obciach žilo približne 5 500 obyvateľov. Počas okupácie územie patrilo Maďarsku, po oslobodení bolo pričlenené k okresu Humenné. Obyvatelia týchto obcí žili v malých drevených domoch, na ktorých okná s veľkosťou maximálne pol metra boli priklinované, aby vraj predišli krádežiam a celková hygiena bola katastrofálna. V jednej miestnosti sa popri malých deťoch tiesnili kozy, teľce, sliepky a ďalšie domáce zvieratá. Obyvateľstvo trpelo veľkou biedou a jedlá zo zemiakov a kyslej kapusty boli považované za veľký luxus.

270 Škvrnitý týfus je ťažké infekčné ochorenie, jeho pôvodcom je *Rickettsia prowazekii*, prameňom nákazy chorý človek. Prenos sa uskutočňuje šatovou všou, ojedinele všou hlavovou. Choroba sa obvyčajne začína náhlou horúčkou, triaškami, migrénami, bolesťou celého tela. Inkubačná doba choroby je 6 – 21 dní. V ťažkých prípadoch sa choroba končila smrťou pacienta. PETROVSKÝ, D. Klinický obraz a terapia škvrnitého týfu. In *Slovenský lekár*, 1944, roč. 6, č. 11, s. 261 – 262; DIEŠKA, Dionýz, BADALÍK, Ladislav – ŠAŠINKA, Miroslav: *Vademecum medicini*. Martin: Osveta, 1985, s. 1332 – 1333.

271 O celkovej situácii vo vojnovy zničených obciach východného Slovenska pozri: BOBÁK – ŠUTAJ, ref. 1, s. 33 – 60.

272 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 48. UNRRA ve Washingtonu – misii UNRRA Praha.

273 Podľa Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu primárnou príčinou pri šírení infekcií bolo preloženie rumunských robotníkov a maďarských vojakov zavšívavených a nakazených z východnej Haliče na slovenské územie po oboch stranách rieky Hornádu, Torusy a Olšavy na zotavenie. Od nich sa infekcia postupne rozšírila do susedných obcí a nakazilo sa domáce obyvateľstvo. Išlo o epidémiu vyrážkového týfu, aká sa na východnom Slovensku dovtedy nevyskytovala. VZ SZSU, s. 70.

Zavšívavenie obyvateľstva sa zhoršilo počas vojny a počet chorých narastal. Napríklad v dedinách Nová Sedlica a Topoľa ochoreli na škvrnitý týfus bez výnimky všetci, v Zboji okrem iných zomrel aj grécko-katolícky farár a jeho nástupca, takže nemal ani kto pochovávať mŕtvych. Nákaza obišla dedinu Ruský Potok, pretože väčšina z obyvateľov chorobu prekonala ešte počas maďarskej okupácie a bola imúnna.²⁷⁴

Infekcia škvrniteho týfu v obciach uličského notariátu (rok 1945)²⁷⁵

Obec a počet obyvateľov	Počet zomrelých na škvrnitý týfus
Nová Sedlica - 774	87
Topoľa - 650	42
Zboj - 1035	40
Ulič - ?	33
Runina - 350	24
Uličské Krivé - 500	17
Kolbasov -cca 500	15

Ako vyplýva z uvedených údajov, len v tejto lokalite zomrelo viac ako 250 osôb na škvrnitý týfus. Uskutočňovanie protiepidemických opatrení krátko po vojne bolo spojené s nesmiernymi prekážkami. Zdravotníctvo nemalo k dispozícii dopravné prostriedky, väčšinu sanitných áut zabrala nemecká armáda, chýbal zdravotnícky personál a dezinfekčné prostriedky.²⁷⁶ Pracovníci protiepidemickej služby, najmä na východnom Slovensku, sa pritom pohybovali v zamínovanom teréne, kde každý deň dochádzalo k početným, často smrteľným úrazom. Dezinfekcia na Slovensku sa v tomto období uskutočňovala dvoma spôsobmi a to buď s pomocou fyzikálnych prostriedkov, napr. spaľovanie odpadkov, slamníkov, varom vo vode s pridaním 2 % luhu alebo 3% mazľavého mydla, suchým a vlhkým teplom (v tzv. autoklave) a pomocou chemických prostriedkov. Z chemických prostriedkov sa používal najmä lyzol, vápenné mlieko, chloramín zriedený v 2 - 5% roztoku, k ďalším patrilo napr. formaldehyd. Formalínové pary sa používali na dezinfekciu miestností, podobne ako karbolová kyselina (2 - 5% roztok). Dezinfekčný plyn (kysličník siričitý), ktorý ničil baktérie a hmyz, sa preto používal už počas I. svetovej vojny na odšívavenie a dezinfekciu miestností a predmetov. Jeho nevýhodou bolo, že dráždil a leptal sliznicu očí a dýchacích ústrojov, a to aj vtedy, keď bol v miestnosti vo veľmi zriedenom stave. Proti jeho účinkom chránila len plynová maska so špeciálnou náplňou. Najznámejším chemickým prostriedkom na odhmyzenie príbytkov bol kyanovodík, ktorý bol

274 SNA, f. Povereníctvo zdravotníctva 1945 - 1960 (ďalej len PZd), k. 573.

275 Spracované na základe údajov: *Zdravý národ*, 1946, roč. I, č. 1, s. 9.

276 SNA, f. PZd, k. 655.

však veľmi jedovatý už pri koncentrácii 0.03%.²⁷⁷ Na dezinfekciu, ako najúčinnější a najmenej nebezpečný pre človeka, bol považovaný chlórpicrín a preparát „NCJ“, ktorý vznikol zo zmesi naftalínu, kreozotu a jodoformu. Tieto dva preparáty boli považované za najvhodnejšie prostriedky pri dezinfekcii (odhmyzovaní) a v boji proti škvrnitému týfu až do zavedenia DDT prostriedku.

Neoceniteľnú pomoc v začiatkoch protiepidemickej akcie poskytli lekári Červenej armády (ČA), ktorí mali bohaté skúsenosti, získané pri potláčaní infekcie škvrnitého týfu medzi domácim obyvateľstvom. Epidemiológ IV. ukrajinského frontu, podplukovník, univ. profesor MUDr. Giorgij J. Sinaj, prednosta bakteriologického ústavu v Moskve, počas krátkeho kurzu v Prešove oboznámil slovenských lekárov so spôsobom, ako potláčať epidémiu škvrnitého týfu v náročnom teréne a ťažkých podmienkach. Sinaj a jeho spolupracovníčka A. Berinská naučili lekárov v epidemiologickej službe a zdravotníckych pracovníkov, keď nebol k dispozícii DDT prostriedok, ako stavať improvizované dezinfekčné komory na horúci vzduch a používať benzínové sudy na dezinfekciu a dezinfekciu.

Dezinfekcia šiat a posteľnej bielizne horúcou parou sa uskutočňovala v prispôbených benzínových sudoch.²⁷⁸ Para sa nechala pôsobiť jednu hodinu a počas tohto intervalu došlo k zničeniu hmyzu aj so zárodkami. Šaty boli síce vlhké, ale nedošlo k ich poškodeniu. Na odhmyzovanie kožených a kožušinových odevov sa používal preparát „SK“- mydlo a prášok, ktorý poskytla ČA. Keď nebolo možné zohnať vaňu, jedincov kúpali v benzínových sudoch, ktoré mali tú výhodu, že sa dali ľahko presúvať z miesta na miesto. Tento „pojazdný dezinfektor“ sa používal najmä v oblastiach, kde sa dezinfekcia neuskutočňovala hromadne. Iné podmienky nastali, ak išlo o odvíšavenie celých obcí alebo prichádzajúcich repatriantov, resp. evakuantov. Vtedy sa postavili dezinfekčné komory na horúci vzduch a umiestnili sa v opustených alebo neobývaných budovách. Materiál na ich výstavbu bolo možné zohnať aj vo vojnu najviac poškodených obciach. Zpracovaní robotníci postavili komoru za dva dni. Jej obsluha vyžadovala zaučených zdravotníckych pracovníkov alebo vojakov, ktorí dohliadali najmä na dodržiavanie predpísanej teploty 100 – 130 stupňov Celzia pri pôsobení asi 30 minút. Obidva provizórne spôsoby dezinfekcie prevzaté od ruských zdravotníkov sa vynikajúco osvedčili v praxi.

Pod vedením lekárov uskutočňovali lekári a zdravotnícky personál sústredený v tzv. protiepidemickej brigádach v určených lokalitách dezinfekciu osôb a systematicky organizovali priebeh celej akcie.²⁷⁹ Organizovali odvoz chorých do nemocníc a pre-

277 DZIUBAN, Martin. *Infekčné choroby*. Bratislava: Lekárska komora, 1945, s. 38 – 53.

278 Na kolmo postavených sudoch sa vysekal horný vrchnák a do suda sa vložila perforovaná drevená vložka, stojaca na drevených kolíkoch asi 20 – 30 cm vysokých. Na vložku sa naukladalo šatstvo a sud sa potom dreveným vrchnákom zakryl a dobre utesnil. Takto prispôbený sud stal na tehlách a pod ním bol rozložený oheň. ČERVENKA, Juraj. Škrvinitý týfus. Martin: Osveta, 1955, s. 22 – 23.

279 Zdravotnícky personál, ktorý pracoval v tejto protiepidemickej službe nebol však dostatočne vybavený a nemal ani dostatok očkovacej látky pre vlastne potreby. NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195.

vzali aj verejno-zdravotné a administratívne zabezpečenie protiepidemickej služby. Pacientov prevážali na vozoch a zdolávanie náročného horského terénu i hroziaceho nebezpečenstva pri zamínovaných cestách ich transport výrazne sťažovalo. Pomery sa čiastočne zlepšili zriadením epidemických lazaretov v Medzilaborciach, Giraltovciach a v Trebišove, kde vedúci lekár súčasne vykonával lekársku službu.²⁸⁰ Provizórne lazarety sa osvedčili, poskytovali možnosť rýchlej hospitalizácie chorých z okolia a dočasne v nich umiestňovali aj pacientov, ktorých prevážali z odľahlých obcí do nemocníc. Samotné protiepidemické brigády nemohli zvládnuť boj s nákazou bez pomoci ostatného obyvateľstva. Začala sa rozsiahla zdravotnoosvetová práca a z radov laikov boli do akcie zapojení tzv. „pátrači.“ Ich pomoc lekári používali pri samotných protiepidemických prácach, ale zároveň aj ako informátorov v súvislosti s epidemiologickou situáciou v obciach. Vďaka nim boli pracovníci epidemickej služby spoľahlivo informovaní o každom novom prípade infekcie. V priebehu prvých týždňov sa podarilo v zamínovanom teréne odšívaviť takmer 10 tisíc osôb východoslovenského regiónu. K dispozícii mali 9 stabilných dezinfekčných komôr a 5 provizórnych dezinfektorov na konský poťah. Protiepidemické brigády systematicky prechádzali rad radom jednotlivé obce. V rámci akcie „Pomoc východnému Slovensku“ veľkou mierou v boji proti infekčným chorobám vypomáhal Červený kríž. Pracovníci ČK odkrývali ohniská chorôb, poskytovali ošetrovanie, lieky, odvoz do nemocníc. Okrem vlastnej zdravotnej práce vybavovali diplomované sestry ČK rôzne žiadosti občanov v súvislosti s vyhľadávaním nezvestných prostredníctvom ČK, vyplňali formuláre, žiadosti a podávali základné informácie.

Situácia v boji proti škvrnitému týfu sa zlepšila v máji 1945, keď Epidemický referát košickej expozitúry Povereníctva SNR pre zdravotníctvo získal tovar zo zásielok UNRRA, okrem iného aj rozprašovače, prípravky na potieranie hmyzu, 40 sudov DDT prášku a epidemickú kontrolnú jednotku.²⁸¹ Odhmyzovací prostriedok DDT pôsobil oveľa účinnejšie na rozdiel od predchádzajúcich a dovtedy používaných látok.²⁸² Po prvý raz sa u nás použil pri hromadnom odhmyzovaní jedného z obvodov v okrese Snina. Aplikoval sa 10 percentný vo forme prášku na suché hygienické ošetrovanie a vodná suspenzia na postrek v domoch. Nový prostriedok napriek tomu, že motorových rozprašovačov a rovnako aj ručných bolo málo, urýchlil priebeh dezinfekcie asi 20 - násobne oproti predchá-

280 SNA, f. PZd, k. 654; NAP, f. Ministerstvo práce a sociálna péče (ďalej len MPSP), k. 204.

281 NAP, f. UNRRA Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 195.

282 DDT (dichlordiphenyltrichlormethylmethan) objavil švajčiarsky chemik P. H. Müller, ktorý v roku 1948 dostal Nobelovú cenu „za objav silných účinkov DDT ako kontaktného jedu proti hmyzu“. DDT pri odporúčanej koncentrácii bol neškodný pre ľudí, pričom šaty postriekané prostriedkom sa mohli prať a stále zostávali odolné voči prenášačom škvrnitého týfu - všiam. V Európe sa najskôr použil v Neapoli, keď v meste vypukol škvrnitý týfus a hrozilo nebezpečenstvo epidémií. Očisťovacie oddiely britských vojsk rozprašovali DDT pri dezinfekcii obyvateľstva a ich príbytkov. Predtým DDT prostriedok používala britská armáda v púšti a vďaka jeho aplikácii sa jej darilo chrániť pred infekciou britskú armádu uprostred nezdravých životných podmienok. In. *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 8, s. 148 - 149; POLÁK, Otakar, Jaroslav. Pokrok amerického lekárství za války. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 9, s. 251 - 253; NAP, f. UNRRA Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 195, 48.

dzajúcemu spôsobu. Protiepidemická služba začala pracovať v jednotlivých lokalitách až po dôslednom uzavretí konkrétneho obvodu. Potom lekári a dezinfektori prešli každú domácnosť, vydezinfikovali šatstvo, posteľnú bielizeň, príbytky. Denne pracovali až 16 hodín v najťažších podmienkach.²⁸³ Personál nemal riadne ubytovanie a stravovanie bolo nedostačujúce, pretože domáci sami hladovali. Počiatočnú nedôveru obyvateľov sa podarilo prelomiť a len v jednom zo sninských obvodov bolo naraz odvšivavených až 5613 osôb a 1700 príbytkov. O kvalitnej práci svedčila aj skutočnosť, že aj mesiac od skončenia akcie sa v tomto obvode neobjavil prípad škvrnitého týfu.

Práca epidemiológov a dezinfektorov na východe republiky čelila aj mnohým prekážkam zo strany samotného obyvateľstva. Napriek tomu, že Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo žiadalo národné výbory aby im vychádzali v ústrety v boji s epidémiami, niektoré obce zaujali opačný postoj. Napríklad Národný výbor v Stakčíne na čele s predsedom Jurajom R. sa uzniesol, že budú sabotovať ich prácu a neposkytnú stravu a byt pre okresných dezinfektorov, čím celú akciu značne sťažovali. Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo dôrazne upozorňovalo všetky národné výbory na východnom Slovensku, aby sa podobné prípady viac neopakovali, pretože išlo o jednu z prioritných akcií ministerstva zdravotníctva zameranú na zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstva.²⁸⁴

Škvrnitý týfus zostal vážnym problémom aj v nasledujúcom období, pričom v roku 1946 počet infikovaných osôb na Slovensku dosiahol číslo 4 224 a v roku 1947 zo zásielok UNRRA bolo vyexpedované až 518 kg odvšivovacieho prášku.²⁸⁵ V súvislosti s riešením tohto problému sa Ministerstvo zdravotníctva na zasadnutí Komisie pre pomoc východnému Slovensku dňa 5. februára 1946 zaviazalo, že do týždňa zriadi a náležite vybaví karanténne stanice pre pacientov infikovaných infekčnými chorobami.²⁸⁶ Nepodarilo sa však v rámci dodávok UNRRA získať očkovaciu látku proti škvrnitému týfu, preto SZSU plánoval výrobu vlastnej očkovacej látky podľa zahraničných vzorov.

Po prechode frontu sa výrazne rozšírili aj črevné infekcie – brušný týfus a dyzentéria. V roku 1945 bolo registrovaných viac ako 2 tisíc ochorení na brušný týfus, pričom najviac prípadov vykazovali okresy Snina, Humenné, Medzilaborce, Košice a Prešov. Endemicky sa choroba šírila najmä pozdĺž potokov, riek, za najčastejší zdroj infekcie bola považovaná znečistená pitná voda. Tento problém nebolo možné odstrániť bez vyriešenia celkového zásobovania obyvateľstva hygienicky vhodnou pitnou vodou. Na východe mali vodovod len väčšie mestá a kanalizáciu Košice, Prešov, Levoča,

283 *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 9.

284 SNA, f. Expozitúra Povereníctva SNR pre veci vnútorné v Košiciach, k. 5.

285 SCHULC, František. Epidemická služba na východnom Slovensku po prechode frontu. In *Slovenský lekár*, 1946, roč. 8, č. 5 – 6, s. 72; NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 145.

286 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 48. Zápis zo schôdze komisie pre pomoc východnému Slovensku konanej 5. 2. 1946.

Spišská Nová Ves, Rožňava, Gelnica, Bardejov.²⁸⁷ Likvidáciu ohnisk nákazy na východnom Slovensku sťažovali obyvatelia rómskych osád. V súvislosti s riešením tejto otázky správa hygienikov z roku 1945 konštatovala: „*O hygiene tu sa nemôže ani hovoriť. Všade je plno špiny a odpadkov, hnijúcich v dome a pred domom. Títo ľudia len zriedka kedy majú svoje záchody... Najväčším nebezpečenstvom pre obec je, že cigánska kolónia pravidelne leží pri potoku nad dedinou. Cigáni pri svojej túlavosti a pri svojom spôsobe výživy sú často postihnutí najrôznejšími chorobami. O zdroji nákazy u nich nie je núdza, najmä keď ľudské výkaly v cigánskej kolónii sa povaľujú v blízkosti potoka, alebo v ňom. Klasickým príkladom tejto hygienickej neresti sú cigáni umiestnení pri potoku Šebešovka, pri Prešove, odkiaľ sa mesto Prešov zásobuje pitnou vodou.*“²⁸⁸

Lepšia situácia nebola ani na Zemplíne, Šariši. Šarišské dediny mali svoj charakteristický ráz a rovnako ako inde na Slovensku boli postavené vedľa potoka, ktorý často pretekal prostriedkom dediny a zbieral odpadky, hnojovku, vytekajúcu z jednotlivých dvorov. Dedinské domy boli zanedbané, hygiena minimálna, hnojiská sa rozprestierali do polovice dvora a kaluže pretekali do potoka. Studní bolo málo a väčšina z nich bola situovaná neďaleko hospodárskych budov, resp. záchoda. Počas dažďov špinavá voda stekala do studní a domáci ju užívali nielen na varenie, ale aj na pitie. Časť obyvateľov obcí čerpala vodu priamo z potoka, preto brušný týfus, rozšírený už v predchádzajúcom období počas vojny, výrazne stúpol.

Medzi detskou populáciou vzrástol počet ochorení na čierny kašeľ, osýpky, detskú obrnu²⁸⁹, diftériu. Očkovanie proti varirole nebolo uskutočnené v plnom rozsahu a morbilli – osýpky sa šírili sporadicky najmä v letných mesiacoch. Čierny kašeľ sa vyskytoval epidemicky v okrese Košice, Rožňava, Humenné, vo väčšej miere v severovýchodných oblastiach, kde sa očkovanie v roku 1944 nevykonalo úplne pre nedôveru a nechotu rodičov.²⁹⁰ Krátko po skončení vojny nastal vzostup ochorení na záškrt v regiónoch, ktoré predtým patrili Maďarsku.²⁹¹

Minimálna hygiena, nedostatok šatstva, bielizne a najmä mydla umožnili rozšírenie svrabu. O dodávke liekov v súvislosti s likvidáciou svrabu sa okrem iného rokovalo aj na zasadaniach komisie pre pomoc východnému Slovensku v Prahe. Zástupca ministerstva zdravotníctva Dr. Klouček koncom januára potvrdil, že na Slovensko zašle dodávky protisvrabovej masti, dezinfekčné prostriedky a medikamenty v priebehu

287 Kontaminácia vodných zdrojov bola najčastejšia z hnojísk, záchodov, pretože počas vojny sa situácia v oblasti hygieny nielen medzi majoritným ale aj minoritným obyvateľstvom rapidne zhoršila.

288 VZ SZSU 1944 – 1945, s. 77; HLOUCAL, Ludvik. Léčení břišního tyfu. In *Praktický lékař*, 1947, roč. 27, č. 13, s. 302 – 306.

289 DÉMANT, Ferdinand. Epidémie detskej obrny na východnom Slovensku. In *Praktický lékař*, 1948, roč. 28, č. 6, s. 133 – 135.

290 VZ SZSU 1944 – 1945, s. 73.

291 Táto skutočnosť sa pripisovala faktu, že maďarské zdravotníctvo nerealizovalo pravidelné očkovanie proti záškrtu, čo bolo prevapením aj pre Štátny zdravotno-sociálny ústav, pretože podľa oficiálnych zdrojov očkovanie u nich prebiehalo celoplošne. Do akej miery sa zákonom stanovené nariadenie uplatňovalo v praxi, bolo však otáznne.

týždňa.²⁹² Začiatkom februára 1946 bolo na Slovensko dodaných 47 vagónov mydla zo zásielky UNRRA a 28 q protisvrabovej masťi, ktorá mala vystačiť pre približne 28 tisíc osôb.²⁹³ Ďalšie dodávky liekov a zdravotníckych potrieb mali byť vyexpedované v krátkom čase.

Odsvrabovacia akcia na východnom Slovensku trvala od 12. februára do 1. júna 1946 a podieľala sa na nej aj Divízia ČK. Iba za protisvrabovú masť a mydlo v okresoch, kde vyslala svojich pracovníkov, zaplatila viac ako pol milióna korún.²⁹⁴ Zdravotnícky personál absolvoval najprv dvojtýždňový kurz, po jeho ukončení bolo 120 zdravotníkov rozdelených na dve skupiny, jedna pre okresy Medzilaborce a Snina, druhá v okresoch Svidník a Stropkov.²⁹⁵ Každú skupinu tvorili lekári, diplomované sestry ČK, sociálne sestry a vojaci, ktorí mali za úlohu strážnu službu pri ubikáciách, autách, pri dezinfekcii a službu v kuchyni. Benzín, ktorého bol nedostatok, získavali od posádkového veliteľstva armády v Prešove na príkaz armádneho generála Ludvíka Svobodu, ktorý sa zaslúžil o zdarný priebeh zdravotnej služby na východnom Slovensku. O priebehu akcie príslušné národné výbory v jednotlivých obciach vopred informovali obyvateľov. V danom termíne prišla do obce jedna zo zdravotných skupín v sprievode niekoľkých vojakov dezinfekčnej služby. Postupovali dom od domu počnúc od roľníckych domov až k cigánskym chalupám a prezreli každého člena domácnosti.²⁹⁶ Zameriavali sa najmä na infekčné choroby, s ťažkými prípadmi hneď hospitalizovali, pri dôkladnej prehliadke sledovali aj rozsah rozšírenia svrabu. Touto kožnou chorobou bol zasiahnutý celý región. Rodiny, kde bol zasvrabený len jeden člen domácnosti, boli vzácnosťou. Rodina dostala zdravotný hárok, v ktorom sa zaznačil zdravotný stav každého člena, diagnózy, lekárska prehliadka, nutnosť dezinfekcie, záznam o potrebe zdravotného a hygienického materiálu. Na základe tejto správy prišla na druhý deň do jednotlivých domov sestra ČK a doniesla potrebné lieky, protisvrabovú masť, mydlo a pod. Vojaci uskutočnili dezinfekciu a dezinsekciiu, lekár vykonal prehliadky obyvateľov a na základe ich zdravotného stavu určil konkrétne opatrenia. Starostlivosť o jednu rodinu trvala približne 5 dní. Prvý deň bola lekárska prehliadka, druhý, tretí a štvrtý deň sa museli rodiny pod dozorom sestry a vojakov natierať masťou proti svrabu, potom diplomovaná sestra vykonal prehliadku. Na piaty deň sa rozdávalo v „očistenej“ obci zánovné i nové šatstvo zo zásob UNRRA, pričom aj oblečenie sa zaznačilo do tzv. „odberných knižiek.“²⁹⁷

292 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 48. Zápis zo zasadnutia medziministerskej komisie pre pomoc východnému Slovensku, konanej dňa 29. januára 1946.

293 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 48. Zápis zo schôdze medziministerskej komisie pre pomoc východnému Slovensku dňa 5. 2. 1946, 18. 2. 1946 a 20. 2. 1946.

294 *Zvesti Červeného kríža*, 1946, roč. 2, č. 2, s. 128.

295 SNA, f. PZd, k. 654.

296 Mnohí obyvatelia týchto regiónov mali strach z lekárov a obávali sa, či nebudú musieť platiť za ošetrovanie a lekársku pomoc. Bolo potrebné ich presvedčať o dôležitosti akcie a šíriť zdravotnoosvetovú prácu.

297 SNA, f. Expozitúra Povereníctva Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné v Košiciach, k. 5.

O rozsahu protiepidemických opatrení na východnom Slovensku poskytujú prehľad aj údaje Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu. Záznamy z roku 1945 o dezinfekcii a dezinfekcii osôb, domácnosti či materiálu sa nezachovali.

Dezinfekcia a dezinfekcia osôb a materiálu vo východoslovenskom regióne v roku 1946²⁹⁸

Konkrétna dezinfekcia a dezinfekcia	V košickej oblasti SZSU
Odvšivené osoby	73 744
Odvšivenie bytov	13 909
Odvšivenie bielizne (ks)	197 418
Okúpanie osôb pojazdnými sprchami	796
Vydezinfikovanie a dezinfekcia posteľných súprav a postelí	53 228
Dezinfekcia záchodov	3 335
Dezinfekcia studní perchloronom	477
Dezinfekcia vagónov pre odsun Nemcov	578

Hoci uvedené čísla neboli komplexné, dokumentujú zložité hygienické, zdravotné a sociálne pomery na východnom Slovensku. Z ostatných chorôb bola rozšírená tuberkulóza, ale počet infikovaných nebol známy, pretože štatistický prieskum na východnom Slovensku sa počas vojnových rokov neuskutočňoval. Kritická situácia bola v oblastiach, kde obyvateľstvo žilo počas vojenských operácií v podzemných krytoch dlhšiu dobu a trpelo podvýživou. Ministerstvo výživy v Košiciach v dôsledku nedostatku potravín nariadilo zníženie týždennej dávky mäsa na 10 dkg na jedného obyvateľa. Reálne údaje o dostupnosti mäsových produktov poskytla aj správa Povereníctva Slovenskej národnej rady pre výživu a zásobovanie v Košiciach dňa 27. apríla 1945. Stav dobytky sa stále znižoval, pretože Červená armáda IV. ukrajinského frontu neustále predkladala vysoké požiadavky na okresy spadajúce do jej správy a „*niet vyhladky, že by tento výkup prestal. Len v okrese Kráľovský Chlmec*

298 Spracované na základe údajov Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu, VZ SZSU 1946, s. 37 a 47. Tieto dáta nezahŕňujú údaje o aktivitách pracovníkov Červeného kríža.

vykúpil intendant ČA naraz 2 500 kusov dobytky.“²⁹⁹ Z ďalších ochorení výrazne stúpol trachóm, najmä v rómskej populácii a medzi majoritným obyvateľstvom sa začal výrazne šíriť alkoholizmus.³⁰⁰ Riešiť tieto problémy nebolo jednoduché, lebo bol výrazný nedostatok zdravotníckeho personálu. V roku 1946 na Slovensku pripadalo na jedného lekára 1726 obyvateľov, ale na východnom Slovensku bolo toto číslo neporovnateľne vyššie. V okrese Svidník pôsobil jeden lekár, v Snine a Giraltovciach dvaja, Starej Ľubovni traja.

Zdravotné problémy v okresoch hornej Oravy

Nepriaznivá zdravotná situácia prevládala na hornej Orave, v okresoch Námestovo, Dolný Kubín a Trstená, kde dojčenská úmrtnosť v roku 1945 presahovala 200 promile. V zničených oblastiach sa prudko šírili infekčné ochorenia a všeobecne nízka hygienická úroveň ich značne urýchlila. O konkrétnej situácii v jednotlivých regiónoch Oravy informovali aj správy z príslušných národných výborov. Napríklad v žiadosti okresu Trstená o poskytnutie pomoci, ktorá je datovaná z 1. júla 1946, prednosta Okresného národného výboru zdôraznil: „*rekonštrukcia v našom okrese doteraz vôbec ešte nezačala a môžeme povedať bohužiaľ, že veľké percento obyvateľstva vo vojnu zničených obciach žije dnes tak, ako žilo v dňoch po fronte. Obyvateľstvo týchto obcí strávilo veľmi ťažkú zimu v pivniciach a hospodárskych budovách. Vzhľadom k nedostatocnej vyživovacej situácii, hlavne k nedostatku tukov, vitamínov, zeleniny a iných pre ľudský organizmus potrebných živín, zdravie obyvateľstva silne utrpelo a znížila sa odolnosť proti chorobám. Tento stav najhoršie sa prejavil hlavne u detí a väčšina z nich trpí podvýživou, z čoho rezultuje ako následok veľmi zlý zdravotný stav a vysoká úmrtnosť detí. Ďalším dôvodom tohto stavu je najmä núdzové ubytovanie vo vlhkých pivniciach.*“³⁰¹ Poukazoval na rozšírenie tuberkulózy, rachitídy a vzhľadom na nedostatocnú hygienu došlo k celkovému rozšíreniu svrabu a zavšivaveniu obyvateľstva. Žiadali poskytnutie pomoci vo forme zvýšených prídelov potravín. Pre obyvateľov v núdzi, ktorí si nemohli potraviny zakúpiť sami (až 20 percent z celkového počtu), prídel zdarma a pre ďalších 20 percent za polovičnú cenu. Konkrétne išlo o múku, masť, vitamíny, ovocné šťavy, zeleninu, ktoré v okrese úplne chýbali, pretože klimatické podmienky umožňovali iba pestovanie zemiakov a kapusty. Z hľadiska zdravot-

299 Stav dobytky a poľnohospodárskych zvierat na území Slovenska prechodom frontu klesol o 50 – 60 percent a v niektorých okresoch bolo len niekoľko kusov dobytky, napríklad v Stropkove len 500. Chov oviec na východnom Slovensku a na Liptove bol zničený. Pri ošípaných bola situácia najhoršia, lebo vo väčšine okresov bolo tak malo ošípaných, že nebolo možné hovoriť o ich chove. Len okres Sabinov, Bardejov, Tornaľa, Modrý Kameň mal väčší počet hospodárskych zvierat. V dôsledku uvedených skutočností zásobovanie obyvateľstva mäsom zlyhalo. NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 48. Správa o zásobovaní živočíšnymi výrobkami.

300 „*Stáva sa obyčajne v trhovom dni, keď ľud za utržené peniaze holduje alkoholu, ačkoľvek vplyvom vojnových udalostí, počet hostinských a výčapníckych živností bol značne znížený. Je zaujímavé, že v roku 1945 sa veľmi rozmohla domáca výroba liehovín. Robí sa to z obila a z rôzneho ovocia.*“ VZ SZSU 1944 – 1945, s. 74.

301 NAP, f. MPSP, k. 206.

nických potrieb bol akútny nedostatok medikamentov,³⁰² zdravotníckych pomôcok. Na transport chorých im chýbalo sanitné auto, najbližšia nemocnica bola vzdialená až 60 km a pre oneskorené poskytnutie prvej pomoci došlo k viacerým úmrtiam. Pre deti žiadali kakao a zmenu systému v súvislosti s rozdeľovaním ryže, pretože podľa platných noriem jej dovtedajší prídel bol tak komplikovaný, že prakticky túto potravinu nebolo možné získať. Upozorňovali aj na nedostatok šatstva a obuvi a s tým súvisiace veľké obavy s príchodom jesenných a zimných mesiacov.

O najviac zničené regióny Slovenska sa zaujímali aj medzinárodné organizácie. Koncom roku 1945 Oravu navštívil aj plk. Huttenbach z misie UNRRA, ktorý prisľúbil poškodeným obciam pomoc. Napriek urgenciám zo strany miest zaslaným na Povereníctvo sociálnej starostlivosti už v polovici mája 1946, aby týmto okresom venovali pozornosť a uskutočnili nápravu, bola realita úplne iná.³⁰³ Na Československom úrade pre hospodársku pomoc a obnovu lobovali aj zástupcovia mesta Zvolen, požadovali výdatnejšiu pomoc, pretože zdravotné a sociálne pomery boli neúnosné. Rovnaké správy prichádzali aj z iných okresov. Predseda ONV z Námestova v liste adresovanom z 20. júla 1946 požadoval, aby v rámci pomoci UNRRA Československu bolo na nich „*zvlášť pamätané, pretože obyvatelia okresu sa medzi prvými zapojili do SNP a partizánske skupiny v okolitých lesoch boli zásobované z domácich zdrojov. Po potlačení povstania nastalo drancovanie nemeckou armádou a obec Lomná bola vypálená.*“³⁰⁴

Obraz o zdravotnej situácii v okrese Námestovo poskytuje aj správa okresného lekára Kolomana Ammera, vyhotovená pre UNRRA.³⁰⁵ Verejnú zdravotnícku starostlivosť tu zabezpečoval okresný lekár a dvaja obvodní lekári. Do okruhu zdravotníckych pracovníkov daného regiónu patrila sociálna sestra pri okresnej starostlivosti o mládež a v celom okrese pôsobilo 19 pôrodných asistentiek. V Námestove fungovala aj lekáreň.³⁰⁶ Okres nemal žiaden dopravný prostriedok na prevoz chorých do nemocnice. Obyvateľstvo najviac postihovali infekčné choroby, najmä škvrnitý týfus, brušný týfus vypukol začiatkom roku 1945 a počas prechodu frontu sa výrazne rozšíril. Epidémia trvala až do júna 1946. Najviac zasiahla obce Slanica – 40 ochorení, Námestovo – 38, Zubrohlava – 37, Klin – 36, Jasenica – 18, v ostatných dedinách sa nákaza vyskytovala sporadicky.³⁰⁷ V Námestove sa infekcia rozšírila potravinami dovezenými z infikovaných obcí. Z podnetu Povereníctva zdravotníctva bol zriadený

302 So špeciálnym zameraním na DDT prášok, masť proti svrabu a ďalšie lieky.

303 „*Jak z priloženej správy (plk. Huttenbacha) patrno, nebylo dosud ničeho podniknuto a žádáme Vás, abyste v této věci co nejdůrazněji zakročili. Poněvadž misse UNRRA má velký zájem o všechny kraje válkou postižené, tudíž také o Oravu, byli bychom Vám povděční, kdybyste nám v brzku sdělili, co Povereníctvo pro sociální starostlivost ku nápravě a zmírnění škod na Oravě podniklo, abychom misi UNRRA vhodným způsobem informovali.*“ NAP, f. MPSP, k. 206.

304 NAP, tamže.

305 Okres Námestovo mal podľa posledného sčítania obyvateľstva 32 486 obyvateľov, ktoré žilo v 26 obciach. Od roku 1946 štátny autobus zabezpečoval verejnú dopravu v polovici obcí okresu, druhá polovica bola bez verejnej dopravy, pretože v okrese neexistovala železnica.

306 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 66.

307 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodársku pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 66, f. MVII – NR, k. 9647.

dočasný lazaret červeného kríža, kde boli pacienti izolovaní. Prevenciu sa nepodarilo presadiť dôsledne, pretože chýbali finančné prostriedky na výstavbu vodovodov a hygienicky nezávadných verejných studní. Z ostatných chorôb sa vyskytovali osýpky – niekoľko sto prípadov, najmä u detí a početné zápaly pľúc s ťažkými komplikáciami. Rozšírenie svrabu sa odhadovalo len na území okresu na niekoľko tisíc. Likvidácia ochorenia pre nedostatok protisvrabovej masti postupovala veľmi pomaly, dokonca si obyvatelia na jej výrobu nosili domácu živočíšnu masť. Z ďalších ochorení, súvisiacich s vojnovými udalosťami, pretrvával vysoký počet osôb infikovaných črevnými parazitmi. Vyskytovali sa najmä v detskej populácii, ich liečenie bolo ešte v polovici roku 1946 nemožné pre nedostatok „hlístopudných“ liekov – santóninu a nízku hygienickú úroveň. Ostatné infekčné choroby sa vyskytovali priebežne. Značne rozšírená bola tuberkulóza, štatistické údaje však chýbali, evidovali sa najmä prípady v pokročilom štádiu. Diagnostiku tohto ochorenia sťažovala aj skutočnosť, že okres, v ktorom žilo vyše 32 tisíc obyvateľov, nemal röntgenologický prístroj. Stúpol aj počet chorých s chronickým reumatizmom a srdcovými „vadami“ v dôsledku nevhodného bývania, drsného počasia, ťažkých životných podmienok a veľa osôb si tieto ochorenia prinieslo z vojenskej služby. Z hľadiska šírenia pohlavných chorôb sa v tomto okrese nezaznamenal zvýšený výskyt. Nebolo možné však zohnať antiluetiká – konkrétne neosalvarsan, čo mohlo spôsobiť komplikácie pri liečbe infikovaných osôb a viesť k vzostupu venerických ochorení.

Tabuľka úmrtnosti, pôrodnosti a detskej úmrtnosti do 4 r. veku za r. 1938 a 1945 v sledovaných obciach okresu Námestovo³⁰⁸

Notársky obvod	Počet narodených v r. 1938	Počet narodených v r. 1945	Počet zomretých v r. 1938	Počet zomretých v r. 1945	Počet úmrtí do 4 roku veku v r. 1938	Počet úmrtí do 4 roku veku v r. 1945
Hruštín	83	75	35	65	7	27
Krušetnica	60	105	28	49	12	19
Lokca	52	58	35	36	13	16
Námestovo	117	98	32	97	25	35
Rabča	213	193	92	193	20	31
Slanica	151	131	80	100	31	45
Veselé	168	158	71	73	39	25
Oravská Lesná	108	104	46	53	19	29

308 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 48.

Štatistické záznamy potvrdzujú, že napriek vysokej pôrodnosti v uvedených obciach došlo v roku 1945 v porovnaní s rokom 1938 k zvýšeniu úmrtnosti takmer o jednu tretinu. K faktorom, ktoré sa podieľali na jej zvýšení patrilo: zhoršenie životnej úrovne, nedostatočná výživa, zníženie celkovej imunity obyvateľstva a minimálna zdravotnícka starostlivosť.³⁰⁹ V polovici roka 1946 pritom uvedený okres dostal z prostriedkov UNRRA pre zdravotníctvo len lieky v hodnote 5 200 korún pre lekáreň v Námestove. Československý Červený kríž uskutočnil mliečnu akciu pre školopovinné deti a do 15. mája 1946 vydržoval infekčný lazaret v Námestove.³¹⁰

V súvislosti s riešením pomerov na Orave predložilo v júli 1946 Povereníctvo sociálnej starostlivosti organizácii UNRRA dva programy – zdravotný a sociálny, ktoré boli vypracované na základe žiadostí jednotlivých okresov. Rozpočet na pokrytie požiadaviek v sociálnej oblasti predstavoval čiastku 17 130 000 korún, vrátane pomoci deťom. Konkrétne išlo o odsun tisíc detí z Oravy na ozdravné pobyty, ošatenie pre 5 tisíc detí a prilepšenie stravy pre 4 tisíc školských detí. Zdravotný program v hodnote 7 607 130 sa sústreďoval najmä na: vyššie dodávky vitamínu D vo forme rybieho tuku na prevenciu rachitídy, lekárske prístroje, stravovaciu akciu pre deti. Prevencia tuberkulózy bola nemysliteľná bez rtg prístroja pre Ligu proti tbc v Námestove a v Trstenej. Proti šíreniu trachómu bolo nutné zriadiť protitrachómové stanice a rovnako aj ambulatória pre pohlavne chorých. Na likvidáciu črevných parazitov sa zriadili helmintologické stanice v okresoch Námestovo, Trstená a Dolný Kubín. Zníženie dojčenskej úmrtnosti nebolo mysliteľné bez dôslednej zdravotnoosvetovej práce a činnosti poradní pre matky a deti, ale ani bez zvýšenia počtu zdravotníckeho personálu. Uvoľnili sa finančné prostriedky na výstavbu vzorných studní, záchodov, na dezinfekciu pri škvŕnivke, pretože až 25 percent obyvateľstva bolo zavšivavených. Na odsvrábenie asi pre 15 percent obyvateľov bolo potrebné dodať protisvrabovú masť (na jednu osobu asi 150 g), zakúpenie pojazdnej sprchy, čím by sa urýchlila očista (za 8 hodín bolo možné okúpať cca 500 ľudí) a neodmysliteľnú súčasť požiadaviek tvorili dodávky mydla, aspoň 500 kg.³¹¹

S cieľom zistiť celkovú zdravotno-sociálnu situáciu v regiónoch najviac postihnutých vojnou navštívil v dňoch 19. – 27. novembra 1946 tieto oblasti šéf komisie UNRRA

309 Až 80 percent domov bolo v tomto okrese drevených s malými oknami, nízkou povalou, neupravenou podlahou, minimálnou čistotou a skromným zariadením. V takomto príbytku bývalo 8 – 15 ľudí. Súkromnú studňu s hygienicky nezávadnou pitnou vodou v tomto okrese bolo priam nemožné nájsť. „Keď si teraz predstavíme, že v pivniciach uvedených domov, ktoré pre ubytovanie znamenajú ešte 100 - percentné zhoršenie, bývalo počas celého roka niekoľko stoviek ľudí vojnou poškodených obcí (Námestovo, Bobrová a i.), tak si ľahko predstavíme, aký vplyv malo toto „ubytovanie“ na zdravie najmä malých detí.“ NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. č. 66.

310 S cieľom zlepšiť zdravotné pomery akútne žiadali financie na zakúpenie aspoň jedného sanitného auta na prevoz ťažko chorých a rodičiek do nemocnice, dodávky liekov, chlór na dezinfekciu studní, prostriedky na výstavbu sociálneho domu, v ktorom by sa sústredila sociálno-zdravotná činnosť, rtg prístroj, zavedenie akcie Mrs. Gates pre deti.

311 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. č. 66.

Alexejev. Ako sám konštatoval, na vlastné oči sa chcel presvedčiť, či uvedené opatrenia sú dostatočné na zlepšenie pomerov. Prešiel najviac poškodené oravské okresy a o celkovom stave a pomoci rokoval aj s miestnymi funkcionármi. Na konci svojej misijnej cesty uviedol: „*Obyvateľstvo tu žije spôsobom, nedôstojným človeka a potrebná je okamžitá a veľká pomoc. Na základe vlastných zistení a výpovedí predstaviteľov okresov Oravy dospeli sme k názoru, že program navrhovaný poverenctvom sociálnej starostlivosti vôbec nestačí a že akcie pomoci bude treba podstatne rozšíriť.*“³¹² Z toho dôvodu bol vypracovaný nový program.

O pomoci krajom najviac postihnutým vojnou prijala vláda niekoľko návrhov. V decembri 1946 súhlasila so zriadením osobitnej komisie na zmapovanie škôd v krajoch najviac postihnutých vojnou. Súčasne pre pomocnú akciu na Orave boli uvoľnené financie vo výške 50 miliónov korún z výnosu predaja tovaru UNRRA.³¹³ Krátko potom – 17. decembra 1946 zriadil aj povereník zdravotníctva Ústredňa zdravotnej pomoci Orave a ostatným vojnou poškodeným krajom pri Povereníctve zdravotníctva, na čele s hlavným zdravotným komisárom povereníctva, MUDr. Františkom Šulcom. Ústredňa pomáhala pri organizácii pomoci Orave, podávala návrhy a opatrenia smerujúce k zlepšeniu zdravotného stavu obyvateľstva a vysielala svojich zástupcov do oblasti najviac postihnutých prechodom frontu. Jednotlivé okresné národné výbory v Dolnom Kubíne, Námestove a v Trstenej boli informované, že v otázkach zdravotníctva sa môžu kontaktovať priamo na novozriadený úrad.³¹⁴

Zdravotná a hygienická situácia v Bratislave a na západnom Slovensku

Na konsolidácii zdravotných pomerov a pri rozsiahlych akciách pre vojnou postihnuté obyvateľstvo sa výraznou mierou okrem centrálnej zdravotníckej služby podieľal Červený kríž. Už počas bojov o Bratislavu ČK organizoval službu prvej pomoci a na území mesta pôsobilo 9 tzv. „úkrytových“ ošetrovní a 52 staníc prvej pomoci. Ošetrovne, vybavené podľa vzoru malých nemocníc, najmä so zameraním na chirurgické ošetrenie, boli dobre zásobené liekmi, obväzovým materiálom a „železnou“ zásobou potravín a vody, pričom sa pamätalo aj na núdzové osvetlenie. Ranených a chorých bolo potrebné dopraviť do nemocníc a poskytnúť im okamžité ošetrenie. Stála pohotovosť (vyše 200 lekárov, zdravotníckych pracovníkov a sestier ČK v ošetrovniach) trvala celý mesiac. Ošetrovaných bolo vyše 22 760 civilných osôb a viac ako tisíc vojakov, väčšinou príslušníkov Červenej armády.³¹⁵ Mestská záchranná stanica však prišla o všetky dopravné prostriedky, preto chorých v prvých dňoch po skončení vojny prenášali na nosidlách a na improvizovaných vozoch ČK. V júni 1945 sa

312 NAP, f. MPSP, k. 206.

313 NAP, tamže.

314 SNA, f. PZd, k. 617.

315 Z činnosti Slovenského Červeného kríža. In *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 22.

podarilo mestu získať jeden sanitný voz, ktorý však pre nedostatok benzínu nemohol byť plne využitý.

ČK hneď po oslobodení mesta nadviazal spoluprácu so zdravotnou službou Červej armády a ponúkol zdravotnícky personál i pomoc pri etablovaní poľných nemocníc. Dobrovoľné sestry ČK pracovali aj v ruských lazaretoch. Od začiatku apríla 1945 začal ČK organizovať akciu dobrovoľných darcov krvi pre československú a Červenú armádu. Akcia mala mimoriadny úspech, prebiehala v Kochovom sanatóriu v Bratislave a za prvý mesiac od 8. apríla do 8. mája darovalo krv 3 253 dobrovoľníkov.³¹⁶ ČK spolu so zdravotnou sekciou národných výborov uskutočnil bezplatné očkovanie proti brušnému týfu, pričom v Petržalke bolo očkovanie povinné, v Bratislave dobrovoľné (tu sa dalo zaočkovať vyše 18 tisíc osôb). Súčasne poskytoval pomoc matkám a deťom, zriadil kuchyne, vývarovne.

Medzi prvé úlohy po oslobodení Bratislavy patrilo aj riešenie hygienických problémov, aby nedošlo k šíreniu epidémií. Smeti neboli dlho odvážané, ulice boli preplnené špinou a na ich likvidáciu mesto nemalo ani jeden voz. Odpad sa v prvých dňoch po oslobodení začal postupne odvážať, sypal sa do zákopových krytov, súčasne sa zriadilo 14 verejných smetísk.

Pre nedostatok dopravných prostriedkov viazol aj prevoz a pochovávanie mŕtvych. Mŕtvoly boli prevážané na ručných vozíkoch, vozmi ČK, koncom júna už aj pohrebným ústavom „Marianum“. Pochovávali sa tak, aby miesto a hĺbka hrobov neohrozili zdravie miestneho obyvateľstva.³¹⁷ Červený kríž v spolupráci s Poverením zdravotníctva veľkou mierou vypomáhal v boji proti infekčným chorobám. Štátna nemocnica a mestská epidemická nemocnica boli preplnené a často nebolo kam umiestniť chorých. Kapacita štátnej nemocnice sa zhoršila návalom repatriantov. V súvislosti s riešením hospitalizácie pacientov s infekčnými chorobami sa uvažovalo o zriadení provizórnej nemocnice v drevených barakoch Civilnej protiletectkej ochrany, ktoré sa nachádzali v Slávičom údolí (predtým v nich boli vojenské nemecké ubytovne). Ich adaptovaním sa mala kapacita epidemickej nemocnice v meste zvýšiť na sto lôžok. Pôvodný plán nebol však realizovaný, pretože baraky zabrala ruská armáda. Nakoniec mesto vyriešilo problém s umiestnením infekčných pacientov dokončením jedného z troch nových nedostavaných barakov Mestskej epidemickej nemocnice, čím sa kapacita zvýšila asi o 80 postelí. Postupne sa začala uskutočňovať aj evidencia osôb nakazených infekčnými chorobami. Vďaka prevencii sa podarilo zabrániť šíreniu veľkých epidémií, vzrástol len počet ochorení na brušný týfus. V rámci preventívnych opatrení sa začala pravidelná hygienická kontrola pitnej vody a očkovanie obyvateľstva. Prvá očkovačia akcia sa uskutočnila v mestských poradniach pod vedením MUDr. Š. Štundu. Zaočkovaných bolo okolo 900 osôb miešanou

316 Počas tejto akcie sa pracovníkom ČK podarilo v Bratislave získať až 1293 litrov krvi. In Z činnosti Slovenského Červeného kríža. *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 22.

317 MICHALIČKOVÁ, M. Povoynové zdravotné problémy mesta Bratislavy a ich riešenie (správa z júna 1945). In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 1 – 2, s. 96.

vakcínou týfu, paratýfu, cholery. S cieľom zvýšiť počet zaočkovaných osôb pristúpila Zdravotná sekcia SZSU v spolupráci s ČK k očkovaniam v piatich ošetrovniach ČK, ktorý dal k dispozícii personál a čiastočne aj očkovaciu látku. Akcia prebiehala zdarma alebo za dobrovoľný poplatok. Dalo sa zaočkovať 18 tisíc osôb a ďalších 1420 u súkromných lekárov.

V súvislosti so starostlivosťou o detskú populáciu nastal problém so zásobovaním mliekom. Krátko po oslobodení mesta toto zásobovanie skolabovalo a viac ako dva týždne nebolo možné v meste mlieko zaobstarať. Svojpomocnou akciou ČK sa v malom množstve začalo dovážať zo Žitného ostrova, nestačilo však pokryť ani minimálne potreby. Vďaka iniciatíve zásobovacej sekcie národného výboru sa podarilo denne doviesť niekoľko sto litrov, bolo však často znehodnotených zdlhavou dopravou a pre dojčatá prakticky nepoužiteľné. Mlieko sa distribuovalo cez ČK iba deťom a do liečebných zariadení, kde boli hospitalizované najmä deti. V júni 1945 prevzalo zásobovanie mliekom Sociálno-humanitné oddelenie mesta Bratislavy. Množstvo dodaného mlieka sa podarilo zvýšiť, ale jeho kvalita nezodpovedala hygienickým normám. K čiastočnej náprave došlo koncom júla, keď sa v Bratislave začala hygienická kontrola mliekarní a pri nedodržiavaní stanovených noriem hrozili vysoké pokuty. Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo zverilo organizáciu a bezprostredné vedenie všetkých zdravotno-sociálnych poradní a staníc na Slovensku SZSU v Bratislave.³¹⁸ Do tejto kategórie spadali najmä poradne pre matky a deti, protituberkulózne poradne, poradne proti rakovine, reumatizmu, protitrachomové poradne a i. Štátny zdravotno-sociálny ústav zjednotil celú zdravotno-sociálnu starostlivosť na Slovensku do celoslovenskej organizácie tzv. Zdravotno-ochrannej služby (ZOS). Už v júli 1945 bolo v rámci Bratislavy (mesto a okres) zriadených 11 obvodných ZOS na čele s lekárom.³¹⁹ V Bratislave bolo najviac organizácií zainteresovaných na zdravotno-sociálnej starostlivosti o deti, a to Slovenská poradňa pre matky a deti, Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, poradňa „Naším deťom“ a Vzorová poradňa pri detskej klinike lekárskej fakulty UK. Štátny zdravotno-sociálny ústav rokoval o zjednotení týchto zariadení so zástupcami jednotlivých inštitúcií, vzhľadom na zhoršenie zdravotno-sociálnych indexov, (vysoká dočeská úmrtnosť, vzostup tbc, pohlavných ochorení, infekčných chorôb) „škody zapríčinené vojnou a jej nepriaznivými vplyvmi boli tak veľké a ich náprava tak akútna, že nie je možné dať prednosť akademickým debatám o zainteresovanosti jednotlivých zdravotno-sociálnych zložiek.“ Preto organizačnými zmenami čiastočne centralizoval starostlivosť v tejto oblasti. Zlepšenie starostlivosti o gravidné ženy a deti v Bratislave pomohlo aj zriadenie Ústavu pre matky a deti v júni 1946. Ústav sa sústreďoval na rizikovú kategóriu žien. Poskytoval zaopatrenie a útulok gravidným ženám vo vysokom stupni gravidity (6 týždňov pred pôrodom),

318 Výnos Povereníctva zdravotníctva z 28. mája 1945, č. 783/1945.

319 Zaujímavosťou bolo, že z 11 vedúcich obvodných lekárov tvorili takmer polovicu ženy – lekáčky.

ktoré v dôsledku tehotenstva už nemohli pracovať, alebo z iných príčin boli odkázané na ústavné zaopatrenie, rovnako aj matkám v prvých dňoch po pôrode.³²⁰

Napriek obrovským problémom po skončení vojny sa podarilo uchrániť obyvateľov Bratislavy pred väčším rozšírením infekčných chorôb, nepodarilo sa to však mimo mesta. Záchranné stanice prevážali akútne prípady s infekčnými chorobami do bratislavskej alebo niektorej priľahlej nemocnice. Napríklad aj po uskutočnení dezinfekcie viacerých vodných zdrojov sa koncom roku 1945 objavovali v západoslovenskom kraji epidémie. V októbri a novembri ochorelo v Lozorne viac ako 110 osôb na brušný týfus, epidémia sa rozšírila aj do susedných obcí. Pacienti boli odvázaní na vypožičaných autách do Štátnej nemocnice v Skalici a Epidemickej nemocnice v Bratislave, súčasne prebiehali očkovacie akcie. Aj v ďalších obciach na Záhorí sa sporadicky vyskytoval brušný týfus, nedosiahol však väčšie rozmery a zistením zdrojov nákazy, rýchlymi protiepidemickými opatreniami sa podarilo infekciu minimalizovať. Podobne aj v Nitre ochorelo v októbri až decembri 1945 takmer sto osôb na brušný týfus. Epidémia sa šírila mliekom, ktoré predával istý sedliak v Nitre a ďalším kontaktom infikovaných osôb.³²¹ V decembri 1945 ochorelo v obci Réca v okrese Galanta vyše 60 Rómov na brušný týfus. Po okamžitej hospitalizácii chorých, zaočkovaní celého rómskeho tábora a dodržiavaní prísnej karantény sa podarilo infekciu zlikvidovať.

Okrem prác v teréne sa uskutočňovala dezinfekcia školských budov, nemocníc a kúpeľov. V roku 1945 epidemiológovia začali skúšať aj nový prostriedok neocid, ktorý Štátny zdravotno-sociálny ústav získal zo Švajčiarska s pomocou švajčiarskeho veľvyslanectva. Jeho použitie sa osvedčilo najmä pri prevencii škvrnitého týfu. Na zamedzenie šírenia škvrnitého týfu bolo obyvateľstvo upozorňované vyhláškami, vydávali sa poučné letáky o tom, ako sa choroba prenáša, ako sa vyhnúť zavšívaveniu a zdravotnícki pracovníci pomáhali pri šírení zdravotnoosvetovej práce. Od decembra 1945 sa znovu zdôrazňovalo dôsledné hlásenie infekčných chorôb, ale údaje boli nedostatočné, neúplné a neboli podávané od lekárov v požadovaných termínoch. O tom, že dezinfektori a epidemiológovia mali plné ruky práce svedčili ohniská nákazy aj v nasledujúcom roku. Napríklad v Horných Salibách v okrese Galanta v januári 1946 vypukol brušný týfus u rómskeho obyvateľstva, neskôr v Nových Zámkoch. Išlo o epidémiu z kontaminovanej vody otvorenej studne. Počas roku sa vyskytli epidémie brušného týfu aj vo Vrbovom, Pajštúne, Jakubove, Borskom Mikuláši, Šaštíne, ale i v okresoch Levice, Nové Zámky, Zlaté Moravce. Rozsah dezinfekčných a dezinfekčných prác dokumentuje aj nasledujúca tabuľka.

320 K žiadostiam o pobyt v zariadení museli na Slovenské ústredie starostlivosti o mládež priložiť rodný list, domovský list alebo potvrdenie o štátnom občianstve, lekárske svedectvo o stupni gravidity, celkovom zdravotnom stave, vyšetrenie sociálnych pomerov, reverzy o úhrade ošetrovného, svedectvo o majetkových pomeroch alebo svedectvo o chudobe a oznámenie o nemocenskom poistení matky. Ošetrovné v ústave predstavovalo 50 korún na deň za matku a 25 korún za dieťa. SNA, f. Slovenské ústredie starostlivosti o mládež 1939 – 1948 (ďalej len SUSM), k. 205.

321 VZ SZSU 1944 – 45, s. 67.

Dezinfekcia a dezinfekcia osôb a materiálu uskutočnená v roku 1946³²²

V bratislavskej oblasti SZSU a na západnom Slovensku	počet
Odvšivené osoby	62 223
Odvšivenie bytov	1 013
Odvšivenie bielizne (ks)	221 263
Odsvrabenie osôb	1 659
Okúpanie osôb pojazdnými sprchami	39 774
Vydezinfikovanie a dezinfekcia posteľných súprav a postelí	11 253
Dezinfekcia záchodov	565
Dezinfekcia studní perchloronom	neuvedené
Dezinfekcia vagónov pre odsun Nemcov	775
Ostrihanie zavšivených osôb	1 449
Čistenie vlasov	3 382
Dezinfekcia lode pre repatriantov z Bulharska	

Povereníctvo zdravotníctva s cieľom zlepšiť situáciu v hospitalizácii pacientov nakažených infekčnými chorobami zriadilo nové infekčné oddelenia v štátnych nemocniciach a nariadením Povereníctva zdravotníctva boli Štátnemu zdravotno-sociálnemu ústavu v Bratislave podriadené po organizačnej stránke protitrahomové stanice, protituberkulózne poradne, poradne proti pohlavným chorobám a i. Pri potláčaní infekčných chorôb ťažkosti lekárom spôsoboval aj ľahostajný postoj obyvateľstva, nedodržiavanie základných hygienických zásad, bez ktorých nebolo možné dosiahnuť zlepšenie daných pomerov. Praktické zásahy epidemiológov v teréne a dôsledná separácia infikovaných chorých pomáhali znižovať infekčné ochorenia.

322 Spracované na základe údajov Štátného zdravotno-sociálneho ústavu. VZ SZSU 1946, s. 37 a 47. Nie sú v tom zahrnuté aktivity Červeného kríža.

CELKOVÝ STAV ZDRAVOTNÝCH POMEROV

V roku 1945 zomrelo na Slovensku celkom 67 505 osôb. Aj keď odrátame 11 318 úmrtí pri vojenských operáciách a na zranenia strelnými zbraňami, počet ostatných prípadov smrti vysoko prevyšuje počet z roku 1937, keď celkove zomrelo 49 527 osôb.³²³ Vysokú úmrtnosť v roku 1945 spôsobovali na Slovensku aj infekčné choroby. Predstavovali tretiu najväčšiu skupinu príčin smrti po skupine úrazov a kategórií bližšie neurčených príčin smrti. Pri porovnaní s rokom 1937 keď na sto tisíc obyvateľov Slovenska pripadalo na infekčné choroby 205,7 prípadov úmrtí, v roku 1945 sa úroveň tohto pomerného čísla zvýšila na 237,2 prípadov.³²⁴ Čiastočný obraz o náročných úlohách v súvislosti s potláčaním infekčných chorôb poskytujú aj štatistické údaje.

Počet hlásených prípadov infekčných chorôb na Slovensku

Názov ochorenia	Rok 1945	Rok 1946
Typhus exanthematicus (škrvrnitý týfus)	4 707 (na východnom Slovensku)	cca 4 224* (na celom území Slovenska)
Typhus abdominalis et paratyphus (brušný týfus a paratyfus)	5 858	3 545
Difteria (záškrt)	1 992	3 390
Scarlatina (šarlach)	919	2 893
Febris puerperalis (horúčka omladníc)	4	10
Trachoma	327	694
Malaria	195	415
Menigitis epidemica (epidemický zápal mozgovej blány)	238	242
Varicella (ovčie kiahne)	220	606
Morbilli (osýpky)	168	5 507
Pertussis (čierny kašeľ)	496	1 029
Poliomyelitis anterior acuta (detská obrna)	120	119

323 TÖRÖK, Vojtech. Rozvoj zdravotníctva na Slovensku. In 15 let nového Československého zdravotníctví 1945 - 1960. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, s. 28; DOLEJŠÍ, Václav a kol. Československé zdravotnictví ve statistických údajích 1948 - 1958. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 26.

324 TÖRÖK, ref. 323, s. 28.

* Pramene: Z roku 1946 nemáme k dispozícii komplexné údaje o výskyte škvrnitého týfusu. SZSU uvádzal počet ochorení vyše 800, ale F. Schulc až 4224 prípadov tohto ochorenia. V tabuľke sme uviedli údaj F. Schulza, ktorý považujeme za reálnejší, vzhľadom na celkovú zdravotnícku situáciu. SCHULC, František. Epidemická služba na východnom Slovensku po prechode frontu. In *Slovenský lekár*, 1946, roč. 8, č. 5 - 6, s. 72.

V súvislosti s potláčaním infekčných ochorení spotreba liečivých sér oproti roku 1943 výrazne stúpla. Najväčší záujem bol o antitetanické sérum profylaktické, antigangrenózne sérum a peritonitis sérum, čo súviselo s prechodom frontu.³²⁵ Zvláštna pozornosť sa začala venovať bacilonosičom (najmä pri brušnom týfe), postupne sa vytváral register týchto chorých a preventívne sa v ich okolí nariadilo ochranné očkovanie. S jeho realizáciou boli však ťažkosti, lebo obvodní lekári sa zdráhali vykonať im nariadené očkovanie a ako argumenty uvádzali nedostatok dopravných prostriedkov a nadmerné zaťaženie kuratívnu prácou.³²⁶ V správe I. oddelenia SZSU pre výrobu sér a očkovacích látok v roku 1946 bolo konštatované: „*Viesť imunologickú produkciu v terajších časoch je mimoriadne ťažké. Nie je snáď ani také veľké umenie vypracovať hodnotnú profylaktickú alebo liečebnú látku, ako je umenie ju zaviesť do používania, získať jej dôveru a tak vytvoriť podmienky pre jej predávanie...*“³²⁷ Počas vojny sa objavila aj vlna detskej obrny. Oddelenie pre výrobu sér a očkovacích látok vyrobilo vyše 50 litrov rekonvalescentného séra, ktoré nakoniec napriek veľkej panike stačilo na zabezpečenie potrieb.

Postupne likvidovať výskyt vysoko infekčných ochorení na Slovensku sa darilo aj vďaka novým opatreniam. Nariadením Zboru povereníkov č. 110 Zb. SNR zo dňa 10. septembra 1946 boli zriadené pobočky Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu v Nitre, Banskej Bystrici, Martine, Košiciach a v Humennom. Pre nedostatok vedúcich lekárov bola práca v Martinskej pobočke vedená prednostom bratislavskej oblasti a v Humennom prednostom košickej pobočky SZSU. V máji 1946 bol do SZSU prijatý ako chemický a technický poradca pre IV. oddelenie Ing. Miroslav Zikmund, ktorý pripravil podrobný návrh pre dezinfekciu (ako treba odhmyzovať ľudí, ich bielizeň a príbytky).³²⁸ Pod jeho vedením sa začali skúšať aj arzénové preparáty na hubenie potkanov a myší. Súčasne sa v jeseni 1946 vypracovala jednoduchá metóda na dezinfekciu vody v studniach s pomocou preparátu – perchloron, vyrobeného v USA, ktorý začala dodávať UNRRA.³²⁹

325 VZ SZSU 1944 - 1945, s. 15.

326 VZ SZSU 1946, s. 33.

327 Tamže, s. 8.

328 Na odhmyzovanie sa používal aj prípravok diametan. Pri jeho pálení vznikal kyslíčnik siričitý. Jeho nevýhodou bolo, že živý hmyz sa pri aplikácii tohto prostriedku usmrtil, ale nezničili sa jeho vajčká, preto sa pri dezinfekcii používal aj 5 percentný roztok prášku DDT v petroleji. Tak došlo k úplnej likvidácii zárodkov hmyzu. VZ SZSU 1946, s. 26.

329 Epidemiológovia SZSU v Bratislave zároveň stanovili, že voda po dezinfekcii má obsahovať 0,2 mg voľného chlóru na jeden liter. Pri uskutočňovaní pokusov sa zistilo, že pri tomto pomere aj pri silne znečistenej vode v studni, dezinfekčný účinok trval až 5 dní a voda sa dala používať aj na priame konzumovanie. VZ SZSU 1946, s. 26-27.

O tom, že otázka riešenia infekčných a tzv. sociálnych chorôb v povojnovom období patrila medzi priority zdravotníctva, hovorí aj fakt, že v rozpočte na rok 1946 Povereníctvo zdravotníctva vyčlenilo na boj proti epidémiám (riadne výdavky) až 2 600 000 Kčs a celkovo na výdavky spojené s liečením tbc, sociálnych chorôb, očkovaním proti záškrtu, kiahňam, malárii, liečenie luetikov, nevyliciteľne chorých, rakoviny, na výstavbu studní, žúmp, ochranu prameňov a odborné vzdelávanie lekárov i ostatného zdravotníckeho personálu v súvislosti s touto problematikou 26 990 000 korún.³³⁰ V zdôvodnení k rozpočtu sa okrem iného uvádzalo, že na úspešné zvládanie epidémií a ich prevenciu bolo potrebné vybaviť všetky epidemické pohotovosti a epidémiami zamorené kraje aj sanitnými autami, aby sa chorí čo najskôr dostali do nemocníc. „*Tým, čím je pre chirurga operačný nôž, tým pre epidemiológa sú sanitné vozy, určené na prevoz osôb postihnutých nákazlivými chorobami.*“³³¹ Oblasť hygieny a epidemiológie sa postupne začala budovať na nových organizačných základoch a decentralizácia laboratórnej práce umožnila priblíženie sa potrebám terénu. K pozitívam povojnového zdravotníctva v súvislosti s riešením otázky infekčných ochorení patrilo:

- zavedenie povinného očkovania proti záškrtu v roku 1947, ktoré znamenalo zásadný obrat v prevencii tohto ochorenia;
- vydanie zákona o boji proti prenosným chorobám – zákon č. 61 z roku 1948.

V priebehu troch povojnových rokov sa podarilo znížiť chorobnosť na brušný týfus, paratýfus a záškrt. V roku 1948 ich výskyt zaznamenal pokles oproti roku 1937 približne o polovicu. V roku 1948 nastal aj celkový pokles úmrtnosti na choroby infekčné a parazitárne, pričom na sto tisíc obyvateľov pripadalo 148,0 úmrtí.³³²

Rozvrátené hospodárske pomery, nedostatočná výživa, znížená odolnosť organizmu prispeli aj k nárastu tuberkulózy. Chorobnosť na tuberkulózu sa v rokoch 1939 – 1945 neevidovala a nepodliehala povinnému hláseniu. Jej výskyt sa posudzoval podľa záznamov o úmrtnosti na tuberkulózu a na základe rôznych odhadových údajov. Na stotisíc obyvateľov pripadalo v roku 1944 – 127,6 úmrtí na tuberkulózu.³³³ Boj proti tuberkulóze bol nekoordinovaný, štát ho síce finančne podporoval, no neexistovala jednotná koncepcia. V roku 1939 bol vypracovaný návrh zákona proti tuberkulóze (ako zákon o niektorých opatreniach na ochranu pred nákazou tuberkulózy), ktorý sa nerealizoval.³³⁴ K pozitívam na úseku boja proti tuberkulóze patrilo

330 Riadne výdavky spojené s likvidáciou epidémií – náklady na túto položku sa opierali o čl. XIV/1876. SNA, f. PZd, k. 617. Štátny rozpočet republiky Československej na rok 1946 kapitola 20, Povereníctvo zdravotníctva, s. 66.

331 „*Okrem sanitných aut sú potrebné chlorovacie a dezinfekčné aparáty, dezinfekčné prostriedky.*“ Z tejto položky sa hradili aj náklady na nákup očkovacích látok proti brušnému týfu a školenie zdravotníckeho personálu v boji proti epidémiami. SNA, f. PZd, k. 617, s. 88.

332 DOLEJŠÍ, ref. 323, s. 10.

333 STRAKA, L. – WUNDER, J. – HORVÁTH, P. Vývin úmrtnosti na tuberkulózu. In *Bratislavské lekárske listy*, 1956, roč. 36, č. 12, s. 711.

334 Návrh protituberkulózneho zákona vypracoval MUDr. I. Stodola. BENIAK, Milan. Ivan Stodola lekár. Martin: OSVETA, 1988, s. 118.

nariadenie Ministerstva vnútra o povinných zdravotných prehliadkach učiteľov na národných a stredných školách so zvláštnym zreteľom na tuberkulózu a povinné rtg vyšetrenie pľúc všetkých pomocníc (služok) v domácnosti v Bratislave pomocou prenosného rtg prístroja.³³⁵

V roku 1941 bolo evidovaných v sociálnych zariadeniach a v Lige proti tuberkulóze približne 4800 chorých s otvorenou tuberkulózou. V skutočnosti sa ich počet pohyboval okolo 20 – 35 tisíc.³³⁶ Stav na úseku boja proti detskej tuberkulóze nebol o nič priaznivejší. V prvých triedach škôl bolo až 50 % detí bezprostredne ohrozených tbc. V priebehu vojny nebolo možné uskutočňovať rtg prehliadky vo väčšom rozsahu alebo zisťovať rozšírenie tuberkulózy tuberkulínovými skúškami.³³⁷ Veľká väčšina detí vysielaných do detského sanatória v Lučivnej (ktoré bolo zamerané na prevenciu tuberkulózy), t. j. 78,35 % trpela podvýživou a anémiou. Deti z nepriaznivých sociálnych pomerov si zlepšenie zdravotného stavu získané počas pobytu v sanatóriu po návrate domov neudržali. Za rok pri prehliadke boli v rovnakom stave ako pred pobytom v liečnom zariadení. V zlých hygienických pomeroch počas prechodu frontu a pri všeobecnej podvýžive sa priebeh tuberkulózy menil, pričom stúpol aj počet mimopľúcnych foriem tuberkulózy a úmrtnosť na tuberkulózu.

Protituberkulózný zákon sa stal opäť aktuálnym až po skončení vojny, keď sa uskutočnila rozsiahla anketa o tuberkulóze. Jej výsledkom bola rezolúcia popredných odborníkov z radov lekárov, ktorá zdôraznila dôležitosť prijatia nového zákona zameraného na boj proti tuberkulóze. Dokument špecifikoval základné smerovanie boja proti tuberkulóze, žiadal zlepšiť výchovu odborného personálu, preventívnu činnosť, vyriešiť problémy súvisiace s kalmetizáciou, ale aj hospitalizáciu a liečbu pacientov.³³⁸ Zákon o niektorých ochranných opatreniach proti tuberkulóze č. 61 bol prijatý v roku 1948 a rešpektoval niekoľko hlavných zásad: povinné hlásenie každého ochorenia akútnou tuberkulózou a úmrtí na tbc, systematické prehliadky niektorých skupín obyvateľstva, aby boli zistení nielen nositelia nákazy (t. j. nákazlivé formy tbc), ale aj začiatkové formy, aby sa mohli uskutočniť včasné ochranné a liečebné opatrenia. V rámci preventívnych opatrení s cieľom predísť šíreniu tuberkulózy na zdravé osoby žijúce v úzkom kontakte s chorým, boli vydané predpisy o ochrannom očkovaní, izolácií a i. Prevzatie nákladov na liečenie aj u osôb, ktoré nepoužívali výhody nemocenského poistenia a ošetrovacích nákladov pri nútenej alebo dobrovoľnej izolácií štátnou zdravotnou správou umožnilo dostatočne dlhú liečbu aj pre tieto kategórie osôb. Začal sa klásť dôraz na prevenciu a jedným z prvých krokov bolo zavedenie ochranného očkovania

335 *Sociálne rozhľady* 1942, č. 1, s. 27.

336 Pritom v rozpočte ministerstva vnútra v roku 1941 bola na liečenie a diagnostiku tuberkulózy poukázaná suma len 1 500 000 korún. ŠUBÍK, František. Tuberkulóza zo stránky národohospodárskej. In *Boj o zdravie*, 1943, roč. 18, č. 5, s. 65.

337 O tejto otázke informoval aj minister zdravotníctva dr. A. Procházka v expozé pre zdravotný výbor dočasného Národného zhromaždenia v decembri 1945. SNA, f. PZd, k. 617.

338 RÁKOSNÍK, ref. 125, s. 312 – 313; MÁŠOVÁ, Hana – KŘÍŽOVÁ, Eva – SVOBODNÝ, Petr (ed). *České zdravotnictví – vize a skutečnost (Složitá peripetie od plánů k realizaci)*. Praha: Karolinum, 2005.

osôb vo veku do 30 rokov. Očkovanie sa začalo realizovať v júli 1948 vo vekovej skupine 1 – 20 rokov, neskôr bolo rozšírené na vekovú skupinu od novorodencov do 30 rokov. Zákon umožnil zvýšenie počtu poradní a odborných pracovníkov. Samostatnou akciou bolo rozšírenie snímkovania zo štítu. V roku 1945 bolo v ČSR celkom 22 štítových rtg prístrojov, do konca roku 1948 sa podarilo získať ďalších 17 a v období troch rokov bolo vyšetrených okolo 750 tisíc obyvateľov. Hromadné snímkovanie urýchlilo depistáž aktívnych a neliečených prípadov tuberkulózy, pričom v mnohých prípadoch išlo o aktívnu formu tuberkulózy, ktorá sa vyznačovala vysokou nákazlivosťou. Súčasťou preventívnej starostlivosti bolo aktívne vyhľadávanie chorých na tbc a ich monitoring. Sociálno-zdravotná služba v protituberkulózných liečebných ústavoch sa začala realizovať podľa Vládneho nariadenia č. 219/1948 Zb. a o ústavoch národného zdravia, ktoré bolo vydané k zákonu č. 49/1947 o poradenskej zdravotnej starostlivosti.³³⁹ Boľavým miestom protituberkulózneho boja aj naďalej zostával nedostatok lôžok pre liečbu a izoláciu chorých.

Ďalším akútnym problémom bola dojčenská úmrtnosť, ktorá je najcitlivejším ukazovateľom zdravotného stavu obyvateľstva. Pohľad na hodnoty v jednotlivých okresoch na Slovensku nám približuje do akej miery sa darilo zabezpečovať aj systém zdravotníckej starostlivosti o najmladšiu generáciu. Kritické hodnoty dosahovali niektoré okresy severného a východného Slovenska, čo súvislo s prechodom frontu a kolapsom zdravotno-sociálnej starostlivosti. Kým dojčenská úmrtnosť na Slovensku dosahovala v roku 1944 – 143,2 v roku 1945 stúpila až na 172 promile. V roku 1946 poklesla na 147,9 promile, ale v niektorých okresoch, ako vyplývala z nasledujúcej tabuľky, dosahovala hodnoty oveľa vyššie.

Dojčenská úmrtnosť na Slovensku

(z 1000 živonarodených do jedného roka zomrelo)

Okres	Rok 1944	Rok 1945	Rok 1946
Bánovce nad Bebravou	130,4	177	166,0
Banská Bystrica	118,8	137	112,4
Banská Štiavnica	104,8	119	159,1
Bardejov	154,8	191	189,9
Bratislava - mesto	99,7	241	107,3
Bratislava - okolie	109,9	205	108,1
Brezno	162,6	159	145,0
Bytča	154,6	190	167,8

³³⁹ Podľa tohto nariadenia mali ústavy organizovať aj sociálno-zdravotnú službu v liečebných a ošetrovacích ústavoch. Zákon č. 61/1948 Zb. určoval, aby sa Povereníctvo zdravotníctva postaralo o vybudovanie špecializovaných liečební na doliečenie a preškolenie chorých na tuberkulózu.

Čadca	143,6	165	157,6
Dolný Kubín	188,1	209	197,4
Dunajská Streda		153	147,1
Feledince		142	137,8
Galanta		155	143,6
Gelnica	105,0	174	140,1
Giraltovce	202,0	163	147,8
Hlohovec	139,9	163	125,8
Humenné	131,7	169	219,3
Ilava	184,9	182	185,5
Kežmarok	111,9	138	165,4
Komárno		156	125,3
Košice - mesto		229	170,9
Košice - okolie		189	171,2
Kráľovský Chlmec		175	151,2
Kremnica	138,0	158	146,6
Krupina	134,5	147	130,2
Kysucké Nové Mesto	215,4	208	209,8
Levice		150	140,6
Levoča	118,6	160	152,0
Liptovský Mikuláš	132,6	141	140,2
Lučenec		157	130,0
Malacky	91,5	192	132,2
Martin	159,8	160	134,4
Medzilaborce	158,5	190	155,5
Michalovce	138,5	152	207,9
Modra	108,8	124	120,3
Modrý Kameň	103,8	154	128,7
Moldava n/Bodvou		157	155,5
Myjava	125,2	102	163,6
Námestovo	150,6	205	179,5
Nitra	136,5	165	143,9
Nová Baňa	133,9	161	137,7
Nové Mesto n/V	141,3	146	133,9
Nové Zámky		171	113,0
Parkan		186	112,0

Piešťany	128,9	118	100,3
Poprad	125,8	119	137,5
Považská Bystrica	144,2	168	156,3
Prešov	149,5	183	153,8
Prievidza	154,0	226	175,8
Púchov	191,7	205	123,5
Revúca	137,3	161	172,4
Rimavská Sobota		127	119,0
Rožňava		116	131,6
Ružomberok	196,1	229	187,5
Sabinov	158,8	166	168,0
Senica	146,6	155	145,3
Skalica	111,4	147	120,4
Snina		202	123,2
Sobrance		151	126,3
Spišská Nová Ves	133,0	169	147,6
Spišská Stará Ves	122,8	187	153,5
Stará Ďaľa		173	140
Stará Ľubovňa	184,1	186	178,2
Stropkov	163,5	159	158,5
Svidník		137	168,3
Šaľa		190	174,4
Šamorín		199	140,7
Topoľčany	187,6	177	162,6
Tornaľa		114	89,8
Trebišov		165	186,0
Trenčín	143,0	138	154,4
Trnava	125,2	199	133,3
Trstená	207,1	236	121,8
Veľké Kapušany		152	156,7
Vráble		175	144,8
Vranov n/T	178,6	187	147,5
Zlaté Moravce	139,4	163	147,4
Zvolen	123,0	174	143,4
Želiezovce		120	98,9
Žilina	169,0	211	172,3

Pramene: KLÍMOVÁ, Klára. O zdravotníckej situácii na Slovensku v období národnoslobodzovacích bojov (1939-1944). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 206-207; SNA, f. SUSM, k. 204. Výkaz doječenskej úmrtnosti v rokoch 1945 – 1946; Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 44 – 47.

Absolútne čísla o doječenskej úmrtnosti na Slovensku a výber príčin smrti³⁴⁰

Špecifikácia úmrtnosti detí	Rok 1945	Rok 1946
Do 1. roku zomrelo	14 090	12 123
Z toho na dýchacie choroby	3 213	3 272
zažívacie choroby	3 245	2 023
vrodenú slabosť	4 017	3 283

Príčinou smrti boli najčastejšie choroby dýchacieho ústrojenstva (okrem tbc), zažívacieho traktu a vrodená slabosť. V dôsledku vojnových udalostí bola koncom roku 1944 činnosť poradní pre matky a detí obmedzená a v niektorých oblastiach úplne zastavená. Mnohé budovy, kde boli umiestnené poradne pre matky a deti, vyrabovalo a zabrálo nemecké vojsko. Najviac sa to dotýkalo poradní na strednom a severovýchodnom Slovensku. Nefungovala ani poradňa v Martine. Do mája 1944 v nej zastupoval MUDr. E. Holéczy, mestský lekár, ktorý neskôr sa zapojil do SNP, kde pomáhal pri ošetrovaní ranených a chorých v povstaleckej armáde. V Dolnom Kubíne poradňa prestala fungovať v jeseni 1944, „*kedy bola denne prestrelka, matky sa čiastočne vysťahovali z mesta a ktoré ostali sedeli doma.*“³⁴¹ V Oravskom Podzámku sa pre nedostatok povozov „*a nebezpečenstvo, žeby sa lekár cestou mohol dostať do streľby*“ neordinovalo. Na dedinách v tzv. bojovom pásme poradne nefungovali, stravovacie kuchyne boli zabrané na vojenské účely, inde boli zatvorené pre nedostatok personálu. Napríklad v Budmericiach lekár židovského pôvodu utiekol pred deportáciou a iného tam nebolo možné zohnať. V Topoľčanoch bola poradenská lekárka MUDr. Fürstová ako židovka zaistená, odtransportovaná a poradňa od polovice roku 1944 prestala fungovať. V Seredi MUDr. V. Kratochvíl narukoval, zastupujúci lekár J. Mattes bol veľmi zaneprázdnený a nezostával mu čas na preventívnu starostlivosť o deti. V Zlatých Moravciach od jesene 1944 bola práca poradní pre matky a deti prerušená, „*partizánska činnosť v celom okrese bola rušná.*“ Poradenským lekárom autá partizáni vzali a povozy boli drahé, preto sa neordinovalo. Zredukovanie poradní pre matky a deti, nedostatok liekov, potravín, vojnové udalosti sa odzrkadlili aj na vzostupe úmrtnosti dočiat.

Koncom roku 1945 fungovala na Slovensku len tretina z celkového počtu poradní v porovnaní s rokom 1943. Vzhľadom na stále stúpajúcu doječenskú a detskú úmrtnosť bolo potrebné ich činnosť obnoviť čo najskôr, aby všetky zariadenia, ktoré ordi-

340 SNA, f. SUSM, k. 204. Výkaz doječenskej úmrtnosti v rokoch 1945 – 1946.

341 SNA, f. SUSM, k. 214.

novali pred oslobodením, začali svoju činnosť už začiatkom roku 1946. Povereníctvo zdravotníctva a Povereníctvo sociálnej starostlivosti sa usilovali postupne obnovovať sieť poradní. Starostlivosti o matku a dieťa sa začala venovať osobitná pozornosť.³⁴² Povereníctvo sociálnej starostlivosti uvoľnilo značné finančné prostriedky na zariadenie poradní, ktoré sa mali otvoriť už počas dvojročného budovateľského plánu. V prvej etape do 30. januára 1947 sa plánovalo obnovenie okolo sto poradní, najmä okresoch s vysokou dojčenskou úmrtnosťou (Bardejov, Bratislava - mesto, Dolný Kubín, Ilava, Košice, Kysucké Nové Mesto, Malacky, Medzilaborce, Námestovo, Parkan, Prievidza, Púchov, Ružomberok, Snina, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Šaľa, Šamorín, Trnava, Trstená, Vranov n/T, Zvolen, Žilina).³⁴³ Poradne na čele s poradenským lekárom a so sociálnou sestrou vykonávali všestrannú sociálno-zdravotnú starostlivosť o matky a deti. Matkám pomáhali odbornými radami a hmotnými prostriedkami. Sústavnými návštevami v domácnostiach sociálne sestry kontrolovali rodinné prostredie, v ktorom matka a dieťa žili a zistené nedostatky odstraňovali zdravotno-osvetovou prácou i hmotnou pomocou. V roku 1946 boli zvýšené aj dávky potravín pre gravidné ženy a dojčiace matky.³⁴⁴

V úsilí zmapovať pomery v jednotlivých regiónoch Povereníctvo zdravotníctva rozdelilo celé územie Slovenska na 9 oblastí a v každej z nich poverilo lekára vedením akcie. Jednotlivé oblasti riadili:

- Doc. MUDr. Ivan Hečko, prednosta detskej kliniky v Bratislave,
- MUDr. Elena Manicová, primárka štátnej nemocnice v Nitre,
- MUDr. Pavel Radosa, primár štátnej nemocnice v Žiline,
- MUDr. Dezider Nátšin, primár štátnej nemocnice v Ružomberku,
- MUDr. František Šimko, primár štátnej nemocnice Zvolen,
- MUDr. Jozef Miklušica, ordinár štátnej nemocnice v Rimavskej Sobote,
- MUDr. Izabela Šmideková, primárka štátnej nemocnice v Prešove,
- MUDr. Gejza Činovský, ordinár štátnej nemocnice v Levoči,
- MUDr. Ferdinand Démant, primár štátnej nemocnice v Košiciach.

Uvedení lekári po zistení pomerov v danom regióne v oblasti starostlivosti o deti podávali Povereníctvu zdravotníctva konkrétne návrhy a opatrenia. Súčasne pri výkone svojich povinností sledovali činnosť poradní a všetky zdravotno-sociálne inštitúcie a zariadenia, ktoré mali vzťah k starostlivosti o matku a dieťa, ale aj činnosť pôrodných asistentiek. Získavali informácie od okresných a miestnych národných výborov, štátnych, obvodných lekárov, zdravotných a sociálnych pracovníkov. Na

342 KALINOVÁ, ref. 265, s. 44.

343 Tieto okresy dosahovali najvyššiu dojčenskú úmrtnosť v roku 1945.

344 Povereníctvo výživy vydalo nariadenie podľa ktorého dojčiaca matka mala nárok na vydanie jedného odberného lístka na cukor a jedného na tuky, muku, chlieb. Musela sa však preukázať potvrdením od lekára, rodným listom, príp. doložiť ďalšie doklady. Vyhláška Povereníctva výživy č. 1 706/1946.

základe ich návrhov a hodnotení Povereníctvo zdravotníctva v spolupráci s ďalšími inštitúciami organizovalo systém starostlivosti o najmladšiu generáciu.³⁴⁵

Na zlepšení zdravotno-sociálnej starostlivosti o detí participovalo aj Slovenské ústredie starostlivosti o mládež. Na východnom Slovensku, kde vládli mimoriadne zložité podmienky, opätovné otvorenie poradní postupovalo pomaly.³⁴⁶ Zo strany centrálnych orgánov bola tejto otázke pripisovaná značná pozornosť. Oslobodením Slovenska a prinavrátaním okupovanej časti územia bolo potrebné obnoviť aj činnosť okresných starostlivostí o mládež (OSM), ktoré boli na tomto území v roku 1939 zrušené. Už v júli 1945 boli podniknuté kroky na zradenie OSM vo Veľkých Kapaňanoch, Sobranciach a v Moldave nad Bodvou. Povereníctvo sociálnej starostlivosti vyslalo na východné Slovensko 10 tajomníkov a 20 sociálnych sestier, ktorých úlohou bolo znovuzriadenie OSM, zistenie všetkých potrieb na poli starostlivosti o deti a mládež a obnovenie činnosti.³⁴⁷ Pretože Slovenské ústredie starostlivosti o mládež z technických príčin nemohlo vyslať vlastných zamestnancov do všetkých okresov, poverilo aj miestnych funkcionárov. Sídla obvodov OSM zostávali aj naďalej v mieste okresného súdu a pracovné obvody sa stotožňovali s obvodom okresného súdu.

Už krátko po skončení vojny Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v spolupráci s Povereníctvom zdravotníctva umožňovalo pre okresné starostlivosti o mládež na Slovenku bezplatné vyšetrenia pre deti do 6 rokov na klinických pracoviskách Štátnej nemocnice v Bratislave. Príslušné OSM zasielali žiadosti na SUSM, ktoré im spätne oznamovalo konkrétny termín lekárskej prehliadky. O výsledku vyšetrenia museli podať informácie, aby boli podniknuté kroky na zabezpečenie ďalšej terapie, alebo umiestnenia do ústavnej starostlivosti.

Pod vedením Povereníctva zdravotníctva sa uskutočňovali viaceré akcie na zlepšenie zdravotného stavu detí. Napríklad od januára 1945 začala prebiehať antirachitická akcia, ktorá pokračovala aj v zimných mesiacoch počas nasledujúcich troch rokov. Povereníctvo zdravotníctva pridelo Slovenskému ústrediu starostlivosti o mládež koncentrovaný vitamín D vo forme oleja, neskôr bol distribuovaný aj vitamín D vo forme tabletiiek. Podával sa zo začiatku najmä deťom vo východoslovenskom regióne a expedovala ho Expozitúra SUSM v Košiciach. Lekári ho dávkovali už deťom od druhého mesiaca (2-8 kvapiek denne počas troch týždňov), po 7-dňovej prestávke sa kúra mohla opakovať. Do akcie boli zahrnuté aj tehotné ženy, spôsob podávania a výšku dávok určoval vždy lekár v poradni. Vitamínové prípravky B1, B2 a vitamín D získaný zo Švajčiarska distribuovalo ministerstvo zdravotníctva v júli 1946. Vitamíny boli poskytované zdarma len deťom zo sociálne slabých rodín slovenskej národnosti. Rodičia však museli predložiť svedectvo chudoby. Vitamíny skupiny B sa podávali vo forme jednej tabletky každých 5 - 6 dní, vitamín D jedna tabletká

345 SNA, f. SUSM, k. 205.

346 Ak sa zistilo, že obnovenie okresnej starostlivosti o mládež bolo blokové len pasivitou sociálnych pracovníkov, hrozilo im prepustenie z práce.

347 SNA, f. SUSM, k. 204.

každý 2 – 3 deň.³⁴⁸ Pre anemické detí z chudobných rodín boli začiatkom roku 1947 distribuované železité preparáty (Ferrons sulfate tablets).³⁴⁹

Od júla 1947 sa mali poradenský lekári zamerať aj na výskum zdravotného stavu detí do 6 rokov u presídlencov z Maďarska. Vyšetrenie starších detí uskutočňovali miestne spolky Masarykovej ligy proti tbc. Vytvorili sa tzv. „kočovné poradne“, ktoré ordinovali aj na odľahlých dedinách. Poradenské vyšetrenie detí sa dopĺňalo aj kontrolou rodinných, bytových, sociálnych a hospodárskych pomerov. O výsledku sa podávali povinné hlásenia každého 1. a 15. dňa v mesiaci na „Komisiu pre skúmanie sociálno-zdravotných pomerov detí presídlencov,“ ktorá fungovala pri Povereníctve sociálnej starostlivosti v Bratislave. Zistené nedostatky sa povereníctvo v spolupráci so zdravotníckymi inštitúciami snažilo riešiť. Akciu organizovali s pomocou zdravotného a sociálneho referenta príslušného okresného národného výboru, Československý červený kríž, Masarykova liga proti tuberkulóze a iné zdravotno-sociálne inštitúcie.³⁵⁰

PENICILÍNOVÁ AKCIA

Objav antibiotického účinku penicilínu v roku 1928 Alexandrom Flemingom sa zo začiatku nestretol s veľkým ohlasom. Jeho výskum postupne viazol, lebo výroba účinnej látky vo veľkom bola spojená so značnými problémami. Až od roku 1938 začali v Oxforde dvaja vedci – austrálsky patológ Howard W. Florey a biochemik Ernest B. Chain, nemecký Žid, ktorý utiekol pred nacistami, skúmať penicilín ako prírodnú látku s antimikróbnyimi účinkami.³⁵¹ Po vypuknutí II. svetovej vojny sa práce na vývoji lieku zintenzívnili, lebo penicilín bol vnímaný ako potenciálny liek na vojnové infekcie. Akútne potreby ozbrojených síl boli základom záujmu priemyselnej elity o penicilín, ktorá docenila význam nového lieku a do rozbehnutia jeho veľkovýroby sa investovali značné finančné prostriedky.³⁵² Jeho výroba dosiahla vysoké obrátky najmä po vstupe USA do vojny v decembri 1941 a v roku 1943 začali britské firmy vyrábať penicilín vo veľkom. Liek bol zo začiatku k dispozícii len pre armádu, až koncom vojny sa stal dostupným aj pre civilné obyvateľstvo.³⁵³

348 SNA, f. SUSM, k. 205.

349 Deťom do 6 rokov sa podávala 1 tbl., od 6 rokov 2 – 3 tbl. denne, tehotným ženám podľa lekárskeho predpisu. Po 10 dňoch užívania nasledovala 5 - dňová pauza. SNA, f. SUSM, k. 204. Železité preparáty pre chudobné deti.

350 SNA, f. SUSM, k. 205.

351 LIBÁNSKÝ, J. Penicilín v interním lekárství. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 7, s. 195.

352 SCHOTT, Heinz a kol.: *Kronika medicíny*. Bratislava 1994, s. 462.

353 Objavenie penicilínu znamenalo radikálny obrat v liečbe infekcií. Flemingovi a Floreyovi bola udelená Nobelova cena. Továrnska výroba PNC sa stále zdokonaľovala a jeho cena začala klesať. PNC bol vyskúšaný pri všetkých chorobách a v začiatkoch bol jeho význam značne preceňovaný. Postupne sa indikácie presne vymedzili.

Do Československa prišli prvé zásielky Penicilínu (PNC) prostredníctvom UNRRA. V Čechách sa však už v roku 1943 začal vo vedeckých laboratóriách farmaceuticko-chemických závodov B. Fragner realizovať výskum látok penicilínového typu.³⁵⁴ Podieľal sa na ňom mykologický tím (J. Čupík, P. Fragner, I. Málek) a druhý biochemický tím v zložení I. Hais, M. Herold, J. Koštíř, M. Vodráček, K. Eisner, ktorí sa zaoberali izoláciou a čistením látky. Neskôr na výskume tohto lieku pracovali ďalšie skupiny vedcov. Podarilo sa im vyrobiť preparát Mykoin BF 510, ktorý bol užívaný na niektorých pražských klinikách už od zimy 1944 a výborne sa osvedčil aj pri liečbe mnohých ranených z bojov na pražských barikádach.³⁵⁵

Epidemiológ Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu Dionýz Blaškovič sa o začiatkoch tohto lieku v lekárskej obci na Slovensku vyjadril: „*O penicilíne a jeho účinku sme vedeli skôr, ako sa k nám tento liek dostal. Vedeli sme o ňom z dvoch protirečiacich prameňov: jednak z odbornej, vedeckej literatúry, kde sa v súborných referátoch hovorilo o presných indikáciách, o jeho podstate a účinku, a kde sa penicilínu dávalo to miesto, ktoré mu v terapii patrí. Na druhej strane sme vedeli o ňom z dennej tlače, ktorú odborníci nekontrolovali. Ona ho označovala za zázračný liek, aký možno použiť na ktorúkoľvek, a to nielen na infekčnú chorobu.*“³⁵⁶

Penicilínová akcia na Slovensku sa začala špecifickým spôsobom. Štátny zdravotno-sociálny ústav nebol informovaný o realizácii penicilínovej akcie, ktorá bola prerokovávaná medzi ministerstvom zdravotníctva a organizáciou UNRRA, preto začal rokovať na vlastnú päsť a nadviazal kontakty s ruským zdravotníctvom. Dozvedeli sa totiž, že ruské armádne veliteľstvo hľadalo laboratórne miestnosti na výrobu penicilínu. Ústav ponúkol vlastné priestory, zariadenie a personál, aby sa výroba penicilínu začala v Bratislave. Vojna sa však medzitým skončila a projekt sa nerealizoval. V Čechách bola situácia odlišná. Prebiehali tam celé série kurzov o penicilínovej terapii nielen v Prahe, ale aj na vidieku a keď UNRRA liek dodala, mali už pripravený celý rad odborníkov nielen v laboratóriách, ale aj v nemocniciach. Lekárska obec na Slovensku nebola vôbec informovaná. „*Poštové spojenie medzi Prahou a Bratislavou bolo veľmi zložité a zdĺhavé. Že si v Prahe niečo chystali, sme vôbec nevedeli a nemali sme o tom ani len tušenie. O celej veci sme sa dozvedeli náhodou, keď sme pricestovali nadviazať spoluprácu. Od doc. Dr. Vaníčka dostali sme písomný materiál potrebný*

354 Išlo o prácu originálnu tým viac, že po celý čas vojny nebol žiadny odborný kontakt s cudzinou. Niekoľkým pracovným skupinám vo Fragnerových závodoch sa podarilo vypestovať kmene plesní v čistých kultúrach, vhodné na získavanie účinných antibiotických látok. Liek vo väčšom množstve dostala od farmaceuticko-chemických závodov B. Fragner ako dar aj Červená armáda po svojom príchode do Prahy. Výroba sa však nerealizovala v dostatočnom množstve. *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 9.

355 BOBEK, Karel. Penicilin a ostatní antibiotika. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 3, s. 65 – 68; HEROLD, M. – ŠMAHEL, O. Československý penicilin. In *Časopis lékařů českých*, 1949, č. 45, s. 1291 – 1294.

356 MUDr. D. Blaškovič konštatoval: „*išlo a ide nám o to, aby sa dosiaľ u nás málo vyskúšaný liek vhodne podával, využil a nie zneužil a aby dostal vo všetkých kruhoch také ocenenie, ktoré mu naozaj patrí.*“ BLAŠKOVIČ, Dionýz. Bakteriologická kontrola penicilínovej liečby v Štátnom zdravotno-sociálnom ústave v Bratislave. In *Slovenský lekár*, 1946, roč. 8, č. 1 – 2, s. 1.

k začatiu práce a záznamy o veciach, ktoré boli preberané v Prahe na kurzoch. Dohodli sme sa o pomere, v akom sa bude rozdeľovať penicilín medzi českými krajinami a Slovenskom.³⁵⁷ Realizáciou penicilínovej akcie poverilo ministerstvo zdravotníctva Štátny zdravotný ústav v Prahe a Štátny zdravotno-sociálny ústav v Bratislave, na čele s komisiou zloženou z doc. Dr. Vaníčka, Dr. I. Málka, Dr. Ungara, Dr. Doubka, Dr. Picka a Dr. J. Ilavského. Komisia sa dohodla, že uskutočnenie celej akcie bude prebiehať po organizačnej a odbornej stránke jednotne pre celú republiku na základe vopred stanovených zásad.³⁵⁸ Uvedené princípy zaručovali, že liečba chorých pomocou PNC sa mohla uskutočňovať len v nemocniciach, ktoré mali dobre vybavené bakteriologické laboratórium. Bakteriológovia mali poskytovať laboratórnu službu a indikácie pre penicilínovú liečbu i pre menšie nemocnice z okolia a terapia súkromných pacientov sa mohla uskutočňovať len v štátnych nemocniciach. Aby klinická liečba v rámci celej republiky prebiehala jednotne, bol zavedený formulár pre záznamy o liečbe, ktorý vyplňoval lekár, a bakteriológ, pričom každý záznam bol kontrolovaný penicilínovou komisiou.³⁵⁹ K ďalším pravidlám patrilo: penicilín mal byť distribuovaný zdarma a vzhľadom na to, že množstvo lieku zo začiatku bolo nedostatočné, nesmel sa podávať na liečbu pohlavných chorôb. Základom klinickej indikácie bolo nebezpečenstvo straty života, alebo ak hrozila ťažká a trvalá invalidita. PNC sa mal vydávať pre každého pacienta zvlášť až po uskutočnení bakteriologickej skúšky.³⁶⁰ Po ukončení terapie sa záznamy o liečbe každého pacienta na Slovensku museli odoslať na Štátny zdravotno-sociálny ústav.

Kým zástupcovia slovenského zdravotníctva rokovali v Prahe, kde im bola prisľúbená aj dodávka penicilínu, v Bratislave sa členovia organizácie UNRRA dozvedeli, že zásielka penicilínu prechádza cez mesto. Prvá dodávka 60 miliónov jednotiek bola k nám dopravená v júni 1945 a urobili z toho „*novinársku senzáciu*“³⁶¹ Dve debny lieku vybrali z centrálnej zásielky a odovzdali Štátnemu zdravotno-sociálne-

357 VZ SZSU 1944 – 1945, s. 26.- 27.

358 ILAVSKÝ, Ján. Liečba penicilínom. In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 3 – 4, s. 47.

359 PNC dostali tieto nemocnice: Štátna nemocnica v Trenčíne, Nitre, Piešťanoch, Bratislave, Ruská nemocnica Biely Kostol, I. čs. vojenská odsunová nemocnica vo Vyšných Hágoch, Nemocnica sv. Alžbety v Bratislave, III. Oddelenie SZSÚ, Prosektúra štátnej nemocnice v Žiline, Pobočka Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu v Košiciach, Martine a v Banskej Bystrici. ILAVSKÝ, Ján. ref. 358, s. 47 – 48.

360 Stanovenie bakteriologickej skúšky vychádzalo zo skutočnosti, že na penicilín sú niektoré baktérie rezistentné. Zistením citlivosti sa malo predísť dózovaniu naslepo a tým aj sklamaniu, ktoré mohlo viesť k pochybnostiam o účinnosti lieku. Ďalším princípom bolo určenie hladiny penicilínu v krvi pacienta. Liečba PNC kládla nároky na liečebný personál, liek sa musel aplikovať v pravidelných trojhodinových intervaloch, aby hladina lieku v krvi bola na terapeutickú výšku. Súčasne sa musela uskutočňovať bakteriologická kontrola patologického materiálu počas liečby a po jej ukončení.

361 ILAVSKÝ, Ján. ref. 358, s. 48.

mu ústavu v Bratislave.³⁶² Doc. Blaškovič z odbornej, najmä švajčiarskej literatúry získal informácie o liečbe PNC, preštudoval anglický manuál, ktorý bol pripojený k zásielke a začal s predbežnými testami a indikáciami penicilínovej terapie. Keď sa delegácia SZSU vrátila z pražských rokovaní aj s inštrukciami, na Slovensku táto akcia už prebiehala v plnom prúde. Jej začiatok bol neorganizovaný, bez predchádzajúcej systematickej odbornej prípravy zdravotníckeho personálu, kde by sa boli oboznámili nielen o tom, ako PNC aplikovať, ale aj o komplikáciách, ktoré hrozili pri nesprávnom použití, respektíve dávkovaní. Na rozdiel od českých krajín sa penicilínová akcia na Slovensku začala realizovať v priebehu týždňa. Neskôr sa podarilo zosúladiť inštrukcie a zjednotiť základné pravidlá na aplikáciu lieku.

Akcia v Bratislave začala sľubne, na vidieku nebol čas na realizáciu kurzov pre lekárov. Ranení v dôsledku bojov a najmä rany spôsobené mínami a odhodenými výbušninami vyžadovali okamžitú lekársku pomoc, aby sa zamedzilo vzniku infekcie a nemuseli sa uskutočňovať početné amputácie, tak ako pri zraneniach počas prvej svetovej vojny. Vzhľadom na to, že bol nedostatok chemických liečiv, SZSU sa rozhodol okamžite prideliť penicilín prosektúre v Žiline. V roku 1945 ju viedla MUDr. Delikátová, ktorá s penicilínom pracovala už predtým v Anglicku. Rovnako bol liek distribuovaný košickej prosektúre na čele s MUDr. Friedmannom, ktorý mal prax s aplikáciou lieku počas pôsobenia v Anglicku. Pobočku Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu v Martine a v Banskej Bystrici osobne navštívil doc. MUDr. Blaškovič. Personál oboznámil s podrobnými inštrukciami a naučil ich ako postupovať pri aplikácii lieku. Všetky štyri stanice dostali pokyny aj písomne. Tak sa začala na území Slovenska penicilínová akcia, hoci s inými štartovacími podmienkami ako v českých krajinách. Inštrukcie a predpisy o podávaní PNC boli publikované aj v časopise Slovenský lekár, ktorý vychádzal s pravidelnou periodicitou.

Postupne sa liek distribuoval do ďalších penicilínových staníc, konkrétne v Bratislave do Vojenskej nemocnice (ktorá antibiotikum ďalej pridelovala pre vojenské liečebné ústavy), v Nitre, Komárne, vo Vyšných Hágoch, juh stredného Slovenska zabezpečovala centrála v Banskej Bystrici, východné Slovensko zase stanica v Košiciach. Plánovalo sa zriadenie PNC staníc aj v ďalších okresoch - Michalovce, Humenné, Piešťany. Po trojmesačných skúsenostiach s PNC liečbou Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo poskytlo niektoré úľavy, z pôvodných predpisov.³⁶³ Napríklad pre naliehavé prípady sepsy pľúcnych abscesov a iných ťažkých ochorení, ktoré vzdorovali chemoterapii sa pridelil penicilínovej stanici liek na 2 až tri dni vopred. Pre

362 MUDr. Ilavský uvádza tri debny, ale podľa záznamu spísaného dňa 10. júla 1945 s čatárom Karlom Havlíčkom, ktorý sprevádzal loď UNRRA z anglického prístavu Swanses cestou cez Stredozemné more, Istanbul, Konstanca a vlak z Konstanca cez Bukurešť, Kluž, Budapešť, Bratislavu, Brno bolo uvedené: ...*úřednice UNRRA prohlásila, že musí býti z transportu odebrána i poměrná část léčiv - penicilín 2 bedničky po 20 kg, aby Slovensko nebylo poškozeno.*“ NAP, f. UNRRA Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 143.

363 Nové smernice pre použitie penicilínu na Slovensku. In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 5 - 6, s. 97 - 98; BARTŮNEK, Jaroslav. Československý penicilín ve venerologii. In *Časopis lékařů českých*, 1949, č. 45, s. 1300 - 1301.

prípady klinicky indikované, neschopné prevozu a ležiace v cezpoľnej nemocnici bolo možné po dohode s ošetroujúcim lekárom dodať PNC osobne (kuriérom), nikdy nie poštou. Rovnako sa pre liečbu chemorezistentných prípadov kvapavky uvoľnilo 20 percent zo zásob PNC dodaného na Slovensko. Liečba sa však musela praktizovať na venerologickom oddelení.

Penicilínová terapia predstavovala jednu zo zložiek pomoci UNRRA československému obyvateľstvu, preto bola určená len pre čs. štátnych občanov. Cudzinci mohli byť PNC liečení len pri bezprostrednom ohrození života. Liečba PNC sa do konca jesene 1945 podávala vo všetkých liečebných ústavoch v Bratislave a v ďalších 34 štátnych, mestských nemocniciach na celom Slovensku, ako aj v tatranských liečebniach. Na Slovensku bolo rozdelených 157 000 000 jednotiek penicilínu do 12 ústavov a štátnych nemocníc. Neustúpilo sa však od dôsledných záznamov o aplikácii liečby.³⁶⁴

Hodnotenia dopadu PNC liečby na Slovensku v roku 1945 boli len predbežné. Zo 755 záznamov o liečbe zaslaných na SZSU do konca decembra 1945 vyplývali nasledujúce fakty: priaznivý výsledok pri aplikácii tohto lieku bol potvrdený u 495 pacientov, neurčitý u 150 a negatívny pri 109 jednotlivcoch.³⁶⁵ Tieto údaje však neboli smerodajné, pretože počas krátkeho obdobia liečby sa často krát prejavila recidíva ochorenia, ktoré sa považovalo za vyliečené. Predbežné výsledky bolo potrebné brať s rezervou. V Bratislave sa liečba penicilínom pozorne sledovala najmä na jednotlivých klinikách, najlepšie výsledky sa dosahovali pri liečbe detských ochorení. Z povojnových otázok v rámci terapie bola na prvom mieste liečba zastaraných nedoliečených vojnových poranení. V niektorých nemocniciach boli hospitalizované desiatky týchto pacientov s komplikovanými, hnisavými zápalmi kostí (osteomyelitídami) a komplikovanými zlomeninami. Liečba osteomyelitíd sa sústreďovala najmä v PNC staniach, ale veľa pacientov ešte len čakalo doma na možnosť hospitalizácie v nemocnici. Títo pacienti pochádzali najmä z oblastí, kde sa front dlhšie zdržal a nebezpečenstvo výbuchu mín pretrvávalo aj po vojne. Neodmínované polia, cesty, skryté zabudnuté míny, odhodené výbušniny a nepoužitá munícia predstavovali obrovské nebezpečenstvo pre civilné obyvateľstvo. V jeseni 1945 zdravotníctvo na Slovensku nemalo dostatok penicilínu, preto sa nemohlo okamžite začať s účinnou liečbou u všetkých týchto pacientov. V opačnom prípade by sa bolo predišlo komplikáciám a často krát aj trvalej invalidite. Reakcie obyvateľov v súvislosti s penicilínovou liečbou boli často kritické až útočné, najmä na pracovníkov SZSU a jednotlivé penicilínové stanice. *„Dokonca dostávali sme výtky od lekárov i od obecnstva, že my tu v Bratislave vydávame penicilín len pre umierajúce sepe, medzitým čo v Prahe vydávajú penicilín na liečbu kvapavky a penicilínovou masťou mastia všetky možné vyrážky na koži. V týchto prípadoch hájili sme naše prísne stanovisko poukazom na*

364 Organizácia penicilínovej liečby na Slovensku. In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 5 – 6, s. 98 – 99.

365 VZ SZSU 1944 – 1945, s. 29.

*našu pražskou dohodu, podľa ktorej máme dostať jednu tretinu celého penicilínu, pričádzajúceho do Československa.*³⁶⁶

Aj liečba pohlavných chorôb pomocou penicilínu bola veľmi aktuálna. Uvoľnená morálka, stres, vyčerpanosť, bolesť, strata tradičných hodnôt, strach zo smrti, to všetko viedlo k tomu, že mnohí z vojakov sa chovali veľmi nezodpovedne, čo viedlo aj k šíreniu pohlavných chorôb. Ako uvádzajú materiály SZSU z rokov 1944 – 1945 „na Slovensku bolo mnoho tisíc, snáď aj desaťtisíc žien znásilnených.“ Na liečbu syfilisu sa však penicilín v roku 1945 povolil len v šiestich prípadoch, pričom sa „jednalo o osoby z národného hľadiska dôležité, alebo o osoby, ktoré sa o oslobodenie Slovenska mimoriadne zaslúžili, a mimo toho dva klinicky zaujímavé prípady.“³⁶⁷ Neskôr sa jeho použitie uvoľnilo aj pri liečbe venerických pacientov, ale kým terapia kvapavky pomocou PNC u mužov dosahovala pomerne dobré výsledky, u žien často dochádzalo k recidívam.

A aké boli skúsenosti s liečbou penicilínom na Slovensku po ročnej aplikácii? Jej výsledok splnil očakávania, pričom zo strany centrálnych orgánov bola terapii venovaná aj naďalej mimoriadna pozornosť. Liečba zostala pod štátnou kontrolou. Bol to vlastne jediný spôsob, ako sa mohlo zamedziť čiernemu obchodu a zaručiť, aby sa liek predpisoval podľa závažnosti ochorenia a nie podľa majetnosti chorých. O dôležitosti bakteriologickej indikácie pred nasadením PNC informovali aj štatistické údaje. V prípadoch pacientov, pri ktorých sa pred začatím liečby najprv uskutočnila laboratórna citlivosť baktérií na liek, bola úspešnosť až 73,92 percent vyliečených a len 26,08 percent neúspešných. Tam, kde si lekár bakteriologickú citlivosť na liek neoveril sám, alebo pomocou laboratória, bol pomer 55,72 % vyliečených prípadov a pri 44,28 % bolo zaznamenané čiastočné zlepšenie, alebo žiaden obrat k lepšiemu.³⁶⁸

Liečba penicilínom a ostatnými antibiotikami sa aj naďalej prísne kontrolovala. Od roku 1948 dovoz penicilínu, streptomycínu a iných antibiotík na území celej ČSR mohla uskutočňovať len Ústredná penicilínová stanica pri Štátnom zdravotnom ústave v Prahe.³⁶⁹ Ak vlastnila tieto lieky iná fyzická alebo právnická osoba, resp. ich dostala ako dar, na colnom úrade musela predložiť povolenie od príslušnej penicilínovej stanice, alebo ich odovzdať do 14 dní od vydania vyhlášky. Distribuovať antibiotiká mohla len centrálna penicilínová stanica pri Štátnom zdravotnom ústave v Prahe, Bratislave a oblastné penicilínové stanice (uvedené v prílohe vyhlášky). Inak hrozila pokuta do výšky 10 tisíc korún, resp. iná forma trestu.³⁷⁰

366 VZ SZSU 1944 – 1945, s. 31.

367 Tamže, s. 32.

368 VZ SZSU 1946, s. 10; MOUREK, Jindřich. Penicilín ve službách chirurgie. In *Praktický lékař 1948*, roč. 28, č. 1, s. 1- 3.

369 SNA, f. PZd, k. 599 Vyhláška ministrov zdravotníctva a zahraničného obchodu zo dňa 16.3.1948, ktorou sa upravuje dovoz a obeh penicilínu, streptomycínu a iných antibiotík.

370 SNA, f. PZd, k. 599.

VPLYV VOJNY NA DETSKÚ POPULÁCIU A OZDRAVNÉ OPATRENIA

Domáce ozdravné pobyty

Vojnové udalosti zanechali citeľné stopy aj na detskej populácii. Medzi nimi bolo aj veľa detí po padlých partizánoch a vojakoch čs. armády. Povereníctvo sociálnej starostlivosti už začiatkom apríla 1945 prízvukovalo, že postarať sa o tieto deti a ich rodinných príslušníkov bude patriť k prioritám sociálnej starostlivosti.³⁷¹ Krátko po vojne sa začalo s plánovaním ozdravných pobytov pre deti z najviac postihnutých regiónov. Akcia prebiehala pod záštitou Ministerstva sociálnej starostlivosti, Ministerstva zdravotníctva, na Slovensku Povereníctva zdravotníctva, Povereníctva sociálnej starostlivosti a Slovenského ústredia starostlivosti o mládež (SUSM). Jej cieľom bolo zlepšiť zdravotný stav detí a znížiť stúpajúcu chorobnosť a úmrtnosť spôsobenú vojnou a podvýživou. Príslušné povereníctva v spolupráci so Slovenským ústredím starostlivosti o mládež a národnými výbormi začali organizovať sieť rekreačných stredísk, v ktorých umiestňovali deti z východoslovenských a stredoslovenských okresov najviac zničených vojnou. Akcia začala prebiehať už v jesenných mesiacoch v roku 1945. Na pobyt boli zaradené deti vo veku od 6 – 14 rokov. Centrálné orgány v spolupráci so Slovenským ústredím starostlivosti o mládež a okresnými národnými výbormi organizovali odsun detí do rekreačných zariadení alebo hosťiteľských rodín nielen na Slovensku, ale aj v Čechách. Pre východoslovenskú oblasť vznikla expozitúra SUSM v Košiciach, pre stredoslovenskú v Istebnom, kde vybrané deti boli sústredené a postupne sa pripravovali na umiestnenie do rodín alebo liečebných zariadení, pričom výdavky v prvej etape ozdravného pobytu uhrádzal štát.³⁷² V roku 1945 a v prvej polovici roku 1946 bolo z východného Slovenska umiestnených v rekreačných zariadeniach a hosťiteľských rodinách 12 tisíc, z Oravy 3 tisíc detí. V uvedených regiónoch vybraní lekári (okresní, poradenský, školský), uskutočnili lekárske prehliadky a vytvorili súpisy detí podvyživených, anemických, oslabených a detí s náchylnosťou na ochorenia dýchacích ciest. Všetky deti prešli lekárskou prehliadkou. Vylúčené z akcie boli deti s infekčnými chorobami, tuberkulózou a iným závažným ochorením. Potom sa sústreďovali v tzv. „záchytných strediskách“ v Košiciach a v Istebnom,³⁷³ prešli celkovou očistou, sestry ČK a sociálne tajomníčky ich

371 SNA, f. SUSM, k. 51.

372 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 66.

373 Záchytné stredisko v Istebnom zápasilo s veľkými problémami, nemalo dostatok personálu a zlyhalo aj zásobovanie potravinami a šatstvom. Napríklad v roku 1946 chceli veľkú skupinu detí umiestniť ešte pred zimou. Okolo 70 detí čakalo dlhší čas v stredisku na presun do Jura pri Bratislave, ďalšia skupina detí mala prísť v najbližších dňoch, ale chýbalo im vhodné oblečenie. Dodavky, ktoré prišli, boli pre mladších, napríklad 200 párov topánok pre deti do 6 rokov, pričom akcia zahŕňala deti až od 6 rokov. Pri odstránení týchto problémov bolo možné týždenne zo strediska umiestniť viac ako 100 detí. Informovala o tom aj správa o ceste šéfa misie UNRRA P. I. Alexejeva po okresoch Oravy v dňoch 19 – 27. novembra 1946. NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskú pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 66.

najprv prezreli, odsvrbili, odšivavili, nakřmili a z prideleného šatstva od UNRRA obliekli. Po niekoľkých dňoch odchádzali v sprievode vybraných pracovníkov, najčastejšie pedagógov a sociálnych pracovníkov, v jednotlivých turnusoch do určených lokalít. Väčšinou sa k vlakom pripájali 1 – 2 vagóny, v ktorých predtým transportovali repatriantov. Zo začiatku pokračovalo umiestňovanie detí veľmi pomaly, ich odsun do hostiteľských rodín bol v roku 1945 spojený s veľkými problémami, nebolo dostatok personálu, potravín, šatstva. Od začiatku novembra do konca roka 1945 bolo umiestnených len niekoľko stoviek detí v rekreačných strediskách v rámci akcie „Pomoc východu“ v Jure pri Bratislave, Nadáši, Hrhove, Perbeníku, Mošovciach, Veľkých Uherciach, Mlynčekoch a i. V 1946 bol nedostatok vhodných pestúnskych rodín, pričom bolo potrebné umiestniť okolo 5 tisíc detí z východného Slovenska a Oravy. Deti počas trojmesačného pobytu museli navštevovať aj školu a pretože ústavy mohli prijať maximálne 700 detí, Povereníctvo sociálnej starostlivosti žiadalo okresné starostlivosti o mládež a národné výbory, aby sa intenzívne zapojili do akcie a snažili sa nájsť vhodné pestúnske rodiny na západnom a južnom Slovensku. V spolupráci s miestnymi organizáciami, školami a farskými úradmi mali pracovníci OSM osobne navštíviť obce, kde rodiny prejavili záujem o túto aktivitu a zostaví ich súpis. PSS presadzovalo názor, že vzhľadom na negatívne zážitky z vojny a biedu sa deti z chudobných rodín nemali umiestňovať v rodinách s vyšším životným štandardom. Odôvodňovali to nielen z výchovných dôvodov, ale aj psychologických, aby deti po návrate domov neprežívali traumu. Starostlivosť o deti do šesť rokov, ktoré do akcie neboli zaradené, zabezpečovali aj poslucháčky sociálnych škôl z Čiech a Moravy. Na východnom Slovensku navštevovali viacdetné a sociálne slabé rodiny, tehotné matky a vhodným, primeraným spôsobom ich poučovali o výchove a ošetrovaní dojčiat. Súčasne im darovali detskú bielizeň, plienky, ktoré zabezpečilo Povereníctvo sociálnej starostlivosti.

Od roku 1946 sa začali organizovať tzv. letné ozdravné pobyty pre deti z celého Slovenska, pričom rodičia na pobyt prispievali určitou sumou. Oslobodené od poplatku boli sociálne slabé rodiny. Deti sa umiestňovali v tzv. pohostinných rodinách alebo v liečebných zariadeniach, zotavovniach, ale aj v kaštieloch odňatých nemeckým a maďarským „nepriateľom štátu.“ Akcia prebiehala nasledovne: národné výbory na podnet PSS a v spolupráci s okresnou starostlivosťou o mládež, školským inšpektorátom, vedením škôl zostavili súpis detí a ich výber.³⁷⁴ Súčasne sa s pomocou rodičov vypísal dotazník a priložila sa prihláška dieťaťa. V rámci každého okresu sa uskutočnil výber pedagogických pracovníkov a zostavil zoznam osôb schopných viesť rekreačné strediská pre deti a mládež. ONV vyhladli vo svojej oblasti vhodné objekty (kaštiele, penzióny a pod.), v ktorých sa mohli umiestniť deti bez veľkých investičných nákladov. Informácie aj s posudkami úradných lekárov sa zaslali na PSS, ktoré nakoniec rozhodlo o konkrétnej lokalite a zariadení. Každé stredisko viedol 3 – 5 členný výbor zostavený z dobrovoľných pracovníkov, ktorí poznali miestne

374 Obežník PSS, č. II – 268/1 1945.

pomery a boli schopní zvládnuť všetky prípravné práce už pred príchodom detí. Okresné starostlivosti o mládež v dohode s komisiou pre sociálnu starostlivosť pri ONV zabezpečili aj spoľahlivý personál (hospodár, kuchár a pomocné sily) a zásoby potravín, ktoré dodali miestni obchodníci. Potraviny, ktoré nebolo možné zaobstarať, dodalo Povereníctvo sociálnej starostlivosti.

Pri zabezpečovaní akcie reagovali národné výbory veľmi promptne. Napríklad ONV v Nitre oznámil, že z kaštieľov zabraných v nitrianskom okrese od Nemcov, Maďarov atď. nebolo možné v tomto období vybrať ani jeden, lebo na rekreačné účely pre deti sa nehodili, pre ich polohu (boli na priestranstvách bez lesa, parku a pod.) a najmä pre nedostatočné vnútorné vybavenie.³⁷⁵ Pre pobyt detí bola nakoniec vyhladaná chata Červeného kríža v Ráztočne, kde po osobnej prehliadke tajomníka ONV bolo konštatované, že po menšom doplnení inventáru, vyčistení objektu a vymalovaní bude vhodná na ubytovanie detí. V zotavovni mohlo byť umiestnených naraz až 80 detí a personál.³⁷⁶ Záujem o rekreáciu detí bol zo strany rodičov veľký. Napríklad len v okrese Nitra prišlo za jeden mesiac viac ako 400 prihlášok a bolo potrebné rátať najmenej s ďalšími 200 žiadosťami. Podľa pôvodnej koncepcie PSS plánovalo organizovať pre deti 6 týždňové turnusy, viaceré ONV vzhľadom na veľký záujem odporúčali skrátiť ich na mesiac a vytvoriť dva turnusy.³⁷⁷ Týmto riešením mohlo ozdravný pobyt absolvovať viac detí. Pri akcii vypomáhali aj sociálne sestry, pracovníci ČK, učitelia a ďalší personál.

Ozdravné pobyty v rámci Slovenska sa realizovali presunom detí zo západného a južného Slovenska do Tatier a deti zo severovýchodných okresov boli umiestnené v zariadeniach, resp. rodinách na juhozápadnom Slovensku. Rodičia za každé dieťa museli uhradiť tzv. ošetrovací poplatok vo výške 150 korún, pričom za deti „zámožnejších rodičov“ OSM mohla stanoviť vyšší poplatok. Výška ošetrovného na dieťa v ústavoch Slovenského ústredia starostlivosti o mládež predstavovala 30 Kčs, v iných zotavovaniach 50 Kčs na deň, pričom rodičia museli odovzdať príslušnej OSM aj potravinové lístky detí. Deti si so sebou zobrali vhodné oblečenie a PSS do každého rekreačného strediska distribuovalo zdarma aj potrebný počet teplákových súprav. Pedagogický dozor zabezpečovali učitelia, pridelení Povereníctvom školstva a národnej osvety, zdravotnú starostlivosť vykonával lekár a sestry ČK.³⁷⁸ Do letnej akcie boli uprednostňované deti podvyživené, deti po padlých partizánoch, odbojárach, ilegálnych pracovníkoch a zo sociálne slabých rodín.

Od roku 1946 bol organizovaný odsun detí najmä zo severovýchodných regiónov aj do rodín a liečebných zariadení v Čechách a na Morave. Slovenské ústredie starostli-

375 Prichádzal do úvahy len biskupský kaštieľ v Radošinej, ale jeho väčšiu časť zabrali Slovenské elektrárne a boli v ňom ubytovaní aj lesní zamestnanci biskupstva, ktorí počas vojny prišli o svoj domov.

376 SNA, f. SUSM, k. 51. V súvislosti so stravovaním uviedli: „z našej strany zaisťujeme všetko, čo nám je po ruke. Nemôžeme v našom okrese zohnať cukor, masť, maslo a lekvár.“

377 SNA, f. SUSM, k. 51. Správa ONV v Nitre z 28. júna 1945.

378 SNA, f. SUSM, k. 204.

vosti o mládež v Košiciach pripravilo pre každé dieťa popisný list, ktorý sa odovzdával spolu s dieťaťom správcovi ozdravovne v Čechách. Obsahoval základné údaje o rodine, sociálnych pomeroch, zdravotnom stave dieťaťa a záznam o očkovaní proti kiahňam a záškrtu.³⁷⁹ Z transportu boli vylúčené deti z osád alebo dedín, kde sa vyskytovala epidémia infekčných chorôb, alebo deti s otvorenou formou tuberkulózy, resp. iným závažným ochorením. Všetky deti určené na ozdravné pobyty do Čiech museli prejsť odbornou lekárskou prehliadkou aj v záchytnej stanici v Košiciach a až po 5 dňovom pozorovaní bol ich odsun povolený. Transport sprevádzal aj učiteľ, pretože väčšina detí mala problém dohovoriť sa, boli totiž rusínskej národnosti. Ústredie starostlivosti o mládež v Košiciach hlásilo odchod každého vlaku s deťmi priamo Ministerstvu zdravotníctva v Prahe a príslušnej ozdravovni, kde mali byť deti umiestnené.³⁸⁰ Z českej strany na príprave tejto akcie participovala aj Zemská starostlivosť o mládež v Prahe a v Brne.³⁸¹ České rodiny boli v porovnaní so Slovenskom oveľa ústretovejšie a ochotne prijímali deti do vlastných domovov.

Počas letných prázdnin v roku 1947 sa začala organizovať aj výmenná akcia českých a slovenských detí od 8 – 18 rokov v rámci „prehĺbenia a upevnenia jednoty medzi oboma národmi, aby mládež spoznávala svoju vlasť.“ Rodičia mohli deti prihlásiť na 2 – 8 týždňov a okrem iných požiadaviek sa prihliadalo aj na konfesiu, napr. katolíckej rodine boli pridelené len katolícke deti a pod. Rodičia mohli dieťa sami dovieť a vidieť prostredie, v ktorom bude ich dieťa tráviť nasledujúce týždne.

Ozdravné pobyty, organizované v prvých povojnových rokoch, pomohli deťom najmä z východného a stredného Slovenska prekonať jednu z najťažších etáp a zotaviť sa z najhoršieho. Pravidelné lekárske kontroly, výdatná strava, pobyt na zdravom vzduchu a v priateľskom prostredí postupne prinášal svoje ovocie.

Zahranické pobyty

Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti organizovalo od roku 1946 ozdravné výmenné pobyty pre deti z Československa aj do Juhoslávie, Anglicka, Belgicka. Juhoslovanská vláda poskytla prvý pobyt zdarma. Cestu tam a späť hradilo za slovenské deti PSS, zájazd organizovala Zemská péče o mládež. Každé dieťa muselo mať so sebou lekárske potvrdenie o tom, že netrpí na infekčnú chorobu a ani v okolí sa nákazlivá choroba nevyskytuje. Pri lekárskej prehliadke musel byť prítomný aj tajomník OSM alebo sociálna sestra. Deti choré, zavšívavené alebo zasvrabené do zahraničných pobytov nemohli byť zaradené, rovnako ani ťažko choré, pretože za ne nebola možná náhrada.³⁸² Rodičia museli pred odchodom dieťaťa podpísať reverz v ktorom prehlásili: „*svoje dieťa do cudziny pošlem v čistom stave, nezahmyzené, že*

379 Tzv. zdravotná časť spisu obsahovala záznamy pre lekárov, napr. ak išlo o dieťa z obce, kde bol v predchádzajúcom období záškrt, brušný týfus, škvrnitý týfus. SNA, f. PZd, k. 654.

380 Ministerstvo zdravotníctva v Prahe poskytlo SUSM zoznam všetkých ozdravovní, počet postelí, meno správcu a termín, kedy môžu deti v danej ozdravovni nastúpiť. SNA, f. SUSM, k. 204.

381 SNA, f. SUSM, k. 214.

382 SNA, f. SUSM, k. 110.

netrpí na infekčnú chorobu, nemá tbc, choroby kožné, nemočí do postele a netrpí na povahové kazy. Pred odchodom do cudziny dám dieťa ešte raz prezrieť lekárom, o čom predložím lekárske potvrdenie. Zverujem ho vedúcim výpravy v tom presvedčení, že vydržiavatel i personál bude sa oň svedomite starať a chrániť ho, ale beriem na vedomie, že dozorný personál neručí za nepredvídané nehody ani za infekčné alebo iné ochorenie dieťaťa.“³⁸³ Zriekli sa aj náhrady za poškodené veci dieťaťa, resp. ich stratu. Pracovníci OSM žiadali rodičov, aby upozornili deti nech sa počas celého pobytu správajú disciplinovane, podľa pokynov sprievodcov, ktorým boli zverené. Každé dieťa okrem lekárskeho potvrdenia si malo so sebou doniesť aj osobný doklad s fotografiou, ako aj potvrdenie o tom, že stanovený štátny poplatok bol zaplatený.³⁸⁴ V roku 1947 rodičia museli uhradiť 500 – korunový príspevok na pokrytie výdavkov spojených s pobytom. V prvom trojmesačnom turnuse pre deti zo Slovenska do Juhoslávie bola sprievodkyňa Alžbeta Jančuková, sociálna sestra z poradne pre matky a detí v Bratislave.³⁸⁵ Deti zo Slovenska pricestovali do Brna a spolu so skupinou českých detí odcestovali vo vyhradených vozňoch do Juhoslávie, kde boli ubytované pri mori – v Selci, Cirkvenici a v Ulcinje. Podľa správ sprievodkyne sa cítili dobre, až na jedno dieťa, ktoré tam ochorelo na šarlach. Vrátili sa v určenom termíne a odborný lekár konštatoval výrazne zlepšenie ich zdravotného stavu. Na stanici v Bratislave si ich vyzdvihli rodičia, respektíve sociálni pracovníci, ktorí ich dopravili domov.³⁸⁶ Na výmennú akciu pricestovalo v roku 1947 na dvojmesačný pobyt 200 juhoslovenských detí, ktoré boli umiestnené v Kežmarku, Tatranskej Lomnici a v jednej zo zotavovní v Krkonošiach. Z ČSR bolo za rovnakých podmienok vyslaných na liečebný pobyt k Jadranskému moru v mesiacoch júl až august 400 detí vo veku 9 – 14 rokov. Výber sa sústreďoval na tie deti, ktoré akútne potrebovali klimatické liečenie pri mori. Do prímorských osád boli vyberané deti s lekárske nálezom: katary dýchacích ciest, nešpecifické zväčšené lymfatické uzliny, náchylnosť k angínam, rekonvalescenti po neuritídach a neuralgiách, rekonvalescenti po zápale pľúc, psoriasis, a i. Z výberu boli vylúčené deti s diagnózou: tuberkulóza pľúc a inými formami tbc, srdečné vady, hnisavý zápal stredného ucha a prínosových dutín, epilepsia, hystéria, rekonvalescenti po akútnom kĺbovom reumatizme, po ochoreniach zažívacieho traktu a podvýživa s úbytkom váhy viac ako 15%. Ministerstvo sociálnej starostlivosti žiadalo veľmi starostlivú kontrolu a špecifikáciu diagnóz pred zaradením do akcie. Pri výbere detí s rovnakým zdravotným stavom boli uprednostnené deti zo sociálne slabších rodín, pričom náklad za pobyt hradilo Ministerstvo sociálnej starostlivosti. Ďalšou krajinou, kde sa organizovali ozdravné pobyty, bolo Belgicko. V dvoch tur-

383 SNA, f. SUSM, k. 204.

384 SNA, f. SUSM, k. 110.

385 „Keďže vás poverujeme funkciou vedúcej tejto výpravy a počas celého pobytu budete v styku s deťmi, žiadame Vás, aby ste priamo s tunajším ústredím udržiavali písomný styk a každý týždeň poslali na našu adresu podrobnú správu o pobyte detí a ich zdravotnom stave a ďalších potrebných správ ohľadom poskytnutia informácie rodičom a nám nadriadenému orgánu.“ SNA, tamže.

386 SNA, f. SUSM, k. 112.

nusoch júl – august 1947 bolo vyslaných 500 detí z ČSR do Belgicka (Ostende, Ardeny).³⁸⁷ Rovnaký počet detí z Belgicka mal prísť do ČSR. Ich umiestnenie bolo plánované v horských ozdravovniach v Česku. Pri výbere detí do Belgicka mali prednosť deti politických väzňov a iných vojnových poškodenecov, siroty po popravených, odbojároch, partizánoch, deti s ohrozeným zdravím, ale nie choré. Rekreačiu mohli absolvovať len deti „bystré“, duševne menejcenné boli vylúčené, ako aj deti s nákazlivými chorobami, zavšivavené resp. s nápadnými povahovými kazmi (sklon k klamstvu a krádežiam). Výdavky hradil štát, rodičia prispievali len symbolickou sumou. U detí z rodín politických väzňov bolo potrebné zaplatiť sumu, ktorú rodičia na deti poberali počas trvania pobytu. Ak rodičia zatajili chorobu, alebo inú dôležitú skutočnosť a problém sa v cudzine naplno prejavil, bolo dieťa na ich náklady dopravené domov, pričom museli uhradiť všetky škody vzniknuté hostiteľovi. Deti sa pred odchodom museli zaočkovať proti brušnému týfu, ak od posledného očkovania uplynulo viac ako 7 mesiacov a potvrdenie predložili Slovenskému ústrediu starostlivosti o mládež. Prvý turnus slovenských detí do Belgicka v roku 1947 odcestoval pod vedením pedagógov do Prahy. V myvárňach na „Wilsonovom nádraží“ sa poumývali, v reštaurácii II. triedy dostali raňajky, navštívili filmové predstavenie, naobedovali sa a o 16 hod. odišli repatričným vlakom (spiace vozne) spolu s deťmi z Čiech a Moravy. Výpravu sprevádzal lekár. V Bruseli ich vyzdvihli kontaktní pracovníci, ktorí ich zadelili do jednotlivých zariadení.³⁸⁸

Poplatky za pobyt detí v Belgicku mnohí rodičia nemohli uhradiť. Napríklad v roku 1947 Jaroslav M. z Topolčian prihlásil na liečebný pobyt svojho syna. V žiadosti uviedol, že nemôže zaplatiť 500 korún, pretože okrem dvoch detí opatroval aj starých rodičov, prechodom frontu utrpel straty na majetku, musel hradiť aj nemocničnú liečbu chorej manželky, na ktorú vynaložil značné prostriedky. Prosil, aby predpísaný poplatok bol znížený. Okresná starostlivosť o mládež v Topolčanoch sa na Povereníctve sociálnej starostlivosti prihovárala, aby sa mu poplatok znížil a podotkla, že *„menovaný sa zúčastnil aktívne SNP, a preto neboli by sme za to, aby pre jeho slabé finančné polozenie jeho syn nešiel na rekreáciu.“*³⁸⁹ V tomto prípade slovo OSM zavážilo a chlapec bol prijatý. Niektoré deti boli odmietnuté, pretože domovské právo mali v Čechách a nemohli byť prijaté do kvóty určenej pre Slovensko. Napríklad Karol H. pracoval ako robotník v Bratislave, ale trvalý pobyt mal v Příbrame. V liste adresovanom SUSM uviedol, že je chudobný, živil 5-člennú rodinu a všetky deti mal maloleté. V rokoch 1941 – 1945 boli celá rodina internovaní v koncentračnom tábore v Nemecku, odkiaľ prišli ako repatrianti. Do roku 1941 žili „na práci“ v Juhoslávii, kam sa už vrátiť nemohli, preto zostali úplne na mizine. Prosil, aby jeho dcéru Máriu prijali na pobyt do cudziny bez uhradenia poplatku.

387 Do pobytu boli zaradené deti vo veku od 10 – 16 rokov, chlapci a dievčatá v rovnakom pomere. V Belgicku boli umiestnené čiastočne pri mori a v letných táboroch alebo rekreačných strediskách. SNA, f. SUSM, k. 204.

388 SNA, f. SUSM, k. 204.

389 SNA, f. SUSM, k. 204.

Určitý počet detí odchádzal aj na ozdravný pobyt do Anglicka. Zo Slovenska odišli na tri mesiace začiatkom júla 1946 do Anglicka deti vybrané zo siedmich okresov. Prvá výprava sa vydarila a British Reception Committee Young People from Occupied Countries a Československá pomocná akcia v Londýne pozvali ďalších 200 čsl. detí na 3 mesačný pobyt od jari 1947 do južného Anglicka. Deti bývali opäť 6 týždňov v spoločnom tábore a ďalších 8 týždňov v hostiteľských rodinách v Anglicku. Počas celého pobytu boli pod dozorom vyslaných sprievodkýň. Pri výbere sa malo prihliadať, aby deti neboli náchylné na ochorenia dýchacích ciest. Prísnu lekárskou prehliadkou malo byť zistené, či nie sú bacilonosičmi záškrtu a šarlachu. Lekárske vyšetrenie vopred bolo nutné. Vyberané boli deti podvyživené, anemické, telesné slabé, ale osobitne sa zdôrazňovalo, aby boli inteligentné a mohli sa rýchlo prispôbiť novému prostrediu.³⁹⁰

Vo februári 1946 na základe rokovaní ministerstva sociálnej starostlivosti so švajčiarskym Červeným krížom malo byť v pestúnskych rodinách vo Švajčiarsku umiestnených takmer 500 detí na trojmesačný pobyt. Uprednostňovali sa deti z východného a stredného Slovenska. Pri zaradení detí na pobyt do Švajčiarska platili takmer rovnaké požiadavky ako pri pobytoch v Anglicku a Belgicku s podmienkou, že približne 30 % detí malo pochádzať z evanjelických rodín.³⁹¹ Sanatórium Dr. Rapina v Ženeve súčasne ponúкло liečebný pobyt pre deti, ktoré počas vojny utrpeli zranenia a ich liečba vyžadovala špeciálnu a náročnú odbornú starostlivosť.

Deti neznámeho pôvodu a otázka alimentov

Problém detí neznámeho pôvodu sa objavil v súvislosti s repatriáciou.³⁹² Po vojne postupne rástol v jednotlivých „pohostinských rodinách“ záujem o osvojenie detí neznámeho pôvodu. Ministerstvo sociálnej starostlivosti pri riešení tejto otázky zaujalo veľmi opatrné stanovisko. Predovšetkým žiadalo, aby bol v rámci celej republiky prostredníctvom okresných starostlivostí o mládež uskutočnený ich súpis. U niektorých bolo známe meno, dátum narodenia, ba niekedy aj meno rodičov. Celkom neznámeho pôvodu bolo málo detí. Išlo o deti uvedené v zoznamoch len krstným menom, buď vlastným alebo daným pestúnmi. Medzinárodný Červený kríž zasielal pátracím orgánom ČSR najmä Ministerstvu vnútra obsiahle zoznamy detí zavraždených v čase vojny a žiadali o starostlivé zistenie, či sa nenachádzali na území ČSR. Naše úrady sa snažili vyjsť v ústrety cudzím príslušníkom pátrajúcim po zavraždených deťoch. MSS upozorňovalo, že mnohé z týchto detí, ak sa v budúcnosti podarí zistiť ich pôvod, budú odovzdané rodičom alebo blízkym príbuzným. V prípadoch, ak by už boli adoptované a vyrhnuté z prostredia rodiny osvojiteľa, znamenalo by to pre nich emocionálnu traumu, lebo adoptívnu rodinu považovali za vlastnú. Mi-

390 SNA, f. SUSM, k. 205.

391 SNA, f. SUSM, k. 205, 215.

392 SNA, f. SUSM, k. 215. Výnos Ministerstva sociálnej starostlivosti č. C-II-1243-2/6-1947 vo veci opustených detí neznámeho pôvodu zo dňa 13. novembra 1947.

nisterstvo sociálnej starostlivosti preto zdôrazňovalo, aby sa v prvých povojnových rokoch nepovolilo adoptovanie detí neznámeho pôvodu. Z toho dôvodu bola potrebná veľká opatrnosť a všade tam, kde sa chceli pestúnske rodiny uchádzať o adopciu dieťaťa museli byť vopred upozornené na uvedenú skutočnosť.³⁹³ Väčšina detí neznámeho pôvodu bola prevažne v ústavnej starostlivosti a MSS odporúčalo, aby sa v tejto forme starostlivosti ponechali aj naďalej, resp. aby boli vydávané potenciálnym rodičom s upozornením, že trvalý pobyt týchto detí v ČSR nie je zaručený. OSM mali prostredníctvom národných výborov vo svojom obvode vytvoriť súpis detí neznámeho pôvodu a ich zoznam zasláť na Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave do konca januára 1948.

O jednom z prípadov detí neznámeho pôvodu u nás informoval aj ONV v Nových Zámkoch.³⁹⁴ Chlapca asi 7 – 8 ročného našli neďaleko železničnej stanice v Nových Zámkoch železniční robotníci, pri odpratávaní rumoviska. Bezcieľne sa potuloval a prespával pri provizórnych skladoch. Nerozprával a nemal pri sebe žiadne doklady. Rodina jedného z robotníkov si ho zobrala k sebe, potom ďalšia, až sa nakoniec dostal cez okresnú starostlivosť o mládež k pestúnke Márii I. Chlapec v tejto rodine žil asi jeden a pol roka. Pestúni sa o dieťa riadne starali, dali mu meno a pretože nemali deti bol pre nich ako vlastný. Pôvod chlapca nebolo možné zistiť. Podľa údajov železničiarov vraj cestoval so starou matkou z Nemecka, kde bola rodina deportovaná. Stará matka po ceste ochorela a zomrela, pochovali ju v Nových Zámkoch. Chlapec rozumel nemecky a od pestúnov sa naučil maďarsky, v škole tiež slovensky. Jeden z robotníkov prehlásil, že pred smrťou hovoril s jeho starou matkou a tá uviedla, že sú „Švábi“ z bývalého územia Maďarska. Lekárska správa v rámci „zvláštnych znamení“ uviedla zle zrastenú zlomeninu ľavej ruky, na chrbte dve rozsiahle popáleniny, „pľúcnu slabosť,“ preto ho pestúni dali liečiť k odbornému lekárovi. Pestúni prejavili o chlapca veľký záujem a chceli si ho osvojiť, pričom súhlasili s podmienkou, že ak sa nájdu jeho príbuzní, odovzdali by ho rodine. V opačnom prípade, ak sa jeho totožnosť nezistí, stane sa členom novej rodiny.³⁹⁵

Veľmi citlivou otázkou bolo aj vymáhanie alimentov pre nemanželské deti najmä od príslušníkov bývalej Červenej armády. Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave na žiadosť okresných starostlivostí o mládež a verejných poručníkov sa niekoľkokrát obrátilo už v roku 1946 na Ministerstvo sociálnej starostlivosti s otázkou riešenia alimentov a vymáhania výživného aspoň u tých príslušníkov ČA a vôbec spojeneneckých armád, ktorých adresu sa im podarilo v cudzine zistiť. MSS však oznámilo, že vymáhanie alimentov v ZSSR vôbec neprichádza do úvahy. Vzhľadom na to, že väčšina týchto nemanželských detí žila v zlých sociálnych pomeroch, Pove-

393 SNA, f. SUSM, k. 215.

394 SNA, f. SUSM, k. 215. Zápisnica zo dňa 28. apríla 1947 spísaná v Okresnej starostlivosti o mládež v Nových Zámkoch.

395 SNA, f. SUSM, k. 215.

reníctvo sociálnej starostlivosti odporúčalo, aby so súhlasom matky boli umiestnené v štátnych detských domovoch a nech sa skrátka „zariadia podľa toho.“³⁹⁶

Odbor pre medzinárodnú právnu ochranu mládeže pri SUSM sa v súvislosti s riešením otázky alimentov usiloval nadviazať kontakty aj so zahraničnými spolupracovníkmi, ale prebiehajúce rokovania neboli úspešné. S cieľom zlepšiť sociálne pomery detí, Slovenské ústredie starostlivosti o mládež požiadalo Povereníctvo sociálnej starostlivosti o uvoľnenie financií, z ktorých by sa ich matky podporovali. Okresné starostlivosti o mládež mali pripraviť zoznamy nemanželských detí pochádzajúcich od vojakov spojeneckých armád a partizánov, ale zároveň upozorňovali na opatrnosť. *„Treba sa vyhýbať tomu, aby niektoré nesvedomité matky, ktoré majú nemanželské deti od iných mužov, túto možnosť nevyužili, lebo potom by sme nestačili podpory vyplácať. Ostatné matky majú skoro v každom prípade možnosť vymáhať výživné od nemanželských otcov a nepochybujeme, že len čo sa pomery upravia, budeme môcť vymáhať výživné aj od príslušníkov bývalej nemeckej armády, pokiaľ sa ovšem vrátili do svojej vlasti. Snáď nájdeme aj iné východisko pre alimentáciu detí pochádzajúcich od Nemcov, zatiaľ však je stav taký, že nemáme nijaké možnosti získať pre nemanželské deti tohto druhu žiadne prostriedky. Čo sa týka nemanželských detí pochádzajúcich od ruských a spojeneckých vojakov, nech tieto OSM a miestni verejní činitelia podporujú v rámci svojich možností.“*³⁹⁷ V súvislosti s vymáhaním alimentov od vojakov spojeneckých armád Československé veľvyslanectvo v Moskve informovalo, že pátrať po príslušníkoch ČA, u ktorých nebola známa ich presná adresa, je nemožné. Žiadať o pomoc vojenskej úrady považovalo naše veľvyslanectvo za neprípustné aj z toho dôvodu, že podľa vtedajšieho sovietskeho práva nemanželský otec nebol povinný prispievať na výživu svojho dieťaťa. Odporúčalo sa vo veci alimentov počkať, viesť záznamy a keď dôjde k podpísaniu zmluvy medzi ČSR a ZSSR, respektíve ak nastane v tejto veci nejaká zmena, budú o tom naše orgány informovať.³⁹⁸

V tých prípadoch, keď Odbor pre medzinárodnú právnu ochranu mládeže výživné poukazoval, malo sa preveriť, či sa vydržiavateľ dieťaťa o nemanželské deti dostatočne staral. Ak áno, v budúcnosti sa plánovalo poukazovať vyinkasované výživné priamo vydržiavateľovi toho – ktorého dieťaťa, lebo prevodom na okresné starostlivosti o mládež sa poukaz zbytočne zdržiaval. Cez OSM sa mali v budúcnosti alimenty poukazovať len vtedy, ak sa predpokladalo, že nemanželská matka alebo vydržiavateľ by *„nesvedomíte použili alimenty pre iné ciele ako pre potreby nemanželského dieťaťa.“*³⁹⁹

Vyskytovali sa aj prípady, keď ženy porodili nemanželské dieťa počas pobytu manžela vo väzení alebo koncentračnom tábore a i. Keď sa dozvedeli, že manžel žije, snažili sa dieťaťa zbaviť. V mnohých prípadoch tieto matky odovzdali deti do det-

396 SNA, f. SUSM, k. 204.

397 SNA, f. SUSM, k. 204, 215.

398 SNA, f. SUSM, k. 204.

399 SNA, f. SUSM, k. 204, 215.

ských domovov s tým, že sa ich zriekajú. Viaceré z nich nechceli uviesť meno otca a po návrate manžela zmenili bydlisko, resp. sa odsťahovali do Čiech s pôvodnou rodinou. Manželovi túto skutočnosť zamlčali a problém nastal, keď si dieťa chcela adoptovať nová rodina a bol potrebný súhlas oboch rodičov.

Po vojne vzrástol aj počet detí na ulici. Ministerstvo vnútra vydalo pokyny polícii, aby v spolupráci s okresnými orgánmi sociálnej starostlivosti o mládež postupovali energicky proti vzrástajúcej sa žobrote detí a prísne zakročili proti rodičom, resp. osobám zodpovedným za ich výchovu.⁴⁰⁰ Ministerstvo sociálnej starostlivosti žiadalo, aby spolupracovali aj s políciou a venovali pozornosť prípadom aj tzv. „skrytej žobroty“, predajom kvetín a pod., zvlášť vo večerných hodinách. Príslušné úrady mali zistené prípady vyšetriť a na rodičov, resp. osoby zodpovedné za výchovu týchto detí, podať sťažnosť na poručenský súd.⁴⁰¹ Na návrh súdu mohli byť dotyčné osoby potrestané väznením od jedného týždňa do 3 mesiacov, ak bol čin spáchaný z nízkej a nečestnej pohnútky, „tuhým väzením“ od 14 dní do 6 mesiacov a stratou volebného práva v obci.

400 „Kto porušil úmyselne alebo z hrubej nedbalosti svoju povinnosť starať sa o osobu mladšiu 18 rokov tak, že je vydaná nebezpečenstvu spustnutia“. Paragraf 2 odst. 2 zák. č. 89/1885 Zb. a paragraf 61 zák. č. 48/1931 Zb.

401 SNA, f. Policačné riaditeľstvo Bratislava 1945, k. 522.

ZAHRANIČNÁ POMOC V ZDRAVOTNÍCTVE

UNRRA dodávky v zdravotno-sociálnej sfére

Významnú pomoc pre zdravotníctvo na Slovensku tvorili dodávky liekov, dezinfekčných prostriedkov, zdravotníckej techniky a automobilov, ktoré poskytla UNRRA.⁴⁰² Ich hodnota pre celé Československo dosahovala sumu 13 243 500 dolárov. Do ČSR UNRRA dodala 3 187 223 kg nemocničného zariadenia, 2 413 856 kg liekov a chemikálií, 267 097 kg chirurgických nástrojov, 70 066 kg veterinárnych potrieb a 100 426 kg stomatologických pomôcok. Na Slovensko bola určená jedna tretina zdravotníckeho materiálu z celkových dodávok UNRRA. Pomoc UNRRA bola v prvom rade určená pre vojnových poškodencov, t. j. väzňov z koncentračných táborov, repatriantov, robotníkov, a preto museli byť v prvom rade saturované liekmi hlavne ústavy, ktoré sa o týchto poškodencov starali. Išlo o nemocnice, sanatóriá, repatriačné strediská, rekreačné tábory a i. Súčasne sa v rámci určenia prídelov UNRRA prízvukovalo, aby bol braný zreteľ aj na: „*miestne pomery (Ostravsko priemyslové, Žitný Ostrov poľnohospodársky), výskyt epidémií, vojnou spustošený kraj, pomerne lepšia zásobovacia situácia Slovenska za vojny a naopak dlhšia a tvrdšia okupácia českých krajín. Zásoby od UNRRA boli vyžadované podľa počtu obyvateľstva.*“⁴⁰³ Zásielky zdravotníckeho materiálu od UNRRA sa uskladňovali postupne do uvoľnených skladov a prijímacie protokoly boli vzájomne vymieňané. Všetok zdravotnícky materiál prichádzajúci na Slovensko preberalo Povereníctvo zdravotníctva a dňom prevzatia ním disponovalo v rámci platných predpisov zmluvy medzi československou vládou a správou UNRRA.⁴⁰⁴ V rámci rokovaní s ministerstvom zdravotníctva v júli 1945 povereník zdravotníctva MUDr. Viliam Thurzo sľúbil, že so zámerom rýchlej distribúcie zriadi pri povereníctve oddelenie UNRRA, ktoré bude spolupracovať s centrálou v Prahe. Oddelenie pod vedením farmaceutky Žabkajovej začalo fungovať od augusta 1945, pričom agendu s liekmi vybavoval lekárnik Kahaj a distribúciu nemocničného zariadenia dr. Goldstein.

402 O zdravotnej pomoci pre ČSR boli ešte v júli 1944 obavy do akej miery získame z dodávok UNRRA zdravotnícky materiál. Dr. J. Brumlík, československý delegát v zdravotnom výbore UNRRA, vo Washingtone informoval ministra sociálnej starostlivosti v Londýne J. Bečku. „*Na základe hovoru, ktoré jsem měl v ústředí UNRRA ve Washingtoně, dospěl jsem k názoru, že zdravotní pomoc UNRRA se k nám vůbec nedostane, anebo že se dostane až příliš pozdě, nebude-li ihned energicky, rychle a prozíravě jednáno. ...mnohé zdržení v přípravách má kořen v politických příčinách.*“ NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195. Důvěrná zpráva dra. J. Brumlíka československého delegáta v zdravotním výbore UNRRA ve Washingtoně 29. júla 1944.

403 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195. Zápisnica z 20. 6. 1945 o zásadách pomoci UNRRA léčivy a zdravotníckým materiálém.

404 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 143. Zápisnica z rokovania medzi Ministerstvom zdravotníctva a Povereníctvom SNR pre zdravotníctvo ohľadom zásielok a objednávok zdravotníckeho UNRRA materiálu dňa 6. 9. 1945 v Piešťanoch.

Zdravotnícky materiál UNRRA bol rozdelený na dve kategórie: prvá obsahovala lieky, vitamíny, reagenty, druhá obväzový materiál, lekárske nástroje, zariadenie pre nemocnice. Celkovo išlo o 2 – 3 tisíc druhov artiklov a bolo potrebné, aby pri distribúcii s týmto tovarom spolupracoval odborný personál, najmä farmaceuti. Už v roku 1945 ministerstvo žiadalo o uvoľnenie lekárníkov, ktorí mali odcestovať do Konstance, a dohliadať pri vykladaní zdravotníckeho materiálu z lodí do osobitných vagónov, aby nedošlo k ich znehodnoteniu. Mnohé lieky bolo nutné expedovať pri určitých špecifických podmienkach, ako bolo napr. dodržiavanie stanovenej teploty. Pomoc UNRRA sa rozčlenila do niekoľkých etáp, pričom k prioritám hneď v začiatkoch distribúcie patrila materiál, ktorý mal pomôcť zdravotníckym pracovníkom zvládnuť kritickú situáciu v boji proti infekčným chorobám.⁴⁰⁵ Celkom malo byť do ČSR dodaných 450 amerických a asi 60 anglických núdzových jednotiek (Emergency Unit). Americká jednotka obsahovala lieky, vitamíny, obväzy, vakcíny a séra, najnutnejšie lekárske nástroje, chirurgický šijací materiál. Anglická núdzová jednotka obsahovala väčšinou obväzový materiál, chemikálie, čiastočne aj lieky. Núdzová jednotka sa mala pridelovať ako celok pre okresné, mestské a i. nemocnice podľa počtu lôžok alebo obyvateľov.⁴⁰⁶

Do októbra 1945 bola na Slovensko vyexpedovaná jednotka (Epidemic control unit) na likvidáciu epidémií, ktorá bola daná k dispozícii pre zdravotníctvo na východnom Slovensku. Obsahovala medikamenty, nemocničné zariadenia, bielizeň. Použila sa na potlačanie epidémií škvrnitého a brušného týfu v regióne,⁴⁰⁷ ďalej 36 amerických a anglických núdzových jednotiek, 13 – 200 posteľových nemocničných jednotiek, ktoré sa rozdelili pre nemocnice na východnom a strednom Slovensku.⁴⁰⁸ Medzi ďalšími dodávkami sa nachádzala 40 – posteľová nemocničná súprava, špecializovaná pre malú chirurgiu a určená na zriadenie ošetrovní a ambulatórií v obciach, ďalej stomatologická jednotka (Dental unit) – prenosné zubné ambulatórium pre sto tisíc obyvateľov a nakoniec brašne pre pôrodné asistentky, celkom 126 súprav (obsahovali všetky potreby k asistencii normálneho pôrodu).⁴⁰⁹ Núdzová jednotka – Emer-

405 Zdravotnícky materiál bol rozdelený do týchto skupín: 1) núdzová jednotka, 2) 200 posteľová nemocničná jednotka, 3) 40 posteľová nemocničná jednotka, 4) stomatologická jednotka, 5) röntgenová jednotka stomatologická, 6) brašne pre pôrodné asistentky, 7) súpravy pre pôrod, 8) zariadenie útulkov pre tehotné matky, 9) laboratória, 10) štandardné jednotky, 11) epidemická kontrolná jednotka, 12) – 12a doplnok pre týfus, 13) – 13a jednotka pre výskum malarických moskytov. O dodávkach liečiv a zdravotného materiálu. UNRRA. In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 3 – 4, s. 51 – 52.

406 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. č. 195.

407 Obsahovala lieky, biologický a zdravotný materiál nutný pri liečbe a prevencii epidemických ochorení, tisíc postelí s matracmi, bakteriologické zariadenia na čistenie vody s dodávkou potrebného materiálu na dva mesiace pre milión obyvateľov. NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195.

408 Pri jej zostavení sa vychádzalo z predpokladu, že po skončení vojny budú potrebné úplne nové zariadenia, najmä v tých nemocniciach, ktoré boli vojnou najviac poškodené.

409 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195.

gency unit bola komplexne zostavená už v roku 1944 podľa vopred prijatých noriem. Na jej zložení nebolo možné robiť zmeny, pričom bol braný ohľad na potreby krajín postihnutých vojnou od polárneho kruhu až po trópy. Lieky dodané v núdzových alebo štandardných anglických a amerických jednotkách boli prvotriednej kvality a prinajmenšom sa vyrovnali všetkým u nás dosiaľ obvyklým liečivám, ba niektoré ako napr. penicilín ich prevyšovali.⁴¹⁰ UNRRA doviezla do ČSR okolo 70 druhov liekov, z nich 16 patrilo do skupiny nových liečiv.⁴¹¹ Vzhľadom na to, že určité druhy liekov neboli u nás dovtedy distribuované, časopis Slovenský lekár upozorňoval na tieto „neobvyklé“ medikamenty lekárov, farmaceutov a kládol dôraz na rozdielnosť v dávkovaní, aby sa vyvarovali omylov a nedorozumení. Z liekov okrem penicilínu bol nesmierne dôležitý inzulín. Sedemdesiat miliónov jednotiek inzulínu umožnilo liečenie niekoľko desiatok tisíc diabetikov.⁴¹² Vďaka dodávkam UNRRA takmer prázdne lekárne mohli medikamenty postupne poskytovať bez výraznejších obmedzení. Na zimné obdobie 1945 – 1946 bolo však potrebné objednať 20 tisíc dávok očkovacej látky proti škvrnitému týfu, pretože jej bol nedostatok.⁴¹³ Z dodávok UNRRA vykonal nesmiernu službu odhmyzovací prášok DDT, dodaný v prvých mesiacoch po skončení vojny. Jeho aplikácia zabránila masívnemu šíreniu škvrnitému týfu, obyvatelia mu pripisovali priam „zázračný účinok.“ V ďalšej zásielke bolo antiseptikum merthiolat, používaný na výrobu séra proti záškrtu.

Pre zdravotníctvo bola nesmierne dôležitá dodávka sanitných áut. Začiatkom roku 1944 Červený kríž na Slovensku disponoval 54 sanitnými autami „moderného štandardného typu, ktoré boli vybavené ústredným kúrením filtrovaným vzduchom a nízkou spotrebou pohonných látok.“ Koncom roku 1944 ČK stratil 38 sanitných áut, ktorých náhrada sa bezprostredne po vojne stala veľmi problematickou. Kritická situácia prinútila ČK prevziať z dodávok UNRRA 15 nevyhovujúcich ťažkých štvorpostelových sanitných áut a dať ich k dispozícii tam, kde boli najviac potrebné.

410 Pri dodávkach liekov sa však nepodarilo presadiť, aby bol vopred vypracovaný manuál. „Přes všechnu námahu Ministerstva sociální péče v Anglii v roce 1944 aby se u UNRRY docílilo přiložení brožurek o některých u nás méně známých léčiv v češtině nebo slovenštině a aby léčiva a vůbec materiál byl označen nomenclaturou u nás obvyklou a v metrických vahách a mírách nestalo se tak. Bude proto nutno k zamezení omylů a nehod přidělití do velkodrogerie, pověřeně distribucí materiálu UNRRY, lékárníka znalého anglické či americké nomenclatury a britského váhového systému.“ NAP, f. Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195.

411 Dalšíh 21 druhov medikamentov bolo známych, ale dovážali sa k nám v inovovanej forme na základe skúsenosti s liečbou ranených a chorých vojakov.

412 Zo začiatku Ministerstvo zdravotníctva zaistilo spotrebu inzulínu v dodávke 5 miliónov jednotiek, ktorá pokryla spotrebu inzulínu na Slovensku približne na jeden rok. Ďalšiu potrebu tohto lieku zabezpečil dovoz od UNRRA, hlavne z Dánska. Domáca výroba fy. Interfarma nebola začiatkom roku 1946 plne využitá kvoli nedostatku rôzneho materiálu. SNA, f. PZd, k. 617.

413 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 143. Zápisnica z rokovania medzi Ministerstvom zdravotníctva a Povereníctvom SNR pre zdravotníctvo, ohľadom zásielok a objednávok zdravotníckeho UNRRA materiálu dňa 6. 9. 1945 v Piešťanoch.

Automobily však nevyhovovali požiadavkám pre sanitnú službu a keď sa pokazili, chýbali im náhradné súčiastky, pretože ich vyrábali Fordové závody v USA.⁴¹⁴ V apríli a začiatkom mája 1946 sa podarilo Povereníctvu zdravotníctva cez Ministerstvo zdravotníctva v Prahe zakúpiť 30 sanitných áut, dodaných UNRRA, z ktorých polovica bola pridelená epidemickej pohotovosti a niektorým štátnym nemocniciam. Dodanie druhej polovice sanitných áut pre ČK bolo plánované koncom leta.

Z prostriedkov UNRRA boli poukázané financie:

V roku 1946: Slovenskému ústrediu starostlivosti o mládež v Bratislave na verejnú liečebnú starostlivosť o matky a dojčatá, Masarykovej lige proti tuberkulóze na rekonštrukciu vojnou poškodených zdravotných preventórií, na rekonštrukciu a zariadenie liečebne v Bojkovej pri Jablonici, kde Spolok proti pohlavným chorobám umiestnil padlé ženy, rekonštrukciu vojnou poškodeného alebo zničeného vnútorného zariadenia štátnych nemocníc a ústavov, odkúpenie mestskej nemocnice v Komárne, rekonštrukciu kaštieľa v Ujlaku, prideleného na zdravotné účely, na adaptáciu kaštieľa v Muráni, ktorý mal slúžiť pre liečbu tbc pacientov, na výstavbu ľudového domu zdravia v Sobranciach, Nových Zámkoch, Skalici, na zariadenie ordinácií štátnych obvodných lekárov na východnom Slovensku, na nákup sanitných áut.

V rámci kategórie zvláštnej starostlivosti o osoby trpiace tuberkulózou, rakovinou, reumatizmom a pohlavnými chorobami sa prostriedky použili na výstavbu ústavu na liečenie zhubných nádorov v Bratislave (Spolok proti rakovine v Bratislave), kúpu pozemku pre Výskumný ústav pre zhodnotenie prírodného liečebného bohatstva Slovenska v Bratislave a pre ústav v Číži, zameraný na liečbu kostnej tuberkulózy.⁴¹⁵

V roku 1947 prostriedky získali: ČSČK – Divízia pre Slovensko, konkrétne sa financie použili na dostavbu ozdravovne CH. G. Masarykovej v Novom Smokovci vo Vysokých Tatrách, doplnenie staníc prvej pomoci v rámci celého Slovenska, na pojazdné zubné ambulatóriá pre dorast ČK, centrálnu nemocnicu ČSČK na Slovensku, pre Sociálnu poisťovňu v Bratislave na výstavbu úrazovej nemocnice (I. etapa), na stavbu liečebného ústavu (I. etapa) pre koordinačný výbor odbojových zväzov v Bratislave, na kúpu „Detského raja“ od dr. Jureckého vo Vysokých Tatrách, na rekonštrukciu zariadenia sv. Rócha v Pohorelskej Maši, v ktorom boli hospitalizovaní chronickí pacienti odkázaní na štátnu starostlivosť, organizáciu zberu liečivých rastlín (postavenie skladov, sušiarne).

Ďalšiu kategóriu tvorili výdavky na zriadenie a znovuzriadenie zdravotných stredísk, verejných hygienických služieb, okresných inštitúcií pre zdravotné služby a verejné zdravie, laboratóriá, lekárne, ale aj na vydržiavanie ústavov pre psychiatrických pacientov, konkrétne pre Ústav v Plešivci, ktorý slúžil pacientom z južných častí Slovenska. Podobne ako v predchádzajúcom roku sa zvláštna starostlivosť venovala pacientom s tuberkulózou, reumatizmom, rakovinou, pohlavnými chorobami. Značná časť financií bola poukázaná na zriadenie protituberkulózných poradní s pneu-

414 Stav autostaníc ČK na Slovensku. In *Zvesti Červeného kríža*, 1946, roč. 2, č. 1. s. 10.

415 SNA, f. PZd, k. 654. Prezídium Povereníctva zdravotníctva, UNRRA, rok 1946.

motoraxovými stanicami v Bratislave a v Košiciach i poradenskú činnosť v okresoch. Spolok proti rakovine dostal ďalší príspevok na rekonštrukciu nemocnice sv. Alžbety, ktorá bola v roku 1945 ťažko poškodená. V rámci preventívnej starostlivosti sa venovali financie na zriadenie a udržiavanie ozdravovní, najmä na vybudovanie nemocnice s 300 lôžkami v Bratislave pre Združenie bývalých väzňov koncentračných táborov, na vydržiavanie detských preventórií, školenie zdravotníckeho personálu, epidemiologické služby, sanitný autopark, na vybudovanie zdravotných stredísk v továrňach, baniach (Handlová), poľnohospodárskych oblastiach.⁴¹⁶

Pri dodávkach zdravotníckeho materiálu sa vyskytovalo viacero problémov. Organizácia tovaru nebola dostatočná, na niektorých železničných staniach vagóny stáli dlho nevyložené, vystavené nepriaznivým klimatickým podmienkam, čím dochádzalo k znehodnocovaniu zásielok. Pri rokovaní v Prahe v januári 1946 prednosta III. odboru Povereníctva zdravotníctva Dr. Vladimír Ján Žuffa informoval, že v záležitostiach výslovne lekárnických boli na rokovania vysielaní úradníci bez základných znalostí z oblasti zdravotníctva, čím vznikali nedorozumenia ... „na to dokonca priamo z kruhov zahraničných sme boli upozornení s tým, že utrpíme nadmieru vysokú stratu.“⁴¹⁷ V rámci zásobovania liekmi neexistoval žiaden plán, chýbala štatistika o spotrebe liečiv v ČSR. Ani rokovanie s Ministerstvom zahraničného obchodu nevedlo k žiadnemu záveru, pretože ministerstvo sa nechcelo vyjadriť k žiadnej špeciálnej kvóte pre dovoz liečiv. V porovnaní s mnohomiliardovým zahraničným obchodom bola položka na lieky minimálna, z toho dôvodu nemalo význam sa ňou samostatne zaoberať. Dovozy liekov a zdravotníckeho materiálu zo zahraničia, ako uviedol V. J. Žuffa, bol chaotický a v určitom zmysle nekontrolovateľný. V rámci dodávok liekov pre ČSR prebiehali rokovania aj so Švajčiarskom, kde v júni 1945 vznikol Komitét pre pomoc Československu. Komitét nakupoval lieky a zdravotnícky materiál, žiadal však, aby bola daná záruka, že tovar sa spravodlivo rozdelí a nestane sa súčasťou čierneho obchodu.⁴¹⁸

Transport materiálu z dodávok UNRRA bol v niektorých prípadoch malo zabezpečený. Napríklad v lete 1945 vo výpovediach vojakov, ktorí transport sprevádzali bolo konštatované: „Přijeli sme do Bratislavy, avšak nikdo se tam o nás nestaral. Úřadu UNRRA jsme se nemohli dovolat telefonicky ani osobne, poněvadž byl svátek Cyrila a Methoděje. Mezitím se ale na seřadovacím nádraží v Bratislavě sešlo a soustředilo 5 transportů UNRRA. Mimo to bylo na tomto nádraží asi 10 transportů ruských, proti kterým zboží se muselo hájiti so zbraní v ruce.“⁴¹⁹ Aj samotné vykladanie tovaru z vlakov sa často krát nezaobišlo bez prestrelok, krádeží a problémov so skladovaním.

416 SNA, f. PZd, k. 654. Prezídium Povereníctva zdravotníctva, kapitola 28 UNRRA (Ministerstvo zdravotníctva – Slovensko), zdravotné služby.

417 SNA, f. PZd, k. 617.

418 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 195.

419 NAP, f. UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 143. Záznam spísaný dňa 10. júla 1945 s čatárom Karlom Havlíčkom, ktorý sprevádzal loď UNRRA z anglického prístavu Swanses cestou cez Stredozemné more, Istanbul, Konstanca a vlak z Konstanca cez Bukurešť, Kluž, Budapešť, Bratislava, Brno.

Zdravotný materiál z UNRRA od júna 1945 prichádzal do Bratislavy cez Konstancu, neskôr z Rotterdamu, Hamburgu, Brém do československých skladov v Slanom. Povereníctvu zdravotníctva pridelovalo zdravotnícky tovar Ministerstvo zdravotníctva v Prahe. Pre nedostatok priestorov v prístavných skladoch sa zdravotnícky materiál uskladňoval mimo Bratislavy, pre východné Slovensko bol uskladnený v Košiciach a v Trebišove,⁴²⁰ ostatné sklady sa nachádzali v Novom Meste nad Váhom, Trnave, Šenkviaciach, čo spomaľovalo distribúciu tovaru.⁴²¹ Distribučné stredisko v Trnave dodávalo v prípade potreby lieky aj pre Moravu a opačne, sklad v Brne vypomáhal zásobovaním pre Slovensko. Smernice pre rozdeľovanie tovaru neboli jednotné, často sa tovar vydával „z prípadu na prípad“, čo viedlo k veľkej nespokojnosti obyvateľstva.⁴²² Rozdeľovanie tovaru postupovalo pomaly aj pre nedostatok benzínu a dopravných prostriedkov. Často úradníci ani nevedeli, čo sa v jednotlivých skladoch nachádza. Napríklad v júli 1945 bolo pri kontrole tovaru UNRRA v trebišovskom sklade zistené, že je tam ešte 39 barelov odšívovacieho prášku, pritom zdravotnícky personál na východnom Slovensku mal nedostatok tohto prostriedku.⁴²³

Rozdelenie UNRRA zdravotníckeho materiálu uskutočňoval VII. odbor Povereníctva zdravotníctva na základe „ohlásenia potrieb materiálu“ pre konkrétne zdravotnícke zariadenie. Na základe žiadosti boli vystavené prídelové listy. Jeden odpis žiadosti sa zaslal na UNRRA oddelenie Ministerstva zdravotníctva do Prahy a po uhradení sumy, ktorú poukázalo ministerstvo, nemocnica obdržala konkrétny zdravotnícky materiál. Rovnakým spôsobom sa uskutočňovala distribúcia tohto materiálu aj sociálnym inštitúciám, poradniam, kúpeľom, preventóriam Masarykovej ligy proti tbc atď. Táto distribúcia bola však veľmi náročná, vyžadovala značný personál a priestory, preto tovar začali postupne rozdeľovať distribútoré firmy.

Špeciálnu pomoc v súvislosti so zlepšením zdravotného stavu detskej populácie predstavovali dodávky potravín. V júni 1945 pri rokovaní so zástupcami UNRRA sa dr. Lilica informoval o počte dojčiat v ČSR odkázaných na umelú výživu. Ministerstvo

420 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 143. Zápisnica o kontrole skladu tovaru UNRRA v skladišti cukrovaru Trebišov Dr. Emanuelom Pohlom, prednostom Prezídia čsl. úradu UNRRA v Prahe na základe príkazu tohto úradu zo dňa 17. júla 1945. Tovar UNRRA, ktorý bol do júla 1945 dovezený na východné Slovensko, sa nachádzal v skladoch v Košiciach a v Trebišove. Za uskladnenie a manipuláciu tovaru Riaditeľstvo trebišovského cukrovaru žiadala iba pridelenie primeraného množstva obnoseného šatstva z dodávok UNRRA pre deputátnych zamestnancov a stálych robotníkov cukrovaru (500 zamestnancov s rodinami).

421 V júni 1945 revíziu trnavského skladu, kde sa nachádzalo 35 vagónov zdravotníckeho materiálu vykonala lekárnica M. Drexlerova.

422 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 143. Zápisnica z 26. júla 1945 v miestnostiach Československého úradu UNRRA expozitúra pre Slovensko odbočka v Košiciach pri príležitosti návštevy prednostu prezídia Československého úradu UNRRA v Prahe, dr. E. Pohla v Košiciach.

423 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 - 1951, k. 143. Zápisnica o kontrole skladu tovaru UNRRA v skladišti cukrovaru Trebišov Dr. Emanuelom Pohlom, prednostom Prezídia čsl. úradu UNRRA v Prahe na základe príkazu tohto úradu zo dňa 17. júla 1945.

zdravotníctva uviedlo, že ide približne o 150 tisíc detí. Prisľúbil 6 ton „zvláštneho“ plnotučného mlieka, ktoré už v júli letecky dopravili do Prahy. V jarných mesiacoch 1946 boli rozdelené z dodávok UNRRA potraviny a mlieko pre viac ako 15 – tisíc podvyživených detí na východnom Slovensku.⁴²⁴ UNRRA dodala 93 tisíc balíkov s obsahom prvotriednych potravín v celkovej váhe 334 800 kg. Jeden 3.60 kg balík obsahoval vzhľadom na správnu detskú výživu pokrmy, ktoré v tom období nekonzumovali v dostatočnej miere ani deti majetnejších rodičov. Bolo to predovšetkým plnotučné mlieko v prášku, margarín s obsahom vitamínov A a D, takže svojou hodnotou sa približoval nášmu maslu, guláš so zeleninou alebo hovädzia polievka, mletá šunka, tučný syr, pečevňová paštéta, sardinky, alebo iné ryby, ovocný džem, hrozienka, resp. kalifornské slivky, biskvit, cukor, čokoláda s vitamínom B alebo kakao, cukríky plnené čokoládou, vitamíny A, B, C, D v kapsulách, čaj, resp. káva. Podľa želania Gertrúdy Gates, ktorá sprostredkovala potraviny deťom na Slovensku od UNRRA, z obsahu jedného balíčka sa mala prilepiť denná strava pre 10 chudobných podvyživených detí.

Keďže z technických príčin nebolo možné podávať deťom v škole jedlo 3 – 4 krát, zdravotná komisia rozhodla rozdeliť obsah jedného balíčka nie pre desať ale 15 školských detí. Podľa smerníc Povereníctva sociálnej starostlivosti dostalo do konca školského roku 1946 až 3 750 detí tzv. „prilepšovacie dávky“ k domácej biologicky a kaloricky málo hodnotnej strave. Jedlo sa podávalo v škole dvakrát denne, na raňajky a cez hlavnú prestávku. Raňajkovali bielu kávu alebo kakao z plnotučného mlieka, biskvit, niekedy chlieb s džemom, medom prípadne arašidovým maslom. Na desiatu mali dva obložené chlebíčky natreté jemným americkým margarínom, jeden s paštétou, syrom, druhý so sardinkou a šunkou. Popritom každé dieťa dostávalo kúsok čokolády, 2 – 3 kalifornské sušené slivky alebo pár zrníek sušeného hrozna a niekoľko čokoládových cukríkov.⁴²⁵ Jedlo sa muselo spotrebovať v ten istý deň, keď boli konzervy otvorené. Vitamínové tabletky dostávali deti každý druhý deň.⁴²⁶ Z jedného balíčka pripadalo na dieťa v detskom domove denne 45 g bielkovín, 80 g tukov a 130 g uhľohydrátov, celkom 1470 kalórií. Školské deti dostali výživných hodnôt menej, „*dôležité a cenné však je, že v týchto pokrmoch sú bielkoviny skoro výlučne a tuky z polovice živočíšneho pôvodu.*“ O prijatí detí do školskej jedálne rozhodoval školský lekár v spolupráci s učiteľmi. Vyberali sa deti anemické, podvyživené a deti zo zlých sociálnych pomerov, kde rodičia nemohli pre nich zabezpečiť kvalitnejšiu a kalorickú stravu. Príprave jedál bola z hygienickej stránky venovaná veľká pozornosť.

424 MUCHA, Vojtech. Dar Medzinárodnej misie UNRRA našim deťom. In *Zdravý národ*, 1946, roč.1, č. 4, s. 61.

425 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 144.

426 HALUŠKA, J. Podávanie pokrmov školským deťom z daru Medzinárodnej misie UNRRA. In *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 4, s. 62.

Dar od zahraničných organizácií Červeného kríža

V zložitom povojnovom období neoceniteľnú pomoc poskytli organizácie Medzinárodného Červeného kríža a tovar zo vzdialených i menej vzdialených krajín bol svedectvom pomoci, ktorá začala prúdiť do republiky. Už začiatkom júla 1945 J. Dunand, delegát Medzinárodného výboru Červeného kríža, ktorý pôsobil v Prahe, sprostredkoval na Slovensko dar od American Joint Distribution.⁴²⁷ Táto židovská organizácia darovala pre obyvateľov v najviac poškodených regiónoch a repatriantom 1 500 000 korún a 4 tisíc kg rozličných potravín, napr. mäsových a polievkových konzerv, cukor a i. Okrem toho darovalo slovenské zastúpenie tejto organizácie priamo ČK v Bratislave 200 tisíc korún a 3 600 kg polievkových konzerv.

ČK na Slovensku prevzal 24. júla 1945 od splnomocneného delegáta zahraničnej organizácie ČSČK pre Slovensko Vladimíra J. Žuffu cigarety (boli rozdelené pre vojnových invalidov v Trnave, Piešťanoch, Ružomberku a v Bratislave), 164 400 tablietiek vitamínu B1 a B2, 30 900 tabletiiek vitamínov A a D, sterilné obvazy a ďalšie zdravotnícke potreby.

Švédsko pomocná delegácia organizácie „Pracovného spolku pre ochranu detí Československa“ priniesla 25. septembra 1945 na Slovensko asi 500 veľkých debien v ktorých sa nachádzalo zariadenie, šatstvo a potraviny na 10 šesťtyždňových rekreačných turnusov pre 600 slovenských detí v regiónoch najviac postihnutých vojnou. Hodnota tohto daru predstavovala sumu jeden milión korún a vďaka nemu sa podarilo zriadiť „*Osadu Hany Kučerovej*“ v Detskom domove v Domaniži.

Od Dánskeho ČK bolo doručených 1500 štandardných 5 kilogramových balíčkov, ktoré obsahovali potraviny (údené a sušené mäso, slaninu, syr, maslo a i.) v celkovej sume asi pol milióna korún. Každý balíček mal hodnotu 350 korún. Zo skladu Divízie ČK v Bratislave bol tovar distribuovaný do jednotlivých regiónov. Celkom bolo z tohto tovaru obdarovaných až 5 tisíc osôb z rodín najviac postihnutých vojnou.

Medzinárodný výbor ČK v Ženeve poskytol Slovensku 3 200 balíčkov potravinových konzerv. Pripravili sa z nich vianočné darčeky pre vojakov hospitalizovaných vo vojenských nemocniciach v Košiciach, Ružomberku, Bratislave, Piešťanoch a v Trnave. Rovnako značným podielom pomohol aj dar Československého národného združenia v Toronte. Z tejto zásielky pripadlo pre Slovensko sedemdesiat 200 litrových sudov rybieho oleja, 228 – 55-kilogramových debien suchárov, 220 – debien pomarančového pretlaku a 230 – kartónov sušenej zeleniny v hodnote štvrt milióna korún. Potraviny sa prerozdeľovali spolkom ČSČK na Slovensku, ako súčasť vianočných nádielok rodinám. Začiatkom roku 1946 dostala Divízia ČSČK tri vagóny prevažne potravín, ktoré boli určené obyvateľom na južnom Slovensku.⁴²⁸

427 *Zvesti Červeného kríža*, 1946, roč. 2, , č. 1, s. 2, 13; MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, s. 128.

428 *Zvesti Červeného kríža*, 1946, roč. 2, č. 1, s. 2 – 3.

Americký Červený kríž (AČK) vo Washingtone vyslal v novembri 1945 do Československa svojho zástupcu, riaditeľa oddelenia pre pomoc civilnému obyvateľstvu Melvina A. Glassera, aby zistil do akej miery by mohol prispieť Americký Červený kríž ČSČK so zameraním na pomoc obyvateľom v najviac postihnutých regiónoch. Glasser počas svojej návštevy rokoval s kompetentnými orgánmi a precestoval aj najviac zničené okresy Slovenska. Na základe jeho správy bol vypracovaný pomocný program, ktorý mal realizovať Československý ČK z prostriedkov zaslaných Americkým ČK. Po schválení projektu československou vládou, obdržal v januári 1946 predseda ČSČK generál Alois Vicherek telegram od predsedu Amerického ČK Basil O'Connora, v ktorom uviedol: „*S potešením oznamujem ratifikáciu úmluvy medzi Amcrossem a Ceslocrosssem, podpísanú Vami a Glasserom 14. decembra vo veci pomôcť československému ľudu Americkým Červeným krížom prostredníctvom ČSČK.... Sme šťastní, že týmto spôsobom prostredníctvom Amerického Červeného kríža môže byť vyjadrený záujem amerického ľudu o ľudí v Československu.... Táto pomoc Amerického Červeného kríža, ktorá bude vykonávaná v rámci organizácie Čs. Červeného kríža je prejavom sympatií a záujmu amerického ľudu a je ďalším dokladom americkej pomoci Československu okrem doterajšej pomoci z rovnakých zdrojov v rámci programu UNRRA a od druhej americkej organizácie American Relief for Czechoslovakia.*“⁴²⁹

Dohoda bola ratifikovaná v plnom rozsahu, ako ju odporučil M. A. Glasser a súčasne začali okamžité prípravy na transport prvých zásielok z amerických skladísk vo Francúzsku a v Spojených štátoch. Uskutočnenie celej akcie predstavovalo sumu viac než 2 milióny dolárov a jej spustenie na území ČSR malo prebiehať (v prípade, že sa nevyskytnú nepredpokladané komplikácie) v marci až auguste 1946. V programe bola zahrnutá doplnková stravovacia mliečna akcia, distribúcia vitamínov a 500 tisíc párov obuvi pre deti od 6 - 11 rokov, 50 tisíc kusov nemocničnej bielizne, 20 miliónov obvazov pre stanice prvej pomoci ČSČK, nemocnice a niektoré špeciálne potreby pre Červený kríž.⁴³⁰ Slovensko zo zásielok dostalo 1 036 ton plnotučného kondenzovaného mlieka na mliečnu akciu pre 30 tisíc detí vo veku od 6 do 14 rokov na 68 dní. V Bratislave sa však mliečna akcia realizovala v menšom rozsahu, len pre 4 500 detí do troch rokov. Pri doprave došlo totiž k určitým stratám mliečnych konzerv a oproti pôvodnému plánu bolo prijatých o tri tisíc detí viac. Mliečna akcia bola prvou etapou pomoci Amerického ČK. Začala sa v prítomnosti delegáta AČK a oficiálnych hostí na jednej zo škôl v bratislavskej Petržalke.⁴³¹ Priemerne počas tejto mliečnej akcie pribralo jedno dieťa na váhe jeden a pol kg.

Z 827 tisíc kusov rozličných odevov darovaných do ČSR dostalo Slovensko 267 149 kusov, ktoré distribuovalo do 925 obcí, celkovo až pre 124 321 osôb v núdzi. Popri tom bolo v 37 sirotincoch a 24 detských domovoch a iných ústavoch ošatených 1520

429 Tamže, s. 15.

430 Tamže, s. 16.

431 GEMERAN, V. Pomoc Medzinárodného Červeného kríža Československu. In *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 5, s. 91.

detí. Každý rodič, ktorému sa po 15. apríli 1946 narodilo dieťa, mal nárok na detskú výbavičku. Bolo rozdelených 60 tisíc súprav, prideľovali sa na základe krstného alebo rodného listu. Špeciálna pomoc bola poskytnutá zdravotníckym zariadeniam. Z celkového počtu – 26 miliónov obväzov dostalo Slovensko 8 miliónov, pre pacientov v nemocniciach bolo na Slovensku rozdelených 73 027 kusov šatstva, najmä nočné košeľe, župany, lekárske plášte a i.⁴³² AČK daroval pre sanitné autá potrebné množstvo automobilových súčiastok. Sestry ČK dostali sto kabátov, 2 695 m látky na uniformy a látku na vyhotovenie samaritánskych brašní. Nemocnice a zdravotno-sociálne ústavy dostali 30 tisíc prešivaných diek. Z liekov bolo dodaných 7 200 000 kusov vitamínových tabletiiek. Pre mládež zaslal Americký dorast ČK 200 tisíc kusov mydla, rovnaké množstvo kefiek na zuby, písacie potreby, 300 tisíc ceruziek, 150 tisíc škatúl a 80 tisíc balíčkov cukroviniek.⁴³³ Väčšina z týchto prostriedkov sa rozdelila pre obyvateľov na východnom Slovensku.

V rámci starostlivosti o tuberkulózne detí výraznú pomoc poskytla aj organizácia Švajčiarsky dar – Don Suisse.⁴³⁴ Zástupca tejto švajčiarskej organizácie major J. Hausmann navštívil 12. marca 1946 ministerstvo zdravotníctva. Jeho návštevu už vopred ohlásil čs. veľvyslanec v Berne s odporúčaním, že „táto spoločnosť používa u nás plnej dôvery“. Major Hausmann informoval ministra zdravotníctva, že organizácia, ktorú zastupuje chce venovať ČSR asi 1 500 000 švajčiarskych frankov pre tuberkulózne deti. Uvedená suma mala byť použitá najmä na liečbu tuberkulózných detí v domácich ústavoch a sanatóriách, v prípade potreby aj na zakúpenie vybavenia tuberkulózných liečební a nemocničných oddelení pre túto kategóriu detí.⁴³⁵ Ministerstvo zdravotníctva ponuku prijalo. Vysoká chorobnosť a úmrtnosť detí v ČSR na tbc bola všeobecne známa a frekvencia chorobnosti na tuberkulózu sa v porovnaní s rokom 1938 zdvojnásobila. Návrh dohody bol prerokovaný 15. apríla 1946 a konkrétna pomoc bola určená v niekoľkých bodoch. Dodávky od organizácie „Švajčiarsky dar“ mali umožniť čo najskôr prevádzku a udržiavanie liečební pre choroby pľúc, kde sa zo začiatku malo liečiť až okolo tisíc detí. Bolo potrebné zabezpečiť najdôležitejšie lieky na potláčanie tbc v množstve zodpovedajúcem priemernej polročnej spotrebe, vrátane dodávky šatstva a obuvi. Švajčiarska strana sľúbila dodať okrem liekov aj potrebné „výživné a posilňujúce prípravky“ 8 500 kg sušeného a kondenzovaného mlieka pre dojčenské ústavy a oddelenia vo všeobecných nemocniciach, ktoré sa mali distribuovať počas letných mesiacov 1946. Ministerstvo zdravotníctva sa zaviazalo, že poskytne sanatóriá pre liečbu detí v Čechách a na Slovensku a vybaví ich v rámci možnosti potrebným materiálom. Poverenictvo zdravotníctva vybralo v súvislosti s touto akciou na Slovensku vhodné objekty na umiestnenie a ošetrovanie pri-

432 *Zvesti Červeného kríža*, 1946, roč. 2, s. 100.

433 *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, s. 92.

434 SNA, f. PZd, k. 617.

435 „*Pokiaľ bude nutné aj na zakúpenie prostriedkov, ktoré v liečebniach chýbali a nebolo ich možné doma zohnať. Prístroje, väčšie množstvo textílií a lieky plánoval „Švajčiarsky dar“ priviesť v čo najkratšom čase.*“ SNA, f. PZd, k. 617.

bližne 500 detí na detských oddeleniach nemocníc a v liečebných ústavoch, najmä v oblasti Tatier, v Dolnom Smokovci, Kvetnici, Spišskej Sobote, Palúdzke, Ružomberku, Žiline, Trstenej, Levoči, ale aj v iných ústavoch vhodných na liečbu detskej tuberkulózy. Dar sa rozdelil v pomere dve tretiny tovaru pre Čechy a Moravu a jedna tretina pripadla Slovensku.⁴³⁶

436 SNA, f. PZd, k. 617.

VOJNOVÍ POŠKODENCI

V roku 1945 zomrelo na Slovensku v dôsledku vojnových udalostí a na zranenia strelnými zbraňami viac ako 11 tisíc osôb.⁴³⁷ Štátny úrad pre vojnových poškodencov (SUPVP) odhadoval počet vojnových poškodencov⁴³⁸ z II. svetovej vojny na Slovensku okolo 100 tisíc, z toho asi 25 tisíc invalidov s 20 tisíc rodinnými príslušníkmi a 55 tisíc pozostalých rôzneho druhu, t.j. vdov, sirôt a rodičov po padlých, zomretých a nezvestných bojovníkoch alebo rasovo prenasledovaných.⁴³⁹ Nakoniec sa tieto prognózy nenaplnili. Pomerne veľký počet poškodencov mal percento práceneschopnosti nižšie (pod 25%) a z toho dôvodu im dôchodky neboli priznané. Ku koncu roku 1945 počet prihlásených osôb bol pomerne nízky a z nich len určité percento poberalo aj dôchodok, o čom svedčia i štatistické údaje Štátneho úradu pre vojnových poškodencov v Bratislave. Až v rokoch 1946 – 1947 počet žiadosti pribúdala.

Počet vojnových poškodencov z II. sv. vojny, ktorým bol ku koncu roka 1945 vyplácaný dôchodok⁴⁴⁰

Vojnoví poškodenci	Počet
Invalidi	2 847
Vdovy	1 020
Siroty	827
Rodičia	2 155
Celkom	6 849

Starostlivosť o vojnových poškodencov sa vykonávala na základe zákonov: č. 80 z 10. júna 1943, č. 160 z 25. novembra 1943, podľa zákona č. 100 z 20. júla 1944 a smerníc Povereníctva pre sociálnu starostlivosť, schválených Zborom povereníkov SNR 1. marca 1946. Dovedajšie legislatívne normy však neboli postačujúce a nezodpovedali novým povojnovým pomerom. Zväz protifašistických oslobodených väzňov (ZPROV) na celoštátnom zjazde v dňoch 30. – 31. marca 1946 vypracoval memorandum, v ktorom vyjadril svoj nesúhlas s nedostatočným zohľadnením vojnových poškodencov v smerniciach vydaných Povereníctvom sociálnej starostlivosti. Upozorňoval aj na skutočnosť, že krátko po vojne v českých krajinách bola riešeniu tohto problému venovaná

437 TÖRÖK, ref. 323, s. 28; DOLEJŠÍ, ref 323, s. 26.

438 „z osôb príslušníkov partizánskych oddielov, zahraničných vojsk, koncentračníkov, zajatých, nezvestných, leteckými a inými bojovými činmi postihnutých.“ SNA, f. Štátny úrad pre vojnových poškodencov v Bratislave (ďalej len SUPVP), k. 3. Výročná zpráva Štátneho úradu pre vojnových poškodencov v Bratislave za rok 1945 (ďalej len VZ), s. 24.

439 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1945, s. 24; K tejto problematike pozri tiež: KALINOVÁ, ref. 264.

440 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1945, s. 23.

oveľa väčšia pozornosť a žiadali, aby sa k úprave otázky vojnových poškodencov pristupovalo komplexnejšie.

Memorandum požadovalo:⁴⁴¹

- vyriešenie hmotného zaopatrenia vdov a sirôt po politických väzňoch a ilegálnych pracovníkoch;
 - pri výraznom poškodení zdravotného stavu vojnových poškodencov poskytnutie invalidných rent podľa percenta práceneschopnosti vo výške od 200 do 3 tisíc korún mesačne;
 - podľa spôsobu zavedeného v Čechách, vydanie zdravotných legitimácií, ktoré by držiteľov oprávňovali na absolvovanie lekárskej prehliadky zdarma a prípadnú liečbu v nemocnici alebo v iných liečebno-zdravotných zariadeniach;
 - zabezpečenie primeranej starostlivosti o siroty a polosiroty po politických väzňoch, ich umiestnenie vo výchovných ústavoch zriadených na Slovensku špeciálne pre tieto účely,
 - rozšírenie platnosti prezidentského dekrétu č. 53/1945 o odčinení krívd verejných zamestnancov v celom rozsahu aj na Slovensko;
 - pridelenie niektorých skonfiškovaných kúpeľných zariadení vo Vysokých Tatrách, Trenčianskych Tepliciach a Piešťanoch, kde by bola poskytovaná liečba výlučne bývalým politickým väzňom, odbojárom a ich rodinným príslušníkom, ale aj pridelenie hotelov, tlačiarň, obchodov a pod., aby ZPROV ako organizácia bola hospodársky samostatná;
 - vydanie osobitného nariadenia, aby členovia ZPROV, ako aj ostatní účastníci odboja boli uprednostnení pri prijímaní do verejných služieb, pri uskutočňovaní pozemkovej reformy, ale aj účasť v komisiách Osídľovacieho úradu, Fondu pre národné obnovenie a menovanie do jednotlivých komisií Národných výborov „*aby svojou účasťou zabezpečili ochranu práva nášho členstva.*“
 - V ďalších troch požiadavkách žiadali účasť v komisiách, ktoré rozhodovali o štátnom občianstve, účasť v legislatívnom zbore pri Predsedníctve SNR, aby pri príprave nových právnych noriem „*mohli uplatňovať stanovisko našej organizácie a sledovať dobro celého národa,*“ menovanie za členov ľudových súdov, zastúpenie v preverovacích komisiách vo všetkých štátnych úradoch a v komisii pre očistu verejného života.⁴⁴²
- Mnohé z požiadaviek ZPROV, ako vyplýva aj zo zákona č. 164/1946, boli akceptované a nový zákon podstatne rozšíril starostlivosť o vojnových poškodencov.

Zaopatrienie vojnových invalidov

Zákon č. 164 z 18. júla 1946, ktorý sa zaoberal starostlivosťou o vojenských a vojnových poškodencov a obeť vojny, priniesol konkretizáciu odškodnenia poškodencov,

441 SNA, f. PZd, k. 655.

442 V memorande poukazovali na skutočnosť, že Svaz oslobodených politických väzňov v Čechách dostal už do vlastníctva viacero penziónov v Karlových Varoch, Mariánskych Láznach, ako aj obchody a z ich výnosov pokrýval svoje výdavky.

či už išlo o výšku dôchodkov, rôzne druhy liečby, prednostné práva pri prijímaní do zamestnania, udeľovanie malých živností, rovnako aj výhody pri návšteve kultúrnych podujatí, cestovaní a rôzne ďalšie.⁴⁴³ Zákon už v prvej vete deklaroval, že osoby, ktoré utrpeli poškodenie na zdraví v dôsledku vojenskej služby, vojnových udalostí alebo fašistickej perzekúcie, ako aj pozostalým po osobách, ktoré zomreli za týchto okolností alebo rodinným príslušníkom osôb, ktorí sa za uvedených okolností stali nezvestnými sa malo priznať zaopatrenie zo štátnych prostriedkov ako odškodnenie. Prakticky išlo o právny nárok na odškodnenie v dôsledku zníženia zárobkovej schopnosti alebo stratu živiteľa. Nárok na dôchodok už nebol podmienený tým, či postihnutý mal príjem z iného zdroja. Stačilo dokázať, že poškodenie, s ktorým sa uchádzal o dôchodok, vzniklo v dôsledku vojnových udalostí. Zákon riešil problematiku vojnových a povojnových poškodencov z prvej a druhej svetovej vojny.⁴⁴⁴

Zaopatrenie invalidov tvorili:

- zaopatrovacie pôžitky, t. j. invalidný dôchodok, prídavok k dôchodku, ošetrovací a slepecký príplatok, príplatok na manželku, deti, zvyšovací príplatok a drahotný príplatok,
- liečebná a protézová starostlivosť,
- umiestnenie v domove invalidov,
- rekvalifikácia, vzdelávanie.

Zaopatrenie pozostalých zahŕňalo:

- dôchodok vdovský, vdovecký, sirotsky, rodičov, súrodencov, vychovávaci príspevok, zvyšovací príplatok, zvláštny príplatok, prídavok k dôchodku a drahotný prídavok,
- pohrebné,
- liečebnú a protézovú starostlivosť.

Jedinec, ktorý sa uchádzal o zaradenie do kategórie vojnového invalida musel sa podrobiť lekárskej prehliadke, ktorú uskutočňovali lekári tzv. dôverníci. V roku 1946 ich v tejto funkcii pôsilo 79 o rok neskôr 76. Celkovo bolo na Slovensku do konca roku 1946 uskutočnených lekármi – dôverníkmi 8 398, v roku 1947 – 6067 a v roku 1948 – 6 911⁴⁴⁵ lekárske prehliadky u osôb žiadajúcich priznanie invalidného dôchodku následkom vojnových udalostí.

Lekári - dôverníci (výber), ktorí v roku 1946 uskutočnili viac ako sto lekárske prehliadky na Slovensku⁴⁴⁶

443 RÁKOSNÍK, ref. 125, s. 386 – 388.

444 Nárok na zaopatrenie nemali osoby, ktoré boli právoplatne odsúdené podľa dekrétu prezidenta republiky zo dňa 9. júna 1946 č. 16 Zb., v znení zákona zo dňa 24. januára 1946 č. 22 Zb., o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomocníkov a o mimoriadnych ľudových súdoch, alebo podľa nariadenia Slovenskej národnej rady zo dňa 15. mája 1945, č. 33 Zb. SNR, o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва.

445 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1948, s. 25.

446 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1946, s. 55 – 59.

Lekár – dôverník	Miesto	Počet uskutočnených prehliadok
Andrej Mardiak - mestský lekár	Bratislava	1 075
Jozef Frič - hlavný mestský lekár	Košice	571
Rôzni odborní lekári	na Slovensku	492
Karol Wit – okresný lekár	Zvolen	415
Ján Kubiš – okresný lekár	Žilina	249
Míron Pribula - okresný lekár	Svidník	233
Rudolf Homola - okresný lekár	Nové Zámky	219
Štefan Némethy - obvodný lekár	Humenné	194
Emil Tomašík - obvodný lekár	Trnava	191
Ernest Hoffman - obvodný lekár	Poprad	186
Martin Schelling - okresný lekár	Nová Baňa	181
Pavol Himler - okresný lekár	Lučenec	179
Ján Krištof - okresný lekár	Levice	164
A.R. Hoffman - okresný lekár	Snina	162
Ivan Kratochvíl - okresný lekár	Nitra	150
Ján Hanzel – okresný lekár	Gelnica	149
Ján Rada – obvodný lekár	Topoľčany	144
Demian Vizár - okresný lekár	Banská Bystrica	138
František Radáč - okresný lekár	Bardejov	132
Vojtech Richter - okresný lekár	Krupina	133
Štefan Turan - okresný lekár	Vranov n/Topľou	128

Rudolf Fekete - mestský lekár	Sobrance	128
Ján Neumann - okresný lekár	Prievidza	126
František Klačanský - okresný lekár	Sabinov	118
Vojtech Kustra - okresný lekár	Ružomberok	108
Michal Staník - okresný lekár	Martin	100

Podľa výsledku lekárskej správy sa rozhodovalo o nároku žiadateľa na invalidné zapotrebenie. Pri prvej odbornej prehliadke sa prihliadalo na to, či „vada“, alebo choroba uznaná za vojnové poškodenie (pri výkone vojenskej služby, vojnových úkonoch, v zajatí, následkom perzekúcie, atď.) vznikla, alebo sa len zhoršila. U osôb so zhoršením zdravotného stavu bolo percento práceneschopnosti zhodnotených iba na poškodenie, ktoré bolo v súvisi s vojenskou službou, resp. vojnovými udalosťami. U mnohých vojnových invalidov bol stav invalidity prechodný, a preto v týchto prípadoch percento práceneschopnosti sa určilo na dobu podľa druhu invalidity. Po uplynutí stanovenej lehoty bol invalid predvolaný na revíziu lekársku prehliadku s cieľom zistiť, do akej miery sa invalidita zahojením alebo prispôsobením znížila a na základe odborného posudku lekára sa nárok na invalidný dôchodok upravil. Ak sa zdravotný stav vojnového invalida zhoršil, mal možnosť žiadať o novú lekársku prehliadku a príslušná komisia rozhodla, do akej miery má nárok na vyšší dôchodok. Za poškodenie zdravia, stratu časti organizmu alebo života bola poskytnutá určitá peňažitá náhrada.

Výška invalidného dôchodku u invalidov nad 18 rokov

Zníženie zárobkovej schopnosti	Kčs mesačne
Od 25 - 34%	150
Od 35 - 44%	250
Od 45 - 54%	350
Od 55 - 64%	450
Od 65 - 74%	600
Od 75 - 84%	800
Od 85 - 94%	1100
Od 95 - 100%	1500

Vojnoví poškodenci so znížením zárobkovej schopnosti pod 25% nemali nárok na dôchodok. Ak boli priznané na Slovensku v jednotlivých prípadoch dôchodky pri znížení zárobkovej schopnosti o 20 – 24% podľa ustanovenia platných do vydania zákona č. 164/1946 Zb. z. a n., vyplácali sa naďalej vo výške 120 Kčs mesačne.

Liečebná starostlivosť o vojnových poškodencov sa realizovala primárne v príslušných lekárskejších ambulanciách alebo sekundárne v nemocničných zariadeniach.⁴⁴⁷ Ak ochorel invalid na chorobu uznanú za poškodenie následkom vojny alebo s ním súvisiacu a nemal nárok na liečebnú starostlivosť vyplývajúcu z poistenia pre prípad choroby, liečil sa na náklady štátu.⁴⁴⁸ Štát poskytoval liečebnú starostlivosť aj rodinným príslušníkom (manželke, resp. družke a deťom), na ktoré bol priznaný a vyplácaný rodinný príplatok, rovnako aj pozostalým – vdovám, sirotám a rodičom padlých – nezvestných, za predpokladu, že nemali nárok na liečebnú starostlivosť od nositeľa verejnoprávneho poistenia pre prípad choroby.

Záujem zo strany jednotlivých lekárov o liečenie vojnových poškodencov bol veľký. Do konca roku 1946 sa prihlásilo až 462 lekárov. Vybraní lekári vykonávali túto činnosť na základe podmienok uvedených v príslušnom zákone po podpísaní zmluvy medzi Štátnym úradom pre vojnových poškodencov a Lekárskou komorou. Na žiadosť vojnového poškodencu vydal Štátny úrad pre vojnových poškodencov tzv. „Preukaz k lekárovi,“ v ktorom bolo uvedené meno najbližšieho zmluvného lekára od bydliska vojnového poškodencu. Doklad platil tri mesiace, ak to vyžadoval stav pacienta bol na návrh ošetrojúceho lekára predĺžený na ďalší štvrtrok. V prípadoch, keď sa vojnový poškodenec liečil bez predchádzajúceho povolenia Štátneho úradu pre vojnových poškodencov, či už u zmluvného lekára mimo svojho bydliska, resp. u špecialistu, hradili sa len najnutnejšie výdavky tak ako u najbližšieho zmluvného lekára, kde bol evidovaný. Existovali však aj výnimky. Špecifickú súčasť starostlivosti predstavovali ochorenia pľúc, dýchacích ciest a stomatologické zákroky, pričom opravy chrupu s použitím drahých kovov neboli hradené. Pri vážnejšom ochorení boli vojnoví poškodenci hospitalizovaní v najbližšom liečebnom zariadení, resp. v špecializovanom ústave. Liečenie v kúpeľoch a v sanatóriách bolo SUPVP priznané len na základe návrhu ošetrojúceho lekára. Ak vojnoví poškodenci absolvovali liečbu mimo svojho bydliska, mali nárok na bezplatný cestovný lístok, resp. uhradenie výdavkov spojených s cestou.⁴⁴⁹

Od roku 1945 bola vojnovým poškodencom s ochorením pľúc, ktorí sa liečili v domácom ošetrovaní, vyplácaná podpora vo výške 300 Kčs mesačne na tzv. „prilepšenie výživy.“ Všetci hospitalizovaní pacienti poberali do 30. septembra 1946 denný príspevok 2 Kčs a od 1. októbra 1946 – 5 až 10 Kčs. Každý štvrtrok dostávali tzv.

447 Liečebná starostlivosť bola presne stanovená na základe zákona č. 164 Zb. z 18. júla 1946 (paragraf 27, 28 a 59).

448 Uvedená lekárska starostlivosť bola poskytovaná aj v prípade, ak akútna choroba nebola v súvisi s invaliditou, ale bez liečby mohla viesť k zhoršeniu jeho zdravotného stavu.

449 Vojnový invalid pri návšteve u lekára, alebo pri iných úradných povinnostiach mal nárok aj na sprievodcu.

„odevný paušál“ na opravu šiat a obuvi v hodnote 150 Kčs. Ambulantne liečených podľa evidencii SUPVP v roku 1946 bolo 4 102 vojnových poškodencov (najviac na chirurgické, pľúcne a interné ochorenia), v zdravotníckych zariadeniach 3 506 pacientov, teda celkom 7 608, pričom najväčšie percento tvorili chirurgické a interné ochorenia.⁴⁵⁰

Počet vojnových poškodencov z II. sv. vojny, ktorým Štátny úrad pre vojnových poškodencov k 31.12.1946 vyplácal dôchodok⁴⁵¹

Vojnoví poškodenci	Počet
Invalidi	9 897
Vdovy	8 818
Siroti	12 448
Rodičia	7 234
Celkom	38 397

Celkový prehľad vojnových poškodencov z II. sv. vojny – stav k 31.12.1947⁴⁵² a k 31.12.1948⁴⁵³

Rok 1947	Invalidi	Vdovy	Siroti	Úplné siroti	Rodičia	Súrodenci	Pozostalí spolu	Celkom
Počet dôchodcov	9 208	9 892	13 256	529	7 939	2	31 618	40 826
Počet nepoberajúcich dôchodok	7 990	1 239	851	29	2 318	11	4 448	12 438
Rok 1948								
Počet dôchodcov	10 745	10 900	14 508	890	8 610	2	34 910	45 655
Počet nepoberajúcich dôchodok	10 858	1 284	1 457	119	3 433	15	6 308	17 166

Mnohí vojnoví poškodenci neboli so stanovením výšky invalidity spokojní, žiadali vyššie percentuálne ohodnotenie, iným zase nebola uznaná kategória vojnových poškodencov. Z uvedených dôvodov sa sťažovali na odvolaciu komisiu pre vojnových

450 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1945, s. 69.

451 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1946, s. 23.

452 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 92.

453 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1948, s. 74.

poškodencov, ktorá sídlila v Bratislave.⁴⁵⁴ Napríklad v roku 1947 odvolacia komisia vybavila 672 odvolaní, z toho vyhovelá v 264 prípadoch a ostatné zamietla.⁴⁵⁵ O pomerne bohatej korešpondencii v súvislosti s odvolaním sa na výšku renty vypovedajú aj spisy Štátneho úradu pre vojnových poškodencov.

V súvislosti s priznávaním renty vojenským poškodencom vznikla aj opačná situácia. Mnohí ktorí sa vrátili z väzenia, koncentračných táborov mali odmietavý postoj k akémukoľvek vyšetreniu a tým viac k liečeniu, pretože si neboli vedomí poškodenia zdravotného stavu. Okresné národné výbory predkladali Povereníctvu zdravotníctva zoznamy lekárskejších správ o osobách, ktoré sa vrátili z koncentračných táborov, odbojároch a i., ale nie všetci sa na lekárskejších prehliadkach zúčastnili. Napríklad Okresný národný výbor v Trstenej informoval, že „*lekárska prehliadka bola prevedená, ale každý sa tejto prehliadky nezúčastnil napriek opätovnému vyzvaniu. Zdravotný stav prehliadnutých bol uspokojivý, nakoľko tieto osoby kým došli domov, boli už na rekreáciách, v kúpeľnom liečení, ... ostatní kúpeľnú liečbu nepotrebovali.*“⁴⁵⁶ Negatívne pôsobil tiež celý rad zbytočných byrokratických formalít a požadovaných dokladov, ktoré nebolo možné hneď po vojne prakticky zaobstaráť. Dôležitú úlohu zohrávala aj obava vojnu postihnutých osôb, že ich subjektívne a klinicky objektívne nezistiteľné ťažkosti budú definované ako simulácia. Nebezpečný bol aj stav „dočasného zlepšenia“ teda latentná fáza, skôr ako vypukli prvé problémy, niekedy až po niekoľkých rokoch, pretože mýlili lekárov a chorých. Mnoho osôb, ktorí sa vrátili z koncentračných táborov, zajatia, preto neabsolvovalo lekársku prehliadku a verili, že sa môžu ihneď konfrontovať s každodennými, pre nich po dlhom odlúčení od sveta, nepredstaviteľnými ťažkosťami. Po vojne bola najväčšia príležitosť získať prácu a práve tí, ktorí sa vrátili z vojny sa „osvedčili“ a boli poverovaní náročnými úlohami spravidla bez ohľadu na ich zdravie. Tieto skutočnosti zhoršovali ich zdravotný stav a odborná starostlivosť u nich nastupovala až vtedy, keď po kratšej alebo dlhšej dobe sa začali objavovať jasné chorobné príznaky, pričom títo navrátilci z koncentračných táborov a i. boli zaradení do normálneho pracovného procesu. Z toho vznikol chaos, nedorozumenia a ťažkosti v oblasti prevencie a liečby. Pri lekárskejších posudkoch nastali nejasnosti, nespravodlivosť pri uznávaní pracovnej neschopnosti, pri vymeriavaní rent a s tým súvisiaca neistota.

454 Komisia sa skladala z troch odborov: A – pre choroby vnútorné, B – choroby a deformity chirurgické, C – ochorenia nervové a duševné. Každý odbor komisie okrem lekára – špecialistu, väčšinou univerzitného profesora, alebo docenta daného odboru, tvoril zástupca Povereníctva sociálnej starostlivosti, Povereníctva financií a zástupca invalidov. Všetky potrebné administratívne práce spojené s vybavovaním týchto odvolaní obstarávalo oddelenie lekárskejších prehliadok SUPVP v Bratislave.

455 Pričom nevybavených žiadostí koncom uvedeného roku bolo 618. SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 47.

456 „*Vyšetrené osoby boli väčšinou zdravé a nepotrebujúce zvláštnej starostlivosti a boli zadelené do skupiny ako osoby zdravé.*“ SNA, f. PZd, k. 655. O chorých sa predkladali lekárske svedectvá v zmysle nariadení Povereníctva zdravotníctva č. 531-71/4-1945 zo dňa 6. augusta 1945.

Hrôzy, ktorými prešli väzni, zanechali na nich trvalé stigmy. Brutalita, dlhodobý stres, strach zo smrti, týranie, podvýživa a úplné pošliapanie ľudskej dôstojnosti viedlo okrem ťažkých poškodení somatického charakteru aj k psychickým, resp. k neurovegetatívnym poruchám. Išlo o tzv. „osobnostné zmeny podmienené skúsenosťou.“ Pre túto kategóriu ochorení sa začal používať názov syndróm koncentračného tábora (KT syndróm). U pacientov s diagnózou KT syndróm sa vyskytovali predovšetkým chronické stavy strachu, depresie, migrény, poruchy pamäti a sústredenia, poruchy spánku, desivé sny, nervozita, pocity vyčerpanosti a únavy, periodické hnačky alebo zápchy. Ďalší trpeli na pocity viny z prežitia, neprestajný smútok, sexuálne poruchy a ďalšie problémy psychického a nervového charakteru.⁴⁵⁷

Pri vykonávaní starostlivosti o vojnových poškodencov vypomáhal aj Zväz protifašistických väzňov. Do jeho centrály v Bratislave denne prichádzali desiatky osôb so žiadosťou o informácie ako podať žiadosť na Štátny úrad pre vojnových poškodencov, ale aj ako urgovať podané žiadosti. Boli to jedinci so „zničenými nervami, vážne poškodeným zdravím, s vybitými zubami pri výsluchu u Gestapa, matky popravených živateľov - detí, pozostalí, vdovy, ktoré sa musia starať horko-ťažko o svoje deti, aj tí, ktorým zomreli ich drahí už po návrate z väzníc a koncentrákov následkom nesmierneho utrpenia a telesného a duševného vysilenia.“⁴⁵⁸

Zväz protifašistických väzňov radil vdovám, akým spôsobom sa majú uchádzať o vdovský dôchodok, sirotský dôchodok, resp. o zvýšenie vdovského dôchodku a i. V mnohých prípadoch museli zamestnanci pomáhať pri obstarávaní dokladov ako napr. štátneho občianstva, národnosti, politickej spoľahlivosti, súdneho osvedčenia alebo potvrdenia skupiny, v ktorej nebohý pracoval, aby mohli pozostalí doložiť, že bol skutočne politickým väzňom. Zväz protifašistických väzňov aktuálne informácie o problematike vojnových poškodencov publikoval v dennej tlači, ale aj vo svojom týždenníku „Hlas oslobodených.“

Povojnovým poškodencom pri vybavovaní agendy pomáhalo aj novozriadené Odbojové oddelenie pri Povereníctve sociálnej starostlivosti, ktoré vzniklo 1. júla 1947. Do jeho pôsobnosti patrila starostlivosť o vojnových poškodencov, obeť vojny a fašistickej perzekúcie v súvislosti s ich začleňovaním do pracovného procesu, organizácia rekvalifikačných a doškolovacích kurzov a i. Odbojové oddelenie zorganizovalo na základe uznesení Zboru povereníkov tzv. „styčné orgány“ v rámci celého Slovenska, ktoré mali pomáhať účastníkom odboja a vojenským invalidom. Povereníctvo

457 Podľa newyorského psychiatra H. Straussa sa tieto depresie označovali ako „depresie z vykorenenia“ - reakcia na absolútne straty ale aj asimilačné a vývojové poruchy u mladistvých, ktorí s veľkými problémami nachádzali svoje miesto v zaradení sa do spoločenského života. SCHOTT, Heinz a kol.: Kronika medicíny. Bratislava 1994, s. 481; MLÁDEK, Arnošt. Pomoc lázni proti škodám z války. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 2, s. 50 - 52; FILIP, Ladislav. Poruchy obehu krevního způsobené válkou. In *Praktický lékař*, 1945, roč. 25, č. 14, s. 293 - 294; RABOCH, Jan. Sexuální poškození z koncentračních táborů. In *Praktický lékař*, 1947, roč. 27, č. 6, s. 133 - 135; MATOUŠEK, Mil. Mé lékařské zkušenosti z koncentračního tábora. In *Praktický lékař*, 1945, roč. 25, č. 9, s. 173 - 175.

458 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 21.

sociálnej starostlivosti v spolupráci s Ministerstvom národnej obrany (MNO) prijalo viacero opatrení v prospech účastníkov odboja, najmä na zlepšenie ich sociálneho statusu. V spolupráci s MNO sa podarilo mnoho účastníkov odboja umiestniť na kľúčových pozíciách a „presadiť ich prednostné nároky.“ Odbojové oddelenie PSS bolo poverené uskutočňovaním kontroly zákona č. 255/46 Zb vo veci existenčného zabezpečenia tejto skupiny jednotlivcov. V praxi však nastali problémy najmä „neúplná spôsobilosť účastníkov odboja pre zaujatie miesta, o ktoré sa uchádzajú“ ale aj neochota verejných inštitúcií pri ich umiestňovaní do pracovného procesu.⁴⁵⁹ Aby sa táto situácia zlepšila, Povereníctvo sociálnej starostlivosti vytvorilo ústrednú evidenciu voľných miest a do konca roka 1947 sa podarilo umiestniť viac ako 700 vojenských invalidov. Súčasne boli podniknuté opatrenia, aby verejné orgány pomáhali pri umiestňovaní týchto osôb a zároveň PSS dôsledne kontrolovalo vybavovanie žiadostí. Vojnoví poškodení mali prednostné právo aj pri udeľovaní licencií na trafiky, o čom svedčia aj nasledujúce údaje.

Počet licencií pridelených na trafiky vojnovým poškodencom⁴⁶⁰

Rok	1946	1947	1948
Počet licencií	198	264	134

V mnohých prípadoch im boli poskytnuté bezúročné pôžičky, preddavky na dôchodky s cieľom umožniť zriadenie živností, remesiel, ale aj jednorazové podpory a dary na zlepšenie výživy, ošatenia, výpomoc v núdzi a i. Najviac šatstva a obuvi dostali vojnoví poškodení z východného Slovenska zo zásielok UNRRA. Vojnoví poškodení bez rodinného zázemia boli umiestnení v domove vojnových poškodených v Kovarciach, kde mali zabezpečenú komplexnú starostlivosť, vrátane lekárskej.

Protetická starostlivosť – ODIP

Špeciálnu oblasť starostlivosti o vojnových invalidov po amputácii, resp. s iným postihom zabezpečovalo ortopedické družstvo – ODIP. Ortopedické družstvo vojenských invalidov v Bratislave bolo filiálkou pražského podniku.⁴⁶¹ V roku 1945 bola zriadená jeho pobočka aj v Košiciach, kde už v medzivojnovom období fungovali ortopedické dielne. ODIP vyrábal protézy a rozličné ortopedické pomôcky, ku koncu vojny sa sortiment jeho výrobkov výrazne rozšíril. Začali sa špecializovať aj na produkciu nových modelov podľa zahraničných vzorov.

459 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 24.

460 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1946, s. 63, VZ 1947, s. 53.

461 Na Slovensku ODIP pôsobil od 1. januára 1923. Materský závod v Prahe, ktorý vznikol v r. 1918 bol zmluvným dodávateľom ortopedických pomôcok pre invalidov z I. a II. sv. vojny a pre civilné osoby, zmrzačené počas vojnových akcií pri prechode frontu a pri zranení po výbuchu mín, ktorých bolo najviac najmä na východnom a strednom Slovensku.

Cieľom protézovej starostlivosti Štátneho úradu pre vojnových poškodencov bolo zlepšiť pracovnú schopnosť invalidov a vrátiť im pocit spoločenskej rovnocennosti. Vojnoví poškodenci, ktorí v dôsledku vojnových zranení boli podrobení amputáciám končatín, alebo došlo u nich k deformitám horných, či dolných končatín na odporúčanie odborného lekára – najčastejšie ortopéda, vybavovalo protézové oddelenie Štátneho úradu pre vojnových poškodencov vhodné protézy alebo ortopedické pomôcky.⁴⁶² K protézam na nohy prislúchala špeciálna obuv, bez ktorej nebolo možné protézu používať, pre skrátené končatiny sa vyrábali topánky s korkovou vložkou. Nárok na poskytnutie protéz mali aj pozostalí. Po odporúčaní odborného lekára bol vojnový poškodenec predvolaný na protézovú komisiu.⁴⁶³ Príslušní znalci po oboznámení sa so spismi skúmali najmä zistenie súvislosti následkov zranenia, alebo choroby s uznanou invaliditou. O chorobe či „vade“ podal odborné stanovisko lekár na evidenčnom protézovom lístku a so súhlasom ostatných členov komisie predpísal potrebnú protézu alebo inú ortopedickú pomôcku. Po zhotovení sa tieto pomôcky expedovali poštou konkrétnemu invalidovi, ktorý v návratke uviedol, či mu vyhovuje alebo nie. Vyskytli sa aj mnohé ťažkosti, viacerí invalidi očakávali doslova zázraky a „*automatiku rôzneho druhu. A keď sa presvedčili, že umelé údy musia dávať do pohybu vlastnou silou, ostali pre nich nevyhovujúce a nechceli ich prevziať, domáhajú sa pritom prakticky nemožného prevedenia.*“⁴⁶⁴ Aj napriek týmto nespokojencom mala väčšina invalidov pozitívny prístup k novej situácii a protézy používala nielen počas „sviatkov“, ale aj v bežnom živote.

Z protetického hľadiska nastal po vojne problém so zubnými a očnými protézami. Stomatológovia a dentisti nechceli v mnohých prípadoch prijímať objednávky SUPVP, pretože u mnohých pacientov sa stretávali s deformitami ústnej dutiny a bolo veľmi náročné vyhotoviť pre týchto klientov funkčný umelý chrup. Veľké problémy boli aj s prídelmi náhradných kovov pri zhotovovaní protéz. V neriešiteľnej situácii v tomto období boli invalidi, ktorí prišli o zrak. Vojnou zničený optický priemysel sa ťažko spamätával a pre pacientov, ktorým doslova „vytiekli oči“ sa v tomto období protézy nazývané ako tzv. „umelé oči“ nevyrábali. Väčšina z nich pri strate jedného oka mala prázdnu očnú dutinu prekrytú kúskom kože, ktorá sa uviazala v záhlaví. V roku 1946 sa začali invalidom z II. svetovej vojny po amputácií horných končatín (HK) prideliť mechanické protézy z dodávky UNRRA. Postupne ich mali dostať všetci invalidi s týmto postihom. Výrazne pomáhali zvýšiť manipuláciu s končatinou a umožňovali nielen väčšiu samostatnosť pri praktických úkonoch v domácnosti ale aj v pracovnom

462 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1945, s. 102.

463 V komisii boli zastúpení: úradný lekár, alebo ortopéd, pracovník SUPVP a zástupca Ortopedického družstva. Napríklad v r. 1948 funkciu úradného lekára zastával MUDr. Viliam Valovič, hlavný zdravotný komisár. Vykonával lekárske prehliadky, resp. preveril a skontroloval podložené posudky od lekárov-dôverníkov, uskutočňoval lekársky dozor nad liečebnými ústavmi, kde boli hospitalizovaní vojenský poškodenci. Na požiadanie administratívnych oddelení podával lekárske dobrozdanie k žiadostiam invalidov o protézy, ústavné, ambulantné liečenie, kontroloval lekárske účty, lekárnické, recepty. a i.

464 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1946, s. 76.

proces. U pacientov po amputácii dolných končatín (DK) sa im prideľovala druhá kovová protéza. Povinnosťou zamestnancov protézového úradu bolo nielen prideliť ortopedickú pomôcku, ale aj poradiť a motivovať svojich klientov, aby sa nevyhýbali práci a presvedčiť ich, že s pomocou pridelených pomôcok môžu byť užitoční pri tvorbe nových hodnôt. Koncom roku 1947 poberalo ortopedické pomôcky 8 437 osôb, z toho od SUPVP v Bratislave 6 254, od pobočky SUPVP v Košiciach (obvod prídely Košice) 2183 invalidov. Invalidi predvolaní na protézovú komisiu v Bratislave a v Košiciach mali nárok na diéty vo výške 20 korún na deň a osobu. O rozsahu činnosti ODIPU v súvislosti s výrobou ortopedických pomôcok svedčí aj výkaz z roku 1947.

Výkaz zranení a „vád“, pre ktoré boli objednané ortopedické pomôcky od 1.1.1947 – 31.12.1947⁴⁶⁵

Amputácia končatiny:

Oboch dolných končatín - 56

Jednej 1307

Chodidla - 145

Amputácia hornej končatiny:

Oboch HK - 14

Pravej HK - 165

Ľavej HK - 171

Pravej ruky - 45

Ľavej ruky - 36

Strata oka - 436

Strata chrupu - 176

Poškodenie a „vady“ Pravej HK - 1248

Ľavej HK - 1442

DK mimo chodidla - 2384

DK v chodidle - 787

Dutiny brušnej - 281⁴⁶⁶

Chrbtovej kosti - 71

Prerokúvanie prihlášok o dôchodok či už invalidov alebo pozostalých bolo spojené s mnohými ťažkosťami. Štátny úrad pre vojnových poškodenecov musel pracovať s dokumentmi, ku ktorým nemali žiadatelia prístup a objasnenia vzniku invalidity, príčiny smrti, nezvestnosti atď. spočívalo zväčša na pracovníkoch úradu. Žiadatelia nemali možnosť predložiť napríklad vyšetrenia od policajných orgánov, vojenské zdravotné záznamy alebo chorobopisy. Stránkami predložené doklady vo väčšine prípadov nestačili na rozhodnutie o nároku, predstavovali len základný údaj, ostatné

465 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 66.

466 Väčšinou sa jednalo o fixačné pasy na spevnenie chrbtice.

materiály musel zaobstarať SUPVP. Ak žiadateľ nemohol predložiť žiadne doklady, samotný proces na priznanie dôchodku bol zložitý a zdĺhavý. Takýchto prihlášok boli tisíce. Preto zo strany žiadateľov prichádzali sťažnosti, úrad navštevovali osobne a domáhali sa aby ich žiadosť bola čo najskôr vybavená. Svedčia o tom aj početné žiadosti na SUPVP. Mnohí nemohli pochopiť, prečo musia s prihláškou a dokladmi potvrdzovať skutočnosť, že sú čl. občanmi, národne a politicky spoľahliví, resp. svoju účasť v odboji a mnoho ďalších formalít. Iní zase už dôchodok poberali, ale žiadali o doplatky k dôchodku, rodinný príplatok, respektíve rôzne potvrdenia pre ďalšie úrady a inštitúcie.⁴⁶⁷ *„Za takéto stránky veľa tiež intervenujú politické strany, odbojové zväzy „Družina“ vojnových poškodencom,⁴⁶⁸ sekretariát povereníka a rôzne vyššie úrady, takže referentom neostáva takmer času na vybavovanie normálnej pošty. Tiež je veľká chyba, že do tunajšieho úradu bolo prijatých veľa nesvedomitých síl, ktoré so sociálnym cítením nemajú nič spoločného. Keď vidia, že v tomto úrade nemajú žiadneho vedľajšieho zárobku, ale len veľký nával práce, utekajú odtiaľto.“*⁴⁶⁹ Napríklad len z pôžitkového oddelenia Štátneho úradu pre vojnových poškodencom z celkového počtu 40 – 42 referentov odišlo v roku 1947 až 30 referentov, čo výrazne sťažovalo prácu. V roku 1948 sa zmenilo vedenie úradu a výročná správa konštatovala, že *„pracovná morálka sa podstatne zlepšila.“*

Na druhej strane najmä v roku 1947 na Štátny úrad pre vojnových poškodencom v Bratislave bolo doručených aj veľa prihlášok *„krajne pochybných a podvodných. Podávajú ich ľudia nízkeho charakteru, ktorí závidia oprávneným poškodencom výhody ich zaopatrenia, silou-mocou snažia sa dokazovať, že sú tiež vojnovými poškodencami, len aby získali od štátu dôchodok. Zháňajú kdejaké potvrdenia, svedkov atď., len aby sa im podarilo navliecť vznik ich poškodenia na také okolnosti, ktoré zakladajú nárok na zaopatrzenie podľa zákona. Vypisujú a žalujú na všetkých inštanciách, počnúc Kanceláriou prezidenta Republiky a končiac výhražnými listami, adresovanými úradu.“*⁴⁷⁰

467 O doslovnom bombardovaní úradu v súvislosti s informáciami a žiadosťami o dôchodok napovedá aj fakt, že podateľňa na SUPVP prijala v roku 1946 - 41 230 doporučených listov a obyčajných 203 359 v súvislosti so žiadosťami o dôchodok. SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1946, s. 101.

468 Družina čl. vojnových poškodencom bola založená koncom I. sv. vojny. Jej činnosť počas vojnovnej Slovenskej republiky bola pozastavená, neskôr znovu obnovená. Družina pomáhala pri zabezpečovaní starostlivosti o obeť vojny, spolupôsobila pri navrhovaní legislatívnych noriem týkajúcich sa vojnových poškodencom, pri zakladaní živnosti a obchodu, podporovala odobratie predajní tabaku a nových trafík tým osobám, ktoré neboli na ne existenčne viazaní a odovzdanie ich do prevádzky vojnovým poškodencom, poskytovala právnu ochranu v sporoch pri obhajobe záujmov svojich členov, zakladala a udržiavala vlastné fondy, ktorých cieľom bolo podporovať vojnových poškodencom. Úzko spolupracovala so štátnymi a súkromnými organizáciami vzhľadom na sociálnu starostlivosť, organizovala prednášky, schôdze a i. Bola poradcom v otázkach organizačných, hospodárskych, pokiaľ sa týkali potrieb vojnových poškodencom.

469 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1947, s. 34.

470 SNA, f. SUPVP, k. 3, VZ 1948, s. 12.

Zmeny v oblasti starostlivosti o vojnových poškodencov nastali po roku 1948. V rámci prebudovania národného poistenia bola starostlivosť o obeť vojny a fašistickej perzekúcie spolu s dôchodkovým zabezpečením a penzijným prilepšením spojená do jednotnej sústavy štátneho dôchodkového zabezpečenia.⁴⁷¹

Starostlivosť o repatriantov

Už od začiatku vojny bola prerokovaná otázka tzv. rozptýlených osôb (displaced Persons) v spojeneckej komisii expertov pre repatriáciu, od roku 1943 v rámci UNRRA.⁴⁷² Problém urýchlenej prepravy osôb po skončení vojny z koncentračných táborov a nútených prác do vlasti bolo potrebné realizovať čo najrýchlejšie, aby sa predišlo hroziacim epidémiám, ďalším stratám na ľudských životoch, hospodárskym problémom a i. Otázkou repatriácie osôb sa zaoberalo už v Londýne okrem Ministerstva sociálnej starostlivosti, Ministerstvo pre hospodársku obnovu. Všetky spojenecké veliteľstva zaisťovali v rámci spojovacích a repatričných dôstojníkov prvú starostlivosť o repatriantov.

Na podnet vlády zriadila Slovenská národná rada svoje repatričné oddelenie SNR. Úlohy s tým spojené boli však náročné a presahovali pôsobnosť oddelenia, preto sa previedli na Československý repatričný úrad v Bratislave, ktorý vytvoril pohraničné záchytné stanice, repatričné stanice vo vnútrozemí a sprístupnil kúpeľné zariadenia, sanatóriá a rekreačné strediská.⁴⁷³ V repatričných staniach registroval prichádzajúcich repatriantov, poskytoval finančnú pomoc (podpory), uskutočňoval lekárske prehliadky, liečenie a i. Rozsah jeho pôsobnosti bol veľmi náročný, v priebehu svojej činnosti zabezpečil starostlivosť o viac ako 20 tisíc osôb. Repatričná agenda pre územie Slovenska sa stala súčasťou novoutvoreného Povereníctva sociálnej starostlivosti s podmienkou, že povereníctvo bude naďalej riešiť repatričné otázky v spolupráci s Ministerstvom ochrany práce a sociálnej starostlivosti.⁴⁷⁴

V oblasti zdravotnej starostlivosti sa prízvukovalo, že ešte dlhý čas bude potrebné venovať pozornosť starostlivosti o obeť nacistického režimu, bývalých politických väzňov, ako aj o ostatných jedincov, ktorí boli akýmkoľvek spôsobom nacistickým režimom poškodené. Vzhľadom na to, že u mnohých z týchto osôb došlo k značnému poškodeniu zdravotného stavu, okrem lekárskej starostlivosti vyplývajúcej zo zákona a kúpeľnej starostlivosti (v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach a v Tatrách) pre túto kategóriu osôb mali byť zriadené pojazdné ambulancie pre interné vyšetrenie, najmä s dôrazom na vyšetrenie pľúc a ďalšie pre stomatologickú sta-

471 RÁKOSNÍK, ref. 125, s. 389.

472 NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 195, k. 195.

473 SNA, f. PZd, k. 654.

474 V Prahe prevzal starostlivosť o repatriantov Ústav pro péči o přestehovalce, ktorý už v máji začal opäť pracovať v rámci Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti.

roslivosť. Lekári mobilnej zdravotnej služby uskutočňovali preventívne prehliadky vrátane očkovania a sanáciu chrupu.⁴⁷⁵

Pri zabezpečovaní starostlivosti o repatriantov dôležitú úlohu plnil Červený kríž. Repatriácia Slovákov najmä z Maďarska, Rumunska a bývalej Podkarpatskej Rusi vyžadovala osobitné hygienické opatrenia. Pod dozorom Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu zdravotnícky personál ČK a samaritáni poskytovali pomoc tisíckam osôb, ktorí sa vracali z nútenej evakuácie, z koncentračných táborov a zabezpečovali pre nich ošetrovanie, občerstvenie, šatstvo, bielizeň, obuv, a i. Od mája sa začal uskutočňovať hygienický dozor nad odsunovými tábormi Nemcov v Petržalke a v Novákoch. Zdravotnícky personál uskutočňoval dezinfekciu a dezinsekciu prichádzajúcich a odchádzajúcich Nemcov z táborov. V Novákoch bolo okúpaných pojazdnými sprchami, ktoré dodala UNRRA začiatkom mája, 39 586 osôb.⁴⁷⁶ Ďalej prebiehali aktivity spojené s návratom zajatcov z Ruska, ktorí sa vracali bez predbežnej karantény, čím rozšírili škvrnitý týfus do viacerých okresov na Slovensku. V spolupráci s vojenským veliteľstvom bola zriadená karanténna stanica v Trebišove, čím sa predišlo ďalšiemu šíreniu najmä brušného týfu. Na východnom Slovensku boli zriadené dva tábory na odsun Nemcov – v Poprade a v Krompachoch. Tábor z Krompách bol presunutý do Košíc a neskôr zrušený. V Košiciach bola zriadená aj záchytná stanica pre volynských Čechov, poľských a ruských repatriantov.

V Bratislave sa centrálna ambulancia s ošetrovňou pre repatriantov nachádzala na ulici Červenej armády a spolu s bratstvom Chevra Kadiša bola pre nich k dispozícii aj Židovská nemocnica na Šulekovej ulici. Z osobitných prostriedkov zriadil ČK provizórnu nemocnicu so 60 posteľami, ktorá spadala pod interné oddelenie Štátnej nemocnice. ČK zadovážil väčšiu zásobu liekov, obväzového materiálu a vypomáhal nemocniciam. Na hlavnej železničnej stanici v Bratislave, ale aj v Devínskej Novej Vsi, Galante zriadil, resp. obnovil staničné ošetrovne a občerstvenia pre repatriantov.⁴⁷⁷

Na porade Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti 8. novembra 1945 predložil repatriačný odbor návrh opatrení na komplexne riešenie sociálnej starostlivosti v súvislosti s repatriantmi. Išlo konkrétne o zriadenie pomocných staníc v ôsmich priemyselných mestách s cieľom zabezpečiť ich stravovanie, ošacovanie a ubytovanie. Súčasne sa mal zabezpečiť kontakt s poradenskou starostlivosťou, informačnými kancelármi, dielňami na šitie a opravu odevov a inými zariadeniami z oblasti sociálnej starostlivosti. Osobitný dôraz sa kládol na opatrenia súvisiace s ich zaradením do pracovného procesu a zriadením dielní, aby sa mohli po rekvalifikácii osamostatniť.

Pri pátraní po nezvestných osobách plnila dôležitú úlohu pátracia služba, organizovaná medzinárodne, s pomocou UNRRA, ktorá ju realizovala zo svojej centrály,

475 Náklad na preventívne prehliadky počas jedného roka sa odhadoval na 3 milióny Kčs. NAP, f. MPSP, k. 206.

476 VZ SZSU 1946, s. 37.

477 SNA, f. PZd, k. 654; MINTÁLOVÁ – TELGÁRSKY, ref. 427, s. 89 – 92.

Medzinárodnej pátracej ústredne vo Frankfurte nad Mohanom.⁴⁷⁸ V jednotlivých štátoch boli zriadené tzv. národné pátracie ústredne. Pre Československo sa ním stal repatriačný odbor Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti v Prahe. Repatriačný odbor vytvoril po Nemecku sieť československých styčných pátracích dôstojníkov, ktorí osobne vyšetrovali jednotlivé prípady, aby sa pátranie urýchlilo. Súčasne boli podľa potreby do cudziny vysielaní v súvislosti s osobitnými úlohami tzv. „pátracie družstvá“, ktoré sa osvedčili najmä pri hľadaní zavraždených detí.⁴⁷⁹ Podľa získaných informácií ministerstvo vystavovalo potvrdenia o úmrtí alebo potvrdenia o pravdepodobnosti úmrtia podľa dekrétu prezidenta republiky č. 117/1945 Zb. (paragraf 17) V štatistickom oddelení ministerstva sa sústreďovali výsledky súpisov. Na území republiky prebiehala dotazníková akcia s cieľom získať prehľad charitatívnej starostlivosti o repatriantov. Pátrací referát zhromažďoval informácie, ktoré mohli uľahčiť vyhľadávanie československých občanov odvečených ešte v predchádzajúcom režime, o nezvestných, deťoch a i.⁴⁸⁰ S účinnosťou od 1. februára 1946 bol referát ČSČK, ktorý sa venoval vyhľadávaniu osôb zlúčený s pátracím oddelením v rámci Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti (MOPSS). Začali rokovania so zástupcami repatriačného úradu v Bratislave o organizácii pátracej služby na Slovensku a rokovalo sa o vytvorení Ústredného pátracieho výboru. Dopravný referát MOPSS organizoval prevoz československých občanov do vlasti. Do februára 1946 zabezpečil 759 železničných a 1477 autobusových transportov.⁴⁸¹

V rámci zahraničnej agendy Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti sa prerokovávali zásadné otázky repatriácie osôb z cudziny. S jednotlivými štátmi boli podpísané špeciálne repatriačné zmluvy, ktoré zabezpečovali ochranu repatriantov po stránke sociálno-zdravotnej a umožňovali ich dopravu. Na zabezpečenie repatriácie z Anglicka, Francúzska a Belgicka boli zriadené československé repatriačné misie v Londýne, Paríži a v Bruseli. Vzhľadom na postupnú konsolidáciu dopravy sa prihliadalo na to, aby prevoz repatriantov zo zahraničia prebiehal systematicky, v prispôsobených vagónoch repatriačných vlakov. MOPSP vybavovalo problémy rôzneho charakteru, ktoré sa týkali napr. štátneho občianstva, či politickej spoľahlivos-

478 Pátranie po nezvestných príslušníkoch uskutočňovalo pátracie oddelenie repatriačného odboru, prostredníctvom UNRRA, ústrednou pátracou kanceláriou – Central Tracing Bureau, Medzinárodným ČK, ČSČK, vojenskou misiou generála Palečka v oblasti generála Zukova v Berlíne, samostatnými čs. pátracími tímami, jednotlivými zónovými pátracími kanceláriami, rozhlasom, obsiahlou korešpondenciou s cudzinou a i. Sociální revue (ďalej len SR), 1946, roč. 21, č. 12, s. 359; NAP, f. UNRRA, Československý úrad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951, k. 142.

479 Jak Ministerstvo ochrany práce a sociální péče plní své úkoly. In SR, 1946, roč. 21, č. 4, s. 103.

480 SNA, f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor 1945 – 1959, k. 449, Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti – repatriačný odbor, zoznam detí zo Slovenska nachádzajúcich sa v Nemecku.

481 SR, 1946, roč. 21, č. 3, s. 59, č. 12, s. 358. Podľa odhadu MOPSS vo februári 1946 bol počet nezvestných okolo 330 tisíc osôb, ktorí pred deportáciou žili na území ČSR. Z uvedeného počtu 185 tisíc tvorili Židia a 147 tisíc pripadalo na politických väzňov a robotníkov, ktorí boli nasadení na nútené práce do Nemecka.

ti. Predkladalo návrhy zákonov o zálohách na úhrady za niektoré vojnové škody, podklady pre legislatívu o zabezpečovaní starostlivosti o obeť vojny a perzekúcie. Hromadná repatriácia bola ukončená v apríli 1946. Ostatní repatrianti v cudzine (asi desatina počtu osôb, ktoré už boli do vlasti dopravení) sa mali vrátiť postupne s pomocou repatričného odboru. V oblasti Rakúska a Nemecka prestali dňom 15. mája 1946 americké vojenské orgány zabezpečovať starostlivosť o repatriantov a následne ju prevzala miestna civilná správa.

SUMMARY

Military operations during the Slovak National Uprising (SNU) and the front-line battles on the Slovak territory between the years 1944-1945 are relatively well researched by Czech and Slovak historiography. However, the impact of these events on the Slovak economy, infrastructure and the social sphere were only of marginal interest here. The same can be said about the subject of eliminating the war related damages after 1945. Three authors, Ludovít Hallon, Miroslav Sabol and Anna Falisová (researchers of the Department of History of Sciences and Technology, Institute of History, Slovak Academy of Sciences) decided to pay a closer attention to these less frequented themes in their monograph. It is at a same time a first attempt and a pilot project for a future research leading towards a more comprehensive analysis of the mentioned themes.

The monograph consists of three autonomous parts; one from each author. In the first one, L. Hallon documents how the outcomes of military operations influenced the Slovak economy, especially the industry, financial sphere and the infrastructure. The main focus is on the period from June 1944 (first bombing of the Slovak industrial facilities), till April 1945 (end of war on the Slovak territory). In some cases, this time interval is stretched till the first months after the WWII. The analysis is based on the archive research in Germany and Slovakia, especially on the documents about aerial attacks, war damages during the SNU and the front-line military operations. Special attention is dedicated to the far-reaching financial losses related to the German occupation and plundering after the outbreak of the SNU. L. Hallon analyzed also the forms of German control of Slovak economy and overall status of war damages.

In the second part, M. Sabol deals with the reconstruction of the damaged economy, infrastructure and partly also tertiary sphere in Slovakia between the years 1945-1948. Author focuses on the importance, role and types of domestic and foreign aid presented to the Slovak inhabitants and economy. The already existing knowledge about this theme is here significantly enriched by the archive research, analyze of statistics and contemporary newspaper articles. This section is describing the elimination of war damages in agriculture, restoration of specific industrial branches, reconstruction of demolished infrastructure, especially the railways, but also roads, bridges and water transport. M. Sabol writes about transferring the industrial facilities from Czech lands to Slovakia. The subchapters about mine clearing and problem of German reparations for the Czechoslovakia are based on yet unknown sources. This is also the case of information about the status of Slovakia in the process of delivering the UNRRA aid as well as the description of the help coming from the Soviet Union.

The third part, written by Anna Falisová, deals with impact of war on the health and social situation of the population. This chapter has a „pioneering character“ as it is based exclusively on archive documents and other primary sources. Regarding the health situation, this text is focused on spread of epidemics after the end of war and efforts to stop them. It analyzes the overall health status of the population and establishment of the new „miraculous“ medicine, penicillin. This part of the book deals also with the health situation of children, with the help of UNRRA and other foreign organizations for the health service. Special attention is devoted to health aspects of war repatriations, impact of war events on the psychic state of the population and the methods used to reduce these effects.

PRAMENE A LITERATÚRA

ARCHÍVNE FONDY

Bundesarchiv Berlín

fond: R 2

fond: R 43 II

fond: R 70 Slowakei

fond: R 901

fond: NS 6

fond: NS 19

Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg

fond: RL 2 – IV

fond: RW 19

Národní archiv Praha

fond: Ministerstvo průmyslu 1945 – 1950

fond: UNRRA, Československý úřad pro hospodárskou pomoc a obnovu 1943 – 1951

fond: Ministerstvo práce a sociální péče

Politisches Archiv des Auswertigen Amtes Berlín

fond: Handakte Waldner R 105 331

fond: Handakte Waldner R 105 328

fond: Handakte Waldner R 27 813

Slovenský národný archív Bratislava

fond: Alexandrijský archív

fond: Expozitúra Povereníctva Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné v Košiciach

fond: Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945

fond: Ministerstvo vnútra 1938 – 1945

fond: Povereníctvo dopravy 1945 – 1960

fond: Povereníctvo priemyslu 1947 – 1951

fond: Povereníctvo techniky

fond: Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor 1945 – 1950

fond: Povereníctvo zdravotníctva 1945 – 1960
fond: Obchodná a priemyselná komora Bratislava
fond: Slovenské ústredie starostlivosti o mládež 1939 – 1948
fond: Štátny úrad pre vojnových poškodencov v Bratislave
fond: Tatra banka 1938 – 1945
fond: Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921 – 1950

Vojenský historický archív Bratislava

fond: Ministerstvo národnej obrany- Pracovný zbor
fond: Orientačný katalóg zbierky vojenských fotografií, značka X
fond: Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava

Štátny archív Banská Bystrica

fond: Okresný ľudový súd

Štátny archív Bratislava

fond: Riadiace orgány elektrární na Slovensku 1927 – 1960

Štátny archív Prešov

fond: Krajský národný výbor v Prešove 1949 – 1960
fond: Štátny stavebný úrad v Prešove 1945 – 1951

Podnikový archív Východoslovenských elektrární Košice

fond: Východoslovenské elektrárne (nespracované)
fond: Spisy 1929 – 1945 (nespracované)
fond: Dokumentácia po roku 1945 (nespracované)

PERIODIKÁ, ROČENKY A PERIODICKÉ ŠTATISTIKY

Boj o zdravie, 1943
Bratislavské lekárske listy, 1944 – 1960
Budovateľ
Čas
Časopis lekářů českých 1945 – 1960
Demokrat

Dokumenty a materiály k dejinám ceskoslovensko-sovetskych vztahů, díl. V
MY
The New York Times
Národní obroda
Praktický lékař, 1944 – 1948
Prúd
Slovenský priemysel 1938 – 1943
Slovenský lekár, 1941 – 1945
Sociálne rozhľady, 1942
Sociální revue, 1946
Večerní Svobodné Slovo
Zdravý národ, 1946 – 1948
Zvesti Červeného kríža, 1945 – 1947
Štatistická príručka Slovenska, rok 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1947
Štatistická príručka Slovenska, rok 1948. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1948
Výročná zpráva Štátneho úradu pre vojnových poškodencov v Bratislave, 1945 – 1948.
Výročná zpráva Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu, 1944 – 1945, 1946
Závěrečná správa PPO za rok 1945. Bratislava 1945

SYNTEZY, MONOGRAFIE, ZBORNÍKY, ŠTÚDIE

- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993.
- BARNOVSKÝ, Michal. Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 183.
- BARTŮNEK, Jaroslav. Československý penicilin ve venerologii. In *Časopis lékařů českých*, 1949, č. 45, s. 1300 – 1301.
- BAUCH, Vlastislav. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958.
- BENIAK, Milan. *Ivan Stodola lekár*. Martin: OSVETA, 1988, s. 118.
- BLAŠKOVIČ, Dionýz. Bakteriologická kontrola penicilínovej liečby v Štátnom zdravotno-sociálnom ústave v Bratislave. In *Slovenský lekár*, 1946, roč. 8, č. 1 – 2, s. 1.
- BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945-1948. In *Historica Catpatica*, XII, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981.
- BOBEK, Karel. Penicilin a ostatní antibiotika. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 3, s. 65 – 68.
- BRIŠKA, Rudolf. *Vojnové hospodárstvo*. Bratislava 1942.
- BRUS, Walter. *The Economic History of Eastern Europe 1919 – 1975*, Vol. II. London, 1985.
- BYSTRICKÝ, Jozef. Problematika oslobodzovania Slovenska v r. 1944 – 1945 v slovenskej historiografii posledných dvoch desaťročí. In KOVÁČOVÁ, Viera (Eds.). *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica. Múzeum SNP, 2010, s. 29.
- BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Dubnica nad Váhom*. Bratislava: Slovac Academic Press, 1993.
- CAMBEL, Samuel (ed.). *Dejiny Slovenska V*. Bratislava: Veda, 1985.
- CAMBEL, Samuel (ed.). *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava: Veda, 1988.
- CAMBEL, Samuel. *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2003.
- CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava: SAP, 1996.
- ČAPLOVIČ, Dušan (ed.). *Dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, 2000.
- CRAFTS, Nicholas – TONIOLO, Gianni: *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge, 1996.
- Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, zv. 2. Bratislava 1984.
- DÉMANT, Ferdinand. Epidémia detskej obrny na východnom Slovensku. In *Praktický lékař*, 1948, roč. 28, č. 6, s. 133 – 135.
- DIEŠKA, Dionýz – BADALÍK, Ladislav – ŠAŠINKA, Miroslav: *Vademecum medici*. Martin: Osveta, 1985, s. 1332 – 1333.
- DOLEJŠÍ, Václav a kol. Československé zdravotníctví ve statistických údajích 1948 – 1958. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 26.
- DZIUBAN, Martin. *Infekčné choroby*. Bratislava: Lekárska komora, 1945, s. 38 – 53.
- FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969.
- FILIP, Ladislav. Poruchy obehu krevního způsobené válkou. In *Praktický lékař*, 1945, roč. 25, č. 14, s. 293 – 294.
- GEMERAN, V. Pomoc Medzinárodného Červeného kríža Československu. In *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 5, s. 91.
- GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan. *Lexikon našich hospodárskych dejín*. Praha : Libri, 2003.
- HALLON, Eudovít. Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 148-161.
- HALLON, Eudovít – FALISOVÁ, Anna – MOROVICS, T. Miroslav. *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEP, 2006.
- HALLON, Eudovít – SABOL, Miroslav. Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940 – 1943. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská*

- republika očami mladých historikov VIII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 399-433.
- HALUŠKA, J. Podávanie pokrmov školským deťom z daru Medzinárodnej misie UNRRA. In *Zdravý národ*, 1946, roč. 1, č. 4, s. 62.
- HAVIAR, Tomáš. *Uhranská električka, Dejiny cukrovaru v Záhorskej Vsi so zameraním na koľajovú dopravu*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010.
- HEROLD, M. – ŠMAHEL, O. Československý penicilín. In *Časopis lekářů českých*, 1949, č. 45, s. 1291 – 1294.
- HETÉNYI, Martin. Bombardovanie mesta Nitra a okolia. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká, knižnica, 2006, s. 202-214.
- HLOUCAL, Ludvik. Léčení břišního tyfu. In *Praktický lékař*, 1947, roč. 27, č. 13, s. 302 – 306.
- HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Alfa 1978.
- HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava: Alfa, 1984.
- HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, 2, 1967, dokument 61.
- ILAVSKÝ, Ján. Liečba penicilínom. In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 3 – 4, s. 47.
- JANAS, Karol. *Považské strojárne. Od Muničky po ZVL*. Žilina: Knižné centrum, vydavateľstvo Žilina pre Centrum voľného času v Považskej Bystrici, 2009.
- JANČIK, Drahomír – KUBŮ, Eduard. Hospodárska obnova Československa po druhej svetovej válke (Cesta priemyslového štátu od tržní k plánovanej ekonomice. In ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.). *1938: Československo a kríze demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisk*. Praha: Historický ústav, 2010.
- JELÍNEK, J. Andrej. *Dávidova hviezda pod tatrami – Židia na Slovensku v 20.storočí*. Praha: Ipeř, 2009.
- JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha : Vyšehrad, 2008.
- JERIE, Jaroslav. Úkoly veřejného zdravotnictví v době poválečné. In. *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 1, s. 1 – 2.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991.
- KALINOVÁ, Lenka. Spoločenské promény v čase socialistického experimentu, k sociálnym dejinám v letech 1945 – 1969. Praha: Academia, 2007.
- KALINOVÁ, Lenka. *Východiská, očakávaní a realita poválečnej doby. K dejinám českej spoločnosti v letech 1945 – 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.
- KLÍMOVÁ, Klára. *O zdravotníckej situácii na Slovensku v období národnooslobodzovacích bojov (1939 – 1944)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 206 – 207.
- Košický vládní program*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974, s. 31.
- KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava, 2007.
- KUČERA, Jaroslav. *Žralok nebude nikdy tak silný. Československá zahraničná politika vŕči Nemecku 1945-1948*. Praha: Argo, 2005.
- KUDLIČKA, Emil – VALO, Peter. *Slovnaft 100*. Bratislava, 1995.
- LAUNEROVÁ, Margaréta a kol. *Fragmenty histórie verejného zdravotníctva v SR*. (Regionálny úrad verejného zdravotníctva so sídlom vo Zvolene, podklady pre hlavného hygienika SR). Rukopis práce.
- LIBÁNSKÝ, J. Penicilín v interním lekářství. In *Praktický lékař*, 1946, roč. 26, č. 7, s. 195.
- LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960.
- LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska*. Bratislava: Veda, 1999.
- MÁŠOVÁ, Hana – KRÍŽOVÁ, Eva – SVOBODNÝ, Petr (ed). *České zdravotnictví – vize a skutečnost (Složitá peripetie od plánů k realizaci)*. Praha: Karolinum, 2005.
- MATOUŠEK, Mil. Mé lekářské zkušenosti z koncentračního tábora. In *Praktický lékař*, 1945, roč. 25, č. 9, s. 173 – 175.

MIČKO, Peter. *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939-1945*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2006.

MIČKO, Peter – CHLADNÁ, Zuzana. Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1944 – 1945. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – SYRNÝ, Marek (ed.). *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945. Slovenská republika očami mladých historikov V*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica, 2008.

MICHÁLEK, Slavomír. *Nadeje a vytriezvenia (Československo – americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951)*. Bratislava: VEDA, 1995.

MICHÁLEK, Slavomír. Zákon o pôžičke a prenajme, UNRRA a Československo. In *Slovensko a svet v 20. storočí, Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2006.

MICHÁLEK, Slavomír. Vzťahy Československá a USA ku koncu druhej svetovej vojny a krátko po nej. In ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.). *1938: Československo a kríze demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisk*. Praha: Historický ústav, 2010.

MICHALIČKOVÁ, M. Povojnové zdravotné problémy mesta Bratislavy a ich riešenie (správa z júna 1945). In *Slovenský lekár*, 1945, roč. 7, č. 1 – 2, s. 96.

MICHNOVIČ, Imrich. Povojnová rekonštrukcia východného Slovenska. In *Zborník učiteľov Ústavu ML UPJŠ*, 3. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1946.

Prvý rok dvojročnice na Slovensku. Bratislava 1948.

MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, s. 128.

MLÁDEK, Arnošt. Pomoc lázni proti škodám z války. In *Praktický lekár*, 1946, roč. 26, č. 2, s. 50 – 52.

MOUREK, Jindřich. Penicilín ve službách chirurgie. In *Praktický lekár*, 1948, roč. 28, č. 1, s. 1 – 3.

MUCHA, Vojtech. Dar Medzinárodnej misie UNRRA našim deťom. In *Zdravý národ*, 1946, roč.1, č. 4, s. 61.

PETROVSKÝ, D. Klinický obraz a terapia škrvnitého týfu. In *Slovenský lekár*, 1944, roč. 6, č. 11, s. 261 – 262.

POLÁK, Otakar, Jaroslav. Pokrok amerického lekářství za války. In *Praktický lekár*, 1946, roč. 26, č. 9, s. 251 – 253.

PORTER, R.: *Největší dobrodintí lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československá v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Pravda, 1974.

PRŮCHA Václav a kol. *Hospodárské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl, období 1918 – 1945*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004.

PRŮCHA, Václav a kol. : *Hospodárské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*. Brno: Nakladatelství Doplněk.

RABOCH, Jan. Sexuální poškození z koncentračních táborů. In *Praktický lékař*, 1947, roč. 27, č. 6, s. 133 – 135.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětzace sociálního státu, Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945- 1960*. Praha: FiF UK, 2010.

SABOL, M.: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava: Prodam, 2010.

SABOL, Miroslav. Vývoj priemyslu na strednom Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a dopad Viedenskej arbitráže na jeho základňu. In *Druhá svetová : občasník o moderných dejinách Slovenska*, 2010, č. 5 – 6. Názov z obrazovky. Dostupné na internete: <<http://www.druhasvetova.sk/view.php?nazevclanku=vyvoj-priemyslu-na-strednom-slovensku-v-rokoch-1938-1945-a-dopad-viedenskej-arbitraze-na-jeho-zakladnu&cislocclanku=2010080003>>.

- SCHMIEDL, Juraj – WEIGNER, Luboš. *Dejiny hutníctva na Slovensku*. Košice: Banská agentúra, Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie, 2006.
- SCHOTT, Heinz a kol.: *Kronika medicíny*. Bratislava 1994, s. 462.
- SCHULC, František. Epidemická služba na východnom Slovensku po prechode frontu. In *Slovenský lekár*, 1946, roč. 8, č. 5 – 6, s. 72.
- SCHVARC, Michal: *Straty a obeť nemeckej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. (Vypracované v rámci projektu Múzea SNP „Straty a obeť na území Slovenska v rokoch 1939 – 1945“) Rukopis práce.
- Slovensko Dejiny*. Bratislava 1978, s. 828.
- SOMMER, Karel. *UNRRA a Československo*. Opava: Slezský ústav AV ČR, 1993.
- SYRNÝ, Marek. *Slovenská demokrati 44 – 48, Kapitoly z dejín demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010.
- STRAKA, L. – WUNDER, J. – HORVÁTH, P. Vývin úmrtnosti na tuberkulózu. In *Bratislavské lekárske listy*, 1956, roč. 36, č. 12, s. 711.
- ŠUBÍK, František. Tuberkulóza zo stránky národohospodárskej. In *Boj o zdravie*, 1943, roč. 18, č. 5, s. 65.
- TÖRÖK, Vojtech. Rozvoj zdravotníctva na Slovensku. In *15 let nového Československého zdravotníctví 1945 – 1960*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, s. 28.
- TURČAN, Pavol. *Socialistická industrializácia Slovenska*. Bratislava: Osveta, 1960.
- UNGAR, Josef. Poválečné problémy v epidemiologii. In *Praktický lékař*, 1945, roč. 25, č. 14, s. 313.
- VÁVRA, Ján. *Päť rokov sústavnej elektrizácie Slovenska 1939 – 1943*. Bratislava, 1944.
- VRABLIC, Emil. Obnova priemyselnej výroby na Slovensku r. 1945. In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 2.
- URBAN, Michal. Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v rokoch 1945 – 1946. In *Nové obzory*, 1986, roč. 28.
- ŽIKEŠ, Vladimír. *Slovenské povstání bez mýtů a legend*. Praha: Univerzum, 1990.

Čs. vojaci rozdeľujú chlieb obyvateľstvu v obci Čertižné.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Generál L.Svoboda medzi miestnym obyvateľstvom vo Vyšnom Komárniku.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nemeckí guľometčiaci v bojoch na Dukle v roku 1944.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Oslobodzovanie ČSR. Jazdecké a ženijné oddiely II. ukrajinského frontu postupujú k Váhu pri postupe na Bratislavu. *Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava*

Po dobu ťažkých bojov pri Dukle sa skrývalo miestne obyvateľstvo v lesoch.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Príslušníci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR počas karpatsko-duklianskej operácie v roku 1944.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Otvorenie masových hrobov v Kremničke pri Banskej Bystrici.

Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Exhumácia masových hrobov v Zemianských Kostoľanoch.

Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Strašným svedectvom zaobchádzania s povstaleckými vojakmi a partizánmi boli odkryté masové hroby. *Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava*

Banská Bystrica po prechode frontu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Bratislava-Rača po bombardovaní.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Civilni minéri pri práci.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Dnešná Obchodná ulica v Bratislave.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Identifikacia obeti v Partizánskom.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Ľanovo pri Liptovskom Mikulaši kde sa odohrali ťažké boje.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Kolonádový most v Piešťanoch po zničení ustupujúcimi nemeckými vojskami.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Ľudia si stihli odniesť zo zničených domov len základný majetok.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Mnohý ostali len holé životy.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Munícia v okolí Dragova.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

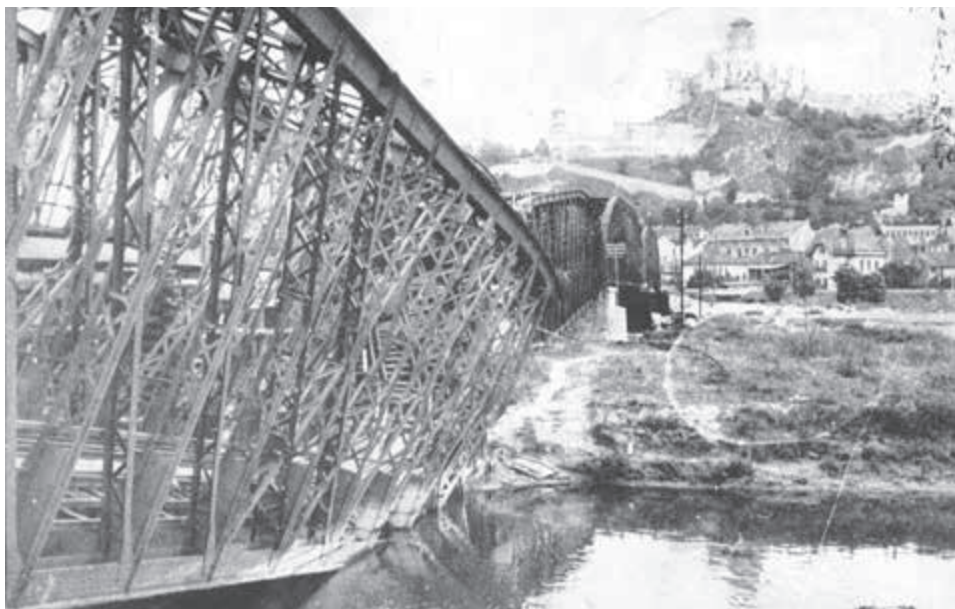
Nálet anglo-amerického letectva na rafineriu APOLLO.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nálet na Bratislavu z júna 1944.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nálet na Bratislavu zo septembra 1944.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nemcami zničený most v Trenčíne.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nepotrebná vojenská technika po prechode frontu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nitra po januárovom bombardovaní 1945.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nižná Pisaná v okrese Svidník po ústupe Nemcov.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Nové domy na východnom Slovensku.
Zdroj-Národný archív Praha

Obec Zborov v bardejovskom okrese po prechode frontu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Obnová handlosvkého viaduktu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Obyvatelia pod Duklou 1945.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Prvé výročie oslobodenia Košíc v máji 1946.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Památník na Dukle.
Zdroj-Vojenský historický archív

Provizorný most cez Dunaj v Bratislave postavený Červenou armádou.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Pracovníci bratislavského prístavu ktorí nestihli utiec' pred anglo-americkým bombardovaním.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Rafinéria Dubová po náletoch.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Rekonštručné práce na moste v Bratislava-Vrakuňa.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Rekonštrukcia ľahanovského tunela pri Košiciach.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vagony s palivom rafinéria Dubová.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Rekonštrukčné práce vo vojnu zničených obciach.
Zdroj- Národní archív Praha

Skaza po prechode frontu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Slavnostné otvorenie mostu cez Dunaj.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

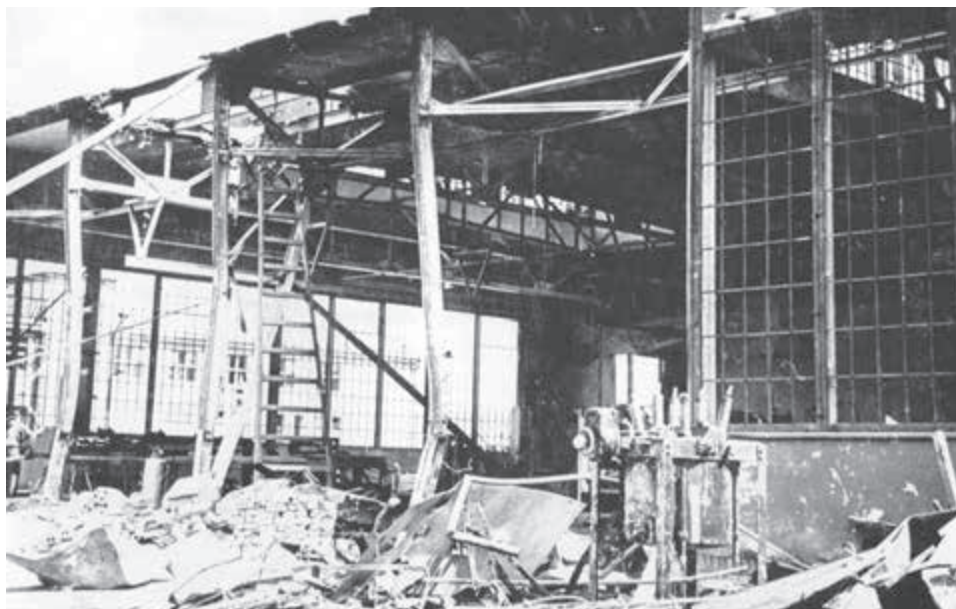
Starý most v Bratislave po odchode Nemcov.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Trebišovská železničná stanica, kde prišli prvé dodávky UNNRA.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Trosky komínov v Komárne.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Trosky leteckej továrne v Trenčianskych Biskupiciach.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vajanského nábrežie Bratislava.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vojenský pyrotechnici na Dukle.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vybombardovaná rafinéria APOLLO.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vypalená parná píla.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Zanechaná nemecká vojenská technika.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Známa kaviareň Korzo v Prešove po bombardovaní.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Zničené elektrické vedenie na Liptove.
Zdroj-Národní archív Praha

Zničený Prešov.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Zničený tunel.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Zničený železničný most v Žiline.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Zničené domy v Lučenci.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

Vypalená Snina po prechode frontu.
Zdroj-Vojenský historický archív Bratislava

MENNÝ REGISTER

- Ammer, K., 177
 Alexejev, P. I., 142,154,159
 Bárdoš, V., 167
 Barnovský, M., 7
 Beneš, E., 15,140,162
 Bergemann, G., 50
 Berinská, A., 170
 Blaškovič, D., 196, 198
 Bobák, J., 7
 Corvin, J., 160
 Činovský, G., 193
 Čupík, J., 196
 Démant, F., 193
 Doubek, D., 197
 Ďuriš, J., 88
 Edwards, I, 149
 Eisner, K., 196
 Falťan, M., 15
 Fekete, R. 226
 Fleming, A., 195
 Florey, H. W., 195
 Fagner, B., 196
 Fagner, P., 196
 Fraštacký, R., 13, 151
 Frič, J., 225
 Fundárek, J., 10
 Funk, W., 50
 Fürstová, M., 192
 Galan, F., 43
 Gates, G., 217
 Glasser, M. A., 219
 Glaz, H., 43
 Goldstein, A., 211
 Gorwin, T., 151, 152
 Gottwald, K., 89, 163
 Hais, I., 196
 Hamsch, H., 43
 Hanzel, J., 225
 Hausamann, J., 220
 Hečko, I., 193
 Herold, M., 196
 Himmler, H., 49,50,58
 Himler, P., 225
 Hitchcock, S., 151,152
 Hoffman, A. R., 225
 Holéczy, E., 192
 Homola, R., 225
 Horváth, P., 43
 Hoffman, E., 225
 Höfle, H., 46, 48, 49, 52
 Hudeczek, K., 38, 39
 Huttenbach, G., 177
 Chain, E. B., 195
 Ilavský, J., 197
 Jančík, D., 7
 Jančuková, A., 205
 Josko, M., 16
 Jurecký, M., 214
 Kahaj, V., 211
 Karvaš, I., 10, 13, 14
 Kayser, T., 50, 51
 Kerner, M., 142
 Klinovský, J., 13
 Klouček, J., 173
 Klačanský, F., 226
 Koštíř, J., 196
 Kratochvíl, I., 225
 Kratochvíl, V., 192
 Krištof, J., 225
 Krno, M., 13
 Kubala, J., 53, 54
 Kubiš, J., 225
 Kubiš, R., 10, 14
 Kukura, J., 167
 Kůbu, E., 7
 Kustra, V., 226
 Kučera, J., 7
 Kvetko, M., 151
 Lammers, H. H., 49
 Laušman, B., 113
 Lednár, L., 32, 59
 Lehman, H., 141, 143
 Lilica, G., 216
 Londák, M., 7
 Löbl, E., 141, 142, 159
 Ludin, H. E., 39, 40, 44, 49, 51
 Némethy, Š., 225
 Němec, F., 141, 142
 Neuman, J., 226
 Mardiak, A., 225
 Majer, V., 141, 142, 161
 Málek, I., 196, 197
 Manicová, E., 193
 Marshall, G.C., 138
 Masaryk, J., 140
 Mattes, J., 192
 Matúšek, I., 142
 Mederly, A., 10
 Medrický, G., 10, 53, 59
 Michálek, S., 7
 Michnovič, I., 7
 Miklušica, J., 193
 Nátšin, D., 193
 O Connor, B., 219
 Országh, P., 43
 Paulíny, V., 14
 Pick, P., 197
 Polyák, Š., 10, 39, 40, 42, 43
 Pribula, M., 225
 Průcha, V., 7
 Pružinský, M., 10, 59
 Púll, J., 15
 Rada, J., 225
 Radáč, F., 225
 Radosa, P., 193
 Ribbentrop von, J., 48, 49, 50
 Richter, V., 225

- Ripka, H., 164
 Rooks, L. W., 162, 163
 Roosevelt, F. D., 140
 Schelling, M., 225
 Schulman, H., 43
 Schultze-Schlutius, K. G.,
 38, 39, 40, 42, 43, 47
 Sinaj, G. J., 170
 Sommer, K., 7
 Speer, J. F., 50
 Stalin, J.V., 18, 89, 138
 Staník, M., 226
 Stano, J., 10, 32
 Stein, S., 149
 Styk, J. J., 15
 Šimko, F., 193
 Škoch, A., 149
 Šmideková, I., 193
 Štunda, Š., 181
 Šulc, F., 167, 180, 186
 Šutaj, Š., 7
 Svododa, L., 174
 Thurzo, V., 211
 Tiso, Š., 46, 52
 Tomašík, E., 225
 Truman, H., 161
 Turan, Š., 225
 Turček, T., 10
 Tvarožek, T., 15, 16
 Ungar, P., 197
 Urban, M., 7
 Ursíny, J., 13, 15
 Vaníček, K., 196, 197
 Veselý, V., 91
 Vicherek, A., 219
 Vizár, D., 225
 Vodráček, M., 196
 Vrablic, E., 7
 Wechselberger, F., 43
 Willing, E., 91
 Wit, K., 225
 Witiska, J., 53, 56
 Zaňko, P., 10, 13, 14, 15, 53
 Zikmund, M., 186
 Žuffa, V. J., 215, 218